

EMLÉKLAPOK

VAJAI BÁRÓ VAY MIKLÓS

ÉLETÉBŐL

LÉVAY JÓZSEF BEVEZETÉSÉVEL

BUDAPEST

FRANKLIN TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1899

Krasinski

ELŐSZÓ.

Báró Vay Miklós halála után azzal bízott meg engem az ő családja, hogy vizsgáljam át a dicsőült férfiú hátrahagyott iratait s azokból saját belátásom szerint állítsak össze közrebocsátás végett valamely gyűjteményt, mely míg egyrészt talán érdekes adatokkal járul a kor történetének ismertetéséhez, másrészt némileg hirdetője s fentartója lesz az elhunyt államférfi emlékének. Rúgója volt hát megbízásomnak ép úgy a kegyelet, mint a közügyek iránt való érdeklődés.

Báró Vay Sándor, az elhunytnek fia és golopi családi birtokának örököse, elküldötte hozzám a golopi családi levéltárban őrzött nagyszámú iratokat, melyeket halála előtt maga báró Vay Miklós rendezett nagyjából, külön csomagokba kötöztvén s jelezvén azokat részint idő-rend, részint nyilvános szereplésének különböző körei szerint.

Átvizsgálás után úgy találtam, hogy azok közt nagyon kevés az, a mi az ő saját tollából eredt. Egész életére vonatkozólag, bármily hosszú és változatos, bármily nagy fontosságú és terjedelmes volt, inkább csak mások által hozzá intézeti hivatalos és magán természetű iratok, levelezések, följegyzések, közlemények stb. maradtak fenn.

Nem lehetett czélom, megbízásom sem volt, hogy a velem közlőit adatokból báró Vay Miklós kimerítő életrajzát írjam meg. Ezek az adatok önmagokban nem is voltak volna arra elegendők. Legalkalmasbnak véltem, nyilvános működése kiválóbb időszakait követve, csoportosítani a rendelkezésemre bocsátott iratok érdekesebb darabjait. Úgy gondoltam, hogy azok valóban figyelemre méltó adatok a kor történetéhez s megérdemlik a közrebocsátást, habár nem egy jelentéktelennek látszó apró vonás és körülmény fordul elő azokban, de melyek egy vagy más tekintetben mégis jellemzők.

Némi kétséget okozott annak meggondolása, vájjon nem követünk-e el kíméletlenséget az elhunyt kortársak emléke, vagy azok utódai iránt az által, hogy nyilvánosságra nem szánt, magán természetű, de közérdekű leveleiket, irataikat nyilvánosságra hozzuk. Azonban részint keletkezési idejük nagy távolsága, részint tartalmok közérdekű és soha nem restelhető hazafias volta, eloszlatta a család aggodalmát, hogy ne riadjon vissza a gyűjtemény közrebocsátásával járó felelősségtől.

Így lépnek nyilvánosság elé ezek az Emléklapok, melyeket czélszerűnek véltem báró Vay Miklós rövid életrajzával vezetni be. Nagyrészt sok helyen csaknem szóról-szóra azt az önéletrajzot használtam, melyet theresienstadi fogságában ő maga írt s melyben részletes czáfolata foglaltatik az ellene hozott hadi törvényszéki Ítélet indokainak. Fölemlítem, hogy ezt a czáfolatot, valamint a hadi törvényszékhez nyújtott előterjesztést és a császárhoz intézett felségfolyamodványokat, melyek a báró sajátkezű fogalmazványában az iratok közt találhatóak, a gyűjteménybe fölvenni nem akartam. Egy kétség örvényéig zaklatott ember védekezései azok, a kinek pallos függött a feje fölött.

Ezek az Emléklapok, bár külsőleg báró Vay Miklós nevéhez vannak fűzve, nemcsak az ő emlékét őrzik, hanem azokét is, kik a haza szolgálatában vele együtt működtek, vagy ő hozzá fordultak, sőt azon korszakokét is, melyekre e közlemények vonatkoznak.

Miskolcz, 1898 január hóban.

Lévay József.

BEVEZETÉS.

Ritka halandónak engedte a gondviselés, hogy oly hosszú időt töltsön a közügy szolgálatában, mint b. Vav Miklós. Oly hosszú időt s a nyilvános működés oly magas fokozatain. Kilenczvenkét évre terjedt életéből (1802—1894) csaknem hetvenet szentelhetett hazája és egyháza ügyeinek.

Nemcsak tanúja, hanem tevékeny részese is volt 1825 után ébredező alkotmányos életünknek, a negyvenes években folytatott liberális küzdelmeknek, szabadságharczunk dicsőségben és gyászban változatos napjainak, a leigázott nemzet nehéz éveinek s végre a bilincseiből kibontakozott haza szabad fejlődésének egészen a mi napjainkig.

Kegyelte a sors, de gyakran sújtotta is. Nem maradt tövisek nélkül se boldog családi köre, se fényes közpályája. Amott érzékenyen sebzette szívét nem egy veszteség; itt a nyomába járó félreértés, majd a börtön homálya. Amott rendületlenül fentartotta vallásosságát, itt honszerelme.

Mindjárt nyilvános működése kezdetén előnyös támogatói voltak emelkedésének és gyors haladásának: fényes családi hagyománya s kitűnő lelki és testi tulajdonai. Az 1827-diki országgyűlés idején a magas rendű

társadalom b. Vay Miklóst és gr. Károlyi Györgyöt a magyar nemzet két Adóniszaként emlegette. Az a lekötelező kedvesség, mely nagyvilági műveltséggel, fenkölt szívvel és tiszta elmével párosulva mindenkit könnyen meghódított, megnyerte számára az emberek bizalmát. E bizalom folytán lett egyházának oszlopa, nemzetének választottja, királyának meghitt hű embere és tanácsadója.

Politikai pályáján nem volt a rohamosan haladó gyökeres fejlődés zászlóvivője. A csendes, nyugodt, fokozatos haladás elvéhez ragaszkodott: de hazáját szerető hű magyar volt minden ízében, minden csepp vérében. Szent örökségül szállott rá ez a honszeretet nemcsak vallásával, hanem ősei emlékével is, melynek gyökerei a magyar földön szinte a honfoglalás idejéig nyúlnak vissza. Reményét jövőnk szerencsésebb alakulása iránt a kormány és a nemzet bizalmas egyetértésébe helyezte. Az ó-conservatívek soraiban küzdött, de azon árnyalathoz tartozott, mely rokonszenvvel hajlott a liberális törekvések felé. Nem volt elfogult, vagy épen túlzó aulicus. Ezért nem is tartották őt Metternich vak eszközének.

Becsületes közvetítés és kiegyenlítés útjait kereste. Forradalmi erőszakos küzdelmek nem igen egyeztek gondolkozásával és vérmérsékletével. De midőn a negyvennyolczadiki események sodrába jutott, pillanatig sem késett felajánlani szolgálatát a veszélyben forgó haza ügyeinek rendezésére. A fejedelem parancsa folytán, mint tudva van, 1848 nyarán királyi biztosi minőségben jelent meg Kolozsvárott, hogy «a bomladozó Erdélyben a csendet, rendet, békét, lelki uniót s testvéri egyetértést minden áron fentartani törekedjék». Működése nem felelt meg a köztársaságnak és saját reményének se. Nélkülözni látszott az elhatározottság, erély és óvatosság azon

mértékét, mely szükséges lett volna ahhoz, hogy a császári katonaság és a felbújtott oláhság által ellenünk szőtt ármany szálai ideje korán széttépassanak s Erdélynek a magyarság által megvédése szilárdíttassék s biztosíttassák. Kolozsvár megnyitotta kapuit a császári hadak előtt s ezzel összecsapott a felhő a magyar királyi biztos feje fölött.

Ha lehetett is mentsége, melylyel eljárását indokolhatta, a lázas ingerültség nem volt alkalmas annak mérlegelésére s keserűen éreztette vele a maga verdictjét, valamint annak igazságát, hogy válságos időkben könnyen két malomkő közé kerül az, a ki a küzdő felek egyikéhez sem csatlakozik határozottan. Történetíróink s azok közt Horváth Mihály is, szigorún Ítélnék az ő kolozsvári szereplése fölött. De ez Ítélet enyhítésére vagy felvilágosítására bő adatokat szolgáltat azon jelentés, melyet b. Vay e tárgyban 1849 április 4-én a honvédelmi bizottmány elé terjesztett s mely a jelen füzetben közlött okmányok közt olvasható.

Midőn e lapokat a közönség kezébe adjuk, nem szándékozunk b. Vay Miklós kimerítő életrajzával foglalkozni. Működésének részletes egybeállításá s erényeinek dicsőítése épen úgy nem föladatunk, mint lehető fogyatkozásainak leplezése. Neve és működése Magyarország közelebbi hetvenévi fejlődésének történetével van egybeforva. Azok közt fogja őt emlegetni az utókor, kik véglehelletökig híven és kitartó munkássággal szerették a hazát s csüggedetlenül küzdöttek annak felvirulásáért azon az úton, melyet eléjök a meggyőződés kijelölt.*

* Figyelemre méltó az a derék *Emlébeszéd*, melyet dr. Ballagi Géza sárospataki jogtanár tartott b. V. M. felett a sárospataki főiskolában 1891 július 24-én s melyet a gyászünnepélyre vonatkozó egyéb művekkel együtt külön füzetben kinyomatott a Tiszáninneri ev. ref. egyházkerület Sárospatakon, 1897.

E lapok főcélja: köztudomásra juttatni s így megóvni a feledéstől b. Vay Miklós hosszú pályafutására vonatkozó némely adatokat, melyek nem csupán az ő emlékének őrzésére szolgálhatnak, hanem a kor viszonyainak ismertetését is elősegítik.

Irományait csomagonként, részint idő-kor, részint tárgyak szerint, élete vége felé maga szedte olyan a milyen rendbe. Azokból válogatva veszi a közönség az itt következő okmányokat. Működése fontosabb köreire vonatkozó részletes emlékiratok, vagy különösebb becsesei bíró történeti följegyzések nem maradtak utána. Ha voltak effélék, a mint környezete sejtí, ő azokat, mint mondják, valószínűleg megsemmisítette, a mire azonban semmi tényleges bizonyíték nincs. Jó szerivel, csak a különböző időkben hozzá intézett hivatalos, vagy közérdekű magánlevelek, előterjesztések, feliratok stb. maradtak fenn s e fűzetben főleg azok közlésére szorítokozunk. Nem gondoljuk, hogy indiscretiót követnénk el ezek nyilvánosságára hozatalával. Alig egy-kettőt kivéve, mindnyájan régporladnak már azon hazafiak, kiktől a b. Vay Miklóshoz intézett emez iratok eredtek. De még ha élnének is, semmi sincs ezekben, a mit szemökre lehetne vetni tiszta hazafiúi buzgóság és önzetlen honszeretet tekintetében, melylyel a nehéz viszonyok közt túrve-fáradva egyengettek alkotmányunk visszaállításának s nemzetünk szabad fejlődésének útját. Törekvésük értékének megítéléséhez ne a derült jelenből vegyük a mértéket, hanem ama nehéz közviszonyokból, melyeknek szorító korlátai között annyi akadályt gördített eléjük úgy az erőszakos hatalom, mint a gyanú és félreértés. Egy-egy apró igaz vonással járulnak ezek a közlemények a kor ismertetéséhez, s a ki majd egykor kedvet érez arra, hogy b. Vay Miklós tüzetes életrajzát megírja, a golopi családi levéltár gaz-

dag adatai között az itt közlött részleteket sem fogja mellőzhetni.

Meg kell említenünk, hogy b. V. M. iratai között, nemet nyelven, sajátkezűleg tisztán írott emez önálló darabkákat találtuk: *Úti napló 1823 július, augusztus és október hónapokról*, melyben Magyarországon testvéröccse Lajos, és nevelője váradi Szabó János társaságában tett utazása alatt szerzett tapasztalatait és benyomásait jegyezte föl napról-napra, továbbá: *Öt hét a pesti Újépületben* 1852 aug. 16-tól szept. 17-éig, midőn onnan Theresienstadtba vitték várfogságra, ennek folytatásaként *theresienstadti fogságából nejéhez intézett naplószerű levelek*, 1852 szeptember utoljájától 1853 június 7-dikéig; végre: *Életrajza, az ellene hozott haditörvényszéki ítélet czáfolataival*, melyet theresienstadti fogságában 1853-ban készített.

Önmaga különösebben megjelölte iratai rendezése alkalmával azon kiválóbb működési köröket, melyek tevékenységét a nyilvános pályán igénybe vették. Közleményeink is lehetőleg eme körök szemmeltartása után csoportosulnak. Ezek: 1. Első szereplés: zemplénmegyei alispánság és követség 1825—1830. 2. Administrátorság Borsod vármegyében 1830—1845. 3. Királyi biztosság a kolera alkalmából 1831—1832. 4. Királyi biztosság a galicziai lázadás alkalmából 1846. 5. Királyi biztosság az éhínség alkalmából 1847. 6. József nádor jubileuma, halála, István főherczeg körútja 1847. 7. Forradalmi és forradalom utáni viszonyok 1849—1854. 8. Magyar királyi főcancellárság 1860—1861. 9. Borsod vármegyei főispánság 1865—1867. 10. Működés az ev. ref. egyházban 1856-tól haláláig.

Habár, mint említettük, nem szándékunk b. Vay Miklós kimerítő életrajzával foglalkozni, a fenforgó al-

kalomból folyó kötelességnek, sőt nélkülözhetlenül szükségesnek tartjuk mégis, hogy itt az ő mozgalmas, hosszú, szép életére vonatkozó adatokat röviden egybefűzzük. Annyival inkább, mert ezek épen rendelkezésünkre állanak, főleg magának a bárónak önmaga által készített s fentebb említett *Életrajzában*, melyet csaknem szószerint s csaknem egész terjedelmében használunk. Ő ebben a hadi törvényszék ítéletét pontról-pontra, részletesen czáfolja s főleg oly irányzattal és színezettel beszéli pályafutását, hogy az ítélet igazságtalan és törvénytelen voltát kimutassa. Ezt az irányzatot és színezetet azonban itt figyelmen kívül hagyjuk.

Vajai báró Vay Miklós, a legrégebb magyar családok egyikének sarja, 1802 április 29-én született Borsod vármegyében a Miskolczhoz közel eső Alsó-Zsolcza községében. Hasonló nevű édes atyja cs. k. kamarás,* már József császár alatt, a kinek parancsára katonai kiképzése végett több évet kelle töltenie Franciaországban és Angliában, kitüntette magát mint mérnökkari százados, részint várépítkezéseknél Aradon és Theresienstadtban, részint és különösen a török háborúban. Később, daczára annak, hogy Belgrád ostrománál egyik szemét elvesztette, s e miatt a tényleges szolgálatról le kellett mondania, mint osztály-tábornok, dandár-vezér, végig szolgálta a nemzeti fölkelést 1794., 1802. és 1809-ben. És ezen időkből a haza javára szentelt másnemű foglalkozásai és kutatásai mellett részt vett az országgyűléseken, különösen az 1807-diki országgyűlésen, a hol bátor hazafiul magatartása által tűnt fel s ezzel a kormány neheztelését vonta magára.

* Született Gömör vármegye Serke községében 1756 szept. 6-án, nagyanyja gr. Vassné, szül. Vay-leány házában; meghalt hirtelen 1824 május 11-én Alsó-Zsolczán.

Házasságra lépett 1799 július 1-én a Baden nagyhercezségből származott báró Adelsheim Johannával.* a ki akkor az elhalt Puky gránátos kapitány özvegye volt s férje rokonainál tartózkodott Kassán. Ifjúságát a nő az akkor még tartománygrófi udvarnál töltötte s egyforma nevelésben részesült a nála idősebb három hercegnővel, Amáliával, Carolineval és Luizzal. Ezek közül Caroline bajor királyné, Luiz pedig Erzsébet névvel orosz czárné lett. A bárónő később mint udvarhölgy szerepelt náluk s mind a három fejedelmi nő mindvégig barátságos viszonyban állott vele, sőt később a bajor királynő és Frigyes badeni tartománygróf lettek az elsősülött csecsemő b. Vay Miklós keresztszülői.

Már bölcsőjénél találta e szerint b. Vay Miklós a szerencsés körülményeket, melyek ébredező lelkében az erkölcsi és szellemi fejlődés magvait elhintették. Atyja sokoldalú képzettséggel bíró s nem egy tekintetben korát meghaladó férfiú volt, kinek lángoló hazafiságát és törekvéseit meg nem törhették az útjába gördített akadályok. Anyja egy emelkedett szellemű ritka nő, műveltségben, a szív és ész magasztos összhangjában s vallásos mély érzelemtől vezérelt áldásos tevékenységben a nők valódi példányképe.*

Miklós születése után egy évvel 1803 nov. 8-án még egy fiúval, Lajossal ajándékozta meg őket a gondviselés. Szerető gonddal örködtek a szülők a két gyermek nevelése fölött. De az első nevelés gondjaiból nagyobb rész az édes anyának jutott. A tábornokot részint a közügyek,

* Született Badenben Pforzheimban 1776 aiu/. 5., meghalt Golopon 1864 febr. 26.

** Lásd: *Emlékek, b. Vay Miklósáé-Adelsheim Johanna bárónő leveleiből* czim alatt Jókai Etelke által fordított s közrebocsátott könyvecskét. Budapest, 1888., melyet ez életrajzban is többször használtunk.

részint soknemű gazdasági ügyei csaknem folytonosan távol tartották a családi tűzhelytől. Helvét több irányban feleségének kellett pótolnia. Pótolta is mindig bölcsen és erélyesen, szeretettel és csüggedetlenül. Gyermekei szívében korán ébresztgette és erősítette a vallásos érzelmeket. Tanításai és saját példaadása különben is fogékony talajra találtak az erősen protestáns Vay család körében, melyben a hithűség és honszeretet egymással egyesült hagyományos örökség volt.

A két fiú képzését, jövő pályájokra vonatkozólag, nem vezették határozott irányban. Képeztették őket általában a kor magasabb kívánalmai szerint. Szellemi tehetségük, kedélyük, hajlamaik, vérmérsékletük vezérelték később a nyilvános élet kezdetén: Miklóst fokról-fokra gyors léptekkel a fényes közpálya magaslatán, Lajost a polgári és családi élet csendesebb és szűkebb, de boldogítóbb köreibben. Még 1820-ban is így ír rólok édes anyjok: «fiaim még nem határoztak a felett, miféle pályát válasszanak, de nem is sürgetjük őket; időt adunk nekik, hogy a jót és a rosszat minél jobban megismerhessék. A jogot minden esetre tanulni fogják, mert azt minden magyar nemesnek tudni kell, hogy sajátjokat megoltalmazhassák».

Miklós nevelését a Pestalozzi intézetében képzett nevelő, váradi Szabó János vezette. Így azon magasztos nevelési elvek befolyása alatt nevedett, melyektől ama kor a társadalom újjászületéséi remélte. Úgy látszik. Szabó képessége és szelíd bánásmódja mind a gyermekek kedélyének, mind a szülék várakozásának megfelelt. Maga a bárónő is gyakran vette hasznát társadalmi s emberbaráti jótékony tervezetések szerkesztése és valóstítása körül.

A felsőbb tudományokat Miklós a pesti egyetemen

tanáraitól többnyire magánleczkéken hallgatta. Nyilvánosan is hallgatta Schédiust, Schwartnert, Schmiedet, Vezérlét, Tomcsányit, Vuseticset. Cleinman pesti híres német ev. lelkész által confirmáltalott s tőle tanulta igen terjedelmesen az egyháztörténetet, dogmatikát és egyéb hittudományt.

1819 április 1-től kezdve 1822 szeptember 20-ig tizenkét rendbeli vizsgát tett mint magántanuló a pesti egyetemen különböző felsőbb tudományokból, valamennyit kitűnő sikerrel. Mindezen vizsgáról teljes rendben megőrzött bizonyítványai megvannak iratai közt. Sőt van egy 1818 deczember 18-áról, melyet Nagy István, a kecskeméti ref. gymnasium igazgatója állított ki Pesten arról, hogy b. V. M. «a humaniórák» mindkét évét «cum eminentia» végezte. Ott van Bárczay Pál pestvármegyei alispán bizonyítványa 1828 január 28-ról öt hónapi «patvaristai praxistról», olt Szögyény Sigmond personalisé 1824 szept. 20-ról a jurátusi gyakorlatról. — B. Vay M. minden hozzá intézett levelet vagy maga által följegyezgetett apróságot félre lett és megőrzött. Így apró papírszeletkéken följegyezte emlékezete után azon ezer meg ezer ember nevét, a kik az ő életében elhunytak. Egypárszor aztán összegezte is a számot; az utolsót így: «1894 20-ik február: a mai szám 4947». Más papírszeletekre pedig azon latin közmondásokat és közhelyeket jegyezte föl szintén igen nagy számmal, melyek mint közismertűek, vagy közhasználatúak eszébe jutottak.

Letevén a vizsgálatot a hazai törvényekből, Bárczay Pál pestmegyei alispán mellett lett patvarista s Szögyényi Zsigmond személynöknél jurátus. 1823 július és augusztus hóban Magyarország felső vidékeit, októberben a dunántúli részeket utazta be, mint említők, nevelője és öcsce társaságában. Utazásáról s a közben nyert tapasztalatai

és benyomásáról részletes naplót vezetett. Azután öccsével együtt Bécsben maradt, hogy ott atyjok kívánsága szerint, a már akkor virágzó polytechnicumban gyakorlati tanulmányt szerezzen, különösen a chemiából s technológiából, hogy néhány mezőgazdasági szakot is látogasson s egyúttal az idegen nyelvekben is kellő oktatást nyerjen.

«Az én helyzetemben nagy változás állott be», így ír édes anyja 1823 nov. 26-án, «s mondhatom, nagy erőmbe kerül hozzászokni ez állapothoz. Múlt hónap 11-én elváltak tőlem gyermekeim, kik huszonegy éven keresztül figyelmem és gyöngédségem tárgyai voltak, s kikre én úgy kicsiny, mint nagyobb munkáimnál mint biztos támaszra számíthattam. A távollét nem változtat ugyan egymáshoz való ragaszkodásunkon, de immár az én közvetlen befolyásom nálok csakugyan megszűnik.»

1824-ben, midőn egyetemek látogatása végett épen nagyobb külföldi útra készült, véletlenül hirtelen elveszté édes atyját május 11-én. Ez a nagy veszteség azonnal haza szólította özvegyen maradt édes anyja segítségére. Itthon a közpályától elvonulva akarta folytatni életét. Azonban a körülmények más fordulatot adtak ebbeli vonzalmának és elhatározásának. Ugyanis még azon év tavaszán Zemplén vármegyében a megye akkori adminisztrátora, később tornai főispán, hétszemélynök s koronaőr Szilassy József által, a rendek kérése folytán megyei aljegyzővé neveztetett ki, s noha még nem volt teljes korú, az 1825-diki országgyűlésre a felső táblához királyi meghívást nyert. Meg is jelent ott inkább csak hogy hallgasson és tanuljon, mint részt vegyen a tanácskozásokban.

Ettől fogva gyors léptekkel emelkedik a közpálya fokozatain. A mint tettelesen kezd járulni a közügyek

intézéséhez, mindinkább előtérbe lép és feltűnővé lesz egyéni kiválósága, szellemi ereje és képzettsége, szónoklátának varázsa s mindenkit megnyerő egész magatartása.

Az országgyűlés bevégeződése után ugyanis 1827 szeptember 22-én Zemplén vármegye főjegyzőjének nevezte-tett ki s még ugyanazon évi október 18-án egyhangúlag alispánnak választották a zempléni rendek. Nem volt ez könnyű, vagy épen mindennapi dolog az akkori viszonyok közt. Kitűnő tulajdonok nagy mértékével kellett bírnia annak, a kiből így összpontosult a választó nemesi rend bizalma. «Három körülmény van fiam ellen», így ír ez időben a fia sorsán aggódó édes anyja, «míg ellenjelöltjeinek épen ez a szerencsénk. Először is az, hogy mágnás; a mágnásokban pedig nem igen bízunk a nemesség, azt vélve, hogy a főurak mindenben csak az urakkal tartanak. Ötven alispán közt eddig csak egyetlen főúr van. Másodszor: Miklós még csak huszonöt éves; arra pedig még nincs példa, hogy ilyen fiatal embert állítottak volna valamelyik megye élére. Többnyire csak 40—50 éves férfiakat szokott érni ez a kitüntetés. Végre pedig az is igen nagy akadály, hogy fiam protestáns, a mi Magyarországon minden alkalommal igen nagy hátrány. Ha mégis megválasztatik, akkor teljesül rajta boldogult jó atyjának áldása: Mégy kedves isten és emberek előtt!» Ez volt neki szokott mondása, mikor az élénk jószívű fiú valami örömet okozott neki. Nagyon megható azt látni, hogy kisebbik fiam Lajos, ki a gazdagságnál maradt, mint igyekszik egyengetni teljes erejéből bátyjának útját, mintha nem is volna ennél egyéb gondjuk ... Ez a szép testvéri szeretet és egyetértés annyival jobban esik nekem, mert igen ritkán látok ehhez hasonlót s szentül hiszem is, hogy az ég áldása fogja őket kísérni érte».

Eme nagy feltűnést keltett alkalomból történt az, hogy az egykori Baden nagyhercegségi főtörvényszéki bíró, az irodalom terén is ismert nevű báró Drajs, a korán árvaságra jutott Adelsheim Johanna nevelőatyja, «*An meinen Agathom*» című, nyomtatásban is megjelent szellemdús művét ajánlotta az ifjú tisztviselőnek.

Még ugyanazon évben (1827. decz. 27-én) kir. kamarással tüntette ki Ferenc király, mi által úgy szólván szentesítette a rendek választását. A következő év január 25-én utazott Bécsbe, hogy személyesen köszönje meg a kitüntetést s tegye le a szokásos esküt. Ugyanazon évben vette nőül Bécsben báró Geymüller Katalint, Geymüller bankár szeretetre méltó kedves leánykáját, a ki jó és rossz napokban híven s mindig védangyalként állott oldala mellett és folyvást éltető lelke volt a később több gyermekkel megáldott családnak.

Mint első alispán, rövid ideig viselte hivatalát, de ezen rövid idő alatt is meglepő tevékenységet fejtett ki a közigazgatás és törvénykezés minden ágában. Ez által még inkább megnyerte vármegyéje bizalmát és becsülését, úgy hogy a zempléni rendek nagy lelkesedéssel választották őt követül az 1830-diki országgyűlésre, melyen különösen a koronázási eskü és az újonczozás kérdésében a kormány érdekét védő szónokok közt tüntette ki magát.

Az országgyűlés után gróf Reviczky Ádám udvari cancellár borsodmegyei főispán kérésére ezen megye adminisztrátorává nevezte ki ő Felsője. A hozzá, mint különben is Borsod vármegye szülöttéhez előszeretettel ragaszkodó nemesség örömrivalgása közt foglalta el kormányzói székét. Tizenöt évet töltött eme nagyterjedelmű hivatalos állásban. Annak különféle összeütközéseit és nehézségeit folyvást le tudta győzni vagy el tudta simí-

tani az ő erélyes és eszélyes magatartása, megnyerő modora és népszerűsége. Őt tisztújításon és egy követválasztáson vezette az elnökséget. Általánosan elismert szabadelvű kormányzása kedvezett a közfelfogásnak, de a mellett választások alkalmával mindig sikerült neki többséget szerezni a kormányjelölt részére. Így például Ragályi Tamás, a ki az 1825-diki országgyűlésen az ellenzéknek országszerte legnépszerűbb követe volt, nem tudta Borsodmegyében keresztülvinni megválasztatását a kormányjelölt Bükk Zsigmond ellenében. A tanácskozással a rendet és mérsékletet, legfelsőbb helyen is diétáit és, elismert módon fentartotta, holott a szavazatok s. áma gyakran öt-hat ezerre rúgott a másutt ez idő tájt alig fékezhető nemesi gyülekezetekben. Hivatalától felmentése után mindjárt az első tisztújítást katonai fedezet alatt tartották.

Működése ezen időszakában történt, hogy a kolera kitérőse és az annak folytán bekövetkezett parasztlázadás alkalmából az 1831-dik szomorú esztendőben, a nyugtalanság lecsendesítésére és a veszélyezett közbátorság biztosítása végett teljhatalmú kir. biztosnak nevezte őt ki Ferencz király Borsod-, Heves-, Nógrád-, Gömör-, Tornamegyék és a Jászság területére. Tapintatos és erélyes működését óhajtott siker követte. Ezért a hálás elismerés sokszoros bizonyítékával találkozott mind a fejedelem, mind polgártársai részéről, Ő Felsége táblabírónak nevezte ki a kir. táblához gróf Teleki József helyére; polgártársai pedig köszönőlevelekkel s hálafeliratokkal halmozták el.

Az említett törvénykezési és politikai hivatalok viselése mellett, mint magyar mágnás, élénk részt vett az ezen időszakba eső minden országgyűlési tárgyalásban a felső táblán, melynek legkitűnőbb szónokai közé szá-

mították. Nevezetesen az 1832/6-diki országgyűlésen sokat tett arra, hogy az úrbéri törvény megalkottassék. 1839 40-ben és 1843/4-ben minden reformkérdésben, különösen a protestánsok ügyében, a mely felekezethez ő tartozott, mindig a mérsékelt szabadelvűek élén állott.

1844-ben septemvirré neveztetett, az országos rendek pedig ugyanazon évben (1844: I. t.-cz.) őt és Ürményi Ferenczet «király és haza ügyében szerzett jeles érdemeikért és országszerte megismert hazafiúi szolgálataikért az ország szent koronájának öréül választották». Az országgyűlés berekesztése után, az akkori nádor József főherczeg ajánlatára, a ki őt kora ifjúságától különösen kegyelte, helytartósági tanácsossá, tartományi főbiztossági igazgatóvá és azzal együtt a m. k. helytartó tanács alelnökévé neveztetett ki s titkos tanácsosi méltósággal ruháztatott fel. Ennek folytán 1845 augusztus 15-én lemondott borsodmegyei adminisztrátorságáról s érzékeny búcsúszavakkal vált meg szeretett szülőmegyéje közönségétől.

Galíciában 1846-ban kitört a lázadás s tartani lehetett attól, hogy annak vihara Magyarország felső vidékeit is magával ragadja. Ennek meggátlása végett teljhatalmú kir. biztosnak br. Vay Miklóst küldötte ki a felség. Fáradozásának itt is óhajtott sikere lón. Nemcsak József nádor fejezte ki iránta teljes megalégedését, hanem a felügyeletére bízott valamennyi vármegyétől is közhatározatból kifolyó jeleit vette a hálás elismerésnek, az említett megbízás bevégezte után pedig maga a király szintén teljes megalégedésének kifejezése mellett sajátkezüleg adta át neki a Szent István-rend közép keresztjét.

A következő évben újra igénybe vették kipróbált erejét a szerencsétlen körülmények. 1847-ben éhínség

uralkodott Magyarország felső vidékein. A veszély elhárítása vagy csillapítása végett ismét őt bízta meg a fejedelem. Nagy pénzösszeg (350,000 forint) adatott rendelkezésére az Ínséges nép közt leendő kiosztás végett. Ezen fontos megbízatásában is közmegelegedésre járt el. A megvigasztalt lakosok háláját a hatóságok hivatalos levelei tolmácsolták neki, s a fejedelem, újabb bizalma jeléül, azt tette kötelességévé, hogy József nádor halála után ennek fiát a kir. helytartóvá nevezett István főherceget kísérje azon év őszén Magyarországon és a kapcsolt részekben végzendő körútjában. E körutazás mindenfelé felbuzdította a nemzet rokonszenvét az áldott emlékü nádor fia iránt. Szébb jövő reményét látta benne a magyar. S nem volt meglepő az a lelkesedés, melylyel az 1847/8-diki országgyűlés István főherceget, a nádor-jelöltek nevének nyilvános fölemlítése nélkül egyhangúlag országnáadorának választotta, a mely méltóságra jelöltek közt hír szerint b. Vay neve is fel volt véve. E körutazásban tanúsított eljárása legfelsőbb helyen is elismerésre talált, István főherceg részéről pedig az a kitüntetés érte, hogy az összes főméltóságok közt b. Vaynak kellett a legelsőnek lennie, a kinek szerencsekívánatát az új nádor köszönettel fogadni akarta.

Ezen ez országgyűlésen a kormánypárt vezéreihez tartozott, s nem kevés hatással volt arra, hogy a követek táblájánál az országgyűlés kezdetén Kossuth által benyújtott felirati javaslat, mely különösen az adminisztrátori rendszert élesen kárhoztatta, végleg hajótörést szenvedett.

A mint 1848-ban a bécsi márcziusi események után az országgyűlési ellenzék Pozsonyban is győzött, b. Vayra nézve is válságosakká lettek a viszonyok, melyek között további tevékenységének határozott irányt kellett szabnia.

Még nem fejlődtek oda a rohamosan változott körülmények, hogy a bécsi camarilla, illetve a fejedelem és nemzet közt nyilvánvaló lett volna az ellentét. De b. Vay. úgy látszik, jól sejtő lélekkel pillantott a jövőbe s nem engedte magát elszédíttetni az új vívmányok mámore által. Legalább erre mutat mindjárt eleintén azon magatartása, mely szerint midőn a minisztérium alakításával megbízott gr. Batthyány Lajos azon igyekezett, hogy a minisztériumban b. Vay is tárczát vállaljon, ez semmi szín alatt nem volt hajlandó az ajánlatot elfogadni, daczára gr. Batthyány azon kijelentésének, hogy ez a vonakodás maga elég arra. hogy minisztériumának hosszabb fennállása lehetlenné tétessék. Épen így elutasított magától a minisztérium részéről neki felajánlott minden egyéb hivatalt, így a főispánságot, melyet saját kényelme szerint választhatott volna ki. Egy ideig jószágára vonult vissza, onnan szemlélni az események fejlődését.

Csakhamar azután (1848 junius havában) történt azonban, hogy a nádor, István főherceg, maga elé rendelte őt s közvetlenül ő felsége nevében arra hívta fel, hogy azonnal Erdélybe utazzék, s az uniónak már akkor megtörtént szentesítése után ezen országnak Magyarországgal való egyesítését léptesse életbe. Meg lévén szokva fejedelmének minden körülmények között engedelmeskedni és az ifjú nádorhoz való hű ragaszkodásból is, pillanatig sem késett ezt a nehéz állást elfogadni s 1848 június végén, mint «Ferdinánd király ő felsége teljhatalmú kir. biztosa» Erdélybe utazott.

Ez a megbízatás lett a szikla, melyen b. Vay szereplése s jóhízemű köztevékenysége hajótörést szenvedett. A régi törvényes rend és béke apostola akart lenni akkor is, midőn körülte már a forradalom hullámai

csapkodtak. Hitte, hogy midőn királyát legjobb tudomása szerint szolgálja, egyszersem hazájának is jó szolgálatot tesz. Akkor is békés kiegyenlítésre gondolt, midőn annak kötelékei egészen meglazultak, vagy el is szakadoztak. Későn vette észre, hogy két ellentétes hatalom küzdő terére sodortatott s magatartása által mind a kettőnek boszúját fölidézte maga ellen.

Erdélyi szereplése lévén forradalmunkban az ő egyedüli tényleges szereplése, mely élete későbbi eseményeire is nagy befolyást gyakorolt, méltó, hogy itt arról az ő önéletrajzának csaknem szószerinti idézésével, kissé bővebben emlékezzünk. Részletesebben sorolja fel az erre vonatkozó körülményeket az a terjedelmes jelentés, melyet ő az ellene indított vizsgálat folytán Debreczenben a honvédelmi bizottmány elé terjesztett s mely alább egész terjedelmében olvasható.

Á' mint Kolozsvárra érkezett, Erdély beutazása és a tapasztalt jelenségek megfigyelése és mérlegelése után csakhamar arra a többször nyilvánított meggyőződésre jutott b. Vay, hogy az unió szentesítése elsietett lépés volt s annak békés keresztülvitele még mindig igen bizonytalan. Egész törekvése oda irányult tehát, hogy minden erőszakos rendszabályt gondosan kerüljön és hogy a bécsi kabinet és a magyar minisztérium közt már kiütött versengések eligazításáig — mindannyi életkérdések Erdélyre nézve — ebben a felügyeletére bízott ország részben *minden törvényes állapot a régi szokás szerint fentartassék s ekként ott a nyugalom és közbiztonság megóvassék.* Ily szándékkal lévén, se a kir. guberniumot Kolozsvárott, se a kincstári hivatalt és a hadparancsnokságot Szébenben fel nem oszlatta. El nem távolította az ott talált kir. hivatalnokokat. Ellene nyilatkozott a pesti országgyűlés újonczozási határozatának

és királyi szentesítés hiányában nem engedte azt végrehajtani. A megérkezésekor talált minden ügynevezett politikai fogolynak visszaadta szabadságát s ügyeiket a kir. tábla elé utasította, mert az államügyész, valamint a bírák is, mindnyájan a kir. kormány által kinevezett emberek voltak és a fennálló országos törvények szerint tartoztak ítélni.

Személyesen jelen volt a tíz—tizenötezer román által tartott balászfalvi gyűlésen s ott a már végletekig csapongókat nemcsak békés hazatérésre bírta, hanem felhozott legkiáltóbb nehézségeiket és kívánságaikat is oly szerencsésen eligazította, hogy azok neki a hadparancsnokság által oda kirendelt Klokocsány őrnagy útján köszöneteket írásban is megküldötték.

Ily magatartása miatt a pesti országgyűlésen többször interpellatiók történtek. Ellene röpiratok és hírlapi cikkek s mindenféle kárhooztatások és fenyegetések jelentek meg, mígnem végre a magyar minisztérium egyszerre tizenegy kormánybiztost küldött Erdélybe azzal az utasítással, hogy b. Vay minden lépését ellenőrizték, a reájok bízott kerületekben pedig a rcactionnak saját belátások szerint véget vessenek.

Ez történt 1848 szeptember első jelében, Ekkor b. Vay véletlenül elszólíttatott Kolozsvárról s ő felsége által gr. Batthyány Lajos helyére miniszterelnökké neveztetett ki, a mit számos higgadt gondolkozású erdélyi ember saját hazájára nézve sajnálattal vett tudomásul, sőt a b. Vayt később oly hamisan vádló és üldöző katonai parancsnok b. Puchner «országos csapásnak» nevezett. B. Vay azonban azt hitte, hogy ezúttal is engednie kell a legfelsőbb felhívásnak. Két nappal a szerencsétlen véget ért gr. Lamberg meggyilkolása után megjelent Pesten, a hol megjelennie a főherczeg nádor világosan

parancsolta. A nádor azonban időközben megvált hivatalától s elhagyta az országot. Pesten az izgatottság tetőpontot ért. B. Vay miniszterelnökké történt kinevezését egy sorba helyezték a teljhatalmú császári biztos gr. Lambergéval s mintegy kilátásba helyezték, hogy ő is ennek sorsában fog osztozni.

Nem maradt számára más menekülés, mint a lehetlenné vált miniszteri állást elutasítani s visszasietni Erdélybe, hogy legalább ott a fejedelme által rábízott hivatalt, a körülményekhez képest hűségesen tovább folytassa. Azonban az addig általa féken tartott pártok az ő rövid távollétét különféle üzemekre használták. Kolozsvárt! is megalakult a honvédelmi bizottmány, melylyel Szemere belügyminiszter közvetlenül is érintkezett. Urbán L. cs. k. alezredes behelyezte a maga oláh tribunjait s üldözőbe vétette mindazt, a mi magyar, míg ellenben a fentemlített tizenegy miniszteri biztos ugyanazon útat követte az oláhokkal szemben. És a mi legvégzetesebb volt, Berzenczey megtartotta az agyagfalvi székely népgyűlést, minthogy azt egy zendülés következtében a gubernium nemcsak megengedte, hanem saját elnökét gróf Mikó Imre kincstárnokot, valóságos belső titkos tanácsost küldötte ki annak vezetésére.

Maga a szebeni cs. k. hadtestparancsnokság is, mely eleinte Urbán törvényellenes és minden törvényes rendet kigúnyoló eljárását Írásban desavouálta, már nyíltan az oláhoknak kezdette pártját fogni, míg nem végre b. Puchner, levetve mintegy az álarczot, 1848 okt. 18-án egész Erdélyt ostromállapotba helyezte s e mellett b. Vayt egészen ignorálta. Ekkor kapta b. Vay ő felsége Ferdinánd királynak b. Récsey magyar miniszter által ellenjegyzett egy kéziratát, azzal a fölhívással, hogy kir. biztosi fontos küldetését Erdélyben végezze be, azután

pedig többé ne Pestre, hanem egyenesen Bécsbe siessen, hogy a körülmények kényszere alatt ideiglenesen miniszterré nevezett b. Récseyvel egyetértésben «magyar miniszteriumot» alakítson.

Ezt a küldetést, mely eme legfelsőbb kézirat által mindvégig a királyi akarat közvetlen kifolyásának bizonyult, csak a becsület és kötelesség fogalmai szerint lehetett bevégeznie b. Vaynak. Nem volt az bevégezhető titkos, gyáva megszökéssel, a mi talán még egyetlen lehető eszköze lett volna b. Vay menekülésének. A kézirat tartalma és annak előzményei semmi kétséget nem hagytak fenn a felől hogy, ő felsége a törvényes rendet Magyarországon és az azzal egyesített Erdélyben továbbra is fenn akarja tartani s épen ezen őzéből akarja a miniszterváltozást, a mint hogy főleg ez volt alapja a fejedelmétől e végett meghívott b. Vay azon hírének, hogy föl kell lépnie b. Puchernek az ő felsége eme leiratával ellenkező eljárása ellen.

E közben, fájdalom! az ostromállapot oly módon kezeltetett hogy a székelyek kivételével az országban szétszórva élő magyarok egy csapásra lefegyvereztettek. az oláhok és szászok ellenben fegyverekkel láttattak el. Az oláhok a most már védtelen magyarok ellen uszítottattak a császári kormány nevében, sőt császári katonák által vezéreltettek és támogattattak. Tartozó kötelességének ismerte b. Vay, hogy ezen átkos eljárás ellen föllépjen. Mint fejedelmének meghatalmazottja nem engedhette meg, hogy annak szentséges nevében a szép ország elpusztíttassék s elnépteleníttessék. Abrudbányán. Zalatnán, Verespatakon stb. mindjárt az ostromállapot kihirdetése napján százával gyilkolták le a magyarokat asszonyaikkal s gyermekeikkel együtt; lakásaikat kirabolták s fölégették. Hasonló rémtettek ismétlődtek két nap-

pal később Nagy- és Kis-Enyeden, Tordán, Felvinczen stb. B. Vay megragadta e végzetes körülmények közt a véleménye szerint alkalmazható eszközöket, de ebbeli eljárását a magyar kormány erélytelennek s elégtelennek s megtorlásra méltónak gondolta, a németek pedig később terhül, sőt bűnül rótták fel neki, nem fogadván el mentésül az erkölcsi és physicali kényszert, melynek ama zavarokban, a legloyalisabb és leghívebb kormányférfiak, sőt maga a kormány is nem egyszer meghódoltak.

Egyébiránt midőn b. Vay arra a szomorú meggyőződésre jutott, hogy még a császári kéziratokkal is gúnyt űznek; hogy a trón legközvetlenebb közeléből egymással ellenkező parancsok adatnak ki egyszerre s a leghívebb alattvalókat misztifikálják: csak illő alkalomra várt, hogy eme kétértelmű politikának az ő lába alatt ingadozóvá lett talaját becsülettel elhagyhassa.

Erre egész alkalmasnak látszott az az idő, midőn a császári csapatok Wardener tábornok alatt Kolozsvár felé közeledtek és a várost ostrommal fenyegetve átadásra hívták fel. B. Vay jónak látta a fenforgó körülmények közt egy haditanácsban elhatároztatni a jelentékeny magyar őrségnek a városból kivonulását, ily módon megakadályozni a hasztalan vérontást s megóvni a fenyegefett város lakosait a biztos szerencsétlenségtől. Ez volt b. Vaynak, mint kir. biztosnak, utolsó ténye Erdélyben.

Küldetésének ily módon történt bevégzése után szomorú napok vártak rá. Híre terjedt, hogy nem megvédelte, hanem elárulta a szabadságért küzdő nemzet érdekeit. A városnak a felizgatott tömegtől való kiürítése alkalmával kődobálásokkal s lövöldözésekkel üldöztek. Magyarország határa felé történt egész visszavonulása alatt élete is folyvást veszélyben forgott az ingerült csapatok közt. A mint a határra eljutott, Hodossy Miklós

kormánybiztos, a ki többek jelenlétében azt nyilatkozta, hogy «meg van már rendelve a kötél a b. Vay nyakára» Élesden foglyul ejtvén őt, a nagyváradí rögtönítelő bíróságnak szándékozott átadni. Kezei közül azonban Kossuth egy kirendelt futára, Simonyi Simon mentette ki az által, hogy főnöke nevében hivatalvesztettnek nyilvánítá ugyan b. Vayt azért, mert Kolozsvárt az ellenségnek átadta, de egyszersmind azt hozta fel, hogy utódja, Beöthy Ödön megérkeztéig, a b. Baldacci cs. k. ezredes helyére kinevezett Czecz magyar ezredes kezébe kell őt átszolgáltatni. Beöthy Ödön az új kormánybiztos 1849 január 3-án Décsey és Dobozy kormánybiztosok által Debreczenbe a már akkor oda menekült országgyűlés elé vitette őt. A parlament naplói bizonyítják, hogy ott több ízben kívánták a követek az ő megbüntetését. Vizsgálat alá vonták s rendőri felügyelet alá helyezték.

Tudniilik 1849 május 5-én érkezett Debreczenbe. Olt ugyan a saját tulajdonát képező s a városon kívül fekvő salétromgyárban lakott, de a melyre Madarász rendőrfőnök ügyelt, a ház elé örököt állított s látogatást nála senki sem tehetett. Az igazságügyminiszteri osztályfőnök, Nagy Károly pedig megkezdte ellene a vizsgálatot. Május 7-én még megjelent a felsőházban ott a Kossuth és a miniszterek számára kidolgozott eskü forma ellen szónokolt s a Kazinczy Gábor és társa által az ügynevezett békepárt által, előterjesztett javaslatot pártolta. Még a debreczeni országgyűlés folyama alatt minden eddig viselt hivataláról lemondott. «Mivel úgymond — az ő felségétől Ferdinándtól nyert minden hivatala megszűnt s utolsó királyi megbízatása is Erdélyben véget ért, ő pedig nem szándékozik többé semmi-mű hivatalos működésben résztvenni: ennélfogva minden eddigi pénzfizetéséről lemond.»

Ezentúl távol tartotta magát az országgyűléstől. Nem követte azt Debreczenből Szegedre, a hová őt Kossuth 1849 június 28-án felhívta, kifejezván, hogy «az ellene folyamatban levő per itt fog eldöntetni». Mélyen sértette önérzetét, hogy hazája érdekében legjobb meggyőződése szerint kifejteti működése eképen gyanúsíttatik. Pedig még akkor nem sejtette, hogy ez lesz az ő elkárhoztatásának főalapja az osztrák kényuralom szemében is. Amott azt rótták fel neki bűnül, hogy nem szolgálta elég odaadással és eredménnyel a szabadságáért küzdő nemzet veszélyben forgó ügyét; emitt azt, hogy nem szolgálta elég hűséggel és bátorsággal a dinasztia érdekeit. Sikerült a fővárostól távollevő mezei jószágára vonulnia s nyugodtan ott tartózkodnia egész addig, míg seregeink a fegyvert Világosnál lerakták.

Meg kell még említenünk két körülményt, a mely nem csekély súlylyal esett a közvélemény előtt b. Vay megítélésének mérlegébe. Az egyik az, hogy két reményteljes fiát Radeczky hadseregéhez küldötte Olaszországba; a másik az, hogy családja a budai várban tartózkodott az ostrom ideje alatt s ott az ő emberbaráti érzésű, bátor szívű neje egy pár megsebesült osztrák tisztet is ápolt. Szabadságharcunk szerencsétlen bevégezése után tehát ő is osztozott azon hazafiak sorsában, kiket halálra üldözött az eszeveszett zsarnoki uralom boszúja. B. Haynau minden régi hivatalnokot különbség nélkül felhívott arra, hogy a forradalom alatti magatartását illetőleg, magát a pesti hadi törvényszék előtt igazolja. B. Vay 1849 októberben nyújtotta be úgynevezett «purificatio-iratát», melyben világosan és őszintén adta elő ama végzeteljes időszakban folytatott működését. Nyilatkozata teljes méltánylásra is talált, még pedig oly mértékben, hogy a haditörvényszék fölmentését javasolta. Azonban ügye

mind tovább-tovább húzódott. S 1850 szeptemberben az történt, hogy b. Vaynak alkalma nyílt Bécsben a minisztériummal érintkezésbe lépni. Ebből kifolyólag számos, még hivatalos színű bécsi lap is, közel állónak hirdette, hogy b. Vay legközelebb Magyarország polgári helytartójává fog kineveztetni. Min tört meg ezen terv valósítása, azt ép oly nehéz volna pontosan meghatározni, mint a mily csaknem hihetetlennek látszik az, miszerint egyszerre híre terjedt annak, hogy b. Vay az osztrák minisztériummal egyet nem érthetett s így a felajánlott állást el kellett utasítania, valamint híre terjedt annak a felsőbb elhatározásnak is, hogy b. Vay ellen a legszigorúbb haditörvényszéki eljárás fogatosították.

S valóban e célból új auditort neveztek ki, ríj hadi törvényszéket állítottak egybe s két teljes éven keresztül gyűjtögették a kívánt cél elérésére szükségelt adatokat. Miután ez megtörtént, még ez a második hadi törvényszék is lelkiismereti kötelességének érezte b. Vay fölmentését ismételni, míg aztán az ő elítéltetése a belügyminisztérium által *formaszerint megparancsoltatott*. Hogy az ítéletnek kötél általi halálra kellett szólnia, magától érthető volt.

És különös, hogy épen ezen idő alatt a bécsi hadügyminisztérium, b. Vayt a leghizelgőbb kifejezésekkel, loyális érzelmeire hivatkozva szólította fel arra, hogy debreczeni nagy salétrom-telepeivel vegyen részt a kormányra nézve emez oly fontos vállalkozásban. Sőt a mi több, a bécsi cs. k. tüzérigazgatóság e célra neki pénz-előlegeket is ajánlott, midőn más oldalról összes javait lefoglalni kezdték.

Hosszan tartó gyötrő zaklatások után mondott felette ítéletet a hadi törvényszék 1852 aug. 14-én. Többekkel együtt (Derecskey Lajos, Dunyov István, Duschek Ferencz,

Vidacs János) «vagyonainak a forradalom által okozott károk megtérítésére leendő elkobzása mellett, egyszersmind viselt cs. kir. kamarási és titkos tanácsosi rangja, továbbá a Szent István-rend középkeresztje elvesztésével, kötél általi halálra ítéltetett». Ő felsége azonban a halálbüntetést kegyelemből négy évi várfogságra változtatta s ugyanazon elhatározásával, «tekintetbe véve b. Vay Miklós hadseregnél szolgáló fiainak jó magaviseletét, kegyelmesen rendelni méltóztatott, hogy ennek elkobzás alá esett vagyona azoknak visszaadassék».

«E szerint így szól b. Vay saját életrajzában huszonöt évi hűségese szolgálata jutalmául, jutalmul mindenért, a mit neki és övéinek a dynastiához való hű ragaszkodásért ki kellett állniok, egy négy évvel később ellene elkövetett s minden józan ember előtt feltűnő törvényes gyilkosság (Justizmord) következtében burtönfalak közt kell lakolnia b. Vaynak azért, mert szolgálatait egy véleménye szerint a trónra és hazára nézve veszélyes rendszertől megvonta s nem hajtott fejet vakon egy elbizakodott miniszter hatalma előtt. Úgy tartották Pécsben, hogy ezt a dacot meg kell törni. De ez a dac mégis az, melyet az, egész ország méltányolni tud és az én honszeretetem az, mely jobban becsülte a sötét börtönt a tündöklő árulásnál.»

Fogságából öt hetet, 1852 aug. 16-tól, midőn előtte az ítéletet kihirdették, szept. 18-ig, Pesten az «Új épületben» töltött; arról napló-jegyzeteket is írt. Az azon túl terjedő néhány hónapot pedig Theresienstadtban töltötte ki, épen azon várban, melynek erősítése, illetve javítása körül egykor édes atyja, mint mérnökkari kapitány, közreműködött. Azonban 1853. nyarán júniusban már övéi körében otthon találjuk. Édesanyja 1853 július 7-én így ír Golopról, hová a báró, szabadon bocsátása

után egyideig még internálva volt: «az uralkodó be-
következett kegyes határozata, melyet az unokám által
Radeczky lovag szíves közvetítésével benyújtott kérvényre
hozni méltóztatott, képzelhető, mily örvendetes meg-
lepetést okozott nekünk..... Oly balgán rettegtem a
vizontlátástól, pedig hát nem volt rá okom. Úgy kap-
tam vissza szeretett jószívű Miklósomat, mint a hogy
elvesztettem. Még fogságának is a vidám oldalát tudta
felfogni s jó kedélye még szenvedésének társaira is
elragadt. Az a lelki erő követi őt most is, midőn a csen-
des polgári életbe vonul, a mi elvette fogsága kínjának
fulánkját. A mit a világból visszavonulása által vesz,
azért gazdagon kárpótolja őt az, hogy most egészen
családjának élhet.»

Ettől fogva saját gazdasága, különösen a szőlészet
ügye vette igénybe tevékenységét. Elnökül választotta a
hegyaljai «bormívelő egyesület», mint olyat, a ki m.,ga is
terjedelmes szőlőterület tulajdonosa volt a Hegyalján.
Kénytelen magányából végre azon mozgalmak ragadták ki,
melyek az 1857 szept. 1-én kiadott császári nyílt parancs
folytán a magyarországi protestáns egyház kebelében
fölmérültek. Baranyában vezére lett a megtámadott
vallásszabadság védelmének. Megjelent a Tiszáninneri
ev. ref. egyházkerületnek Miskolczon 1859 nov. 15-én
tartott emlékezetes közgyűlésén, melyen az ő vezérlete
alatt határozott irányt és alakot öltött az ellenállás, illetve
önvédelem.

Az említett egyházkerülettel a többi testvéregyház-
kerületek is egyetértve, őt választották arra, hogy egy
közös küldöttség élén, az egyetemes protestántizmus tör-
vényes óhajtásait a trón zsámolya elé terjeszsze. Külde-
tésében oly buzgósággal és oly sikeresen járt el Bécsben
(1860 január közepén), hogy a Tiszáninneri egyházkerület

Miskolczon 1860 május első napjaiban tartott közgyűlésén csaknem egyhangúlag őt választotta főgondnokának. A május 15-én kiadott legfelsőbb kézirat, mely a protestánsokat törvények által biztosított jogaikba és szabadságokba visszahelyezte, nagy részben az ő befolyásának eredménye.

Általában az a törhetetlen buzgóság és lankadatlan tevékenység, melyet vallása ügyeinek szentelt, nem kevésbé fontos és méltánylandó, mint politikai szereplése. Tudta, hogy midőn vallása szabad gyakorlatát védelmezi, azzal egyszersmind a magyar nemzetiséget és alkotmányos szabadságunkat is védelmezi. A magyarországi egyetemes ev. ref. egyház, élete fogytaig őt tekintette vezérének s mind szorosabb kapcsolatokkal igyekezett őt magához fűzni. Első egyházi hivatala volt, mint maga följegyezte, a tállyai ref. egyház főgondnoksága; azután az alsó-zempléni egyházmegyei tanácsbiróság, majd a szatmár-városi egyházi és iskolai főgondnokság Főgondnoka volt a Tiszántúli ref. egyházkerületnek és a debreczeni collegiumnak (1840-től 1849 júniusáig). Az öreg septemvir Péchy Imre volt elődje e nagy fontosságú bizalmi állásban. Hivatalát a forradalmi események folytán a kerület kebelében felmerült kellemetlenségek miatt tette le 1849 június 26-án.* Sokszoros érdemet szerzett a debreczeni főiskola körül. Sok elavult visszaélést megszüntetett; új tanmódszert hozott be; néptanító szemináriumot szervezett; a mellett az intézet pénzerejét oly tetemesen gyarapította, hogy rövid idő alatt három új tanszéket állíthattak; fűvészkertet alapítottak; physikai múzeumot létesítettek s tornaintézetet alkottak.

* Megtagadta az egyházkerület nevében leendő aláírását a Kossuth-hoz intézett azon hódoló feliratnak, melyet Szoboszlay Papp István akkori superintendens és debreczeni lelkész fogalmazott.

Vallásügyi tevékenységéről a törvényhozás, teremében bőven tanúskodnak az országgyűlések főrendiháznak naplói. Részt vett a rendi országgyűlések mindenikén 1825-től 1849-ig, az után pedig 1860, illetve 1867-től kezdve folytonosan, egész haláláig.

Az 1860 május 15-én kelt legfelsőbb kézirat kiadása után lecsillkptak a magyarhoni protestáns mozgalmak. Azzal együtt a politikai viszonyokban is némi fordulat következett. Ő felsége összehívta a tágabb körű birodalmi tanácsot és annak tagjául b. Vayt is kinevezte. Ő azonban hazafiúi meggyőződésével összeférhetlennek tartotta ezt a megbízást. A kinevezést el nem fogadta, hanem a vallás terén kivívott sikere után ismét előbbi magányába vonult vissza, hogy részint családi dolgainak, részint az egyház és iskola ügyeinek vezetésére szentelje magát. 1860 július havában tartotta meg a sárospataki collegium három százados fennállásának jubiléus ünnepélyét. Ez ünnepély, melynek központja b. Vay volt, a közhangulat és közviszonyok miatt országos fontosságúvá emelkedett s nem csekély tápot adott a nemzet rugékony önérzetének és reményének.

Ugyanezen év október 20-án jelent meg az *októberi diploma*, mely az alkotmány széttépett foszlányaival akarta kielégíteni a szabadsághoz és törvényes jogaihoz ragaszkodó nemzetet. Ő felsége Bécsbe rendelte föl b. Vayt. Benne vélte föltalálni azt a magyar hazafit, kinek segítségével a diplomában körvonalozott célok elérhetők lesznek. Biztosította őt a magyar alkotmány visszaállításáról s hivatkozva azon erélyre és befolyásra, melyet a vallás ügyében tanúsított, loyaltása, fejedelem iránti hűsége és hazafisága nevében hívta őt fel a magyar udvari cancellárság elfogadására. Ezen előzmények után b. Vay elfogadta a legfelsőbb megbízást. És most a csá-

szár újra fölruházta őt a tőle előbb megvont régi kitüntetésekkel: a cs. k. kamarassággal, a v. b. titkos tanácsossággal és a Szent Istvánrend középkeresztjével.

B. Vay azonban nyíltan kifejezte, hogy az októberi diplomával sokban nem ért egyet. Ennek folytán számos felvilágosító legfelsőbb kézirat intéztetett hozzá s azoktól is bátorítva, megkezdette működését az alkotmányosság útjának egyengetése körül. Pár hét alatt rendezve volt a cancellária s a kir. curia. Föléledtek a megyék új főispánok vezérlete alatt. Rendeztetek a városok és kerületek. Visszacsatoltatott a szerb vajdaság és a Muraköz. Bécsből az oda felszállított magyar hatósági levéltárak, perek, hivatalos iratok és hivatalnokok visszaszállítottak Pestre. És végre sikerült az országgyűlést is egybehívatni az 1861-ik évi ápril másodikára.

Meg kell említeni, hogy az 1861 február 26-án kibocsátott császári nyílt parancsot, mely az októberi diplomát nemcsak megerősítette, hanem kibővítette, s alaptörvényt képezett a birodalom képviselőjére nézve, daczára Schmerling unszolásainak és cselszövésének, b. Vay aláírni egyáltalában nem akarta. E miatt cancellárságáról való lemondását is benyújtotta O felségének, a ki azonban azt el nem fogadta. B. Vay megfontolván a válságos körülményeket, a haza érdekében vélt cselekedni az által, hogy hivatalát egy ideig még megtartotta. Reményt fűzött az országgyűlés összejövetelehez. Hitte, hogy király és nemzet közt, kölcsönös jó akarat, eszmecsere és felvilágosítás által, a közviszonyok törvényes úton tisztáztni fognak és ő magas bizalmi állásában e téren talán hasznos szolgálatot tehet hazájának.

Az országgyűlés azonban nem az osztrák minisztérium által kívánt irányban haladt. Legkisebb kilátás sem

mutatkozott arra, hogy az októberi diploma és a februári nyílt parancs tartalma, vagy csak irányzata is elfogadást nyerjen. B. Vayt, a ki az osztrák szellemben való működést határozottan megtagadta, cancellári hivatalától csakugyan fölmentette aztán Ő felsége 1861 július 18-án. Elhagyta Bécsset és július 21-én megjelent Pesten, hol úgy az országgyűlés, mint a lakosság részéről mindenfelé nagyszerű kitüntetésekben részesült. Ünnepezték személyében a hű és igaz hazafit, ki visszavonult a fejedelem oldala mellől, midőn látta, hogy a nemzet törvényes jogainak elismertetése és biztosítása körül sikeresen többé nem működhetik.

Néhány nappal később, július 25-én, Borsodmegyében a mezőcsáthi választókerület egyhangúlag megválasztotta országgyűlési képviselőjének. Mint ilyen jelent meg a képviselőházban aug. 21-én, a hol szintén zajos és lelkes tüntetések tárgya volt; de ott tevékeny szereplésre ideje már nem jutott: az országgyűlés másnap, aug. 22-én feloszlattatott. Borsodmegye közönsége páratlan lelkesedéssel fogadta a kebelébe visszatérő képviselőt szept. 2-án tartott népes közgyűlésében.

Ezután ismét az egyház és iskola folytonosan kegyelt tűzhelye körül találjuk őt. A Tiszáninneri ref. egyházkerület Szántón tartott közgyűlésén 1861 szept. 29-én rövid megható vázlatát adja az egyházi élettől távol töltött cancellársága idejének. Beszédjét nagy lelkesedéssel fogadják s több ezer példányban kinyomatják. Azonban cancellársága alatt sem feledkezett meg sáropataki kedves főiskolájáról. Az ő közvetítésével majdnem negyvenezer forint segély gyűlt be annak erősítésére. így történhetett, hogy 1863-ban őt tanárt ő maga iktatott be a jogakadémiába.

Az abszolút kormány még ugyanazon évben ismét

fenyegetni kezdette a protestáns iskolai önkormányzatot. B. Vay a fenyegető veszély elhárítása végett teendő intézkedések megbeszélése céljából egyetemes protestáns conventet hívott össze Pestre. Megnyitó beszédje élesen körvonalozott rajza volt a közhelyzetnek, azt azonban a rendőrség, mielőtt a nagy közönség kezébe juthatott volna, lefoglalta. Főleg az ő közbenjárásának volt köszönhető, hogy az általa visszaállított sárospataki jogakadémia nyilvánosságát a kormány elismerte (1864), hogy Hollandiából a Tiszáninneri egyházkerületben Ínséget szenvedő protestánsok segélyezésére harminczezer forintnál több adomány küldetett, hogy a Sáros-Patakon levő megyei épületek a collegium számára megszerezettek.

Szóval a ref. egyház és iskola érdekében tett minden fontosabb és közérdekű intézkedésnél csaknem halála napjáig ő volt a bölcs és fáradhatlan buzgalmú vezér, kihez soha meg nem rendült bizodalommal és tisztelettel ragaszkodtak hitsorsosai.

Alkotmányunk tényleges visszaállítása körül ott látjuk b. Vayt az útegyengetők közt. Készséggel ajánlja fel szolgálatát azon a téren, melyet számára a vele együtt tanácskozó intézők kijelölnek. Elére áll Borsodvármegyének mint főispán 1865 szept. 12-én. Példájával buzdítja a kezdeményezés terére lépni, ha mindjárt csak kísérletképen is, azokat, kiknek alkotmányos érzülete kételkedve nézett a Schmerling-féle szövevényből való kibontakozás lehetőségére. Kijelenté a borsodi értekezletben, hogy «vagy az alkotmányosság sugarával megaranyozva fogja átengedni utódjának a főispáni széket, vagy rögtön búcsút vesz, mihelyt annak lehetőségét nem látja». S ígétét beváltotta. A vármegyék egymásután szervezkedtek s pár év múlva 1867-ben elkövetkezett a rég várva várt

eredmény: a nemzet és fejedelem kibékülése, törvényes alkotmányunk teljes visszaállítása.

B. Vay szilárd, őszinte híve volt a kiegyezésnek s az annak alapján indult szabadelvű haladásnak. Hátulsó gondolatot nem rejtegetett e részben. Saját törekvéseinek is gyümölcsét látta a nemzet sorsának jobbra fordultában. Azon célta, melyért hosszú élete folyamán, különböző utakon a meggyőződés őszinteségével küzdött és szenvedett is: a nemzet alkotmányos jogainak biztosítását elérte. A főrendiházban fejté ki törvényhozói tevékenységét. Előbb alelnöke, később elnöke volt annak sok éven át. Kötelességét itt is azzal a buzgósággal és lelkiismeretességgel teljesítette, mely őt minden téren jellemezte. Részt vett a tanácskozásokban mindaddig, míg késő aggkora gyengesége lehetetlenné nem tette azt. Legjobb meggyőződése szerint támogatta a kormány szabadelvű józan törekvéseit. Távoll állott az elégedetlen követelőktől, ép úgy mint azoktól, kik a haladás kerekeit gátolni, vagy épen visszafelé irányozni óhajtották.

Politikai pályafutásának ötvenedik évét 1873-ban töltötte be. Ünnepléses megemlékezés alkalmá volt ez nemcsak a családi körben, hanem a nyilvános élet távoli és széles köreiben is. A király meleg hangú legfelsőbb kéziratban kifejezett elismerés mellett diszítette őt fel a Szent Istvánrend nagykeresztjével. 1892. évi április 29-én pedig életének kilenczvenedik évét töltvén be, ezen a napon a következő távirattal üdvözölte ő Felsége: *»A császár és király, báró Vay Miklós koronaőr és a magyar főrendiház elnökének. Budapest Fogadja éleliének kilenczvenedik évfordulója alkalmából szívem mélyéből jövő szerencsekívánataim. Az egész ország által tisztelve és szeretve, büszkén tekinthet ön vissza, ezen, az isteni gondviselés kegyelméből teljes testi és szellemi*

erőben eléri örömnapon, azon sokoldalú kitűnő szolgálataira, melyeket érdemdús életpályáján ének hosszú során át Nekem és az országnak tett. A mindenható tartsa meg önt még számos évekig örömemre és a haza javára, boldogan és jó egészségben. Ferencz József.»

Kilenczvenkét éven is túlterjedt életét 1894. évi május 14-én végezte be Budapesten. Ünnepeles végtisztességgel a M. T. Akadémia palotájának oszlopcsarnokában tartott meg május 15-én. Igazgatótagja volt az Akadémiának.* Május 16-án szállították kihűlt tetemeit Alsó-Zsolczára s a legegyszerűbb puritán szertartással helyezték ott öröknyugalomra az ősi családi sírboltban. Elhúnyta fölött egymást érték a részvétnyilvánítások úgy egyháziak, mint világiak, úgy egyesek, mint testületek és hatóságok részéről.

Szinte három nemzedéket vagy emberöltőt látott maga mellett fölserdülni, melyek mintegy hagyomány-szerűleg adták át egymásnak az ő tiszteletre méltó kedves emlékét. Ez az emlék most már a történelemé s ez bizonyára szívesen övezi azt az elismerés maradandó koszorújával.

* Az Akadémia igazgató tagjává történt választását közli vele gróf Teleki József elnök levele 1841 szept. 4-éről. Lemond az igazgató tagságról 1855 márczius 28-án, a mit gróf Andrássy György másodelnök sajnálattal vesz tudomásul 1855 április 28-án kelt levelében 1860. okt. 12-én kelt soraiban pedig arról értesíti, hogy ugyanazon napon «egyhangúlag igazgatónak választatott».

UTAZÁS

1823 JÚLIUS, AUGUSZTUS, OKTÓBER HÓBAN

UTAZÁSOM NAPLÓJA.

1823. évi Július hóban.

Július 2-án reggeli 7 órakor kerekedtünk fel Pest-ről és keresztül hajtottunk Veresváron, Doroghon és Esztergomon. Ezen az úton több oly dolog tűnt fel előttem, mely már akkor is lekötötte figyelmemet, a midőn confirmatióm után egy kis gyalogutat tettem ezen a vidéken. Különös élénkséggel újította föl bennem azon idő emlékét egy kis forrás, melynek szélére leheveredtünk s melyből friss vizet merítettünk. Életem amaz időszakának képei élénken lebegtek szemeim előtt és sokáig igyekeztem, hogy magamnak az «akkor» és a «ma» között összehasonlításokat tegyek. Kissé lehangolva és magamba zárkózva, társaim beszélgetésében eleinte keveset vettem részt, de Váradi oly érdekes tárgyakat választott s némelyikről oly eszesen és belátásteljesen szólott, hogy én is belevegyültem a beszélgetésbe. Minthogy jó lovaink voltak, alig vettük észre, hogy már Esztergomban voltunk. A vidék mindedig mindenütt szép; völgyek s hegyek, mezők s rétek folytonosan váltakoztak egymással s ezen különféleség az egésznek nagy ingert kölcsönzött. Esztergom maga a Duna jobb partján fekszik, a hol vele szemben a Garam folyó ömlik a Dunába. Mint könnyen gondolható, első utam itt az épülőfélben lévő híres Bazilika alapfalainak

megtekintése volt. Mivel oly sok kifogást hallottam ezen építkezés ellen s a előre, csupán papi gőgből és üres dicsvágyból keletkezett ötlet, valamint maga az építési mód általános megrovásban részesült, igen természetes volt, hogy én magamnak az egészről nem épen előnyös véleményt alkottam. Hogy tehát tudvágyamat, helyesebben kíváncsiságomat kielégítsem, felmentem a sziklahalomra, a melyen részben a Barkóczyféle alapzatok nyugodtak, most már a Bazilika hordozására vannak rendelve. Ámbár még kevés az, a mi itt létesült, mégis látható, mily fönséges és pompás lesz egykor ezen templom, mert az, a mi eddig fennáll, nagyszerű. Az építés módja erőre s szilárdságra nézve egészen elűt attól, a mely a mi korunkban általános. Mindenben nagy tisztaság és pontosság uralkodik. A homokos talaj alkalmasint sokkal puhább lehet, hogy sem ilyen borzasztó teher alatt valamennyire ne süllyedjen s a mi még sokkal rosszabb, — hogy tetemesen *egyenetlenül* lejjebb ne szálljon. A kövek azonban oly erősen vannak egymáshoz kötve, hogy csak a legnagyobb erőfeszítés volna képes azokat egymástól elválasztani. Ezen dombnak, meleg fürdők által körülvett legmagasabb csúcsán egy kápolna áll, mely most rendkívül ízlésteljesen rendeztetik be. Mondják, hogy itt született volna Szent István király. Miután mindezeket megtekintettük, Kéménden keresztül, a hol ebédeltünk s négy morva muzsikus zenéje mellett föllelkesültünk, Nagy-Sallóba érkeztünk. Minthogy már esteli 9 óra s itt minden sötét volt, itt maradtunk éjjelen át.

Korán reggel elhagytuk éjjeli szállásunkat s még 6 óra előtt Kálnán voltunk. A délelőttet a kertben töltöttük, mely szépen van rendezve, de a mi a legfőbb, csinos és tiszta. Ritka rózsatövek gyűjteménye van itt, körülbelül 70 faj virágzik a kertben. Délután Nagy-Kálnára mentünk, hogy ott a Hunyady-féle juhászatot megnézzük. Az itt tenyésztett juhok nem valami kiválóak, többnyire ürök és mintajuhok; de nagyon jól vannak elhelyezve, a mennyiben egy 20 öl hosszú, 6 öl széles s 2 öl magas akluk van. Az egész épület belül deszkával van fedve és a padláson van a széna, melyet a felső padozaton nyíló ajtókon hánynak le. A mi aklaink ezek-től abban különböznek, hogy csak egy oldalon vannak kapuik, amaz pedig mindkét oldalon egymással szemközt álló 10' széles és 6' magas kapukkal van ellátva, melyek télben sem záratnak be. Épen úgy vannak mind a 4 oldalán ablakok, hosszában 6, széleiben 2, összesen 16, mindezek 3'-bal emelkednek a föld színe fölé. A já-szolok, melyek az összes Hunyady-féle birtokokban a juhok számára be vannak rendezve, koránt sem tet-szenek nekem úgy, mint a Petheyéké. Mert a takar-mányból épen oly kevés kallódik el ugyan, mint a mieinknél, de az övéknél a szénájukban lévő összes por és pelyva a juhok nyakára hull és árt a gyapjúnak, a mi nálunk az egyenesen álló vesszők miatt meg nem történhetik. Még egy kényelmes kutat is találtam itt, a mely a juhok itatására három váluval van összekötve. A víz a ferdén álló váluból, a hasonlólag lefelé futó, de a föld alatt lévő váluba folyik, melyből azután az itató-váluba jut. Ezek olyanok, mint a mi rendes váluink, csakhogy a tisztaság miatt prizmatikus földéllal vannak

ellátva. Leginkább azonban az úsztatót kell felemlítenem, a mely egy szép erdőcskében van. Ez egy (5° hosszú, 372° széles és $1\frac{1}{2}^\circ$ mély és tölgyfagerendákkal kirakott medenczéből áll. Egy csatorna segélyével a víz egy magasabban fekvő közeli tóból a medenczébe vezetetik és ha piszkos lesz, egy az alján lévő nyíláson át a közeli árokba bocsáttatik. A mosás következőleg történik: a juhok az úsztató egyik végén a medenczébe ugrasztatnak és a másik végéig úsznak, a hol egy ferde, deszkázott, léczekkel beveri terület segélyével kijönnek. Ezt háromszor ismételik és negyedszer minden egyes juhot kézzel megmosnak. Így megtisztítva vezetik azokat szép tisztáson egy körülbelül 50 lépésnyire fekvő pajtába, hol 2 napig várniok kell, a 4-ik napon vagy ezen a helyen, vagy pedig a faluban régi aklokban megnyíratnak. Ezen készülék itt nagyon hasznos és czélszerű, de csak ott alkalmazható, hol a helyiség azt megengedi. A tónál is van egy csatorna, mely által a fölösleges víz az árokba vezetetik. Az egész 2000 írtba került. A mi a juh-tenyésztést illeti: a Hunyady-féle juhok, valamint a többi barmok, mint az ökrök, tehenek, lovak takarékos-ságból 3 év óta semmiféle sót nem kapnak; a legelő bármilyen legyen, a barmot naponta háromszor itatják. Az ugarföldeket lóherével vetik be, az első füvet lekaszálják és széna lesz belőle, azután pedig a juh legel rajtok; a harmadik esztendőben a talajt fölszántják s nem is szükséges, hogy megtrágyázzák, mivel részint a juhganéj, részint az avval kevert lóhere által elég erőt kap. A juhlegelőre semmiféle más barmot nem szabad bocsátani. Ezen a vidéken a széna után legjobb takarmánynak a zöld, még éretlen korában lekaszált és szalmává tett zabot tartják. A kosokat csak augusztus 16-án bocsátják az anyajuhokhoz, melyek karácsonykor elle-

nek. Pompás este volt, Péli úr egészen Nagy-Kálnáig gyalog jött élénkbe néhány úr által kísérve, kiknek egyike Nyáry úr, egy tréfás ficzkó és Várady Lajos, a ki engem a helybeli ostoba, de vendégszerető paphoz vezetett, míg a társaság többi része hazament. Miután ilt tele ettük és ittuk magunkat és házigazdánk jól berúgott, visszatértünk a mi Kálnánkba és vacsora után azonnal lefeküdtünk.

Július 4.

Napkeltekor elhagyott bennünket a mi Váradynk, a kit szerettem volna tovább is magammal vinni, de semmi szín alatt sem engedte magát tartóztatni és Verebélybe indult nagybátyjához. A délelőttet olvasással és zenével töltöttük és megnéztük a Péli né úrnő major-ságát, a melyben jó és kényelmes istállója van. Épen olyan, mint a Károlyiaké Megyeren. A jászolok a középén vannak, még pedig hosszában, egyik oldalon áll a barom; a két jászol között egy 4' széles tér van, hogy kényelmesen tél s alá járhassanak. Két oldalt a falak mellett egy csatorna húzódik, melybe minden víz összefolyik, mivel az istálló talaja lejtősen van építve, a közepén azután keresztben van egy csatorna, a mely minden tisztátalanságot, mely két oldalt belefolyik, kivezet. Az istállók egyik végén van egy kis istálló a borjak számára, a másikon egy kamra fűnek, mert a széna és szalma a padláson van. Délután erősen esett, úgy, hogy nem jöhettünk ki a szobából; de azért az idő nagyon kellemesen telt el, mert igen sok vendégünk volt, kikkel lefekvésig mulattunk.

Ma Káinét, a hol nagyon jó dolgunk volt, első terünk szerint, el kellett volna hagynunk; de mivel Pélt, egy a szomszédságban fekvő Hunyady-birtokot., el-mellőzni nem akartuk, rászántuk a mai napot, s mindjárt délután oda mentünk. Az első, a mit megtekintettünk, a kert volt, mely rendkívül szép, több részből áll s a mennyiben számos gyümölcsfa is van benne, a hasznost a széppel kellemesen köti össze. Ugyanitt egy 20 tehénből és 1 bikából álló tehenészet is van, melyek télen és nyáron is az istállóban vannak. Naponkint háromszor kapnak enni s háromszor inni. Takarmányuk nyárban egyenlő mennyiségű szalma és lóherekeverekből, télen hosszú szecskává vágott széna és szalma-vegyüleből áll. Egy szép kis lugas is van itt egy dombon, honnan igen szép kilátás nyílik. Az egész kert mindkét oldalt egy 6-7' széles, áthatlan, élő sövény által van körülvéve, mely juhar, cseregalagonya, kökény és vadrózsából áll; a licinium nem használtatik, mivel gyökerei nagyon messzire terjednek. Ezen bokrok egymástól % lábnyi távokra, sorban egymás mellé ültetvék. Az első 2—3 évben metszegetik. később azonban csak nyesegetik, s így válnak lassacskán oly borzasztó sűrűkké. Eg}^ csinos híd fenyűerdőcskébe vezet, melyhez hasonló ezen a vidéken nincsen. Az összes fenyőfákat Bécsből hozták. A kertből most az erdőbe mentünk, melynek bejáratánál egy kapu van, melyen egyetlenegy darabka vas sincs, a miért is nincsen úgy kitéve az ellopátásnak. A kert végén van a csikókért, mely három részre van osztva, egy-egy 70 80 hold. Ide hajtatnak Ürményből a fiatal 1 4 éves csődörök, melyek, ha kertjük egyik részét leették, a másikba átmennek. Éjje-

len át egy ott lévő istállóban vannak, de nincsenek megkötve; hogy fűjük meg ne romolják, őszi felé, ha a lovak nincsenek ott, szarvasmarhát is hajtanak oda. Most 20 csikó van ott; nagyságra nagyon különböznek a mieinktől: első éveikben sokan olyanok, mint nálunk a harmadévesek; mindnyájan nagyon szelídek. Ezek a csikók sohasem kapnak abrakot — zabot —, hanem télben sajátságos takarmányt. Elvetnek ugyanis zabot, herét, borsót és árpát együtt, mely ha megérett, lekaszálják, kévékbe kötik s ily alakban adják a csikóknak takarmányul.

A ménes a mienkkel majdnem egyenlő. Miután így — mondhatni — mindent megtekintettünk, visszatértünk Kálnára, hol Sembery K.-val találkoztunk. Három nap óta egy perez sem múlt el, hogy Péliné ő nagyságának 2-3 vendége ne lett volna; de nem is lehet képzelni szeretetreméltóbb háziasszonyt. Általában itt nagyon tetszik nekem minden; kevés a cselédség, minden oly csendes és nyugodt s mégis minden szép rendesen történik.

Július 6.

Elhagytuk ma reggel eddigi meglehetősen hosszú, de kellemes tartózkodásunk helvét és a Garam folyón át Léva városába mentünk, mely egy Esterházy-uradalomnak a főhelye; egy zárda is van itt; lóvásárai pedig nagyon híresek. Léva után Báth következik, szintén város, hol vásárok tartatnak s azután Bagonya. Ebbe a szőlőhegyekkel s gyümölcsösökkel körülvett, szép termékeny völgyben fekvő falucskába akartunk ma délre megérkezni. Minthogy Péliné úrnő saját fogatát küldötte élénkbe, célunkat nagyon könnyen értük el. Itt Nyáry úrnál, a helybeli közbirtokosság egyik legdúsabb s leg-

tekintélyesebb tagjánál tértünk be. Ő majdnem minden bányavárosban bír bányákkal. Fiával még Kálnában ismerkedtünk meg. Ebéd után bennünket kertjeiben vezetett körül, melyek fekvésük és más természeti előnyük, de nem a művészet által lettek szépek. Egy ananász-üvegház van itt, mely 200 darabot termel évenként. Ebéd után a fiatal Nyáry azonnal Bakabányára kocsizott velünk. Ez a szabad királyi bányaváros, egy érezdús hegység alján fekszik és félig kőfallal van körülvéve. Máskép a várost «*Bugarti*»-nak, «összekapartnak» nevezik, *Bug Haris*-ról, az első munkásról. A bányászat bár itt nem nagy jelentőségű, de mivel a mi ifjú kísérőnk itt maga is sok bányával bír, megszerző nekünk az alkalmat, hogy mindent megnézhessünk. Egy 600 láb hosszú aknába mentünk le, mely gyakran nem voll magasabb $3\frac{1}{4}$ lábnál és szélesebb $1\frac{1}{2}$ —2 lábnál; lent egy patakocska folyik, mely ezen aknából lábaink alatt zúg ki a szabadba. Itt látjuk, hogy az érczet tartalmazó kőzetet kiszedik és összetörik, úgy aztán az olvasztóba szállítják. Azután a zúzómalmokhoz mentünk, hol az érczet tartalmazó föld homokszerű liszté zúztatik össze — Schlich —; ezen zúzliszt elkülönítve az iszappadokon dolgoztatik fel; az ércztartalmú részek az üresektől elválasztatnak s így az olvasztásra előkészítetnek. De itt még arany és ezüst elegyedve lévén, higanynyal keverés által választatik el egymástól. Ez azonban csak a fehér földnemű kövekről szól; mert a kemény érczet tartalmazó ásványokat — Kernerz — szemekké zúzzák s így rögtön viszik az olvasztóba. Ezt Selmecezen reményilem látni. Este felé a városba érkezünk. De vasárnap volt, tehát minden helyen és zugban zene és láncz, férfiak és nők ünnepi öltözetben. A férfiak mindnyájan kék posztó ruhát viselnek; az asszo-

nyok nagyon ízlésesen és tisztán vannak öltözve, gyakran csinos arcokat is találni köztük. Van itt egy ősrégi katolikus templom, melyet megtekintettünk. 1506-ban egy bizonyos Tola Margaréta által építtetett; az építés módja egészen valódi góth-stylus és ritkasága miatt érdekes. Ha a templomba mennek, egy toronyalakú épület mellett kell elmenni, melyben a harangok csüngenek; itt balról egy crucifix áll a következő felirattal: *«xtum non islum, séd xlum crede per istum»*. A három külső oldalon a következő feliratot látjuk: *«Patior sed non confundor Ao 1757; diem sapite, pacem habete. Deus non me despicias»*. A templom egy tál által két részre van osztva, melynek mindegyike egy ajtóval bír; mondják, hajdanában az egyik részben a katolikusok, a másik részben a protestánsok tartották istentiszteletüket. Most a protestánsoknak saját templomuk van. Azután a városházához mentünk s pedig a levéltárba, mely nagyon régi iratokat tartalmaz. Egy részeg jegyző többek között olyat mutatott, melyben I. Károly király 1321 július 4-én a Jolai-családnak számos bakabányai bányát adományozott. A fent említett templom alapítónője ezen családból való volt. Midőn tovább akartunk menni, láttunk egy ajtóban egy nehéz lánczokkal megkötözött, csinosan öltözött szép leányt állani. Gyermeckyilkosság volt a bűne s a város által már halálra ítéelve. Néhány szót szóltunk hozzá, de hangos sírásba tört ki, bár vigasztaltuk. A katolikus káplán volt a csábítója, tehát gyilkosa is. Miután még egy darabig a városi számvevőnél, Kreviczkynél, mulattunk, visszakocsiztunk Bagonyára. Vacsora előtt megismertem Nyáry úr egyik öreg házvezetőnjében Lübecknét, a kit ezelőtt öt évvel Tihanyi udvari tanácsosnál gyakran láttam; de ez nem volt épen a legérdekesebbje annak, a mit ma láttam.

A fiatal Nyáry oly kedves volt, hogy bennünket Vihnyéig elkísért. Ő nagy szolgálatokat tehet nekünk, mivel épen úgy Selmecezen, mint Vihnyén jelentékeny bányákkal bir. Alig mentünk fél óráig, egy mesterséges tóhoz értünk, mely a vizet különféle vezetékek által Bakabányának adja. Folytonosan fölfelé haladtunk, körülbelül 500° magasságig, a mennyivel Selmecezbánya magasabban fekszik Bagonyánál; mindig csinált árnyékos utakon. A vidék folytonosan szépül, míg Selmecezen legnagyobb tökéletességét látszik elérni. Nagyon szép látványt nyújtanak a komor, sötét fenyőerdők, melyek Selmeceze előtt szemünk elé tárulnak. Mielőtt Pérgbe érkeznénk, egy tóhoz jutunk, melynek partján piramis áll; ez még József császár tiszteletére állíttatott föl. Úgy látszik, Révai gróf újította meg, mert rajta a következő felirat olvasható: *«Annis facta vetus vilisque; hoc margine nirsus praesidio exurgo Réva! venusto tuo»*. Pérg után Windschacht következik, egy hosszú helység, így nevezik az ottani nagy aknáról (Schacht), a melyből mindent csigákkal húznak fel. Mások azonban a nevet a vendektől származtatják, kik valaha itt dolgoztak. Selmeceze egyik külvárosának tekintik. Ezen legnagyobb magyar bányaváros mély és keskeny, nagy sziklák által körülvett völgyben fekszik. Őt kapuja van, lejtős fekvése, utczái imitt-amott sziklák, bokrok és kertek által vannak elválasztva. Egyes szép épületek: a városház, a két parókia templom, valamint a legnemesebb ízléssel épült s vörösrézrel fedett új evangélikus templom, a kamaraudvar stb. Itt van a kamaragróf székhelye, bányászakadémia egy igazgatóval, három tanárral s körülbelül 180 tanulóval s más alkalmazottakkal. Majdnem az egész

város alá van ásva azon számos bánya által, melyeknek legcsodálatraméltóbb ércztelepei a Terézia-, Hódakna-, Spitaler-, Johannis- és Stefani-aknában vannak. A sok többi akna között különösen nevezetes a csiga-akna. A mint Selmezcze megérkeztünk, azonnal látogatást tettünk b. Révaynál, a tő kamaragrófnál. Megígérte, hogy másnap mindent megmutattat s meghívott ebédre. Miután a «*magas házhoz*» címzett korcsmában megebédeltünk, megtekintettünk egy ólomolvasztót, mely a körmőczi, beszlerezebányai és zsarnóczai olvasztók közt van felosztva, azután Szt.-Antalra, egy Koháry-féle birtokra rándultunk ki. Neki ott pompás kastélya van, melynek szobái még egészen régi stylben vannak bútorozva és ősrégi képekkel, nagyobb részét családi arczképekkel díszítve, de azért még néhány pompás virág és állat műdarabot, valamint a legjobb festők által készített képeket is találhatni itt. Többek közt egy öreg asszonyt égő gyertyával, mely elé kezét tartja és melynek fénye az arcot és a háttérrel is megvilágítja; végre egy cigányleányt. Magában a kastélyban csinos templom van, s abban egy szép oltárkép. Az istálló és pincze is nagy ízléssel van építve, A mi azonban nekem legjobban tetszett, az a kert volt, mely mesterséges vízesésekben és tavakban, valamint egy természetes, állandó forrásban gazdag. Néhány remetelak és lugas nagyon díszíti az egészet. Szent-Antal délre fekszik a várostól. Most a tőle keletre fekvő calvária-hegyre mentünk. Egy darabig egyenes fason kocsiztunk végig, azután le kell szállani és bokrok és csalit között, sötétén árnyékolt utakon haladni a legmagasabb csúcsig. A kilátás, mely a szemlélőnek onnan nyílik, minden fogalmat meghalad; mert először az egyik oldalról áttekinthető majdnem egész Selmezcze, a többi három oldalról pedig gyönyörködtetik

a szemet az erdők, völgyek, rétek és mezők, a halmok mögött fekvő félig elrejtett faluk; szóval az egész olyan, mint egy nagy park. Élvezetünket emelte a pompás időjárás; a leáldozó nap, a közeli patakok zúgása, az általuk hajtott zúzómalmok tompa zúgása és végre a vidéken elhangzó harangkongás. Valóban nincs itt szükség szent képekre és szobrokra, hogy az ember ájtatosságra buzduljon. Még elég korán tértünk vissza a városba, hogy a templomosok egy kastélyának romjait megtekintsük, melyhez hasonlót nem igen láttam. Az itt jókarban fenmaradt kőíráások, domborművek és góthbetűkkel kőbe vésett föliratok méltók volnának arra, hogy szakértők megfejtsék, miután ezen romokról a nélkül sem tudnak bizonyost s ez által némi felvilágosítás volna nyerhető. Meglehetősen ellankadva mentünk most báró Révaihoz, a ki, többi vendégeit nem tekintve, csak velünk foglalkozott, sok szép eszmét közölt, képmintákat magyarázott stb. Ott voltak t. i. nála gróf Esterházy Nepomuk, gróf B. K. Bresler, dr. Heinrick, két ifjú Nyáry gróf, stb. Már is megtette az intézkedéseket, hogy reggel mindent megnézhessünk. Így visszatértünk lakásunkba, hol most ülök és örülök, hogy nemsokára az ágyba bújhatok.

Július 8.

Reggel 7 órakor Roef bányagyakornok, egy eszes fiatal ember, kit b. Révay rendelt mellénk, vezetett bennünket a Pacher-aknába, mely 400 öl hosszú, s belőle még több akna kanyarodik jobbra-balra. Két aknába fölötté fáradságos és közben veszélyes úton, törékeny keskeny létrákon szálltunk le. Minden oldalon és szögleten halálsápadt, félig meztelen kísértetekhez hasonló emberekre akadtunk. Megesik az ember szíve, hogy néznek

ki ezen emberek. Igazán az arany és ezüst elvesztette előttem minden értékét, mióta láttam, mily fáradsággal és emberi nyomorral jár annak megnyerése. Mindnyájan bányászöltönyben voltunk, egy felügyelő és négy lámpavivő fiú által kísérvé. Két és fél óráig tartózkodtunk a föld alatt. Oly jól esett, midőn a napfényt megpillantottam, mert be kell vallanom, hogy lent egy kissé kényelmetlenül éreztem magamat, különösen a rossz létrákon, midőn életem, úgyszólván egy lépcsőfokon függött és lábaim alatt a határtalan mélységet megpillantottam. Minthogy a bányák sokkal magasabban vannak a hegyek között, mint sem ott patakok vagy más folyók vizek képződhetnének, mesterségesen alakított tavak vannak; összesen 25. A legnagyobb a Szilnó hegyen van és 24 millió akót tartalmaz. Ezen tavakban fogják föl a huták üzembe hozatalára szükséges hó- és esővizet, aztán szükség szerint lebocsátják. Ez hajtja a zúzót, iszapolót és a vízműveket, valamint a vízoszloggépet, melylyel a bányavizeket a mélységből fölhúzzák, valamint a nyomó, vagyis vízszorító gépet, melylyel épen úgy az érczet, mint az értéktelen köveket a legmélyebb aknákból az ott lévő tologépek segélyével egészen a felszínre hajtják. — Miután ezen valóban pompás vízvezetékeket, gépeket, alagutakat, tárnákat stb. jól megnéztük, a mintázó terembe mentünk, hol mind azt, és még némely egyebet is, csakhogy kisebb méretekben megtalálhatni. A legjelesebb minták: egy mosógép: zúzógép; egy buzogó-mosógép Handstadtból, hogy az ércztartalmú köveket a semmit sem tartalmazóktól megtisztítani lehessen, hogy ne kelljen bevinni az olvasztóba a hasznavehetetlen anyagot; különféle aknaminták, toló- és vízszaporító gépek, melyek egy és ugyanazon eredményt szülik, csakhogy az első víz által, a másik pedig lovak által hajtatik; több víz-

szivattyúgép, mint a Reichenbaeh- vagy Heti-féle, mely itt természetben van meg. E két gépnél jobbat talált fel itt Sitkó bányatanácsos. A minta már készen van és úgy látszik, nagyban is lehet majd alkalmazni. A visszahatógép, mely itt ugyan megvan, de vízhiány miatt nem alkalmazható; a légtisztítógép és szivógép, hogy a rossz levegőt a műhelyekből és a bányákból kiszivattyúzzák; vasrudakat a vízemeléshöz Szomolnokról, csavarmetszőket Rhonitzról. Ezek voltak látogatásaink délelőtt; délután meglátogattuk a vegyészeti műtermet. Wehrle bányatanácsos mindent megmutatott, a mit csak tudott; de most ott nagy a rendetlenség és kevés látható, minthogy mindent újra rendez. Estefelé a kamaragrófhhoz mentünk búcsút venni. Oly kegyes volt, hogy ez alkalommal ásványgyűjteményét is megmutatta. Azután megint idejöttünk a korcsmába, hol most ülök és írok. Épen most kiáltja az éjjeli őr az ablak előtt «tűzre vigyázzatok» és tizenegy órát ütött. Szívesen engednék kiáltásának és nyugalomra mennék, ha nem kellene még valamit följegyezniem. R. Révay egy mappát mutatott, mely a földalatti aknák útját jelöli és magyarázza a módot is, mikép készítették ilyen térkép. Leginkább használják annál a delejtűt, a mely 12 órára, ez ismét 60 perczre felfosztott körben lebeg. Ennek segélyével keresik az érmenetét, s a szögeket, melyek alatt fordul, melyeket azután otthon papírra tesznek. Az egész térképcsínálás tehát a trigonometrián alapul, melyet a bányászakadémiában igen terjedelmesen is tanítanak. A gyakornokok vidám pajkos népség, körülbelül 200-an vannak. Nem csoda, ha olyan kis városkában, mint Selmeecz, sok bajt okoznak a leányoknál, a kik valóban feltűnően szépek. Épen most foglalkozik a városi hatóság a bécsi rendőrség rendelkezésére, vizsgálattal a kicsapongók ellen. Az egyik, hogy

magát kimentse, egy panorámával utazó poroszt hozott bajba, de még mélyebben esett a verembe. Itt a korcs-mában egy kis csodaszülött emberke tartózkodik, a ki azonban előttem nagyon ismerősnek látszott; de nem jutott eszembe, hol láthattam valaha, míg a fogadós né el nem beszélte, hogy valami külföldi őt egy majomsereglet tiszteletteljes tagjává vette fel, a hol én őt Pesten csakugyan láttam is. Nevezetesen itt a kőpipák; néhányat vettem is magamnak.

Július 9.

Nyolcz óra tájban elhagytuk Selmecezt s körülbelül három óráig utaztunk, míg a vichnei fürdőbe érteztünk. Az út sziklafalak által bezárt keskeny völgyön vezet keresztül, melynek végén már jegenyefenyük is vannak, de sokkal kisebb számban, mint a lúczfenyük. — A mint célunkhoz már közel voltunk, nagy eső kaptunk, mely útunkat kissé megnehezítette. A fürdő maga is meglehetősen magas hegyek által körülvevett völgyben fekszik, mely az Amália-hegyről legjobban áttekinthető. A fürdőház fölött fekvő magaslaton eredő forrásból a vizet, 200° hosszú facsővön át egy kikövezett tartányba, s onnan a fürdőkbe vezetik. Ezen fürdő Selmecezbánya város tulajdona s áll levetkőzésre és felöltözködésre rendelt kamrával ellátott urasági fürdőből, azután néhány medenczével felszerelt kénfürdőből és káddal ellátott négy kamrából. A fürdőépületben sok szoba van; kávéház és biliárdszoba, étterem és táncz helyiség. Azonnal, a mint megérteztünk, a fürdőbe léptünk; eleinte alig bírtam magamat elhatározni, hogy a sok ember között fürödjem; de azt gondoltam: Si fueris Romae, romano litere more.

Ebédkor néhány fürdővendéggel étkeztünk, a kikkel, épen úgy mint a többiekkel, csakhamar megismerkedtünk. Ezek voltak: két Berényi gróf, Marczibány úr, Ivánka, Bolzmann, Petrótzy és felesége, Fellner feleségével és leányával, Majláth gróf és grófné, Vojnits, Bosány leányával s unokahúgával stb. A híres neográdi Bunkó szolgáltatta az asztali zenét. — Ebéd után Szabó úr Nyáryval a szétzúzott és egymásra halmozott kötömegekből álló, úgynevezett kötenger megtekintésére ment el, mely alkalmasint hegyomlásnak köszönheti eredetét, én azonban mivel mindakettőt nehezen lehetett volna egyesíteni — inkább az Amália-hegyet másztam meg, melynek legmagasabb csúcsán lévő sziklatömeg hosszabb ideig tartóztatott és a gyönyörű kilátással el nem bírtam telni. Lassan mentem ismét a fürdő felé néhány az úton felszedett kovagdarabbal megterhelve. Minthogy az időjárás egészen kiderült, az este nagyon kellemesen tölt el. Vacsora után hangverseny volt, melyben egy fiatal ember a trombitálásban produkálta magát. A zenekíséret gyalázatos volt. Ezen ünnepélyre egész nagy társaság gyűlt össze. Azután egy kis táncz következett, mely 11 óráig tartott. Csak a következő napon tudtuk meg, hogy erre mi adtunk alkalmat, a mennyiben Berényi gróf fáradtságot vett magának házról házra járni, hogy mindent összehozzon. Így tánczolvá végeztük a napot s azután nyugalomra tértünk.

Július 10.

Miután jó korán megfürdöttünk, elutaztunk, bár nagyon igyekeztek bennünket visszatartani. Néhányan a fürdővendégek közül egy darabig elkísértek a kocsinkhoz, míg Bunkó az elvonulót játszotta. Itt elváltunk

Nyárynktól, a ki sok szívességgel volt irántunk és azonfelül még néhány ásványt is ígért szerezni gyűjteményem számára.

Pont 12 órakor Szt. Keresztre érkeztünk; rögtön Makay püspökhöz mentünk, egy rendkívül szeretetre-méltó férfiúhoz, a ki épen a kertben volt és azt nekünk meg is mutatta. Szépek úgy vízi, mint szárazföldi be- rendezései, valamint a potyka, csuka és teknősbéka-tó, az ananászmelegház, narancsház stb.

Ebéd után, melynél sok vendége volt, megtekintet- tük könyvtárát, néhány régi képet és arczképet; azzal kocsira ültünk és folytattuk útunkat Körmöczbánya felé. Még meg kell jegyeznem, hogy ott Bencsik úrral ismer- kedtem meg, a ki Barsban oly jól viselte magát. Szt. Kereszt közelében fekszik Podrány-kastély, melynek szép romjai egy távoli dombról nagyon kedvesen veszik ki magukat.

Az út Körmöczbányáig mindig jó. A völgy, mely- ben Vichnéről jön az ember, Szt. Keresztnél kiszélesedik, de Körmöcz felé ismét összeszorul, úgy hogy a város maga mind a négy oldalról hegyekkel van környezve. Magába véve nagyon kicsiny, azonban messzeterjedő külvárosai vannak, néhány szép épület is, mint templo- mok, pénzverde, egy piros szentháromságoszlop. Itt ol- vasztják meg az egész környék ezüstéremét és iszapezüstjét.

Nagy előny, melylyel Körmöcz, a selmeczi és más alsó magyarországi bányák fölött bír, az a híres vízvezeték, mely tíz mértföldnyire Thuróczmegyébe húzódva és a vizet Körmöczbánya legmagasabb műhelyeibe vezetve, költséges tavak készítését fölöslegessé teszi.

Messziről ez a város alig látható a nagy füsttől, melyet a helybeli olvasztóhuták okoznak. A házak, fák. sőt a fű is fekete, ha sokáig nincs eső, s a barom szá-

mára alig élvezhető. Az «Arany koroná»-ban szálltunk meg. Este még sétálni mentünk, megnéztük a kastélyt és bejártunk keresztül-kasul néhány hegységet; azután megvacsoráltunk és lefeküdtünk.

Július 11.

Alig szürkült a hajnal, midőn teheneit a mezőre terelő pásztor kürtjével álmomból felköltött; sokáig hallgattam, a mint ebből a rendkívül egyszerű hangszerből e harmonikus hangokat kicsalta. Reggeli után mindjárt megnézegettük az olvasztást, a váldát, a pénzverdét stb., a hol bennünket részint Horger bányatanácsos, részint egy gondnok vezetett s mindent megmutatott s megmagyarázott.

Miután ezen nemes érczek egész kezelését a kezdőtől a pénzverésig végig néztem, azt, a mint megértettem, le is akarom írni.

Az ezüst és arany, melyről itt szó van, vagy sárgaföldben, mely a bányászoknál «Brand» név alatt ismeretes, vagy kemény kövekben, melyeket «Kernércz»-nek neveznek, fordul elő, más fémekkel, mint ólommal, rézzel, antimonnal és vassal kevertem

Hogy mily fáradsággal és erőfeszítéssel veszik ki ezen köveket részint vedrekkal ellátott csigák, részint kutyák által az aknából és rétegekből, azt Bakabányán és Selmezbányán eleget láttam. A kemény köves érczel, miután apró darabokra összezúzták, azonnal az olvasztóba adják; a «Brand»-ot azonban a zúzomalomban először kissé kidolgozzák s még csak akkor jön az olvasztóba «Schlich» név alatt, mely nem egyéb egy homokszerű lisztanyagnál. Most ezen összezúzott darabos fémeket és ezen «Brand»-ból keletkezett «Schlich»-et bizonyos

mennyiségű szénnel, rétegek szerint az olvasztókemenczébe teszik, meggyújtják és folyékonyvá teszik. Ezen tömegnek könnyebb részei a salakot képezik, és a színe fölött kissé emelkedett nyíláson kifolynak; de az arannyal és ezüsthöz nehezebbek az aljára ülepednek s az ott készített nyílás azáltal egy kerek lyukba levezettetnek. Most, a míg ezen tömeg még cseppfolyós és forró, néhány darab ólomot tesznek belé, mely az aranyat és ezüstöt, nagyobb chemiai rokonságánál fogva a kénsavaktól elválasztja és magába szívja. Ha egy ólomdarab nyolcz órán ál egy ilyen folyékony anyaggal megtöltött lyukban áll, mely idő alatt a kályha időről-időre a fent említett három érczennel újra megtöltetik; az ilyen arannyal és ezüsthöz telített ólomot, *gazdag ólomnak* nevezik. De mivel az ólom nem képes mind azt az aranyat és ezüstöt, melyet a lyukban lévő folyékony ércztömeg magában foglal, fölszívni, azért fölületén úgynevezett «*kéncs lemez*» képződik, táblaalakú, vékony lapokban, melyek szintén aranyat és ezüstöt tartalmaznak, csak-hogy ez nagy mennyiségű kénsavval van keverve.

A gazdag ólomból, valamint a kéncsből is az aranyat és ezüstöt most ki kell fejteni; de ez nem egy- és ugyanazon módon történik. Az ólomból: a gazdag ólomot egy kissé mély cserépüstbe teszik, azután erősen betakarják, de úgy, hogy a levegő mégis szabadon járhassa. Ekkor lángtűz által folyékonyvá teszik s egy fűvót alkalmaznak oly módon, hogy a belőle kijövő levegő csak a már folyásban lévő ércz felületét érinti, mi által a benne lévő, forró, az oxidatióra a nélkül is erősen hajlandó gazdag ólom oxidálódik, a mennyiben a légköri levegő az élenyagzt hatalmasabb rokonság által a gazdag-ólomból fölszívja s ez, mint a láva, a massából kifolyik. Ez addig folytatódik, míg minden ólom nem oxidálódott

s nem marad egyéb az alján mint az aranyinál egyesült ezüst, mely azután a választóműhelybe vitetik.

A kénecslemezeknél távolról sem jön ki oly könnyen és tisztán; mert ezeket, mivel nagyon sok kénsavat tartalmaznak, először is össze kell zúzni és meg kell pörkölni, hogy így, midőn az alájuk tett farakást meggyújtják, a fölösleges savaktól megszabadítsák. Ez úgy történik, hogy ez anyagok kissé ismét megolvadnak s újra salak alakot nyernek. Ezen már most a kénsavtól megszabadított kénecs lemezek ismét az olvasztóba jutnak, hol az első operatio alá esnek.

Szóval minden ezüstöt és aranyat, mely mindeddig keverten fordult elő, mielőtt a választóhelyre jön, ólomhoz kell szívatni, hogy ez által tisztává tétessék, kivéve azt, a mi amalgamatio által tisztul meg.

De nem elég az aranyat és ezüstöt más fémektől csupán megszabadítani, azt is kell tudni, hogyan lehet a kettőt egymástól elválasztani. Ez következőleg történik az úgynevezett választószobákban, egy arra berendezett számos tűzhelylyel és edénnyel bíró teremben. Ezen aranyból és ezüstről összetett fém mindenekelőtt cseréptégelyekbe tétetik, melyeket nagy bajjal Passauból kell hozatni, mivel a mi földnemeink közt van ugyan olyan tűzmentes föld, de az a tömeg nyomását nem bírja kiállani. Ezen téglékben olvasztják meg az érczet és ha cseppfolyóssá lelt. jéghideg vízzel megtöltött edénybe öntik, hol vékony részekben a víz felületén fog úszkálni, ezt nevezik szemezésnek = granulieren. Azután ezen még mindig két részből összetett és szemzett érczet nagy, vékony nyakkal ellátott, sárgafölddel bekent üvegbe teszik, választóvizet öntenek rá, mely, miután az ércz felülete a szemzés által végtelenül megnagyobbodott, abba annál könnyebben behatol s így az ezüstöt egészen fel-

oldja, mint pl. a só a víz, az arany azonban, melynek nem árthat, leülepedik.

Ha most ezen ezüstkeveréket más edénybe öntik, egyik oldalon megmarad a tiszta arany, sárga burnótdarab színben; a másik oldalon pedig meg van a tiszta ezüst salétromsavban feloldva; így tehát most az ezelőtt oly szorosán összekötött anyagok szétválasztattak. Lásuk, mi történik velük ezentúl. Az arany, a mint az előttünk van, még nem préselhető pénzdarabokká, hanem még először szénpor hozzáadása által megtisztítatik, azután rézzel elegyítetik s pedig 4: 284 számú arányban; t. i. egy márka arany, vagy ezüst = $\frac{1}{2}$ font = 16 lat és 288 grammra osztatik; egy aranyban tehát 284 rész tiszta aranyra és 4 rész réznek kell lennie, hogy alkalmas és préselhető lehessen.

Az ezüstöt is előbb elő kell készíteni a pénzverésre; de ezen célra először is el kell választani azon választóvíztől, melylyel együtt még most vizenyős, zöld kocsonyát képez. A zöld szín azon kevés réztől ered, mely az ezüstben mindig található, még ha a legtisztább is, mely azonban az ezüstöt igen keménynyé teszi.

Az elválasztás destillatio által történik, a mennyiben ezen folyadékot egy olyan üvegbe öntik, mint a milyenben előbb a szemzett arany és ezüst volt; a tűzhöz teszik, hol a választóvíz gőzzé féloldalik, mely azonban, hogy a salétromsav egészen el ne veszszen, felfogatik, mi által a tiszta ezüst leülepedik. Ezen ezüstöt is a szénporral tisztítják meg, mielőtt belőle pénzdarabokat préselnének; rézzel is vegyítik, csak hogy egészen különböző viszony szerint; pl. a talléroknaál viszonylik a vörösréz az ezüsthöz, mint az 54: 234-hez; húszasoknaál = 126:162 s így mindig több vörösréz, mennél kisebb a pénz nem értéke; mégis úgy kell mindig a viszonyt eltalálni, hogy 24 pengő

forintban egy márka ezüst foglaltassák. Meg kell jegyezni, hogy még a salétromsavat is itt készítik, melyből a választóvíz a tiszta víz hozzátétele által készül, — t. i. salétromot vízben feloldatnak, beleöntenek vaskénsavat, mely a salétrom minden különmemű elemeit felszívja s vörös anyagban, melyet «vasmésznek» neveznek, ülepedik le, úgy hogy csak a tiszta sav marad fenn. Most a kevés rézzel vegyített arany és ezüsből rudakat öntenek, ezeket oly sokáig hengerítik, míg eléri azon pénzfaj vékonyságát, melyet abból préselni akarnak. Ezen hosszú s vékony lapból, egy ahhoz készült eszköz által — ostyavágó módjára nagyobb és kisebb köröket váganak ki, azokat először kikerekítik azután pénzzé préselik. Hogyan történik az, azt csak a talléroknál láttuk, mert tegnap minden aranyat elküldöttek.

A főpénzverő igen ügyes réz- és pecsétvésnök. Érdekes a pecsétgyűjtés, mely ős idők óta megvan.

Körmöczbánya azon hely, mint már előbb is említettem, a hová ezen kerületből minden arany és ezüst összefolyik; itt fizetik tehát azokat, a kik azt mint «lisztlángot» vagy «köérczet» idehozzák. E célból itt egy kis olvasztókemenczével ellátott szoba van berendezve, hol némi részleges próbát tesznek s viszonylag az egész tömeget megítélik, mely szerint azután az eladókat megfizetik.

Felhasználnak e mellett különösen egy kis, morszárban összetört és sörben feloldódott állatsontból készült tégelyt, mely oly természetű, hogy aranyon és ezüsten kívül mindent felszív; hogy ez által a próba egész tisztán megejthető, az magától értetődik.

Átlag innen évenként egy millió forint arany pénz megy Bécsbe; azonkívül havonként $7\frac{1}{2}$ mázsa ezüstöt kell Bécsbe küldeni a sodronykészítőknek; s ezt még

akkor is kénytelenek felküldeni, ha pénzben még egyetlenegy krajczárt sem lehetne különben készíteni.

Délután a kőedény-gyárat látogattuk meg, mindent megmagyaráztattunk magunknak, megtekintettünk egy servicét, mely a nádornak készült, s mely csakugyan nagyon szép. Emléül egy csészét vettem magamnak.

A körmöcziek bár németül beszélnek, mégis érthetetlenek. A legtöbbnek golyvája van; egyáltalában ostobáknak tartják őket. Számtalan adomát beszélnek róluk, pl. valamelyiknek a barátja nagy ijedséggel hírül adta, hogy háza lángban áll, és inti, hogy haza siessen; mire azonban az egész nyugodtan telet; «hadd égjen; úgysis régi már s a fedelét úgy is újra zsindelezni kell.»

Július 12.

Hal óra felé ennek a városkának is hátat fordítottunk és tovább indultunk. Kezdetben ugyanazon úton mentünk vissza, melyen Szt. Keresztről jöttünk; később azonban balra fordult és egy szűk, sziklás völgybe vitt rossz köves ütünk egészen Búcsig. Körülbelül egy órányira ezen helység előtt találtunk két egymáshoz közel álló oszlopot s néhány romokban heverő falazatot; mondják, hogy itt vezette el Mátyás király seregét, midőn Bécs ellen indult. Úgy látszik, hogy itt hegyszoros-út is volt, mert mivel a völgy nagyon keskeny s magas sziklafalak által van körülvéve s azonkívül a Garam is keresztül folyik rajta, erős falazat a keresztülhatolást egészen lehetlenné teheti, legalább is nagyon megnehezítheti. — Miután Búcson friss sajtot reggeliztünk, utazásunkat tovább folytattuk. A mint Búcsból kiérünk, a völgy kiszélesedik s érett kalászkok, mezők s rétek terjednek szemünk előtt, a mely rég nem látott egvebet zabföldeknél, vagy

néhány köves talajban álló s zord éghajlattal küzdő cse-nevész kalászt. Jobbról Zólyom látszik, a Pussti Rhrad vár romjaival, Mátyás király egykori mulatókastélya, mely azonban már, állítólag a magyarok bejövetele előtt is itt állott volna. Hainikon át Ribárnak mentünk, melyhez a gyönyörű magaslaton fekvő Szliács-fürdő tartozik, honnan a legszebb kilátás nyílik a széles, termékeny Garamvölgybe. Itt van tó, melynek partján sok kövület található. Gyűjtöttem néhányat belőlük, míg Szabó és Lajos fürdöttek. Én, mivel már előbb fejfájásom volt, nem akartam magamat fürdés által nagyobbaknak ki-tenni.

Ezen fürdő vize csodálatos; nem forró és mégis folytonosan buzog. Felületén a levegő olyan, hogy ha madár repül el fölötte, bele kell annak esnie. Az ember sem bírná kitartani, ha egy zászlóval a rossz levegőt mindig el nem hajtának. Az épület, melyben a főherezeg lakott, szép; a többiek nem sokat érnek. Mi itten a fiatal Szilassyval s egy csabai (békésmegyei) pappal találkoztunk, ki atyámat jól ismeri. Ebéd után ismét kocsira ültünk és miután Radványon keresztül hajtottunk, egy és fél óra alatt Besztercebánván voltunk. A «vörös rák»-bán szálltunk meg és gyalog mentünk Radványba, hogy az alispánt meglátogassuk. De minthogy nem volt otthon, rögtön visszatértünk és felkerestünk egy Zipszer nevű urat, egy leánynevelő-intézet igazgatóját; de ez sem volt otthon. Este azonban még hazajött és azonnal meglátogatott bennünket a vendéglőben. Nagyon érdekes férfiú. Holnap, bár vasárnap lesz, mégis megigérte nekünk Zipszer úr, a ki bennünket szívesen lát, hogy mindent meg fog mutatni, hogy így a holnapi nap se múlják hiában. Így a legszebb reményekkel feküdtem le.

Július 13.

Miután jól és sokáig kialudtuk magunkat, elmentünk Zipszer úrhoz. Ő bennünket azzal a hírrel fogadott, hogy vele együtt az alispánhoz vagyunk ebédre híva. Az egész délelőttet az ő ásványgyűjteményével töltöttük, melyhez talán egész Magyarországon sincs hasonló. Nagyon rendszeresen van rendezve s minden világrészből bír valamit felmutatni. Azonkívül egy szintén jól rendezett földtani gyűjteménye is van a környékből; őt. i. idővel le akarja írni földtanilag azon hegyeket, melyek a Garamot eredetétől fogva torkolatáig körülveszik. Hasonlóan érdekes éremgyűjteménye is, mely csupa tallérokából áll s úgy van rendezve, hogy mintegy a történelem vázlatát képezi. Különösen az újabb időbeli lranckiák nevezetesei e tekintetben, a forradalom kezdetétől mostanáig, a mennyiben az évjelekkel és szellemes jelképekkel ellátott egyes pénzdarabok az itt-ott zavaros és rendetlen csoportban, mint főpontok tűnnek fel.

Most Radvány felé keltünk útra. Az alispánnál, feleségén, leányán és két fián kívül, Boronkay főispánnal, egy Prónay kisasszonynyal és egy Seifried nevű zongoramesterrel találkoztunk, mely utóbbi nagyon víg legény volt. Asztal után zene volt, míg a hűvösben kimeheltünk s a városi sétahelyeket megtekinthettük, a hol Zipszer s a két Radvánszky voltak kísérőink. Besztercebánya szabad királyi város, Zólyommegyének közgyűlési helye, egy tágas, magas hegyek által körülvett völgyben fekszik, a Beszterczének a Garammal való összefolyásánál. Három külvárosa van. Az összes bányavárosok legszébbike. Egészen körül van véve falakkal. A piacz-téren a legszebb épületek állanak, mint a püspöki residentia, a katolikus gymnasium, a kanonokok lakásai; a «Rák»-

hoz című nagy vendéglő, igen barátságos és tágas. Holnap épen hetivásár lesz; már is roppant nagy tömeg lisztet és gabonát hozó szekerek gyűltek össze; nem enged a pesti vásárnak, sőt túl is tesz rajta.

A helybeli kastélyban, egy ősrégi tágas épületben, két templom van; egyik góthalakú, kívülről egészen régi stylusban épülve, belül azonban pompás újkori kupolával ellátva, s a másik a tótok számára. A toronyban egy 99 mázsás harang van. A megyeház is, különösen pedig a «fürdőkapu» előtt álló nemrég épült evangélikus templom a legszebb épületekhez tartozik. Holnapra a főhercegnőt várják ide, hogy az istentiszteleten részt vegyen. A már régi, de elegáns házak különös építészeti stylussal bírnak; a legtöbb egyemeletes és a tető két oldala a közepén úgy fut össze, hogy mintegy nagy csatornát képez, melyből az összefolyó esővíz egy hosszú facsövön keresztül, mely a házat egészen elrútítja, a földbe vezetetik. Hogy a ferde tetőt, mely az épületnek nem válik díszére, befedjék, a ház időrészen egy fal emeltetik, mely az egyemeletes háznak kétemeletes kinézést ad, de úgy mintha teteje nem volna.

Jelentékeny vászonfestődék, vas- és rézhámorok, löpormalmok s többek is vannak itt. A város körül szép gyümölcs- és veteményes kertek, valamint kellemes sétányok vannak. A leglátogatottabbak: a kertekkel körülvett rét; a komp a Garamon, melylyel a szénfát a szénfapiaczra szállítják, hol ezer ölnyi palánkozott vízutcza, a mellette elágazó csatornákkal és oldalaikon szép ülőhelyekkel gyönyörű kilátást nyújt a sétálónak; végre a «fürdőkapu» előli a Beszterezé melleit lévő sétány, melyből az út Tajováig vezet. Ámbár vasárnap volt, ezek a szép sétányok még sem voltak látogatottak; az emberek itt vagy a korcsmában ülnek, vagy a bibliánál.

A mint meglehetősen hosszú sétánkról haza érkeztünk a városba, az ifjú Szászival találkoztunk, ki egészen elbámult, hogy bennünket itt talált.

Épen nyolcz óra volt; az egész városban zúgtak a harangok, a mi valóban szép összhangot hallatott. Ebédre megint Radványba mentünk, honnan csak tizenegy órakor érkeztünk haza, hol éjjeli szállásunk már várakozott reánk.

Július 11.

A mint reggel fölkeltem véletlenül rögtön az ablakhoz álltam s mennyire elcsodálkoztam azon a nagy tömeg emberen, lovon, szekéren, melyet a piacon láttam! Zipszer úr úgy tíz óra tájban látogatott meg bennünket és egy rézhámorba vezetett, hol üstöket, rézlapokat készítettek, sőt a rezet, ahhoz elégséges gépek segélyével pénzdarabokká kivágták, simították s így Selmezbányára a pénzverdébe küldötték. A műhelyekben most nem dolgoznak, mivel a vízvezetőcsövek javítás alatt vannak. Ez alkalommal legalább a vízvezeték szerkezetét tekintettük meg. A legcsodálatosabb ennél, hogy a deszkák és gerendák között támadó réseket hogyan foldják be szurokkal, kocsikenőcscsel és rézlapokkal. Visszamenőben meglátogattuk Lovich superintendest, a ki azonnal megmutatta a templomot. Az ebédet kedves Zipszerünk és Szásziné úrnő társaságában a vendéglőben költöttük el.

Ebéd után azonnal közönséges négy postalóval Tajovába mentünk, hol a rézműveket és a réznek az ezüsttől való elválasztási módját láttuk. Ezen elválasztó művelet menete a következő: Selmezbányán és Ó-hegyen vannak azon olvasztók, melyekbe az ércztartalmú köveket rakják, ide azonban — t. i. Tajovába — csak az jön, a mit ott az első olvasztás után nyertek, tudniillik fekete

réz, melyben tiszta réz és ezüst található; mert a mi vas és antimon van benne, az oly kevés, hogy tekintetbe sem jő. Ezüstöt és rezet tehát a fekete rézből nyernek, a mi ismét ólom által történik. Egy kis olvasztóba t. i. (gyors olvasztónak nevezetik, mivel ezen első munkát gyorsan lehet végezni) 75 font fekete rezet és 256 font ólmot tesznek, összevegyített szénnel, meggyújtják s néhány óra alatt a három érez, úgy mint a réz, ezüst és ólom egy tömegben foly össze, egy testet képez, de azért abban az ezüstrészecskék, a hatalmasabb vonzó erő következtében az ólommal erősebben vannak összeforva, mint a rézrészecskék. Most ezen tömeg, melynek fönt említett mennyiségéből hat darabot készítenek, egy rostélyalakú tűzpatkára helyeztetik, az alatt csak oly gyenge tüzet raknak, hogy az ólom olvadni kezd, mely azután az ezüsttel egyesülve lecsurog és a rezet visszahagyja. Hogyan szokták az ezüstöt a gazdag ólomból a hajtó (Treibherd) által kiszedni, azt már fönt megírtam, s itt csak ugyanazt mondhatom. Több baj van azonban a visszamaradt rézzel, míg a kellő tisztaságot megkapja. Ezen rostélyalakú tűzhelyről ugyanis egy másikra jön. azután kemenczében tűzlánggal kissé megolvasztják azután ezen állapotban hideg vízbe dobják, melyből kivétetvén, felületén megkaparják, hogy minden keverékes elem leváljon róla, s így a felső olvasztóba viszik, a hol még egyszer megtisztítják és végre kénét alakjában a kalapács alá küldik.

Hogy semmi se menjen tönkre, a fekete réz s ólom letördelt darabjait, valamint a port is a zúzómalmokban összegyűjtik és mint kénecs Schlich az olvasztóba jön.

A visszajövetnél egy lőpormalmot látogattunk meg s itt is mindent megmutattunk magunknak. Először is

egy törőmalomba vezettek bennünket, a hol salétromot, ként és mogyorófa-szenet porrá törnek. Az elegyítés viszonya a lőpor faja szerint különféle. Először a dörzhordókba jut, hol fényét kapja meg. Azután a műhelybe viszik, hol szitákkal rázzák, míg a szemecskék kissé gömbölyűkké lesznek. Csak ekkor jut a por a szárítóba, egy erősen befűtött kemence mellé. Alkalmasint így készítik a robbanó lőport, mivel minősége szerint mindenik máskép készül. Egy mázsa lőpor készítéséért 4—5 frtot fizetnek.

Most Radványba mentünk, hogy az alispántól s családjától elbúcsúzzunk, azután haza s a kedves Zipszertől búcsúztunk el, a kit nagyon megszerettünk. Egész csomó ajánlólevelet adott s megígérte, hogy Zsolczán nemsokára meglátogat bennünket.

Július 15.

Besztercebányáról az út Lipcsén keresztül, hol az országúttól balra egy halmon régi vár áll, Sz.-Andrásba vezet; innen pedig váltott lovakon, sok falun és bányahelyen át Rhoniczba. Az út majdnem mindenütt mintegy sziklákba van vájva; Sz.-Andrásig nagyon szűk, pusztavölgyben vezet, kifelé a völgyből azonban mindig nyájasabb és termékenyebb lesz a vidék. Besztercebányától Rhoniczig 8-szor 9-szer keltünk át a Garamon. Úgy két óra felé érkeztünk oda s rögtön meglátogattuk Jaresoffszky igazgatót, a ki bennünket ebéd után mindenüvé elvezettetett. N. munkavezető volt kísérőnk, egy szakmájában jártas s sokat utazott fiatal ember. O meg is mutatta az egész kezelést elejétől végig; hogy el ne felejtsem a főbb dolgokat fel akarom magamnak jegyezni. Két vagy három óra járásnyira innen fekszenek a bányák.

melyek az itteni kohóknak táplálékukat szolgáltatják. Az innen kikerült kövek barna- és piros vaskövek, limonit és vaspát stb. Ezeket a köveket, mielőtt a kohókba vinnék megpörkölik, hogy elveszítsék a fölösleges kén-savat, azután kiszedik belőle a quarczot, mert ez az olvasztást akadályozná. Most a már megpörkölt köveket összetörik s mészkővel keverve rétegekbe rakják; a mészkő t. i. előmozdítja az olvasztást. Ezen rétegekből 215 fontot vesznek s hozzá két rész szenet is, úgy teszik a kohóba, a hol meggyújtva olvadni kezd. Fönt a kohóban a forróság által elkészül az anyag; középen kezdődik az olvadás, valamint a választó processus, lent pedig kifolyik egy nyílásból a salak, mely könnyebb részekből áll, lejjebb pedig a tiszta vas jön ki. Az olvasztó előtt vannak a homokban lenyomott formák, melyekbe az izzó folyású vasat beöntik, vagy pedig hosszas lapokat öntenek, melyeket aztán kalapácsosai feldolgoznak. Ez mint nyers vas ösmeretes.

Finomabb öntések számára a vas még egyszer megolvasztatik s így öntetik a formába; a kohó mint mindig, úgy ma is működik; a tűz gyakran 60, egészen 80 hétig szakadatlanul ég. Szép látvány, a mint ezen tűzhullámok kis patakokhoz hasonlóan kifolynak s különböző csatornákon keresztül a homokban képezett különféle formákban szétoszlanak. A munkavezető jókedvében körülbelül két ölnyi magasságból egy serpenyőt tele izzó vassal egy vízszintesen fekvő nedves vaslapra öntetett le. Ezt rendszeren meg szokták tenni vendégeik kedvéért; csakugyan nem is láttam ezen szakmában soha valami szebbet, a Stuver-féle tűzijátékok és rakéták semmik ezekhez képest.

Fönt a tetőn a két kohó között, mely mint két kályha áll ott, egy víztartó van, melyből a hidraulikus

prés által felhúzott víz több csatorna által úgy elosztatik, hogy az egész tető hosszában lefolyik s így a tűz ellen megvéd; a prés szelepekkel van ellátva s a hidraulika, valamint a víztörvények szerint építve.

Itt az olvasztókban mozsarak, kerekek és képek stb. öntésével foglalkoznak; miképen készítik ahoz a formákat agyagból és sárga földből, azt is láttuk.

Azután a szegmühelyt látogattuk meg, melyben ötven gyermek dolgozik. Van köztük egy, a ki naponként 1500 zszindelszöget készít. Megnéztük továbbá a kovácmühelyt, hol az összes műszerek és lánczok is készülnek, innen a gépházba mentünk, a hol a gépeket kívántam megnézni, minthogy már azoknak mintáit Selmezbányán megmutatták. Felülmúlták várakozásomat; különösen a pléhhengermű, mely egyetlen négy öl átmérőjű kerék által hajtatik, a fúró- és csavarvágó gép, valamint az esztergályos pad, mely épen egy hengert simított.

Érdekes a széntartó is, mely évenként 1.620,000 mázsa szenet szállít és olasz módszer szerint kezeltetik. Egy kúpalakú kazalba ugyanis lazán száraz fát raknak össze, úgy hogy a középben felülről egészen le a földig nyílás legyen; itt bedobják a tüzet s így meggyül a fa alulról az alján lévő gyaluforgács által. Az egész most földdel és szénporral födetik be, csakhogy imitt-amott az oldalakon nyílások hagyatnak. Miután 14 napig így áll, a rakás széjjel bontatik s a szén készen van. Záradékul megnéztük még a kél, vasból készült öt íven álló hidat, melynek egyike 750, a másik 352 mázsát nyom. A nagyobb a Garamon, a kisebb egy patakocskán vezet keresztül.

A házak ezen a vidéken mind fából vannak. Az ács a kőműves munkáját is végzi s szögek pótolják a me-

szét s a maltert. A szénaboglyák igen kicsinyek s mind-egyiken egy rúd van keresztülszúrva. A parasztok szénájokat csak akkor viszik csűrjökbe, mikor már az egész mezei munka el van végezve.

Kilencz óra felé visszatértünk piszkos korcsmánkba, honnan most épen a vacsora után kihurczolkodófélben vagyunk. Nagyon örvendek, hogy csakhamar nyugalomra térhetek, mivel ma roppant fejfájásban szenvedtem.

Július 16.

Hajnalhasadtakor kocsinkra ültünk, azon szándékkal, hogy délre mindenesetre Hradekba érkezzünk. Mitóig szerencsésen eljutottunk; de itt már három óra óta ülünk és alkalmasint még háromszor annyi ideig fogunk itt ülni, míg lovakat kapunk. Lajos a türelmetlenségtől már elaludt s elvetette magát a kocsiban; Miska a kocsi mellett fekvé korhol, mialatt Szabó úr egy méhesben ül, én pedig naplómmal foglalkozom, de minden perczen egy öreg, fecsegő tótasszony «pán velkó nosze u vladipán»-nal háborgat, bárén neki egy «ne znam jug»-on kívül semmit sem felelhetek. Általában nem tudom, mit tettünk volna, ha Szabó úr nem tudna kissé tótul, mert itt ritkán találhatni egy általunk ismert nyelvben beszélő lelket.

Reggeli nyolcz órától esteli hat óráig ültünk ebben a nyomorult fészekben, s hiába váraoztunk, míg végre lovaink mégis megérkeztek. Persze nem volt többé lehetséges, hogy Hradeket elérjük, de mégis végig akartunk menni ezen a rossz úton, mely legalább is három óráig tartott. Ez a hírhedett «ördöglakodalom», egy szűk meredek út az úgynevezett «ördögkapun» keresztül, mely Jenni szerint 600 lábnyi magasan van a tenger szilié fölött. Mivel

ezen út olyan keskeny, hogy azon két szekér egymásnak semmi esetre sem bírna kitérni, s a tetejéig érne legalább is két óra szükséges, tehát mindig előre kell valakit küldeni, hogy a találkozásnak elejét vegyék. Ilyen embert kellett volna nekünk Lechner bányamester úr által, — kihez Zipszer úr nekünk ajánló levelet adott. Jarabában, a hegy alján fekvő kis faluban — állítani, de az nem volt otthon és mi saját szakállunkra kettőt fogadtunk, kiknek egyike előre ment, másika pedig az inasnak a szekeret tartani segített. Szerencse volt ez az elővigyázat, különben három fuvarossal jöttünk volna össze s nehezen bírtunk volna a bajtól szabadulni.

Borzasztóbbat és félelmetesebbet ezen útnál alig képzelhetni, a szekér egyik szikladarabról másikra repült és minden pillanatban darabokra látszott zúzódni: a lovak alig bírták magokat a sima köveken fentartani és nemcsak egyszer buktak el. A vidék maga borzasztón szép. Mindenütt sötét, pompás fenyőerdőn megy az ember keresztül; lent mélyen a völgyben a Garam vad zúgása hallatszik; jobbról és balról óriási fenyőkkel koszorúzott meredek sziklákat pillantunk meg. Majdnem minden lépésnél kedves, kicsiny forrásokra bukkanunk, melyek az út fölött csüngő sziklából erednek, környezve a legszebb nefelejtssel, minőt valaha láttam. Néhány faóriás és vízvezeték mellett is mentünk el és láttuk, hogy az emberek hogyan alakították át ezen erdei patakokat, sőt még a Garamot is fuvarosukká, melylyel a fát leúsztatják. Némelykor t. i. kilátás nyílik egészen le a folyamig, partján fakéregből készített kis kunyhók tűnnek szemünkbe, körülbelül olyanok, minőket Hunibolt fest útleírásaiban. Ezek a favágással és faúsztatással foglalkozó embereknek hajlékul szolgálnak.

Nehéz fáradsággal értük el végre a hegy csúcsát,

hol kissé kipihentünk, — mert természetesen mindig gyalog mentünk, — és már a lemenetelre készültünk; de már sötét volt és az út épen olyan rossz, mint fölfelé, ha ugyan nem rosszabb. Bár holdvilág volt, de csak bágyadtan világította meg a mélyen fekvő völgyet, melyben sugarait a magas sziklák és fák föltartóztatták. Végre mégis lenn voltunk és megérkeztünk Boczába, egy bár közeli arany- és ezüsbányákkal körülvelt, de magában véve nyomorult fészekbe. Itt megháltunk egy nyájas parasztasszonynál, a ki bennünket friss savanyúvízzel vendégtelt meg. Azután lefeküdtünk a friss szénára és aludtunk reggeli négy óráig.

Július 17.

Szekerünk megvizsgálása után, melynek szerencsére semmi baja sem volt, Maluzsinán, egy rézhutával bíró falun át Hradekbe érkeztünk. Kulinári kincstári prefectus, a kihez Zipser által ajánlva voltunk, csak dél felé jött haza egy kis kirándulásról, de már délelőtt mászkáltunk mindenütt egy fiatal Smidt nevezetű hivatalnokkal, kivel a budai uszodában ismerkedtem meg. Nagyon örült, hogy pesti embert látott és rendkívül előzékeny volt; mindenüvé elvezetett bennünket, a hol csak valami nevezetes látni való volt.

Ebéd után azonnal meglátogattuk Kulinári urat, kinél néhány más vendég között Pestről Szentiványi Péter urat is találtam; ő oly szíves volt, hogy bennünket mindenüvé elkísért és még egyszer mindent rendszeresen megmagyarázott. Nagyon udvarias, művelt, sőt némely tudományban jártas férfiú.

Hradek a fekete és a fehér Vág között fekszik, épen a Kriván hegy alján, a mely pompás látványt nyújt.

Nevét egy ősrégi kastélyról veszi, melynek romjai még most is láthatók a faluban. Nem messze a falutól vannak a csinos bányaépületek, szép rendben építve; itt laknak az összes hivatalnokok és munkások, itt van néhány gyár is stb. Az egész két sort képez szép hársfa sétánnyal, mely most teljes virágzásban van és néhány kerttel, mely az egész csoportot díszíti. Minden, a mi ilt szép és jó található, az előbbi prefectustól, Viesner-től ered, a ki, mivel ilyen dolgokra nagyon sokat költött, a bányahivatal által nyugdíjba helyeztetett.

Megtekintésre méltók itt a fűrészmalomok, melyeket oly tökélyre vittek, hogy egy perez alatt 50-szer emelődnek és több deszkát vágnak egyszerre; így tehát a munka nagyon gyorsan folyik és hihetetlen sok deszkát és léczel készítenek. Rendkívüli mennyiségű fa áll itt minden órában rendelkezésre. Nem kevésbé érdekesek a Vággal összeköttetésben álló, néhány zsilippel ellátott csatornák, melyek részint a fűrészmalomokra hatnak, részint a tutajok hajtására használatnak.

A fenyőtobozok szárítása, a mi épen úgy nyárban, mint télben történik, szintén említést érdemel. Ez nagyon gyors munka, roppant sok magot rövid idő alatt megszárit. Évenként több mint 200 vécát szórnak a már kivágott erdőbe újabb ültetvényekül. Van itt még kézi-munka-iskola is leányok számára és egy közönséges iskola fiúk számára. A felirat az iskola-épületen a következő: *En seges ante fuit, Colitur iam sacra Diana, Artibus ingenuis Institutorque pubes.*

Este a prefectus egy kis kéziratot olvasott föl, melyet Ferencz főherczegnek dolgozott ki, hogy őt Liptómegyével megismertesse. Kívánatos volna, hogy minden megyéről volna ily rövid áttekintésünk, mint ezen kis munka ama megyéről. Kitűnően magyarázta meg abban az idevaló

parasztok viszonyait, hogy náluk a négyszeres kereseti forrás: úgy mint a munka a bányákban és erdőkben, a vízen és szárazon való fuvarozás, a rossz mezőgazdaságot dúsan kipótolja. Vannak falvak, melyeknek az uradalom évenként 16-120 ezer frtot fizet készpénzben, s mégis mindnyájan szegények, mert iszákosak.

Mivel az erdőket már évek óta elpusztították, a nélkül, hogy tekintettel lettek volna új fák növelésére, a mostani kezelésnek nagy fáradságába kerül az elmulasztottak kipótlása. Vacsora után elbúcsúztunk a prefectustól, ki nekünk, mint előbb már Zipser is, Bilihez. Vielicskába ajánló leveleket adott; és visszatértünk szállásunkra.

Július 18.

Hradektól a legközelebbi állomás Liptószentmiklós; jól épített tót mezőváros a Vág északi partján, Liptó vármegye közgyűlési helye. Itt megismerkedtünk Szmrecsányi főszolgabíróval, a ki bennünket azután Árvába, fivéréhez ajánlott. Innen délben Olasziba jutottunk és ott Kulinyi alispánnál ebédeltünk. Ebéd után azonnal Lucskiba mentünk, kiszálltunk a fürdőben és meglátogattuk Plathy urat, a ki ágyban fekvő beteg, de rendkívül előzékeny volt és bennünket mindennel ellátott. Megvacsoráltunk és néhány ismerőssel is találkoztunk, mint Abaffy, Berzeviczy, Szmeszkál, Andreánszky stb. urakkal, kik mindnyájan nagyon csodálkoztak, hogy bennünket itt látnak. Azonkívül néhány liptóival is megismerkedtünk, úgy mint Pongrácz udvari tanácsossal, Poturnaival és feleségével és többekkel. Este véletlenül Kolinázyné asszonyhoz kerültünk, a kinél egy kis táncz is volt, de mely rövid ideig tartott és mi csakhamar lefeküdtünk.

Soh' sem láttam oly szép kövületeket, mint itt egy kőrakásban, melyből a templomot építik; egész táblákat találnak kirakva kövült levelekkel és galyakkal.

Július 19.

Reggel megfürödtünk és miután a mi szíves házigazdánktól elbúcsúztunk, délre Alsó-Kubinba mentünk, majdnem oly rossz úton, mint a milyen az Ördöghegyen volt. Alsó-Kubin Árvának megyei székhelye, az Árva folyó mellett, melyen négyszögletű oszlopokon nyugvó szép híd vezet át. Rövid idő alatt innen pompás úton az árvái kastélyba érkeztünk, hol Szmrecsányi ügyvédhez tértünk be. Kora reggel volt még, úgy hogy nap lemenéseig minden érdekes dolgot megnézhattunk. Itt t. i. egy régi vár áll, egy magas függő kősziklán, közel az Árva folyóhoz, s három elválasztott, egymás fölött fekvő és mégis egymással összekötött erősségből áll, és az épületek tömege, a sánczok, erődítések, tornyok, árkok és kőfalak kiterjedése miatt megtekintésre méltók. Ezen vár régi időben a Thurzó grófoké volt, kiknek egyike az ország nádora volt. most a kincstárá, melynek néhány hivatalnoka benne lakik. Az irattárat és régi okmányokat is ott őrzik; ott van a fogház is. Az irattárnokot Meskónak hívják, mindenüvé elvezetett bennünket és megmutatta Thurzó nádor szobrát, mely a várkapolnában áll, hol az ő és családja hamvai is nyugszanak. Végre a szegény Péter börtönét, a kit Mátyás király ide száműzött: egy elrejtett kemény sziklába vésett barlangféle folyosót. Átolvastunk az irattárban néhány okmányt, így egy levelet, melyet Thurzó nádor fiának írt; egyet a feleségétől egy nefelejtscsokorral; azután egy étlapot s még többet.

A kilátás a kastélyból gyönyörű. Vacsorára házigazdánk, Dhloluczky kamaraprtefectus hívott meg, valamint egy másik hivatalnokot is; nagyon jól mulattunk. Itt ettem először életemben lazacot. Lefekvés előtt még valamit játszottam és daloltam az urak előtt, ezzel a nap be volt végezve.

Július 20.

A mint a kapun kikocsiztunk, ketté tört a kocsi rúdja, úgy hogy kénytelenek voltunk azt azonnal megigazíttatni, e miatt annyira elkéstünk, hogy daczára a pompás útnak, mely egész Árvamegyén át vezet, délben nem haladhattunk messzebb Turdosinnál és így Treszennán, Jablonkán keresztül (itt Turánszky urat akartuk meglátogatni, de nem volt otthon) éjjelre Pudwilkebe érkeztünk, a hol úti leveleinket megvizsgálták. Mi itt, minthogy korcsma nincs, a tanítónál háltunk, a ki egyszerismind útbiztos és Bánóczynak hívták. Mindazon falvak, melyeken ma keresztül mentünk, fából építvék még templomaik is. A szántóföldek rossz karban vannak, az emberek nyomorultak, a nép szemeiből szegénység és szükség néz ki; alig pillantanak meg egy úri fogatot, vagy olyan személyt, kit úrnak neveznek, már messziről leveszik kalapjokat és ha arra mennek, a földig hajolnak. Sok vásznak van azonban. Mivel most van a fehérités ideje, egész rétek fehér vászonnal vannak borítva.

Még madarakat sem lehet itt látni, kivéve verebet és fecskét; ritkán repül varjú vagy szarka a levegőben, ezek is úgy látszik termékenyebb vidékek felé síelnek. Ezen nyomorult falukban keverve vannak tótok és lengyelek, nyelvük is olyan keverékféle.

Július 21.

Podvilkban, a hol hazai földünktől néhány napra búcsút vettünk, kiürítettük dohányzacskóinkat és idegen országba mentünk át. Galicziában az első helység Szpitkovicz volt, Sirokovszky grófnő faluja. Azután több nyomorult, majdnem cigánykunyhókból álló falu következett, egészen Lubinyig, a hol ebédeltünk, persze csak azt ettük, a mit magunkkal vittünk, különben semmi áron sem lehetett volna valami ennivalót kapni. Itt a korcsma előtt, sok lengyel ment el. öltözetük különös, leginkább az asszonyoké, a kik mindnyájan fehér lepedőt vesznek a fejükre s travestált vesta-szűzekhez hasonlítanak. Ila valakit köszöntenek, akkor a férfiak a kalapjukkal, az asszonyok a kezükkel érintik azoknak lábait, a kiket köszöntének. Feltűnő volt nekem, a mint egy pásztort tarka baromcsordájánál állva, fonni láttam; épen úgy, mint feltűnő volt nálunk Liptóban, a mint az asszonyok lóháton viszik árúikat a vásárra. Mislivicz mezővárosban megháltunk és másnap tovább utaztunk.

Július 22.

Kilencz óra tájban már Vieliczán voltunk és a legjobb vendéglőben, a «*Szóló*»-ben szálltunk meg. Itt ülünk a pizsokban, istálló nem nézhetne ki czudarabul. Midőn a mi Miskánk seprűt kért a kiséprésre, a fogadósné arczába nevetett és megvallotta, hogy egész birtokában nincs seprő. És ez azonfelül legjobb korcsmája Lengyelországnak, egy emeletes, festett szobákkal, alul vendéglő, fönn tánczterem; most gondolható, hogy milyenek a többi vendégfogadók!

Dél felé pinczér jött hozzánk s azt kérdezte, hogy

egész vagy fél ebédet akarunk? Természetesen egészet kértünk és mégis éhesen keltünk fel az asztaltól; hogyan jártunk volna félebed mellett? Az ételek mind élvezhetetlenek, ízetlenek. A borok azonban kitűnőek, de nagyon drágák, a víz, néhány kutat kivéve, élvezhetetlen.

Ebéd után a helybeli kormányzónál, Lili kormánytanácsosnál jelentkeztünk, a ki azonnal egy Katzyinszky Laurencz nevű bányamestert adott vezetőül. Megnéztük azt a bányarészt, hol mindazon térképek vannak, melyek az itteni sóbányászatot előtűntetik; egyszersmind megmagyaráztattuk magunknak, hogyan készítik ezen térképeket. Majdnem ugyanazon módszer használtatik, mint a melyet Selmeczen az aranybányában láttam. Még azt a készüléket is megnéztük, hol a sóbányában lévő víz, mely a belső építkezést megakadályozhatná, nagy vízemelő gépekkel a Vistulába vezetetik. Itt 12 ló húzza a gépet és naponta 600 akó vizet emel ki. A sólozás ezen víz felhasználásával néhány év óta szünetel. Azután megnéztük az istállókat, melyekben a helybeli és a bochnai sóbányákhoz szükséges mintegy 100 db ló áll.

Az estét Hradina úrnál töltöttük, a ki minden áron magyar akar lenni. Nem akartam tőle elvitatni, de mégis nagyon kételkedem abban, hogy csak egy csepp magyar vér is pezsegne ereiben. Holnap leszállónk a bányába, már előre örvendek annak.

Július 23.

Hál' Istennek, ismét nappal van, és én egy álmatlan éj után ismét talpon vagyok. Néhány óra múlva elvisznek bennünket a sóbányákba, de addig Vieliczkaról és

sóbányáiról akarok valamit mondani. Vieliczka cs. kir. bányaváros, nagyon termékeny völgyben fekszik; van szép temploma, 341 háza és 3400 lakosa. Sóbánya hivatal és bánya törvényszék székhelye. A legtöbb régi ház fából van, az újabbak téglából és a levegőben szárított ú. n. egyiptomi téglából, vagyis vályogból. A helybeli sóbánya, mely a bochaival összeköttetésben áll, ha nem is a leghazdagabb, de a leghíresebb az egész földön. Majdnem 900 munkás és 1000 ló foglalkozik itt; a sótermési 500,000 mázsára becsülik, de egy milliót is lehetne természeteni, ha jobban igyekeznének. A helybeli bányák kiterjedése hosszában 1350 öl, széltében 600 öl és mélysége 135 öl. Minden mázsa a kincstárnak 20—25 krjába kerül és mégis a legközelebbi raktárban már 4—5 írtért adják el.

A bányászok itt sokkal egészségesebbek, mint az ércbányákban, ámbár munkájuk sokkal terhesebb, mivel abban semmi változás nem fordul elő. Az itteniek többet is keresnek, a mennyiben naponkint 2 írtra, sőt többre is vihetik, míg a selmecziek csak 30, esetleg 50 krig. Bizony helytelen az, ha a sóbányászatot csak csupa kőfaragásnak tekintik és az ércbányák művelését elébe akarják annak tenni, a mennyiben ezekhez mennyiségteni, vegytani és földtani ismeretek szükségesek, inért hiszen épen oly nehéz a sónak helyes menetét és fekvését is biztosan meghatározni, mint az érczereket a tárnákban és az aknában kellőleg követni. A helybeli sóbányák tárnákra osztatnak, ezeknek saját nevök van, melyet vagy egy magasrangú vendégtől kaptak, a ki azokat meglátogatta, vagy szeretett elöljárótól, vagy más körülményektől. Így az egyik tárna a múlt héten az ott járt főherczegtől, Ferencz Károly nevet nyert.

Most az aknába szálunk le; Katzvinszky bánya-

mester és öt munkás lándzsákkal és a világításhoz szükséges olajba mártott papirosokkal ellátva fognak bennünket kísélni. Szám szerint kilenczen bocsátkoztunk le kötél segítségével a Dánielovicza-tárnába, harmincegy öl mélységnyire és így a Salina első emeletén voltunk; azután részint falépcsőn, részint sóba vésett lépcsőkön keresztül mentünk az Urzula, Mibalovicze, Drosdonvicze, Kaiser Franz aknákon a másik emeletbe, továbbá ezen aknán keresztül, melyet Maxmiliannak neveztek, a legalsóba, vagyis a harmadik emeletbe, a hol a Zsembek, Lichterfels, Colorado és Kaiser Alexander tárnákat látogattuk meg. Hogy” miért vannak ezen tárnák három emeletre osztva, annak oka a helybeli sókövek természete, mely ilyen három alakban fordul elő és ez által is kapta különböző nevezetét. Egészen fönn ugyanis fekszik a talajsó, mely különféle földnemekkel van vegyítve; a közepén van a Spisa-só, ez is földrészekkel van keverve; ebben ép úgy, mint az előbbiben sok szenesedést, különösen fát és egyebet találnak. Végre egészen lenn fekszik a Schibiker-só, mely a leggazdagabb. Itt ugyan kristálysót is találnak, de nem nagy mennyiségben; még egy «Blottaik» nevű és fajú só is jön elő, mely azonban csak barmoknak való.

Szép látvány volt, hogy nyüzsögtek itt a munkások, a kik részint sőtöréssel, részint annak lőpor által való robbantásával, vagy a sókövek kimetszésével, kialakításával foglalkoztak, melyeknek cilinder alakúaknak, vagy egyenközüeknek kellett lenniök. Mások az elporlódott só összegyűjtésével és tonnákba verésével foglalkoztak. Másoknak feladata a terhek tovavitele volt, a mi részint kutyák, részint lovak által is történik. A használhatatlan föld és kőnemek szintén arra rendelt emberek által távolíttatnak el.

Most a Psilos-aknán keresztül visszafelé kezdtünk menni, mely akna körülbelül 60 öl magas és egy kis tavat foglal magában, melyen körülsolnakáztunk, míg egy fiú, a falhoz erősített keskeny lépcsőn körülbelül fél magasságig fölment és égő papiros ledobása által az egészet megvilágította. A víz jobboldalán Nepomuk sóból faragott szobra áll.

Ez után következik még egy nagyobb, sőt a legnagyobb akna, az ú. n. Kloszki, mely 95 öl magas: azután a *Kaplicza*, *Onlainbleu*, *Haus Oesterreich*, *Klemen**, a melyben a császár tiszteletére felállított, sókövekből összerakott piramis emelkedik s végre egy nagy sötömbben Szt. Antal tiszteletére kivájt kápolna, hol minden esztendőben július 3-án nagy mise tartatik; itt az oltár, a Crucifix, a gyertyatartók, a szentek szobrai, a szószék és a padok, mind sóból vannak kimetszve. Innen, a hol már ismét az első emeletben voltunk, a *Lento* terembe vettük utunkat, a mely három csillárral, orchestrummal és ülőhelyekkel van ellátva; meglehetősen egyenes talajjal bír, miért is táncz helyiséggé alakítható át. Midőn mostanában a nagyherczeg itt volt, tiszteletére itt tánczmulatságot adtak.

S így jutottunk végre a *Danielovicza*-aknához, a hol lebocsátkoztunk, beültünk a felhúzóba és miután öt óráig lenn voltunk, szerencsésen felhúztak bennünket.

Mindezen földalatti folyosókban és aknában a legnagyobb tisztaság uralkodik. Vendégfogadásunk könnyen példát vehetne magának erről; csak az első emeleten nedves még, de mélyebben lenn, a hol a légköri levegő, már nem hat annyira, nagyon száraz. Ezért van az is, hogy az a fa, a mely egyszer ide jut, s mely különösen fakamrának használták, sohasem korhad el, sőt mind nagyobb-nagyobb keménységet nyer. Ezek a fákamrák

gyakran 20—30 öl magas, kerek gerendákból készült szekrények, melyeket belül kitömtének, és így arra szolgálnak, hogy a sóaknák boltozatait imitt-amott, a hol gyengék volnának, megerősítsék és leomlásukat megakadályozzák. Kaczvinszky úr szíves volt nekünk egy rajzot ajándékozni, mely az itteni hegyek átméretét mutatja és földrajzi tekintetben igen nevezetes, mert abból a sótelepnek alkotását, fekvését, irányát és formáját megláthatni.

Délután Bill főfelügyelőt látogattuk meg, a ki egyik hivatalnokát, Schmied urat kirendelte, hogy a következő napon Krakkóba kocsizzon, de mivel ő leánya betegsége miatt gátolva volt, fiát küldötte velünk.

Este Herdina és Schmied meglátogattak bennünket; távozásuk után csakhamar lefeküdtünk.

Július 24.

Pompás út vezet innen Podgorse városán keresztül, hol a vámhivatal van s hol mindenkit, a ki Krakkóba megy és onnan jön, erősen megvizsgálják. Krakkó városa nagy síkságon fekszik, a Visztula bal partján, sánczokkal, magas falakkal és mély árkokkal van körülvéve. Az ó városból áll, a Kasimir városkából, hol a piszkos zsidó utcán kívül csak egyetlen utca van, és sok külvárosból. Mindössze 26,000 lakosa van, közöttük igen sok zsidó. Ezen oldalon a Visztula választja el az osztrák határtól. A város előtt a mesterségesen készített Krakkuszdomb fekszik, mely alatt Krakkuszt király tetemei nyugsznak. Hasonló domb Vanda királynő tetemeit takarja.

Hajóhídon át kocsiztunk a városba és mindenekelőtt a Szt. Szaniszlórol nevezett székesegyházat látogattuk meg, melynek ereklyéi és miseruhái még most is a

a helybeli kincstárban őriztetnek. Ezen templom aranyban és ezüstben gazdag ötven oltárt, húsz kápolnát és sok nevezetes műemléket foglal magában, melyek közé azon Szt. Szaniszló síremlékei is tartoznak, a ki itt püspök volt és a kit 1076-ban, 11. Boleslav herceg az oltár előtt ölt meg. Ezen síremlék érdekes volta által tűnik ki a többiek közül, a mennyiben nagy ezüst koporsóból, nagy ezüst karos gyertyatartókból stb. áll. A bélyegezés idejében tizenkétezer frtot kellett érte fizetni. Azután a lengyel királyok síremlékei, számszerűt húsz, melyek között a Báthory Istváné leginkább érdekelt, mesteri kivitelével. Szép ellentétben áll mind ezen régiségekkel a Skolnitzky grófoknak, Canova által a legújabb ízlés szerint készített emléke, egészen alabastromból, valódi mestermű. Az özvegy, a ki azt készítette, még most is él. Imitt-amott szép festményeket is találhatni, különösen azokéi között, a kik itt vannak eltemetve. Egyáltalában sok fény és gazdagság uralkodik ebben a templomban; különösen a régi kor maradványainak kedvelői számára végtelen kincset rejt magában. A templomból a kriptába mentünk le, a hol három koporsó fekszik, III. Sobieszkyé, a Poniatovszkyé, a ki francia táborszernagy volt s végre a Kosciuskóé, a kié mellett megálltunk és a nagy férfiúra gondolva, kit a koporsó magába zár, tisztelettel szemléltük azt. Azon alkalommal, midőn e koporsó ide érkezett, a vártemplomban nagy ünnepélyek: tartattak s ott egy magas piramis állíttatott fel, melynek négy oldalán, életének négy főmozzanata volt képekben feltüntetve; a képek alatt, magára a tableuxra vonatkozó néhány latin felirat. Így a mellső oldalon épen abban a perczen van előállítva, midőn Amerikában a sasrendet tűzik a mellére, sok szabad polgár között állva; lent ezen felirat van: «*Decus*

herois in America!» A jobb oldalon, számos svájci között térdelve látjuk, kezében ásót tartva, melylyel ama szabad országban a földet ásta. Itt az aláírás: «*Nomen herois inter hospites venerandnm!*» A hátulsó oldalon polgártársai között áll, kiknek örök hűséget esküszik. A felirat ez: «*Sacramentum herois pro patria.*» A piramis bal falán függ arczképe zászlókból, fegyverekből s más tárgyakból összeállított s a következő sorokkal ellátott díszjelvényen: «*Herois genium fama immortalibus additív Mélyebben lent: «Reliquias cinerum patria grata foret.»* Ezt a pyramist idővel kőből kifaragva, ama dombra helyezik majd, a melyet Krakkótól nem messze Kosciuskó emlékére fognak emelni.

Innen a várba mentünk, mely már romba dőlt s ott egy rakás koldust találtunk, kiknek az utcai koldulás meg van tiltva s nyilvános költségen táplálják őket. Meglátogattuk még az itt lévő 71 templom közül a Szűz Mária templomot, melyben szintén sok a pompa. Az itt található képek között egy Tugger által festett igen szép Mária-kép is van.

Délben számos lengyel társaságában egy vendéglőben ebédeltünk; az ételek nem voltak rosszul készítve, különösen oly nagy mennyiségben, hogy mi négyen egy ételből soha sem voltunk képesek két adagot egészen elfogyasztani. A víz ihatatlan, a bor azonban felesleges. Ebéd után azonnal a Ivzikašovszky-féle, közönségesen Lodi-kertnek nevezett nyilvános sétahelyre mentünk, a mely meglehetősen, de nyilvános kertnek igen kicsiny. Sokkal kiterjedtebb és a benne lévő növények gazdagságánál fogva sokkal ritkább a fűvészkert, melynek felügyelője Oesterreicher tanár. A város közepén, a piaczon van a kissé ódon, «Tuchlaube», melyben különféle kereskedelmi cikkek találhatók. Aránylagosan min-

den nagyon olcsó, mivel az áru behozatala szabad, a kivitel pedig szigorúan meg van tiltva; innen származik tehát az is, hogy az egész város hanyatlásnak indul, és ha kereskedelme tovább is így korlátozzatik csakhamar egészen tönkre megy.

Ha a zsidó-városon keresztül megyünk, egész sereg zsidó fut a kocsi után és árúikat a legcsekélyebb árért ajánlgatják az utasoknak, és ha észreveszik, hogy a vevő az árúczikket át akarja vinni a határon, megjegyzik a kocsit vagy előre bejelentik a vámhivatalnál. A zsidó leányok Krakkóban nagyon szépen öltözködnek, különösen hajdíszüik igen tetszetős.

A város falait le fogják rombolni és helyettük sétányok lesznek itt, melyek a várost nagyon fogják majd szépíteni. Vielicskára visszautazásunk alkalmával erős záporosó lepett meg bennünket, mely azonban este felé megszűnt, úgy hogy a vielicskai uraknál megtehettük búcsúlátogatásainkat.

Július 25.

Minthogy a postamester bennünket az előfogattal felültetett, későn jutottunk ki Vielicskából, és délig nem mehettünk tovább Bociménál, a hasonló nevű járás főhelyénél, mely alig félóránnyira a Baba folyócskától, alacsony hegység között fekszik. Itt nagyon sok, és pedig szibihai sőt termelnek. Iskavában, egy nyomorult faluban kellett egy rossz korcsmában meghálni. Pompás este volt, csak kissé hűvös, a mint itt általában az esték lenni szoktak; sőt még nappal is, ha az idő még oly szép is, gyakran oly zord szellő keletkezik, hogy a köpönyeghez kell nyúlni. Mivel még elég korán érkeztünk, megtekintettük a vidéket és a falut, mely elég különösen

van építve, a mennyiben a házak messze fekszenek egymástól és minden parasztnak egy helyen együtt van az ő kis gazdasága, szántóföldje, rétje és kertje; vendéglősünk egy szerencsétlen szakács, a kinek azonban néhai mesterségét vissza kellett hívni emlékébe, mivel kénytelen volt nekünk gulyáshúst főzni krumplival.

Július 20.

Dél előtt 10 óra felé Újszandeczbe érkeztünk, egy a szandeczi kerületben fekvő, meglehetősen terjedelmű, de rosszul épült városba. A rohanó Dunajecz folyó partján fekszik, melyen Ifkova mögött egy rossz kompon csakhamar áthaladtunk, termékeny széles síkságon, mely félkörben egymás mögött emelkedő hegyek által van határolva. Itt sokáig kellett lovakra várni, míg végre szíves házigazdánk azokat megszerezte. Dél tájban néhány lengyel nemes is jött a korcsmába. Miskának egy grófnő előtt a cziterán kellett magát produkálnia.

Pivnicsna mellett átkeltünk a határon, hol igen előzékeny vámszedő van. Itt találtuk a mi jövő pálinkafőzőnket, kinek, mivel a megyétől nem volt útlevele, egy kis akadályt gördítettek elébe. Éjszakára Mcihekre érkeztünk, és sokkal könnyebben éreztük magunkat, mivel ismét kedves hazánkban voltunk, ámbár itt sok kellemetlenség ért, mert az egyetlen vendéglőnek se gazdája, se ennek felesége nem volt otthon és a vendégszoba kulcsait is elvitték; azonkívül a szolgák annyira részegek voltak, hogy alig bírtak lábokon állni. Alig feküdtünk le a korcsmaszobában kemény ágyainkba, kettős lövést hallottunk, mely bennünket kissé megijesztett, de csak egy dupla pisztoly dörrenése volt, melyet kocsisaink az inastól elloptak és a hegyen elsütöttek.

Július 27.

Kegyetlen úton, mely bennünket jó darabig ökrös szekeren menni és 5 óráig gyalogolni kényszerített, dél lelé Knicsenbe (Gnézga), a Szepesség úgynevezett 1(5 városának egyikébe érkeztünk, a Poprád folyó mellé. Az ide vezető úlon láttuk Lublót, a 1(5 város egyikét az 1244-dik évben IV. Béla király által birt várral. Egy órányira innen van a híres lublói fürdő. Miután Kniesenben ebédeltünk, Pudleinba (Podolin), szintén egy 16 városba kocsiztunk, mely a Poprád bal oldalán fekszik. Ellipsis-alakban van építve, régi falakkal és sánczokkal körülvéve, van két kapuja, régi, romlásnak induló közele vára és két rézzel fedett toronnyal bíró piarista zárdája.

Podolinra Béla következik, szintén a Poprád melletti 16 város, melynek régi lakosai polgárcsínyek által hírhedtek. Kilencz óra felé végre egésze nátázva Késmárkra érkeztünk és a Korona-vendéglőbe szálltunk. Vacsora után azonnal lefeküdtem.

Július 28.

Átkozott fekete hálótársaim miatt fáradtságom daczára sem bírtam elaludni s csak reggel felé tudtam elszenderülni, e miatt kissé bágyadt is vagyok. Azon reményben, hogy az segíteni fog, rövid időre sétálni megyek, egyszersmind megtekintem a várost és fekvését. Késmárk egészen a Poprád jobb oldalán, a Kárpátok alján fekszik. Várműveit elvesztette, és az eltávolított falak helyén emelkednek a legszebb gyümölcsös és zöldséges kertek, melyek bájossá teszik a város környékét. Nevezetes épületei közé tartozik különösen a nagyobb-

részt már romokban heverő Tököly-vár, a város északi oldalán, melyből azonban még csak a kápolna tartotta ion magát jókarban; néhány templom, két katolikus és egy protestáns, a városház stb. Az evangélikus templom mellett, mely fából van építve, áll a kőből emelt gymnásiumi épület. Vászonkereskedése jelentékeny, évenként 2—300,000 rőföt küldenek Debreczenbe és Pestre.

Ebéd után azonnal Lomniczba kocsiztunk, hol Berzevitz úrnő ritka nyájassággal és szívességgel fogadott bennünket. Épen sok megyei úr volt ott; köztük Almássy másod-alispán, egy igen vidám és kedves férfiú. Két ismerőst, Okolicsányit és Pécsit is itt találtam. Ma egész nap esett, nem tudom, mi lesz a mi kárpáti utazásainkból; mindenesetre itt kell maradnunk néhány napig. Azon ágyban feküdtem, melyben a néhai B. aludni szokott s melyben lelkét is kilehelte. Késmárkon egy becsületes polgárcsalád ez, melynek tagjai többnyire czipészek, és azon reményben, hogy a hegyek között valami nemes érczet fognak találni, több nemzedék óta az ú. n. rézpadot (Kupferbank) keresik föl, és a sziklahasadékok között keresgélnek; így tehát természetes, hogy ők a Kárpátokat mindenütt nagyon jól ismerik, miért is utazók által vezetőkül használtatnak. Egyikét ezeknek, Dávid nevűt, azon szándékkal hoztuk ide, hogy holnap vele a Kárpátokra felmegyünk, de Berzeviczyné asszony visszaküldte és megígérte, hogy ő maga fog rólunk gondoskodni. Vacsorára itt volt Kralovanszky tanár, Schneider és Halupka Késmárkból, az első Titus nevelője. Vacsora után még zene is volt.

Július 29.

Az idő kiderült, de mivel egész éjszaka zuhogott az eső, nem lett volna tanácsos a hegyekbe felmenni, a hol többnyire sziklákon kell fölkapaszzkodni, melyek anélkül is nagyon sikamlósak. Így tehát a délelőttet otthon töltöttük, de rögtön ebéd után a fiatal Berzeviczy és Kralovanszky nevelőjének társaságában Késmárkra kocsiztunk, hol az evangélikus papnak, Genersichnek nagy ásványgyűjteményét megnéztük, mely nagy ugyan, de hely hiányában egymás közé dobva szekrényekben van összesomagolva. Sokkal érdekesebb egy néhai schlagendorfi papnak, az öreg Maukschnak növénygyűjteménye; ennek a többi között egy 300-féle fűzfa-gyűjteménye és oly mohotka-gyűjteménye van, mely amazt még számra nézve fölülmúlja. Mind a kettő helyrajzi, csakis a Kárpátokból és nincs még leírva növénytani munkában. Miután az ű. n. Jeruzsálem-hegyen egy kis sétát tettünk, beültünk kocsinkba és csakhamar ismét Lomniczon voltunk. Lefekvés előtt még megtettük előkészületeinket a holnapi gyalogutazásunkra; reméltük a legkedvezőbb időjárást.

Július 20.

Korán reggel hat órakor kis társaságunk egy ennivalóval megrakott szekérre ült, mely bennünket Alt-Walddorfba, egy szorosán a Kárpátok lábánál fekvő kis falucskába vitt, honnan két vezetőt is vittünk magunkkal, kik a köpönyegeket és az ennivalót hozták utánunk. Mára a legszebb, de a fáradságos és közben veszélyes út miatt a legnehezebben elérhető pontot választottuk, t. i. hogy a kohlbachi völgyön keresztül a 600 láb magasan fekvő öt tóhoz jussunk. Hogyan jártunk ezen ki-

rándulásunkon és mi mindent láttunk, azt röviden el akarom beszélni. Alt-Walddorfon túl egy fél órára egy halomhoz érünk; innen balra kanyarodunk a Kohlbach szélén, mely t. i. a hasonló nevű völgyből foly ki, melynek valószínűleg ezen víz adta nevét; meredek utón megyünk fölfelé, levált szikladarabokon és néhány magaslaton keresztül, míg lábunk alatt mély medenczét látunk, melyet közepén a Kohlbach szel keresztül. A talaj itt ámbár köves, de a víz lefolyása és a rothadó növények által oly termékeny és buja, hogy a legpompásabb gyep és a leggyönyörűbb virágok láthatók itt; virágok, melyek egészen idegenek voltak előttem, alakra és színre egészen különbözök a mi vidékünk virágaitól. Úgy éreztem magam, mintha egészen más földrészre helyeztek volna át. Csak ha ezen utat megtettük, érkezünk egy éles sziklaháton át a tulajdonképeni kohlbachi völgy bejáratához, mely a föltornyosuló gránit- és kvarcztömegek között lévő szörnyű nagy szekrényhez hasonlít. Az egész hatalmas földrengés nyomait viseli magán. Kopasz sziklacsúcsok állanak itt lépcsőzetesen emelkedve, ferdén hasogatva, minden növényzet nélkül, a legmerészebb állásokban, még a zergéknek is járhatlanul. Soha sem tűnt még föl előttem oly impozáns és tiszteletet gerjesztő tárgy, melylyel összehasonlíthatnám azon benyomást, melyet ezen kilátás egészben okozott. A boldogult 13.-nek igaza volt, midőn azt állította, hogy sehol sem tudna oly ájtatosan imádkozni, mint itt, az Úr ezen örök oltárainál.

A völgy két részre oszlik, melyek közül az egyik balról nagy, a másik jobbról kis Kohlbach-völgynek nevezetik. Azon hegyhát nyergéről, mely ezen két völgyet egymástól elválasztja, legszebb kilátás nyílik a Poprád egész vidékére, mely földabroszhoz hasonlóan városokkal és falukkal megrakva és a Kárpátok ágai által ko-

szorúzva kerül el szemünk előtt. Miután a nagy Kohl-bachi völgyet megszemláltuk és benne a Kohlbach számos kis vízesését megnéztük, melyek a levegőt folytonos zúgással töltötték be, a sokkal érdekesebb kisebb Kohlbach völgyébe értünk. Már a bejáratnál nehéz utunk volt, és hogy feljuthassunk, lábainkon kívül még kezeinket is kellett használnunk. A parasztok ezt a helyet «lépcsőkének» (Treppchen) nevezik. Mindjárt fölül szép magas vízesés van, melynek kábító zúgása már messziről hallatszik. Itt ugyanis a Kohlbach két sziklatömb közé szorulva, hatalmasan áttör, és egy sziklafalon majdnem 20 öl magasságból csap le oly mélységbe, melyből a «mozsárnak» (Mörser) nevezett lapos szikla magaslik ki. Mivel a víz az erős esés által oly finom gőzzé válik, hogy minden a mi közelében van, észrevétlenül átnedvesedik, ezen nedves légkörben gyönyörű szivárvány képződik, melynek szemlélésében nem tudtam eléggé gyönyörködni.

Ez a részlet borzalmasan szép. A völgy végén nagy hegy áll, mely «Feuerstein»-nak neveztetik, és melyen keresztül a Kohlbach több zuhataggal folyik át. Ezen és még egy sokkal magasabbon, mely második «Feuerstein»-nak neveztetik, melyet azonban az előtte lévő eltakar, kellett még áthágnunk, hogy azon helyre érjünk, melyet ma utazásunk céljául kitűztünk, t. i. az öt tóhoz, ezen erdei folyó eredetéhez. Komolyan elfáradtunk, a mint ezen hegyhez értünk, de azért egyikünknek sem jutott eszébe, hogy a visszamenetelre gondoljon; inkább kissé leheveredtünk, hogy új erőt szerezzünk a még előttünk lévő nehézségekhez. Innen négy óra alatt érhetni el a lomniczi csúcsot, a följárat azonban nehéz és veszélyes. Meredek sziklafalakon kell kézzel-lábbal felkapaszkodni, egyes sziklatömbökön átmászni és mély sziklahasadékokon átugrani.

Sőt ha már fenn van is az ember, nem biztos, vajjon egyszerre felhő vagy köd nem borítja-e úgy el, hogy azután egy lépést sem tehet tovább; mert a lemenetel még sokkal veszélyesebb, mint a fölmenetel. Mi semmi esetre sem bírtunk volna ma fölmenni, mert a csúcson nemcsak sűrű felhők feküdtek, hanem már mi is köddel voltunk körülvéve és nem volt érdektelen, ezen barátságatlan homályból mélyen a napsugarak által fényesen megvilágított széles völgybe, vagyis inkább síkságra tekintenünk; ámbár azon látvány, melyet az ember néhány száz lábbal a felhő régiói felett nem ritkán átél, sokkal pompásabb lehet, midőn t. i. a napfényt azon perezben élvezzük, melyben lábunk alatt az eső esik. mennydörög és villámlik.

Míg itt megpihentünk, az útvezetők tréfás népmesékkel s igaz történetekkel is mulattattak bennünket, melyek itt előfordultak. Így például elbeszélték, hogy nyolcz nappal ezelőtt egy paraszt embernek itt fön lefagytak a kezei; ez t. i. zergevadász volt, kik talán többen vannak itt, mint a zergék. A magasban hózivatar lepte meg, melynek elmúltát a hideg elleni védelem nélkül kellett bevárnia.

A mint magunkat kipihentük s a Ivohlbach vízből iva megerősödtünk, folytattuk utunkat és miután két óráig mentünk, kapaszkodtunk, csúsztunk, másztunk s néhányszor el is buktunk, egészen elfáradva és kimerülve érkeztünk az öt tóhoz, melynek egyikéből a Kohlbach ered. De ezen természeti tavak látása elfeledteté velünk fáradságunkat. Meredek és zord granitcsúcsok egész köre zárja félkörben a medenczét; ünnepélyes csend uralkodik itt; a zúgás és zaj, melyet a völgyben a sok vízesés okozott, itt megszűnik, nem látszik többé semmi növényzet, csak a száraz, kopár, hóval fedett hegy-

gerincz, mint a végtelennek legfönségesebb oltára, megmérhetlen temploma áll itt tiszteletet parancsoló fenségben, és a tiszteletet ébresztő hely fenkölségéhez egészen méltó érzeteket költve, ragadja meg önkénytelenül a lelket.

A levegő tiszta és kellemes, az ember szabadabban és könnyebben lélegzik.

Miután első bámulatunkból magunkhoz tértünk és lelkünk mindezen magasztos tárgyakon eléggé fölemelkedett, szükségesnek tartottuk, hogy a mi kevésbé nemes részünkre, a testre, és pedig különösen a gyomrunkra gondoljunk. Tehát tüzet raktunk és elkészítettük ételünket, míg Szabó, ki az egész úton gyomorfájásról panaszkodott, a zord szél ellen védő egy szikla alatt köpenyébe burkolva, a puha mohán fekvé szendergett. Étkezés után többi társam is követte az ő példáját, így tehát volt egy kis időm, hogy az eddig mondottakat még ott rögtön leírjam és a következő megjegyzést tegyem: 1. A Kárpátok keletkezésükkor sokkal magasabbak lehetnek, mert honnan jönnének különben a legurult sziklatömbök, melyek a völgyekben megmérhetetlen rakásokban föltornyosulva hevernek? 2. Itt fönt, a hol most állok, mint általában a Kárpátokban és más őshegységben, nem találni egyebet gránitnál, mely azonban más kővel s kőzetekkel lehet vegyítve. Így pl. egy darabban, melyet most a kezemben tartok, azt látom, hogy kvarcz és földpál egyenlő részben van keverve, melyben imittamott még csillámot is találhatni, s nem épen ez-e a legrégebb diplomája ennek a világnak? mert milyen sora az éveknek kívántatott arra, hogy a kemény és erős gránitköben a víz, levegő és a nap lassú behatása a földpátot és csillámot föloldja? 3. Ha gondolatban — mert a valóságban még csak később fog történni — leszálllok

e magasból, úgy találom, hogy a sziklákhöz, melyek itt egészen kopárak, itt-ott föld ragad, melyből száraz moh sarjadzik, mely a legszebb szövetet és a legpompásabb színvegyületet ábrázolja.

Aztán következik a törpe fenyő, kövér illatos fűvel s a túlevelűek különböző fajaiival. Itt. egy hónappal minden későbbben fejlődik, mint az alföldön. A virágok, melyek nálunk a tavaszt hirdetik, itt csak most kezdenek bimbóikból kifejleni. A szamóczával és áfonyával, mely másfelé már rég elfogyott, most oltogattuk itt szomjunktat hegyre másztunkban. Gyakran egy-egy virágzó fa alatt állunk, míg felettünk nagy mennyiségben terül a hó a sziklaoldalakon.

A Kárpát legtöbb völgye többé-kevésbé széles sziklatorkolatokból áll, melyek ott, hol emelkednek s a heglánczot elzárják, egy vagy több tavat foglalnak magokban. Így én e pillanatban közepén ülök annak az öt tónak, melyek összeköttetésben vannak egymással s melyek egyikéből a Kohlbach ered, egy magas sziklafalon ömlik le, aztán néhány száz lépésnyire a föld alatt fut, majd ismét felszínre kerül s futását a Poprádba folytatja. E tavak vize kemény és kellemes. Egy azok közt igen mély. Oly nagy legurult szikladarabok vannak benne, mint egy kis ház, melyeket egészen elföd a víz, de azért a víz tisztasága és átlátszósága miatt, jól láthatók. A legszárazabb nyárban sem apadnak ki, mert a víz, melyet a sziklák természetes hidegsége és a légváltozása szül, folytonosan szivárog a sziklafalacról s alant a mélyedésben összegyűl.

Most vezetőink fölébredtek s lefelé kezdtünk menni, a mi még sokkal fárasztóbb volt, mint a fölmászás. Míg a Feuersteinhoz értem, a nadrágom egészen széjjel szakadt, a csizmám talpa is egészen szétvált. Valamivel

mélyebben alant egy havasi morgát is láttunk, a mint a kövek nyílásai közt elrejtőzött. A sziklaormokon zerge nyomokat is találtunk itt-ott, különben semmi élő állatot, kivéve a hegyoldalon legelésző csordákat. Szabó megint rosszul érezte magát, néhányszor még hányt is. Négy órai gyalogolás után elérkeztünk arra a helyre, a hol szekerünket hátrahagytuk. Kilencz óra felé meglehetősen ellankadva érkeztünk Lomniczra. Szabó lefeküdt, mi még vacsoráltunk; aztán langyos lábfürdőt vettünk, a mi szegény lábunknak nagyon jót tett.

Július 31.

Nem hittem volna, hogy a tegnapi nagy fáradságot ma oly kevésbé fogom érezni, a mint az valóban történt, nem gondoltam, hogy örömet fogok újabb kirándulásra vállalkozni. Szabónk is jobban van. Titus és Kralován-szky ma elutaztak, s augusztus végével Pestre érkeznek. A kohlbachi völgyön kívül méltó a megnézésre a zöld tó, aztán a tengerszem, melynek, mint állítják, dagálya és apálya van; így a felkai völgy is és Schmecks-fürdő, honnan a Königs-nase meghágható. Rövid itt mulatósunk nem engedte, hogy mindezt megnézzük, azonban még ma délután Schmecksre és környékére kocsizunk.

Szándékunkhoz képest meglátogattuk tehát egy itteni földbirtokos, Kreisel társaságában a schmecksi fürdőt. Ez a gróf Csáky tulajdona, a ki a fürdő körül néhány épületet emeltetett s a Kárpátoknak csaknem közepén fekszik.

Miután egy jó órát rozs-, búza- és árpaföldek közt kocsiztunk, sötét fenyves erdők és bokrok közé jutotunk s itt szörnyű zivatar fenyegetett bennünket. Szénfekete felhők lebegtek fölöttünk, elborították a hegyek

tetőit, elsötétítették a levegőt. Az ég hatalmasan dörgött s a viszhang ezerszeresen nagyítva verte vissza a dörgést. Irtózatos jelenet volt. Ehhez járult, hogy a látkör nyugot felé eléggé tiszta s a nap ragyogó esti pirosságlól kísérve, lemenőben volt. A zivatar a hegy másik oldalára vonult s oda, a hol mi álltunk, már csak tompa dübörgése hallatszott. Itt az úgynevezett Königsnase alatt voltunk, a hova azonban eljutnunk ma már késő lett volna. A kilátás innen is igen szép. Dél felé látni a heglánczot, a mint Liptó-, Árva- és Túróczmegyéken által Pozsony vidékére húzódik. Keletre fekszik a Királyhegy s észak felé csatlakozik a Kárpátokhoz a Fejérhegy, mely kelet felé ívvé alakul s így csatlakozik az érczhegyekhez s Szepesmegye számára mintegy falat képez.

A mint a kútnál leszálltunk, nagyon számos társaságot találtunk ott, kik részint fürödni, részint savanyú vizet inni jöttek ide. Köztük volt Pfannschmiedné családjával, Scholtész, Fabriczyné, a lőcsei nőtanító Zerovitz. A kút környéke zord, de fenséges. Azt hiszem, ennek magának szemlélete inkább izgatja és működésbe hozza az életerőt, mint maga az a víz, melyet itt isznak. Egy kis falatozás után, melyet Pfannschmiednénél ízleltünk, Lomniczra kocsiztunk vissza.

Augusztus 1.

Szörnyű úton jöttünk Lőcséig, hol Almássy alispánnál voltunk ebéden, a ki aztán maga vezetett bennünket mindenütt. Itt tartja közgyűlését Szepes vármegye, mely most új vármegyeházat épített s az részben már kész is. Talán egy alispánnak sincs az egész országban oly szép lakása, mint az itteninek, Jekelfalusy kir. tanácsosnak, a kinél voltunk ebben a nagy épületben. A vá-

ros, a körzetet kivéve, igen szabálytalanul épült. Köröskörül a régi városfalakon itt is kertek vannak alakítva.

Megnéztük a katolikus templomot. Egy régi, góthikus épület, számos antik síremléssel, melyek közt egy Thurzó-féle is van. Aztán a városházához mentünk; megtekintettük a levéltárat, néhány régi okiratot, több őskori fegyvert, melyeknek nagyobb részét a város már Pestre, a nemzeti múzeumnak küldötte. Épen két nappal az előtt kezdettek az építendő evangélikus templom alapjának ásásához, még ma is ott dolgozik az egész lutheránus ifjúság. Az eddig ott levő evangélikus templom fából épült. Az épen mellette fekvő sírkertben néhány szép síremlék van. Egy itteni magánzónak, Propstner nevűnek, nagyon szép kertje van, melyet szinte megsemmisítettünk. Ott fent a kert tetején világtó torony látszik. Mivel a város hiányt szenved jó ivó vízben, Propstner úr azt a javaslatot tette nem rég, hogy fúrjanak át egy hegyet, akkor a város bőven el lesz látva jó ivó vízzel. Nem kért többet a várostól tíz ezer forintnál, de azt sem adta meg neki a magistrátus, de a munkát mégis megkezdette, még pedig szerencsés eredménnyel.

Meglátogattuk az Almássy-féle kertet is, honnan a csudatévő Mária-képpel bíró Máriahegyet jól láthatni. Estve felé elutaztunk Almássyval, a ki bennünket Marksdorfig kísért. Csinált úton mentünk Iglóra, termékeny síkságon a Hernád mellett. Itt van a XVI szepesi város kincstári igazgatóságának székhelye. Nyolcz óra után Marksdorfon megleptük megérkezésünkkel Máriaassy urat, a ki mivel azt hitte, hogy már visszautaztunk, nem várt bennünket.

Augusztus 2.

Szabó úr ma Eperjesre utazott, de reggel megint visszajön, addig mi itt maradunk Marksdorfon. Délelőtt sokat zenéltünk, estve felé sétálni mentünk. A vidék nagyon szép, a Hernád épen a ház előtt foly, a melyet kis kert környez.

Augusztus 3.

Olvasással, írással, zenével töltém a délelőttet. Ebéd után sokáig voltam Tomaseknál, a kis Máriássy Guszti nevelőjénél. Ügyes fiatal ember, nem rég jött ki a bécsi theologiai iskolából s nagyon sajnálja azt az időt, melyet ott csaknem hiába töltött. Estve felé, átvonuló zivataros eső után meglehetősen nagy sétát tettünk s a mint onnan visszatértünk, Szabót már itthon találtuk. Mivel kissé fáradt volt s igen kért, hogy még egy napot töltsünk itt, tehát még holnap itt maradunk.

Augusztus 4.

Ma semmi nevezetést nem írhatok naplómbe. Felkeltünk, ettünk, sétáltunk, ismét ettünk s most aludni megyünk.

Augusztus 5.

Mily örömet töltöttem volna ezt a mai napot, a helyett, hogy a nyílt utcán vagyok, az én jó anyámnál; ámbár kora reggeltől a késő éji órákig, midőn e sorokat írom, lélekben mindig mellette vagyok s forró kívánataim, melyeket elébe öntöttem volna, egy hű imába olvadtak, melyet az ég bizonyára meg fog hallgatni

Máriássy úr oly jó volt, hogy bennünket saját lovain Schwedlérig vitetett, úgy hogy ezt a városkát a Göllnitz mellett egy pár óra alatt elértük. Az út idáig nagyon kellemes; mindig árnyékban erdős hegyek és völgyek közt utazik az ember, melyen a Göllnitz folyó különböző csavargásokkal foly keresztül. Itt az evangélikus lelkésznél, Stammeringernél ebédeltünk, a ki igen felvilágosult okos ember. Neje is, J. S. Liedeman unokahúga Pestről, művelt, nyájas nő; Zenovitz intézetében képezték Lőcsén, mely, mint mondják, általában derék leányokat nevel, úgy hogy a lőcsei leányok az egész Szepeségen arról nevezetesek, hogy a többieket műveltségben messze felülhaladják.

Ebéd után az itteni vidéken néztünk körül, melyet minden oldalról magas hegyek környeznek. Meglehető jó úton megyünk innen Szomolnokra, mely Szepesmegye bányavárosa, egy hegyek által körülvevett s gyakori áradásoknak kitett völgyben. A helynek igen egyenetlen fekvése van; többnyire fából épült házai rendetlenül szétszórva fekszenek. A vendéglővel átellenben, hova betértünk, van a Gamaralis-udvar, egy igen nagy épület, a hol a főtiszt lakik és a bánya törvény szék tartja üléseit. Nem messze van attól a szép katolikus templom is egy kis halmon, melynek széle fával van körül ültetve.

Még a város előtt vannak az olvasztók, a pörkölkök és a cementvíz kezeléséhez szükséges épületek. Oly jókor érkeztünk ide, hogy mindezeket kényelmesen megtekinthettük, annyival inkább, mert azok közül már sokat ismertünk, csak a cementvíz volt előttünk valami új. Ennek a víznek az a tulajdonsága, hogy a vasat feloldja s a helyett magával hozott rézrészecskéket rak le, még pedig oly mennyiségben, hogy 130 font vas után 100 font rezet nyerhetni. A kezelés így történik: a

czementvizet, mely vagy szabadon foly ki a hegyekből, vagy gépek segítségével kell kiemelni a mélyből, számtalan keskeny facsatornába vezetik, melyek részint szabad ég alatt, részint fedett folyosókon állanak. Ezen csatornába vasdarabot tesznek s minden 14 napban lekaparják a víz által lerakott rézkérget a vasról, s ezt aztán ismét visszateszik. A leválasztott rezet marénak — Schlichnek — nevezik, melyet még az olvasztóba kell lenni.

A szomolnoki bányakerület 20 ezer mázsa rezet szolgáltat évenként, melyben ezer mázsa itt lerakodott cémentréz foglaltatik. Különösen látni méltók a víz-emelő gépek, legkivált pedig a szivattyúmű a vörös hegyen, melyet a völgyben fekvő patak hoz mozgásba s a czementvizet 60 ölnyi mélységből nemcsak a föld felületére szivattyúzza, hanem azonfelül körülbelül még 10 ölnyre fellöki, a honnan aztán a víz a fen temlített csatornába vezetetik.

Az itteni hegyek többnyire csillával vegyes kékes palából állanak, ámbár én kovakőben szürke dárd-érczet barna páttal is találtam. Egyébiránt az itteni ércztelepek már nagyon ki vannak aknázva s mint mondják, kevés remény van már hozzájuk; sőt a czementvíz sem oly gazdag többé, mint azelőtt.

Augusztus 6.

Míg az elutazásra a készüllet történt, meglátogattam a katolikus templomot, melyben egy rendkívül szép oltárlapot találtam. Szerettem volna ismerni a mester nevét, de senki sem tudta megmondani. Csúnya köves úton mentünk magas, meredek hegyeken keresztül Krasznahorka-Váraljára, mely gr. Andrássy birtoka. Ez

a régi vár, mely azonban meglehetősen jó karban van s csak közelebb látták el négy villámhárítóval, fedezi falaival egy különálló kúp tetejét. Erről a pusztai udvarról kilátás nyílik Rozsnyó és Szomolnok völgyére. Itt már kezdődik a csinált út s egy órai kocsizás után Rozsnyón vagyunk. Püspöki város egy kellemes völgyben a Sajó mellett. Ennek a folyónak megpillantása úgy megörvendeztetett, mintha egy régi ismerőst láttam volna ismét.

Van itt kőedénygyár, papírmalom, sok fehérítőtelep, melyek évenként háromszázezer rőföt is fehérítnek. Kereskedés viaszszal, mézzel. Bányamívelés: réz, vas, antimonium, ón, higany, cinóber, kobalt. Katholikus és lutheránus gymnasium. Püspök és káptalan székhelye.

Ebéd után egy festői völgyön utaztunk, melyen szép gyümölcsös és zöldeges kertek vannak s a Sajó öntözi. Berzétére mentünk oly szándékkal, hogy Máriássy alispánnál maradunk éjszakára; de legkisebb beteg fián kívül épen senkit sem találtunk otthon. Ez, miután úgy messziről felemlítettük, hogy még ma tovább akarnánk utazni, befogatta saját négy feketéjét, melyek velünk Pelsőczre röpültek.

Ez a tekintélyes mezőváros a Sajó mellett fekszik. Felváltva gyűlésezési helye Rimaszombattal a vármegyének. Régi ismerősre találtunk itt az épen templomból kilépő tiszteletesben. Tudniillik Terhes volt ez, a ki atyám alatt az utolsó insurrectióban tábori lelkész volt. Nagy öröme volt, hogy bennünket láthatott. Míg befogtak, betértünk hozzá. Az itteni városi lovakon utaztunk tovább s habár későcskén, de szerencsésen érkeztünk Gömörre Szentiványi úrhoz.

Augusztus 7.

Korán reggel mentünk Szentiványi úrral az ő kocsiján és lovaival a híres aggteleki barlanghoz. Kocsijaink és lovaink a hasonló nevű közeli faluban maradtak, bol egy pár vezetőt vettünk magunkhoz. Három kis Ragályi csatlakozott hozzánk tanítójokkal. Így kezdődött aztán a menet sok fáklyával és gyertyával, mint valami temetés. Különben a vezetők, ha rajok hagyja az ember, bikkfaszilánkokat vesznek elő, de ez igen gyenge fényt vet s nem elég arra, hogy az utat mutassa. Tizennégyen voltunk. A faszilánkokon felül még volt négy nagy szurokfáklyánk és sok gyertyánk, úgy hogy mindent kellően megvilágítva láthattunk.

A bejárat elrémítő, bár mint mondják, a nádor itteni látogatása óta bővítették. Nem hiába oly híres ez a barlang. A természet itt csudálatos hatalommal nyilvánult. Szörnyű tömegeket alkotott, melyekből a látogatók képzelődése a legkülönbözőbb alakokat teremtett, melyek közt az úgynevezett fűvó. a katedra, az oltár, a zsinagóga, a harang, a veres barát, az isten anyja, a köpük, a zsidó fürdő stb. legismertebbek. Tágas boltzatok 30-50 öl magasságban, végnélkül viszhangozzák a kiáltást. A puska- vagy pisztolylövés hangját perczekig hallani, úgy hangzik, mint valami mennydörgés. Vannak itt hegyek, völgyek, folyók, források, egy élettelen kőalakok által lakott földalatti világ. Az út a barlangon át sikamlós, a mi az itt-ott meglehetősen meredek magaslatok megmászását megnehezíti.

A barlang legérdekesebb része az úgynevezett paradicsom, a hová nagy vízkor épen nem s még száraz időben is csak nagy fáradsággal és erőfeszítéssel juthatni. Elhatároztuk, hogy megnézzük és szerencsésen célzt is

értünk, igaz, hogy két-három perczig is hason kellett csúsznunk s még ezen kényelmetlen helyzetben is alig tudtunk átvergődni némely szoros ösvényen. De ha egyszer odajutottunk, minden fáradságot elfelejtünk s a ki a barlangnak ezt a részét megnézte, egészen más fogalommal fog bírni az egészről. Láthatók itt oszlopsikátorok, különböző boltozatok, kápolnák stb., mintha művész keze állította volna elő fehér vagy veres kövekből. Megfoghatlan, hogy egy kerékvágás is van olt, mely a barlang nagy részét átfutja, egy folyónál megszakad, de a túlsó oldalon megint látható.

Középen, a nádor látogatásának emlékére piramist emeltek csepegő kőből s a következő feliratot vésték belé: Josephus Archidux Austriae, Regni Hungariae Palatinus, Pater Patria latebras sublerranei antri Baradla vidit 1806. A Baradla-hegy, mely alatt ez a barlang van, egészen elsőalakzatú mészkőből áll s rajta nyír-, tölgy- és hársfa tenyészik.

Négy órai ottmulatás után kijöttünk s visszatértünk a vendéglőbe, hol bennünket jó ebéd várt Szentiványi részéről, a ki szakácsát is magával hozta. Ebéd után csakhamar visszaindultunk, a mi rám nézve igen szerencsétlenül üthetett volna ki. Én ugyanis Szentiványival az első kocsin utaztam, Lajos és Szabó a másodikon. A mint azonban egy hegyről leereszkedtünk, az ő lovaik elragadtak s oly szerencsétlenül rohantak a mi kocsink hátuljának, hogy a kocsikast átfúrta s engemet kegyetlenül oldalba ütött. Kocsinkon hátul egy szegény asszony ült, ő is hatalmas lökést kapott s talán épen az ő sikoltása tartotta fel kissé a lovakat s e miatt nem kaptam én erősebb ütést.

De ha ez nem történik, Lajos és Szabó bizony rosszul járhattak volna, mert a kocsis nem bírta megtartani

a lovakat. Így történik e világon gyakran szerencse a szerencsétlenség által.

Estve megfürdettünk a Sajóban, aztán a kertben sétáltunk, mialatt Géczy Péter Fábryval megérkezett. Sokáig fenn voltunk és sokat beszélgettünk.

Augusztus 8.

Elvártuk egy erős zivatar elvonulását, aztán a Balogh folyón keresztül, mely az egész völgyet átcsavarogja s róla az Balogh völgyének neveztetik, Rima-Szécsbe utaztunk, mely a Rima mellett fekvő Koháry-féle mezőváros. Itt megebédeltünk s innen Serkébe mentünk, hol bennünket Szilasyné barátságosan fogadott s háza környékén mindjárt körülvezetett bennünket, míg férje Losonczi haza jött.

Augusztus 9.

Délelőtt a mi öreg papunkat látogattuk meg, aztán a mérnökkel az erdőbe kocsiztunk s megjártuk az egész serkei határt. Ebéd után késő estig esett az eső; majd a templomot néztük meg, aztán a Sajóban fürödtünk mindaddig, míg az eső onnan is ki nem űzött bennünket. Velünk volt a káplán és az iskolamester is.

Holnap már, hála istennek, haza megyünk. Alig várom a pillanatot, hogy kedves anyámat ismét láthassam.

Augusztus 10.

Napkeltekor már talpon voltunk s a kocsi az ajtó előtt állott, de fél hét óra előtt nem indulhattunk, mert házi urunknak nem tetszett korábban fölkelni. Putnokon

át Kazinczra értünk s minthogy az út mindenütt csinált út s lovaink gyorsan vittek, nyolcz óra alatt Zsolczán voltunk, hol kedves szüléinket a legjobb állapotban találtuk.

* * *

Az augusztus 10-ike után következő napokat Zsolczán és Golopon családja körében töltötte. Naplóját ott is hűségesen folytatta. Minden nap jegyzett abba egy pár sort foglalkozásáról s a körülte történt apró eseményekről. 21-én már Pestre készül, a napot csomagolással tölti, «búcsúzik mindentől, a mi kedves volt előtte, meglátogatja kedves helyeit» stb. 22-én korán reggel útra indulnak s 23-án estve Pesten vannak.

«Így végeztem első utamat — e sorokkal zárja be naplóját — remélem nem sokára más, még pedig nagyobb utazásba kezdhetek.»

ÚTI NAPLÓM.

1829. október hóban.

Október 11-én reggeli 8 órakor hagytuk el Pestet oly czállal, hogy Bécsbe utazásunk közben Magyarországnak a Duna jobb partján fekvő részeit egy kissé megtekintsük. Midőn így elváltunk szüléinktől, a kiket külföldre szándékolt utazásunkból való visszatértünk előtt többé látni nem fogunk, a búcsúvétel nagyon nehezen esett. Saját lovainkkal utaztunk Budán, Promontoron, Tétényen át Martonvásárra. Téténev és Buda közt a vidék festőileg szép; pompás szőlőhegyek és a felséges Duna gyönyörködtetik a szemet. Martonvásáron gróf Brunswik, valamint neje és anyósa igen szívesen foga-

dott bennünket. Délután a ház mellett levő parkban vezettek körül s megmutogatták az egész kert alkatát. Új volt előttem az a mód, a mint ott egy tavat az abban tenyésző nádtól megtisztítanak s belőle a nádat kiirtják. Tudniillik egy arra készített szerszámmal mélyen a víz alatt, közel a fenekéhez levágják a nádat s úgy hagyják. Minthogy a víz a növény csövébe hatol, a nád elrothad és teljesen kihal. Épen így tisztították meg a víz felületét is a rajta levő zöld vízi növényektől. E célra egy nagy fagereblyét használtak, melynek, mini az ekének, két szárnya volt, melynél fogva tartották és a csónak előtt taszították, egyszersmind elől két bivaly is vontta.

Ebéd után az igen jól rendezett külső gazdaságot szemléltük meg. A földet nagyon jól dolgozzák, egy darabka sem marad használatlanul. Jól megtrágyázzák. Hogy jó trágyát nyerjenek, a trágya egész éven át a marha alatt marad, de minden nap friss szalmát hintonak rá. Itt ugart sohasem hagynak, hanem a földet különböző művelés alá veszik. Így például nagy mennyiségben termesztnek repcét; vad zabot, melyet zöldjében kaszálnak, szénává teszik s pompás téli takarmány válik belőle. A repczetermesztésnek az az előnye, hogy úgy a vetése, mint a lekaszálása oly időben történik, midőn más sürgős mezei munkák szünetelnek. A takarmánynövények számára hagyott földeken az első évben a luczernával és lóherével együtt nyári növényeket is vetnek, melyeket még azon évben learathatnak s így azt érik el, hogy a föld abban az évben sem marad haszontelen, mert a takarmányt csak egy évvel azután lehet kaszálni, bár a mag még akkor őszszen kinő s a learatott növény tarlója a juhoknak jó legelőjéül szolgál. A juhok nagyon szépek, mind osztályozottak s rendkívül finomak.

Estve zene volt. Vacsora után mindnyájan szét-
oszlottak; én a közben néhány sort írtam anyámnak.

Október 12.

Mindjárt kora reggel haza küldöttük lovainkat a kocsissal. Az ifjú gr. Dém lóháton kísért bennünket Baracskáig s mi tovább kocsiztunk Velenczébe és onnan Székesfejérvárra. Itt a *Sas* vendéglőbe szálltunk; ott ebédeltünk s ebéd után megtekintettük a várost. Ez a sz. kir. város gyűléshelye a hasonló nevű vármegyének, egy meglehetősen alacsony területen fekszik, nem messze a Sárvíz folyótól; egyenes árkokkal van körülvéve, melyek a tisztátalanságot a dél felé fekvő mocsárrokba vezetik.

A város igen hosszú, de keskeny. Két elővárosa van, melyekkel híd köti össze. Egyes szép épületei: a székes egyház, a püspöki palota, a premonstreiek klasztruma, a vármegye háza, a kaszárnya, a gr. Schmideg-féle ház. Itt van egy katolikus püspök és káptalanja, egy katolikus gymnasium és egy szeminárium. Hiányzik a jó ivóvíz. A királykát a budai kapunál segít némileg ezen a hiányon.

Ez a város ötszáz évig (1040 1540) volt koronázási és temetkezési helye a magyar királyoknak. Itt nyugszik Corvinus Mátyás király (†1490) és Lajos, a ki a mohácsi csatában, 1526-ban veszett el.

Az elővárosokban sok a házi kert; fél órányi távolban szép szőlőhegy.

Estve felé meglátogattuk Schmideg grófnőt s megismerkedtünk a fiával. Péter Eigel is ott volt.

Október 13.

Székesfehérvárról jobbra termékeny síkságok, balra sémivé kés mocsarak közt visz az út Csór felé; azután halmos és erdős vidéken Palota felé, a mely derék, csinosan épült mezőváros a gróf Zichyek birtoka. Ezen a vidéken a szántóföldeket sok kő borítja, de a mi a kövér talaj termékenységének épen nem árt. Sőt inkább a tapasztalás azt tanítja, hogy a föld eme kövektől megtisztítva, igen keveset terem. Ezért a Zichyek egyik jószágfelügyelője az általa így elhordatott köveket ismét visszahordatta.

Veszprém felé termékeny rónákkal váltakozó erdők és halmok közt vezet az út. Egy tolakodó részeg Nobili di Venecia volt az első kellemetlen tárgy, melv előttem itt feltűnt. Márkus ezredest akartuk meglátogatni, de nem volt otthon, így a városban kószáltunk, míg fogatunk előállott.

Ez a püspöki város, gyűléshelye a hasonló nevű vármegyének, részben magas meredek mészkősziklán fekszik, melyen a püspöki palota és a székesegyház, a vármegyeház és két zárda foglal helyet, részben a Séd folyó melletti lapályon. Pompás tölgyerdőn s Lopás és Csopak falvakon keresztül három óra alatt a híres Füred-fürdőbe jutunk. Mindjárt a falutól mintegy fél órányira eső fürdőnél szálltunk le. Azon a napon, mint-hogy már késő volt, semmit sem láttunk, hanem holdvilágnál a Balaton mellett sétáltunk. A levegő nyugodt volt, de a tó erősen háborgott, a mi legtöbbször időváltozás jele. Vacsora után nyugodni tértünk.

Október 14.

Korán reggel megszemlítettük a fürdőhelyiségeket, melyek eléggé kényelmesen és czélszerűen vannak berendezve. Mindjárt a fürdőépület mellett vannak: a gyógyszerár s az orvosok és sebészek lakásai. A háttérben van a kápolna, melyben naponkint isteni tisztelet tartatik. Maga a kút márványkeretbe van foglalva s 12 toszkánai oszlopon nyugvó, templomforma épület emelkedik fölötte. Vendéglőházakban nincs hiány. Szép nyárfasétányok díszítik a környezetet, melyekről igen szép a kilátás. A tó kelet felé beláthatlan szélességben terjed. Szintúgy gyönyörködteti a szemet Tihany-félsziget régi tornyaival, melynek kolostorában Endre király tetemét mutogatják. Ezt a félszigetet a rút idő miatt nem láto-gathattuk meg. Így aztán még azon a napon Zánkán és Tapolczán keresztül Keszthelyre utaztunk, hová későn és egészen átázva érkeztünk meg. Útközben láttuk itt *Csobánc*: és *Szigliget* várak romjait, melyek két egymással átellenben álló halmon fekszenek.

Utunk csaknem az egész napon a tó mellett vezetett, a mely néhány mértföldre még Keszthelyen túl terjed. Hossza tíz mértföld, szélessége nem egyforma; leg-szélesebb *Foknál*, hol nyolczezer ölnyi, általában véve azonban háromezer öl. Mélysége hat öl. Ebbe a tóba több víz ömlik, így a Szala folyó, a parton levő kilencz forrás és 31 kisebb-nagyobb forrás. A *Sió* folyón *Foknál* a Balaton állandó lefolyással bír s így örökké mozgásban van. A ló sok mocsarat okoz, ilyen például a *Sárrét*, melynek lecsapolásán nagy eredménnyel dolgoznak; már eddigelé több mint 32 ezer holdat mentettek meg.

A Balaton nevezetessége az úgynevezett megkövült

kecskekörmök, melyek a tihanyi félszigeten rétegenkint találhatóak. E tárgyról a természetvizsgálók véleménye igen különböző volt, míg nem Liebbold tanár meghatározta, hogy azok a Venus Dione csiga héjai. És nincsen is abban többé kétség, miután ő itt az ily módon többé-kevésbé átalakult csigák fokozatos kövesülését észlelte. Egyébiránt a tóban sok a hal, ilyen a fogas, a mely másutt sehol sem található. Teknős békában és rákban sem szűkölködik.

Október 15.

Mivel a gróf nem volt otthon, sok fáradságunkba került, míg valakit találtunk, a ki bennünket mindenre nézve felvilágosítson. Végre történetesen Moyser irodagazgató úrhoz jutottunk, a ki védelmébe vett bennünket s még délelőtt megmutogatta a palota épületében a levéltárat, a hivatalhelyiségeket, a könyvtárat, mely gazdasági és egyéb művekben igen gazdag. A régiségtárban fegyverek, ruhák, egy nagy asztaldísz s több effélék találhatóak. Feltűnő egy viaszból készített gyümölcsgyűjtemény. Mindenütt a gyakorlatiság uralkodik.

Délután jött a Georgicon archonja Liebbold úr s uradalmi kocsin vitt bennünket a továbbiak megtekintésére. Az első, a mit megnéztünk, a Georgicon volt, a gazdaságot tanulók részére állított intézet, a mit a mostani gróf époly buzgósággal támogat, mint annak elhalt alapítója. Sokba kerül neki, de dúsan visszafólya a ráfordított költséget, mert biztosan mindig jó tisztviselőket kap onnan, a kikre végtelen uradalmaiban nagy számban van szüksége. Ez az intézet sajátlag ép erre a célra van alkotva, ámbár idegenek is és nem ösztöndíjasok, szintén részt vehetnek a tanításban. Az intézetet,

melynek saját épületei, szőlő-, dísz- és veteményes kertjei vannak, az uradalomtól elkülönítve igazgatják. Megtekintettük a hallgató termeket, a múzeumot, melyben különböző maggyűjtmények, physikai és chemiai eszközök, valamint különféle modellek találhatók. Egy külön raktárban vannak a szántásra vonatkozó mindenemű szerszámok, melyeket a gróf Angliából és más országokból roppant költségen hozatott s most is, mihelyt külföldön valami újság megjelen, mindjárt megszerzi.

A marii a tenyésztés csupán magyar tehenekre szorítkozik, bár külföldi marha is van itt példányul a leg híresebb marhatartó országokból. Megnéztük a juhokat is. melyek közt több kos egyenesen Spanyolországból való. A nyájak már igen finomítottak. A bárányokat itt nem nyírják, mert azt természetellenesnek tartják s gazdaságosabbnak is vélik azért, mert a legközelebbi nyírásnál a gyapjú, mely most mint báránygyapjú kevesebb értékű, mint juhgyapjú magasabb áron kél el. Itt a juhoknak sót adnak. A trágyát két hónaponként hordják ki az istállókból, hanem naponként friss szalmát terítenek a juhok alá. A juhászol is tökéletesítve van itt, mert kerek és egy lábon áll s magasabbra vagy alacsonyabbra helyezhető s mint egy kerék, egy függélyes oszlop körül mozgatható.

Ezután még a kerteket szemléltük meg s azután a grófnak Fenék nevezetű szomszéd pusztájára kocsiztunk, hol átjáró van a Balatonon. Meg akartuk itt nézni a ménest, de az egy másik pusztán volt az egy éves csikókkal együtt, melyek igen szépek és csaknem oly számban, mint az anyakanczák.

Megnéztük még a tíz ágyúval és vitorlákkal ellátott fregattot is, melyet egy ottani hajómester készített, a kit

a gróf utaztatott. Van ezen kívül több gyorskocsi, melyeknek egyikén mi is körülkocsiztunk. Fenéken több római régiséget találtak; magam is kaptam néhány régi pénzt. Aztán ismét Keszthelyre utaztunk vissza s az egész estét Liebbolddal töltöttük, a ki nekünk a Georgicon térrajzát és oklevelét megmutatta. Vacsora után elváltunk tőle a következő reggelig.

Október 16.

Reggel megtekintettük kísérőnkkel az istállókat, a lovagló iskolát és a fiatal méneket. A hágó mének közt több valódi arab és török van. A hátaslovak nem sokat érnek. Meglehetős későn, miután Liebboldtól búcsút vettünk s ő nekem egy topographiai ércgyűjteményt ígért küldeni, rossz lovakon utaztunk Szent-Gróton át Szalabérre, onnan Vasvárra, a hol megvacsoráltunk s még akkor éjjel Szombathelyre érkeztünk. Fáradtan dőltünk ágyba.

Október 17.

Ez a püspöki város egyszersmind Vas vármegye gyűléshelye, a Kőszeg folyó mellett fekszik. Hajdan híres gyarmatvárosa volt a rómaiaknak s főhelye az ő dáczi gyarmataiknak. Ennél fogva temérdek római régiséget is találnak itt s azokból sokat őriznek a püspöki palotában. Innen Kőszegre utaztunk, mely a hasonló nevű folyó melletti kir. város. Nem nagy, de elővárosai meglehetősen kiterjedettek. Szőlőművelése jelentékeny; a tájék szép. Délután Varasdorfon, az Eszterházy herceg exoticus palotája mellett és Sopronon át Eszterházára mentünk. Sopron előtt egy szép gyümölcsfa-sétány van.

Mivel már késő estve volt. Eszterházán semmit sem láthattunk.

Október 18.

Korán reggel néztük meg a hercegi palotát, ezt a nagy fény nyel berendezett pompás épületei. Minden rendkívüli költsékezéssel, királyilag van berendezve. Miután ezt megszemléltük, visszatértünk Sopronba, s a *Rózsa* című kitűnő vendéglőbe szálltunk. Ez a szab. kir. város a hasonló nevű vármegye gyűléshelye. Egy szép tágas völgyben fekszik, szőlő- és gyümölcsstermesztésről nevezetes. Az én szememben Pest, Buda és Pozsony után ez a legszebb városa hazánknak. Éltől egy órányira fekszik a Fertő tava, mely öt mértföld hosszú, két mért föld széles. Körülte a vidék gyönyörű; szebbnek tartom a Balatonmellékénél.

Innen *Gschieszbe* utaztunk, innen rossz időben Paarendorfba, hol az éjt töltöttük.

Október 19.

Paarendorfról Köpcsényen át Pozsonyba utaztunk, hol nél szálltunk meg. Draskovich Pistát is ott találtuk, a kivel mindenfelé kószáltunk. Ez a város igen tetszik nekem; szépen épült; szép sétateret van. A Schlossberg, a romba dőlt várral, most nem a legjobb hírben álló hely. Estve színházban is voltunk. Vacsora után elhagyott bennünket és mi intézkedéseket tettünk a holnapi elutazásra.

Október 20.

Hainburgon keresztül, a hol a monarchiának legnagyobb kincstári dohánygyára van, Ringelsbrunnba utaztunk; ott ebédeltünk; Fischamenden és Schwechátton át Bécsbe.

Most már itt kell maradnunk, távol szüléinktől, távol hazánktól. Isten őrkdjék ő felettek és mi felettünk!

A ZEMPLÉNI ALI S PÁN SÁG
és
BORSODI ADMINISZTRÁTOR SÁG
IDEJÉBŐL
1827—1845

Méltóságos Báró, Cs. K. Aranykulcsos és
Első Alispán Úr!

Ő Felségének azon Kegyelmes rendelése, a melynél lógva reám Tettes, Ns. Zemplén vármegye kormányál bízni méltóztatott, nem ejthetett nem méltó aggodalomba, midőn egy részről ezen hivatalnak súlyait, más részről pedig magam közepszerűségét vettem tekintetbe. Nem is találhattam mindjárt első szempillantásaimban nyugodalmat másba, mint azon gondolatba, hogy a Méltóságos Úr adatott ebbeli pályám sorsosává, a kinek ritka tulajdonságit már ennek előtte magasztalni alkalmatosságom vala. Mindezekből képzelheti a a Méltóságos Úr örömmnek nagy voltát, midőn Golopon Martius holnap 25-kén költ és nékem tegnap kezemhez szolgáltatott leveléből szíves köszöntését és ezen hivatalban való segéd iparkodásának ajánlását értettem volt. Fogadja a Méltóságos Úr szíves köszönetemet és győzetessen meg arról, hogy ezen új pályámnak nem leszen más célja, mint az, hogy Ns. Zemplén vármegyének bizodalját megnyerhessem, és elnyervén, örökké megtarthassam, a Méltóságos Úrnak pedig bizonyíthassam azt, hogy szíves tisztelettel vagyok a Méltóságos Alispány Úrnak Budán Április 4-ik napján 1830 Esztenedőben

engedelmes szolgálja

Gróf Mailáth Antal s. k.

Méltóságos Báró, Császári Királyi Kamarás és
Első Al-Ispány Úr, megkülömböztetett tisztelettel való
Nagyságos Uram!

Az e' folyó holnap 17-ikén és 18-ikán Komáromba véghez ment Potentiosa Restauration szerencsém lévén jelen lenni, érdemesnek. Ítéltém arra, hogy azt Nagyságodnak környülállásosan meg írjam.

A Conferentia napján, azaz 16-án, még magában a' Conferentiában is úgy látszott, hogy a volt V. Ispány Gitzi Ferenez Úr meg maradhat valami nagy nehezen, de csak úgy, ha Pázmándi Dienes Úrral nem eandidál-tátik, a kinek nem eandidáltattatását mint bizonyost onnan állították, mert a Primás megértvén a Státusoknak Pázmándihoz való nagy vonzódásokat, a' Fő Ispányra nagy Pastoralist küldött iránta. A Conferentiában leginkább recommendáltatott a eandidatióra, különösen Végh Septemvir által. A' Fő Ispány az egész conferentia alatt egy szónak ura nem volt, sem nem jegyzett, sem nem jegyeztetett semmit is. Egész éjszaka jártak a bandák, mind a' Pázmándi nevét kiáltozván. Gitzinek csak egy sem merte a' nevét még csak ki is mondani. A 'néhai nagy Balognak a' fia, a' kinek atyát Gitzi nagy factiókkal ütötte ki hajdan a' V. Ispányságból, bosszút állott Gitzin. A nemességet felingerelte Gitzi ellen, nagy sokasággal az ablaka alá ment, a' midőn még számos vendégeivel fel vala, és csúnya kiáltozásokokat tétetett ellene: «Le a dölfössel, le a despotávb) s több e' féléket. Más nap a' Vényi Sancte alatt a nemesség úgy elfoglalta a garádicsot és a felső folyosókat, hogy a Fő Ispány alig tudott nagy mesterséggel a maga szobáiba jutni. A nemesség a Szálába be

rontott, az asztalok innen ki voltak hordva, hogy nagyobb hely legyen, csupán egy körülbelül 12 személyre való volt bent. Ez egyszerre tele lett emberekkel, szörnyű viaskodást vittek véghez az asztalon való megmaradhatáson, és magok közt minden fő nélkül elkezdették a restaurációt, és szörnyű ordítással minden hivatalokon végig mentek. Míg ez történt, az alatt a Fő Nótárius is fel akart menni a' Fő Ispányhoz, de oda másképpen nem juthatott, hanem egy lajtorját tettek a' második emelet ablakába, azon mászott fel. Míg ez a praerestauráció tartott, a Fő Ispány több ízbe he akart menni a Szállába, de a kortesek nem bocsátották mind addig, míg a magokét el nem végezték. Gitzi használni akarta a' dolgot; a' Fő Ispányt igen persvadeálta, hogy differálná a' restaurációt, de erre rá nem mehetett, mert végtére csak ugyan be ment. A' dictiók igen kurtán mentek, és úgy, hogy azokról többet senkitől sem vehettem ki, hanem hogy Gitzi két féle dictiót vitt be magával és sok tusakodása után az okosabbat vette elő, melynél fogva candidálatásáról lemondott. Pázmándi Dienes unanimitas lelt Ord. V. Ispánnyá. A Substitutusságon nagy kérdés volt Gitzi Rafael és Kürti Lajos között; ha vótumra ment volna, minden bizonynyal az első lett volna, de ez olly generosus volt, hogy minden votumát transferálta Kürtire, és így ő lett. Gitzi pedig Fő Nótárius maradt. A' volt Fő Sz. Bírák közzül tsak Ordódi Vincze maradt meg a tatai járásban. A' csalóközi Fő Szbíroságon nagy erőszakoskodások történtek. Egy Zámori nevű Eleket, a kit a többség akart, a Fő Ispány nem candidálta, a' volt Fő Bíró pedig Horváti János, akit a' prerestaurációkor a' Cortesek a Szálából háromszor ki vetettek ebrúdon. újra be vetette magát, ennek neki estek, ruháját szét

tépték, öklözték, fojtogatták, haját szaggatták, egy szóval rútvál megkínozták. A' Fő Ispányra annyira rátódultak hogy miért nem Candidálta Zámorit, hogy az kintelen volt a' Szálából kimenni, de itt is utána rontottak, és végtére kintelen volt Zámorit a Candidátusok közzé tenni, vótumra ment a' dolog, és Zámori lett. A tatai járásban Fő Bíró lett Konkoli Sándor, a gesztesiben pedig Milkovits Antal. Ezzel az nap végi lett a restaurációnak.

18-án. Az öszve törött asztalt és székeket újakkal váltották fel, de ezek is hasonló sorsra jutottak. A V. Szolga bírák között nagy vetélkedés volt, különösen egy Balog nevűt nem candidált a Fő Ispány, a kit a többség akart. Újra ki kergették a Fő Ispányt a Szálából, és végtére is meg kellett Balognak lenni. A' felemelgetések, szorongatások, egymás letépése a legnagyobb mértékben volt. Egy Huszár nevű, A1 Szolgabírónak választatván, a mint még feltartatott, egy kortes megalégedetlenségének be bizonyításául a késével az atilladolmányának egyik szárnyát elvágta egészen. Egy más Bot nevű a' Fő Ispányt kezénél fogván, megrángatta, ezért Fiskális actiót kapott, de végtére bocsánatot nyert. Fő Fiskális is új lett, Kürti Aloizius. Mikor a táblabírák esketésére jött a dolog, az esküvés végett az asztalhoz már be mehettem. Szinte elkaczagtam, magam hogy a' Fő Ispány a' Statussal és az új, magistratussal térdig érő asztal mellett voltak, az öszve töröli asztal tábláját, némely dirib darab székek maradványaira rakták és e' volt a Tábla. Egyébb aránt a' Fő-Ispány valóban példásan viselte magát a' részben, hogy igazán törekedett a pluralitást megtudni és a tagokat tisztán a szerint, nem pedig személyes tekintetek vagy mások complacenciájához alkalmaztatva confirmálta.

A pozsonyi Administrator introductiója Július

21-kére, a restauráció pedig' 23-ikára van rendelve. Kzekerül is bátorkodni fogok Nagyságodat annak idejében környülállásosan tudósítani.

A conscriptióban már én jól el haladtam, az alsó-Csalóközi járást két hét alatt már tökéletesen el végzem. Mind e koráig az emberek mind a' személyeket, mind a földjüket, mind barmaikat igen hűségesen bévallják, nem úgy mint Pest V. megyében a' hol N. Kőrösön nincs több, mintegy 115 tehén; hanem a földekből szörnyű kevés lucrum jön ki, a census agrorum mindég 24 kr. körül van, de én annyit sem adnék érte.

Többire magamat további kegyességébe ajánlván alázatos tisztelettel maradok Nagyságodnak 19-a Juli 1828. Etrakartsán alázatos szolgája

Balásházy Tamás s. k.

Méltóságos Báró, Első Alispán Úr,
nagy tiszteletű Uram!

En Tornáról Kassának, Bárczának, Ruszkának kerültem, és mind a három helyt! kellvén mulatnom, csak a' szeredai gyűlés alatt érheték be ide. Elszalasztván az órát, mellyben a' Méltós. Úrnál tiszteletemet tehettem volna, tisztemnek ismerem levélben mondám-éi, a' mit széwal kellett volna elmondanom.

Pesten ő Nagyságának a' Mélt. Fő-Ispán Adminisztrátor Úrnak megígértem, hogy Tornán leszek, s megjelentem ott. Octóbernek csak 4-dikén értem Pestről haza, 's keresztül menvén Ujhelyen, kerestem ugyan Fő Nótárius Urat, de ez Miglészre méne-ki, a' papi-gyűlésre. Úgy hittem, a' több Zemplényiek közt Fő-

Nótárius Úr is Tornán lesz, 's így sem bé nem jöttem azon két nap alatt, a mit Pestről haza jövén, otthon tölthetők, sem levelem által nem kérdezem, ha jön e valaki Tornára. Ha megálmodhattam volna, hogy csak magam leszek ott, a' Páter Rectorral és a' honor. Fő-Fiscalissal, inkább magam is elmaradtam volna.

A Fő-Ispán megütközve látta, hogy Zemplényből senki sem jelent meg, 's tudakozd tőlem, mint történt ez. Elmondottam, hogy csak két napot tölthetvén otthon, senkivel sem szólhattam, 's felelni nem tudok. Consili. Ragályi Ábrahám menté magát meg nem hívásunkért; ő akara, de a' Megye emberei azt mondák, hogy az nem volt nálok szokásban. Azt láttam, hogy a Fő-Ispánnak az fájt, 's igyekeztem kikerülni ezt a textust. A' Fő-Ispánné azt is mondotta, hogy bár csak négy alkalmas Zemplényi hajdú jelent volna meg; mert a' Tornaiak nem tudtak szolgálni. Kicsinységek, de említem, mert olykor a' kicsinységeket is kell tudni.

Engem a Fő-Ispán a' maga valóban megbecsülhetetlen kegyessége szerint megmarasztta a' Fő-Ispánné ebédjéhez, megparancsolván, hogy csak délután induljak-el onnan, 's megmaradtam. Maga szeredén jött, csötörtökön restaurált, pénteken reggel ment, hogy Rozsnyón ebédelhessen a Püspöknél. A két Vice-Ispán utána ment oda, nem vele. Dolgaik tartóztatták; azért nem vele. Pénteken tehát nem vala semmi Gyűlés.

Gróf Andrásy György Úr ott volt, de sem nem keresse semmit, a' mint híre vala, sem szó felőle épen nem volt. Candidáltatának Ragályi, Soltész, Knezsik, Martinidesz, az öreg Bárczay Ferencz, de aki mingvárt a' Conferentián kitörleté nevét, és Szathmáry Király Antal. Ragályi per conclamationem marasztaltatok meg, Martinidesz százhusz vokssal haladta felül a' kis Vár-

megyében a híres Soltészt. A többi mind conclamatio által tétetett meg.

Soltész és Knezsik második, sőt első Vice-Ispánok akarnának lenni, 's az elsőbb oly vak volt, hogy hitte is hogy az lesz. A' fekete ruhás Clérus (a Praemonstratensisek nem) Soltész mellett fogott, ezen fontos okoknál fogva: 1., az ember különben el nem élhet; 2., Convertita; illő hogy hasznát lássa. Soltész tehát és az ő két fíjja, Farkas Antal és Fáy Ferencz Fő Szbirák, bizonyosan elhívén, hogy Ragályi, és ha Ragályi, úgy az ő általa kedvelt Martinidesz is, elmarad, összebeszéltek, hogy mihelytt Ragályi bukni fog, a' Ragályi és Martinidesz kocsijaikat a' Vgye háza udvaráról az uczára kirántatják. Szép volt tehát látni, hogy R. és M. meg nem bukván, Soltész, Fáy, Farkas, és a' Soltész két fíjja azonnal oda hagvák Tornát, 's haza szeleiének. Fáy és Farkas helyett Kos Károly és Pogonyi leve Fő Szbíró; a' derék Komjátit Perceptorságra condemnálták. Knezsik búsan tánczolt.

Gedeon Lajos magát egy nagy Úr által ajánltatá a' Fő Ispánnak Fő Szbírorságra. A' Fő Ispán mindent megteve a' mi hatalmában állott, de Szbírónak más választatott. Gedeonná a' palota' ajtajában, a' Ragályi szobájában várta a' dolog' kimenetelét, 's akkor köményekre fakadva igen hangoskán declarálá, hogy nem fogja megengedni férjének hogy Vice legyen. 'S Gedeon Vicének sem választatott meg, és így a' fenyegetés sürgős volt. De a' Vice Nótáriusságot a' férjének csak ugyan megengedek Midőn ehhez neki egy Katona Tiszt gratulála, ezt felelé: Das ist auch der Mühe werth dazu zu gratuliren. A' Fő Ispánná a' bálból a Ragályi szobájába méné kipihenni magát a' kanapén, Gedeonná kínálás nélkül mellé üle.

A Szányi' Vice Nótárius fija is Fő Szbíró szeretett volna lenni. Egészen kimarada mindenből. De ez nevelést mutata, mert megjelent a' bálban, 's tánczolt, feleségestül. Az öreg Szányi fenyegetőzött Aug. 14. d. hogy ha a' Fő Ispán ez idén nem restaurál, ők panaszt tesznek. Nem boldogulván fija, most neheztel, 's ismét fenyegetőzik.

A Megye pénzt, bori tevé együvé, hogy megelőzessenek az itatások. A' Soltész fele három hordó bort küldé Színbe. Az Esperest Kérészi tanácsából a' Színiek visszaküldék ezen tudós felelettel: A' mit eleink szerzőnek, 's *vérrel*, mi nem adjuk-el *boron*. Egy más helységbeli Nemesség nem bánt illy nemesen, de okosabban. Megitta a bort, s ezl izente: De azért csakugyan Ragályi és Martinidesz lesz a két Vice Ispán.

Illő, 's nagyon illő, mert ez a' Méltós. Bárót illeti, elbeszélmem, hogy Göcze Úr engem Tornán azon contestatióval szólíta-fel a' mellette teendő könyörgésre, hogy még gyermekeimnek is megköszönik gyermekei. Dialógusként mondom el a történeteket. Édes Uram Öcsém, (felesége atyámfia) reménylem Uram Öcsém a' lépést a' két Vice Ispány. a Fő Nótárius, a' Fő Fiszális hírével 's javaltával tette. Kénytelen vagyok megvallani, hogy nem; ez a gondolat bennem egyszerre támadá, 's huszonnégy óra alatt exequálva volt. A' bizodalom egyenességet kíván; kimondom tehát, hogy Uram Öcsém olly haragot vont magára, mellyet egész életében sem fog elolthatni. Mit mondana Uram Öcsém az illy bánásra, ha a Megye Stabálisa, vagy ha Kossuth, ha Szikszai volna? A Katonáknál duellum várja a' ki magát elébe fúrja a' rendes lépésekkel menőknek. — Már a lépés meg van téve, s én nem desistálhatok, nem desistálok; kiviszem, akármibe kerül. Az egész

Clérus mellettem fog. Márjási Zsigmond, a' megholt Boldizsár testvére, hallotta conversatiókat, 's kimondá Geöczének, hogy nekem van igazam. Egy valaki közzénk jött, s vége vala a' beszédnek. Többet elő nem hozta nekem. De úgy hiszem, a Rozsnyai Püspök által kérette meg Ő Nagyságát. Szánom a szerencsétlen embert. Ma a testvérével szóllottam, Károllyal, a' ki veje Moskovszkinak. Még nekik van feljebb. Wem nicht zu rathen ist, dem ist auch nicht zu helfen. De szánom azt a kegyes Elöljárót is, a kit a' Vicéknek lenni szégyenlők az olyanok ajánlása által akarnák kényszeríteni, hogy őket Főkké tegye, a' kiknek ellentállani bajos.

Engedjen meg a Méltós. Úr, hogy jelentésemben a' legapróbb detailba bocsátkoztam és elúnattam. A' kormányon ülőnek jó mindent tudni — ez téveszte e' hosszúságra.

Elfelejtém mondani, hogy Mélt. Csománé Assz. két kisasszonyával vala ott.

Alázatosan kérem a Méltós. Urat, méltóztassék mély tiszteletemet a' két Méltós. Asszonynak bemutatni. Sajnálva haliám Kassán az Eggyetlentől, hogy Ő Nagysága a' Mélt. Gencrálisné betegeskedik. Maradok alázatos hív tisztelettel Méltós. Báró Első Vice Ispán Úrnak. Ujhely, Octób. 18. d. 1828. alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz s. k.

Méltóságos Báró Első Alispán Úr,
nagy tiszteletű Uram!

Elüté az éjféli 12. órát, de holnap reggel indulván a posta, nem fekszem-le addig, még a' Méltós. Úrnak is el nem beszéltem, melly bált ada ezen a farsangon Gróf Aponyi követünk Párizsban.

Kicsinálá vendégeivel, hogy férfiak, asszonyok, fijaik és leányik ezen bálra magyarba öltözve jelenjenek meg. A' férfiak mind Atilla dolmányban, hozzá illő mentével és topánkásan; az asszonyok vállbán, kötővel, pártával. Minden úr és assz. mellett egy egy apród kezében tartván egy hosszú pálczát, s azon urának, asszonyának czimere. Táncz csak magyar, Muzsika csak Magyar, Bihari és Lavotta után, 's a Veszprémi kóták-ból. A' dolog hihetetlen lármát csinála Párizsban, 's az Udvar azt kíváná Aponyitól, bogy repetáltassa az Udvarnál. Ezt a követségnek egy tiszte írá a' Párizsból kevés holnap előtt haza jött Tesediknek, nékem pedig Bthecár, Horvát István, ki épen most megyen el tőlem. A levél a' Tud. Gyűjt, le lesz nyomtatva.

Mélt. Administr. és Fő Ispán Urunk Ő Nagysága és az igen lizzeletes Asszony egészségesegek. Én nem szeretek alkalmatlan lenni, 's három hét olla csak kétszer voltam ott. Az Admin. Úr Ő Nsga mindég el van foglalva, 's így csak ebédre megyek oda az adott engedetem szerint ha nem parancsol is velem. Az az idő mind Ő Nsgának, mind nekem üres, és így legjobb ollyankor mennem oda. Szeretettel emlékezek a' Mélt. Úr felől ma is.

Mélt. Sz. Királyi Úr hétfőn esküszik fel Septemvir-

nek és a' Septemvir vagy Kir. Táblához kivüle senki sincs kinevezve — úgy monda ma Mélt. Admin. Úr.

Mart. 2. d. installáltatott a Judex. Cur. az Universitas Praesesének a' Vgye ház palotájában. Maga papír nélk. a' Rector Magnif, pedig papirosból tárták deák Orációjukat. A sokaság nem Vivatot kiabála, hanem *Éljent*. Jelen volt a Várnában elfogott Basa is. Midőn Rőth (Rector Mgf.) kiereszté száján a *Mohács* szót, tolmácsát kérdé meg, mit mond. Itt a Várnai Civilis Comendáns is.

Engedjen meg sietésemnek a Mélt. Úr. Egy öreg ember nem győzi úgy az álmatlanságot mint régen. — Szíves tiszteletemet a két Mélt. Asszonynak, és az én kedves barátomnak Szabó Úrnak. A Méltós. Úrnak, Pest, Mart. 6. 1829. alázatos szolgálja

Kazinczy Ferencz s. k.

Kedves Barátom!

Nagy szomorúsággal 's megilletődéssel olvastam hozzáam bocsájtott leveledet, bár tsak jobbra fordulna szivemből óhajtom, hogy Tégedet, Rétsbe mindent jó rendbe hagyván, itt közöttünk tisztelhetnélek; nem kis baj nekem is, mert Takács és Komáromy a' prsesidiumot le tévén, ma Uzsovits, 's én voltunk prsesesek a' Circularis ülésbe, mely a mixta sessió előtt össze ülven, választattak benne Nótáriusok: Borsiczky, Ragályi, Ghyczy, és Lónyay János; Censorok: Uzsovits, Prónay, Ebergényi, Pázmándy, Zsombory, G. Károlyi, Komáromy, B. Vay; ígéreted szerint tudósításodat el várom mennél előbb, melybe méltóztassál nekem megírni, össze egyezik é mostani környülállásiddal ezen hivatal? A Császári bé jö-

vetel ma 5 órakor megtörtént minden pompa nélkül, holnap reggeli 9. órakor fognak fel olvastatni a' Királyi propositiók, az instructiónk meghagyásához képepest Stafetaliter kell fel küldeni, ha nem lesz ellenedre, fel küldöm, adok hozzá egy kis Comitívát is, fel küldöm a' már nyomtatásban ki jött meghívó repraesentatiót, és Directóriumot is, a' reláció iránt pedig, (mely már ugyan készen van) tsak azt írom a T. Vgyének, hogy Bétsből való vissza jöveleddel fogjuk supplelorie meg küldeni, igen óhajtom ez iránt mennél elébbi becses válaszodat. Meghagyásod szerint mindenüvé el mentem Bétsbe való siető el meneteledet jelenteni, közönségesen nagy rész vétellel vették szerencsétlen esetedet. A Circularis Sessióba elő fordult újra a Diariumnak mennél elébb leendő kinyomtatása, mely csak úgy eszközöltethetik, hogy a magyar nyomtattasson ki elébb külön, azután jöjjön a deák fordítás későbbben, vagy pedig, hogy az országnak tehetlenebb része, melynek nintsen módjába magának a Diariumot meg szerezni, tudja a' Dietalis pertractatiot, állíttasson fel egy Dietalis újság, mellyel a Circularis Censorok megvizsgálván adasson ki, s ez által eszközöltessen a' publicitás. Vége lévén a' Girculusnak, referálni mentünk T. Uzsovits V. Ispány Úrral personalis ő Excellentiájához, ki is a Diarium iránt ezt telelte: ha külön fog ki adódni a' magyar, és deák Diarium, úgy a' deák nyakán fog maradni a könyvnyomtatónak, hogy tehát ez ne történjen, bátorkodtam ő Exeellenliájának projectálni, minden követ bizonyossan kész magát arra kötelezni, hogy kiki vegyen egy példányt a' deákból is, de ő Excellentiája azt méltóztatott válaszolni: száz követ van, ezért se méltó nyomtatni, és így mégse pótolódik ki a' könyvnyomtatónak kára; most tehát ezen ideát terjesztettem, hogy a Statusok valami módot projeetáljanak,

mikép lehessen a' könyvárost indemnisálni; az újság iránt pedig Ő Excellentiája ezt felelte: nem áll hatalmába ezen újságot megengedni, meg fogom Ő Cs. K. fő Herczegségének mondani, de neki se áll hatalmába ezt meg engedni, mivel ezen engedőiein adása tsupán ő Felségét illeti. Mit fog a jövő Circulus, mely szerdán reggel 9. órakor tartatik, szülni nem tudom.

Engedj meg, hogy ily hosszúra terjedett levelem, de mindenről akarván genuina relatiót adni, leveletem rövidebbre nem vehettem; — siess tehát vissza, ha lehet, ezt óhajtom én, 's mindnyájan, vagy pedig minél előbb tudósíts. Midőn a Báróné Ő Nagysága egészségének helyre állását a legszívesebben kívánnám, magamat tapasztalt betses barátságodba ajánlván különös tisztelettel maradok Pozsonyban 13-ik 7-bris 1830. igaz tisztelő barátod

Szirmay Antal s. k.

Méltóságos Báró, Első Al Ispány Úr!

Csak most nem régiben kerülvén Tasson hosszason tartó Hideglelésem miatt Zemplénbe haza, ez okozta hogy mind eddig nem írtam Méltóságodnak.

Egész megilletődéssel hallom, hogy az Ujhelyben tartott utolsó Gyűlésben Soós Pál V. Ispány Urat nékem kedves Barátomat igen vastagon megdorgálták, sőt még azt is determinalióban akarták vétetni, hogy sem Mágánást, sem Magistratuálist többé a Vgye Ország Gyűlésre ne küldjön. Így czinczognak az egerek, a hol matskát nem érzenek. Így lármáztak másszor is, midőn néhai Szemere István Pozsonyba volt az Ország Gyűlésén; én ugyan ha jelen lettem volna a Gyűlésén, azon Végzésesek-

hez még azt is kívántam volna determináltatni, hogy jövődre semmi Prókátorok Tábla Bíráknak ne válasz-
tassanak sem Directorok és más ilyen szőrű Urak, a
kiknek semmi birtokuk nintsen a megyében, és még is
a Directiót ők akarják egészben vinni. De ezt a Húrt
meg is kell pendíteni. — Másszor tudom Soós Pál se
fogja a Gyűllést olly időre szabni, midőn minden ember
szüretel és tsak az Újhelyi svcofantok lehetnek jelen, a
kik egy bizonyos, de még titokban lévő Factiónak Instru-
mentumai.

Nem tudjuk meddig fog az Ország Gyűlése tartani,
itt azt beszélük közönségesen, hogy November elején már
vége lészen. Én Kálmánnak hagytam Pénzt két Hol-
napra, de már ha az ott létei tovább tartana, méltóz-
tasson a Méltóságos Ūr néki adni, hogy szükségét ne
lásson, én alázatos köszönettel vissza adom; most már
azt sem tudom, hogy küldjék néki pénzt. Igen kedvesen
venném sött kérem Méltóságodat, méltóztasson olly ren-
delést tenni, hogy én itt a Kálmánnak küldendő Pénzt
a Golopi Cassába le tehessem, ha hogy az Ország Gyű-
lése tovább is tartana.

A mi szüretünk egész szűk, de a kvalitása jó lész,
mert mind a Must, mind az Aszszú jó.

Tudom, Nagyságod előtt esmeretesek a Zempléni
minden hírek, és történetek, nem szükséges, hogy én
azokról Írjak többet. Nints hát egyéb hátra, hanem a
Bárónénak tisztelem mellett kezeit alázatosan tsókol-
ván magamat Ūri kedvezéseiben ajánlván hogy levele-
met be rekeszszem. Állandóid egész tisztelem mellett
maradok Méltóságos Báró Első A1 Ispány Ūrnak Tályán
28. Octob. 1830. alázatos szolgája

Kandó (tábor s. k.

Illustrissime Domine Báró mihi colendissime!

Dolori, quem Nuncium de infirmitate Ulustritatis Vestrse acceptum attulerat, gratissimae supervenerunt notitiae, sub dato 8-va Augusti Eandem plenarie jam reconvalescentise piopiozem perhibentes; precorve vei. maximé, tam pro illó, quo in Illmam DVram feror stúdió, quain el pro firma illa spe, qua frelus, eximia in Hegem et Pátriám Servitia, a zelo, dexteritate, et fide Ejusdem ultro quoque polliceor, quo Eandem mox plene resanatum gratulari queam.

Relate ad indicia Animorum agitationis, quam in binis Comitatus Locis per homines Graeci rítus inhabitatis serpere, e pneviis Literis intelligo, cum Zemplinienses quoque motus hujus potissimum rítus bominibus adferebantur, non potui non illám concipere suspicionem: quod nefaria qmedam cointelligentia inter Seditiosam plebem hujus rítus in Gomitatibus Krassoviensi, Abaujvariensi, et jam, ut fertur, etiam Unghvaricensi et Beregbiensi cum Zempliniensibus adsit, occulto quodam Auctore, ac criminis Consociis combinato piano fundata, ac per Sufilaminatores fomentata. Maximum igitur ac meritissimum Illtas Vra Regi et Pátriáé pnestabit Servilium. si Eadem in fundatorem, Auclores, conscios, sufilaminatores, originem, indolem, causam, praetextum, et veram tendentiam motuum borúm, omni, qui humánitus possibilis est, zelo, ingenii acumine, prudentia, ac Animi fortitudine sibi adeo propriis scrutari, ac penetrare, velumque, quod totum infaustum hocce attentatum tegit, quo ocius levare, hoc fine, cum VComite Dokus, et cum aliis, quos Regi et Pátriáé íidos, consilio et sagacitate valentes invenerit, vires, ac fatigia unire, et si quse ad clarificandam Zempliniensium, aut

etiam Abaujvariensum motuum indolem comperit, ambobus Cottuum horum Supremis Comitibus communicare, de resultato autem fatigiorum suorum Relationem suam mihi quo celerius, Suae Majestati Sacrammae substernendam exhibere ad la bora vérit.

Caeterum observandum adhuc censeo, juxta sparsum hic loei runiorem, motuum borúm, quorum focus in Comitatu Zempliniensi constitui videtur, pnetextuin, pro mero enim praetextu habeo, illi absurdae, plebi studiose instillate brutali prorsus opinionis superstrui: quasi Nobilitas Polonis favens, plebi veró, velut Russis adhaerenti, infensa, et ob imminentem copiosi Russici Exercitus in Hungáriám adventum, praecocis vindictae stúdió acta, ad inlernetionem delendos contribuentes, fontes et puteos intoxicari procuravisset; in nexu pro in Literarum mearum ddo 29-ae Julii a. 1. N-ro -p⁰⁰ ad Illtatem Vram dimissarum, Eandem provocandam duxi: ut hanc quoque rém peculiari sua attentione premat, inventores enim et divulgatores tam absurdae rei, in quantum ipsi non ex Classe rudis plebis essent, pro Conspiratoribus haberi deberé, nullus ambigo. Forte assidua in homines Gneci rítus Comitatus istius attentio, fiducialisque eorum percunctatio lumen aliquod rei adferre posset. Dum Illstati Vestrse negotium hocce, supremse prorsus indaginis, enixissime commendarem ejusdemque relationem avide prsestolarcr, solita in reliquo cum aestimatione maneo

Illustritatis Vestrse

obligatmus

Viennse 16-a Augusti 1831.

(Joanes Ádám Reviczky s. k.

2290.
Pr.'

Méltóságos Báró Úr!

Szívem rejtekében olvasta a' Méltóságos Úr e. f. August. 25-ről szóló Levele szerint, hogy kívánva hal-
lom, mint legyen Borsod. Hogy csendesedik a' nép és
szűnik a jobbágy makacssága, hogy a bátor és hív Mis-
kolczi Polgár a Méltóságos Úr önn testvére vezérlése
alatt, a rendel feltartotta, és már fegyverfogásának híre
is elegendő volt a gonosztevők rémitésére, jele ez Bor-
sod' igaz fiai férfiússágának, valamint a' Méltóságos Úr
bátor és bölcs kormányának. A' Heves és Zemplén Vár-
megyékben észrevett megfordulása némelly úgy nevezett
Uraknak, kik a földnépét lázzasztották, olly fontos kör-
nyülállás, mellynek nyomozása egész figyelmét és buzgó-
ságát érdemli a Méltóságos Úrnak; nemkülömben azon
veszedelmes Rajzky Kapitány közelebb környülállásai-
nak kitudása is, a ki, a mint némellyek állítják, cseh
eredetű, és karakter nélkül vált meg a Katonai szol-
gálattól; mit kellessék tenni, ha az ily veszedelmes em-
ber vétkes tétén meglepettetik, világos az a Méltóságos
Úr bélátása előtt. Minden esetre, és minden tekintetben,
további kimerítő tudósításait el-várom, óhajtván, hogy
azon világ, melly a kútfő tövénel csillámlik, égő szö-
vétnekké válljon a Méltóságos Úr nyomozásai által, a
gonosznak gyökeres kiirtására. A ki egyéb eránt meg-
külömböztetett tisztelettel maradok

A Méltóságos Báró Úrnak

Schönbrunn, 3. Septembr. 1831.

Igaz szívű szolgálja:

Gróf Reviczky Ádám s. k.

Méltóságos Helytartó Fő-Ispány!

Szíves örömmel sietek jelenteni Urunk királyunk ezen holnap 9-én költ Végzését, mellyel Méltóságod a királyi Tábla Bírójává neveztetik. Légyen szerentsés ezen hőnyi szép Tisztségben is.

Vettem ezen holnap 4-ről szálló kedves levelét. Igen szeretem, hogy még a' 21-re rendelt köz-gyűlésen elintézheti a hadi adó iránt Borsodban len-forgó alkotmánytalanságot. Ennek orvoslását igaz hazafi örömmel fogadom, s ditsóítem. A' nagy Istentől minden jót s áldást. Én pedig tiszta magyar lélekkel maradok

Méltóságodnak

Bétsben, Pünkösd hava 12-dikén 1832.

igaz szívű barátja

Gróf Reviczky Adóm s. k.

163.

PTS.

Méltóságos Báró!

Nem egy könnyen gerjeszthető bennem nagyobb megilletődés, és majd csak nem botránkozás, mint az, a' melly Méltóságod e' most múlt Hónap 16-án hozzám útasított Leveléből reám háramla. Látom ebből — a' mit fel sem tehettem — hogy Borsod vármegye is azon *egy két* Vármegyék közé tartozik, a' mellyek két eszten-dőknek lefolyta, 's Felsőges Urunk-Királyunk háromszor ismételt felszóllítása után is a' rendszeres munkáknak megvizsgálását húzni 's halasztani szerették.

Nagyon esmeretes ezen szerencsétlen incselkedés rúgó ja. De reménylem, hogy ezen, nekem igen kedvet-

len, tüneményen Méltóságod' ügyessége Borsodban tüstént segítene! Azt sem igen értem, hogy Méltóságod a közadó iránt megint új kérdésektől tart. Én legalább az illyes hiúságoktól, melyeken édes Hazánk dolgai tudatlansága', vagy éppen a' Haza-Árulás' bélyege setédzik, éppen nem tudok remegni. De hiszen lesz ideje Méltóságodnak e' rós ellen is küszködni; mert talán nehezen kell November' elején Pestre felmennie, vagy, míg Borsodol jó karban nem hadhatja, Szabadságot is lehet nyerhetni.

Mivel már a kedvetlenekbe merültem, nem akarom elhallgatni azon Pestről ide hatott hírt: mintha Méltóságod úgy nyilatkoztatta volna ki magát, hogy noha én Ragályi Tamás Úrnak a' jövő Ország-Gyűlésre követnek választását hátráltatni kívánnám, ez még-is el nem kerülhető, mert másképpen Ő Borsod kudarczára Tornában választatik. Én azonban a szabad választás szentségét a köz-bizodalomban helyeztetem. Hogy Ragályi Tamás Úr ezen bizodalommal Borsodban elvesztette légyen, magának Méltóságodnak szavaiból értéin; és mivel Vármegyém igazgatásával Méltóságod van megbízattatva, hasonló tárgvakban befolvással nem lehetek — de lenni nem is akarok. Csak azon szabadságot nékem se tiltat ja-el senki, hogy a' jövő választásban mérsékeljem Méltóságod' kormányának, és a' Borsodiak hazafiségának velejét. Sőt az is mondódik, hogy most Méltóságod maga is dolgozik Ragályi választásán, mert úgy gondolja. hogy ezen választás más helyen tetszene. Én a' magam véleményét ezen Úrról igen nyilván jeleiein meg, midőn a Borsodi Tiszt-Újításkori beszédemben az igaz hazafiságot az örökös tölgyfához hasonlítottam.

Hogy ez illyeneket Méltóságodnak világosan megmondom, azt jó és pedig igen jó jelnek tessék ma-

gyarázni. Az talán nem igen jó jel volna, ha elhallgatnám; mert ezt csak akkor tenném, ha ez illyes mendemondáknak hihetnék.

Egyébb iránt minden bizodalommal és hőnyi érzeménnyel vagyok Méltóságodnak Bécsben October 6-kán 1832. kész köteles szolgálja

Gróf Reviczky Adóm s. k.

1442.

P.

Méltóságos Báró!

Folyó holnap hetedikéről hozzám intézett jelentése Méltóságodnak, szíves örömet okozott bennem, a' ki mint hazafi 's Borsod Fő-Ispánynya kétszeresen érdekeltem mind az által, a' mi azon Nemes Megye jóllétének, s díszének gyarapodását, s közvetőleg kedves Hazánk boldogságának öregbítését tárgyazza. Egész kiterjedésében tehát megesmerém Méltóságodnak ez iránti fáradozásait, 's a jövendőtlől is ezeknek legjobb sikerét bizodalommal várom.

Mindenek felett a Nemes Megyének a' Babok állapotára fordított gondoskodásában legelevenebb részt veszek, 's azt az egyet óhajtanám, hogy az minden tekintetben olly hasznos dolgozó-háznak megállapításával a' házi pénztár, vagyis a szegény adófizető nép, — mellyen, a' mint értéin, noha hasznos végre, már úgyis igen sok látszik nehezedeni, még inkább ne terhellessék, hanem a' Megyei Nemes Birtokosság e' nemes cél elérését maga erején kieszközölni igyekezzék; 's azért Méltóságodat ezennel meg is hatalmazom, hogy maga idejében 's maga helyén azon készségemet jelentse ki, a' mellyel egy illyen dolgozóháznak felállítására megkíván-

tató tőkének öszve szerkesztésére Ezer forintokat pengő pénzben ajánlok.

Megvallom mindazonáltal: hogy a' többi tellves megelégedésemet megkívánó tárgyak között egy szó ötlött szemembe, a' mellyet az igaz Magyar hazafi, és a' törvény fia borzadás nélkül nem érthet, melyet csak a' külföldi szótszaporító lázítók idétlen majmolói fecseghetnek, a' kik fel nem érik éretlen eszekkel: hogy a mi az Angoly, Francz vagy német földön mindent felforgathatna, nálunk nem egyéb volna, hanem egyenesen hazaárulás, mert a' kit sérteni akarnak, annak nem sokat árt, hiszen katonaságát a' nélkül is tarthatja, vagy annak magatartására út-at is nyithat; de ha a Magyarok "s alkotmányának ellenségei vannak, ezeknek az ellen fegyvert adván kezükbe, ekképpen egy mélységes örvényt áskálnak, melyben ditső Nemzetiségünk is elmerülhet.

Igen szépen hangzott tehát előttem, hogy Méltóságod — a' mint maga-is nevezi — a' pseudo-Patriótákkal nem csak szembe szállani kész. sőt feszegeéseiknek elnyomatlathatásában-is éppen nem kételkedik. Személyes jelenléte a Vármegye kebelében már most úgy-is semmi akadályt nem szenvedvén, csak arra kérem: hogy a' Regalis hirdetése. Követek választása 's józan útasítások végett a' köz-Gyűlést minél előbb megtartsa 's történeteiről tüstént igen környülállásosan tudósítson.

A ki egyébiránt szokott tisztelettel s hajlandósággal maradok Méltóságodnak Bécs, October 16-án 1832. készköteles szolgálja:

Gróf Reviczky Ádám s. k.

Kedden, Ludason, Sz. Iván 19-ik napján 1838.

Kedves Miklós!

Tegnap vevén végbútsút a' két kedves Borsodiaktól, kik ide kísérének, örömmel folyamodok hozzád kedves Fő-Borsodim, húgomnak, ki holnap korán reggel Budára indul, által adván ezen soraimat. Nála ott' helyt nem találhatok. Szükséges hát Pesten szállást rendelni. Gróf Almási azt állítja, hogy a Vendég-fogadó a' Palatínus-hoz nagyon meg vagyon repedezve és hogy még is a Vadász-kürt a' leg-jobb Vendég-fogadó. Ezt én néked egészen elintézésedre bízom. Tsötörtökön Szirákra érvén, a Pénteket ottan töltöm. Szombaton Herczeg Grasalkovicsnál ebédelek, ha ott van, talán éjre is ott maradok, ezen esetre ebédet is ott töltvén, tsak Vasárnap estvére jövök Pestre oda, a' hol Te nékem szállást rendelendel, a miről kérlek tudósíts. Ha Wirknerrel Pesten szállottál, és ő valamit számomra hagyott, vagy ha a Postán levelek volnának számomra, ezeket egy levéllel, melyet Hugóm néked küldend, szolgáltatd kérlek kezemhez, Szombaton estvére Gödöllőre, azon esetre, ha a' Herczegné Gödöllőn vagyon, mert másképpen Szombaton estve felé jönnék Pestre. Pesten mulatni éppen nem kívánok. Már Kedden megindulok Béts felé. Első napon Győrbe szeretnék érni, hogy ott a Sógorommal értekezzek. Másodnap Pozsonyba. Onnan Postán megyek Bétsbe. A Rospont iránt Mérey Eő Excellentiáját e' szerént kérd meg. Ha pedig által látod, hogy jobb lészen Pestről Szerdán indulni, azt sem bánom; én ugyan Pesten-Budán semmi egyéb dolgomat nem gondolok, tsak hogy Eő C. K. Fenségénél kötelességemet meg-tegyem, de a' mint Te látod, 's gondolod, úgy tészek. Szeretném

ha Pozsonyba a legjobb vendégfogadónál szállást rendelnél, hogy legalább tiszta szobákra kaphassunk; embereinkkel egyetemben mint egy négy-öt szoba elegendő. Addig is még személyesen mind azon barátságot, mellyel hozzád örökre kapcsolnál, szívessen köszönhetem, vagyok a mi leszek mindég

igaz barátod

Reviczky Árián s. k.

Mérey Lászlót el-érkezésemről kérlek tudósítsd.

Wildbad Gastein, Kis Asszony h. 22-én 1838.

Későbbben, Kedves Miklósom, mint sem gondoltam, vagy tsak álmodhattam, de méltán várhattam, 's várhatod Te is, adhatok már egyszer valahára hírt a 'zarándok Fő-Ispányról. Sok, bizony sok tetemes okok mellett, az is hátráltatta a' zöld hegyi *utolsó* nyugtom hajlékából távozásomat, hogy bételjesedve a Tol-Bajnoknak Jövendölése. Ada leányom Bétsbe értünkkel kétes kihányásokkal rémítgete; azután himlő oltódott bele. Én pedig bizonytalanságokban, 's várakozásokban sínlődék. Ezek anyira mint a panaszkodások természetem ellen lévén, tsak ezen Hygea havaiból botsáthatom soraimat hozzád. Ide mellékelem hivatalos leveletem Arczképem iránt. Kérlek, találj költségemre jó módgyát, hogy Pestről még idején juthasson szép és jó napjaim anya Városában. Vettem a kedves All-Ispány, és Palóczink véleményét, alapítványom iránt. Néhány napok múlva intézem Megyénkhez ebbéli munkámat. Szathmáry Jósink mellett *fiétsben* nem tehettem sikeres lépéseket, a sikerteleneket pedig testemben, lelkemben gyűlölöm. De majd üt még az óra. Bizony mondom néked, hogy az első kegyes pillanatot néki szentelem. Ez talán Velen-

czében tűnend fel, oda az Udvar ott létekor megjelenek. Igaz-é, hogy B. Eötvös Józsefet háromszor is megszólították, hogy üdvözlő küldöttségtek Elnökségét viselyle, és hogy ő *nagylelkűségében*, a mit az apja rebesget, el nem valaha? Kérlek igen nagyon, feleségem pedig igen szépen kér, hogy a magyar pesztonkáról gondoskodgy: számot tartunk reá. Ádának, kit Nyárádon újra szalonna bőrrel borsodi magyar lánynak keresztelönk, olly szükségé vagyon a' magyar hív borsodi társra, mint most az anya tejére, mert mind eddig a szalonna bőrön kívül csak ezt szereti. Köszöntvén szívessen Májtényinét, mond meg ezt néki. Laboda Jantsi* szolgálattal felhagyott, mert az udvarnál megszólítatván. hogy a kamarás tzafrang a' kults nélkül lütyög, Laboda rősz néven vette, hogy véleményében meg nem nyugodtam, mely az vala, hogy a kults tsak híjába valóság, mert úgy sem látják, 's tsak tsoda, hogy most az egyszer megláták, mert ő eddig engemet mindég így tzifrása fel. Szegény pára, ha haza kerekedik, fogd pártját, mert magában életre való, tsak nálam bízá-el magát, azt gondolván, hogy ő mint egy fiú a háznál. Sidoniám folyvást emlegeti Feleséged szívességeit, szívessen köszönts nevünkben apróbb s nagvobbaiddal egviitl: de Feleségem tégedet is különösen tisztel, én pedig öllelek 's maradok még élek

igaz barátod

Reviczky Ádám s. k.

* Laboda Jancsi Bóldván, a Szathmáry-család szolgálatában álló könnyű parasztsuhancz volt. 1828-ban Beviczkynek, borsodi főispáni székébe történt beigtatása alkalmával a lovasbandériuin által tartott lófuttatáson Laboda igen kitüntette magát, Reviczky akkor szolgálatába fogadta őt.

Seravezza, K. Assz. h. 13-án 1839.

Kedves Miklósom!

Füredről, a kedves Balaton partjáról, hol én is valaha vidám napokat éltem, Sz. Jakab h. 26-ról szolló igen kedves leveledet örömmel vettem 's olvastam azért is, mert hiszem 's szeretettel reménylem, hogy honi szeszes vizünk egészségedet helyre állítja, és így Pozsonyban áldott édes Hazánkknak áldozhatsz. Sok szerencsét hozzá, 's a' mindenható menyei áldásit, vedd az enyimekel is. Előbbi levelemben* hibáztam. Nem I. könyv 27-dik, hanem 22. része. Hasznosak, és pedig igen hasznosak nékem a' tengeri fürdések. Már 37-szer éltem velők. Ha az időjárta engedi, annyira viszem, a menyi évkorom. Ha Dáviddal nem énekelhetem: moss-meg inkább engem és fehérebb leszek a hónál, Dávidként legalább, ha örömmre fakadok, talpomon viczkándozhatok még tökéletesen talpra álhatók: már most-is erős lépést járok, s nem vonom bal lábomat. Így tehát egy tökéletlenségtől meg ment a Jehova. Enyéim 's még tsak a Borsodi Ivánka is köszönti az én kedves más-magamal, 's az övéit. Magamról nem szóllok; tudod, hogy szerellek. Az én elfelejthetetlen Herczeg Grasalkovicsnémat, Teleky Józsefet 's egész házat és kik rólam emlékeznek, igen szíves üdvözlésemmel köszöntsd. Magadra vigyázz, hogy Füreden megerősödvén, meg ne gyengülj. Az aranytollú Vitézünket testvéreddel különössel! köszöntsd. Az Isten áldjon meg 's szeresd

honi lelkű barátodat

Reviczky Ádámot.

* Itt a levél keltében tévedés lehet, mert az az «előbbi levél» Kisassz. hava 24-ről szól.

Wirknerünknek még ezen héten írok; tudom sok a' dolga; de tudom, hogy bírja, csak egészséges legyen, mit óhajtva óhajtok.

Seravezza, Kis-Asszony hava 24-én 1839.

Kedves Miklósom!

Szívdobogva nyitám meg, múlt esztendő Sz. András hava 28-ról és ezen esztendő Böjt elő hava 20-ról szolló kedves leveleidet. De ezeket olvasván álmélkodásra fakadók, mert az első négy holnapi utazás után Böjt más hava 26-án, a' másik pedig Sz. György hava 19-én juthata kezemhez. Nem felelék, mert táplála a' remény, hogy szóval köszönhetem igaz őszinte barátságodat, s Borsodiaim szeretedének szüntelen emlékét. De hogy másként történjen, meg-engedé a Nagy Isten. Már most ezen holnap 8-ról Írott leveled Golopról is, ide a' Tenger partjára is, Florenczen túl, tsak ugyan ezen holnap 19-én éppen amidőn Ada leányom 19 hónapos lőn, ezen kedves napom ünneplésére, 's mindenkép' leg-nagyobb öröömre siet ezen messze hajlékomban. Vége ugyan levelednek el-keseríte. Olvasd kérlek Kempis Tamás I. K. 27-ik részét magyarra fordítva. Nagy Szombatban 1807-ben nyomtatódott. De azon bizodalom, hogy Borsodot ott nem hagyod, még a' buzogányt nékem adhatod vissza, tüstént helyt ada örömeimnek, melyekre leveled sok nagy okokat nyújt. Hogy Pünköst holnap 23-án tartál Tiszt-újító Széket, hogy Te Borsodiaimmal emlékeztetek rólam, fel-vidítja a' múltakban ébren élő keblemet a' Jövendő előérezményeire; és ugyan lehet-e sikereden azon szent ihlésű buzgóság, mellyel Florentzben írtt magyar reggeli és estvéli imádságim között

mindemüttl ápolgatom Életem legszebb négy napjainak Lajstromát? mind a négyei Borsodban, Miskolczon élttem. Köszönd meg nevemben Szathmárynak, hogy szót fogadott, és maradott. Jó az Isten, jót ád. Palóczinknak is jelentsd igaz szívü részvételemet a kettős kiszolgálásán az Igasságnak. Testvéredet örömmel látom a' hová Borsod bizodalma helyheztete; de Gentsi-t is, Nagy (iidát-is és Töröst-is. Mond meg Szathmárynak. hogy nem felejtkeztem meg alapítványomról. A múltt Pünkösöd hava 27-én már Esztendeji kamatja sikerezett nálam. Arról sem felejtkeztem meg, mit személyéről beszéllénk. Várva-várom alkalmas idője reám derülését; nem hagyom el-alkonyodni. De méltán kérded, honnan jutnak hozzád ezen soraim? Seravezza egv kies híves Hetruski völgy, hová Feleségemmel s Adánkkal a hőség ellen menekedénk. Magam a' közel tengerben szorgalommal fürödök; hol egy pár olasz Mértföldnyire minden veszedelem nélkül nyakig benne sétálván, parányiságom súllyal mellett is nagyokról, édes hazámról. Borsodomról elmélkedek. Ezen fürdésemenek már most is valóságosabb hasznát érzem, mint nyertem az eddig sokféle 's minden felé keresett fürdéseimből. Ma ide jösz, hol én, ha Isten mást nem rendel, September végéig maradok, innen bizonyosan egéségesen jutandasz kedves Tiedhez, kiket mind nyáj okát Feleségemmel leg-igazabb szívességgel köszöntjük. Benned pedig, s Szathmáryban, a* mit most Hszlendeje testi valóságban tettem, ölelem Borsodot 's a Borsodiakat lelkem ömledéseiben. Kérlek add tudtomra, hol találhatnak soraim ezen nyár folytatában. Isten veled, s áldjon meg; áldja Hazádat, Borsodunkat, valamint áldja igaz szívü . . . barátod

Reviczky Ádám s. k.

Velence, Nyár hó 31-én 1848.

Kedves szeretett jó Miklósom!

Híven kezemhez juttatta a Pesti Lelkész Nyár elő hó 11-ről szólló nékem szerfelett kedves soraidat, noha a lelkész maga láthatatlan marada előttem. Talán tartott tőlem; miután a honvi házas Jesuiták azt rebesgetelik felőlem, hogy capuczinusnak készülök. Igen, igen, éppen ma már 2624. napja, hogy készülök, buzgóan sokat is imádkozok elegendő időm jut reá de meg Kempis Tamás és a szent írás felséges mélységiben is éjjel, nappal búvárokodok, édes magyar anyanyelvünk bájaitól meg igézve. Úgy de koránt sem a végre, hogy bennem Capuczinus gyanánt mind az, a mit legbelsőbb belsőmben magamévá alkotók, bennem megavuljon s elhervadjon. És ha talán szavaimmá fakad, a' mit szent munkáim lelkemben élesztettek, s érettettek. Te tudom, kedves Miklósom, de ám Palóczynk is nem kevés jó Magyarral, áhítatos buzgalommal vélem pendítenditek. Jól el találád kedves Miklósom. Elmémbe, szívembe, 's minden egész létembe, noha távol, s messze, de mégis köztetek vagyok. Azonban Hitvesemet Ada leánnyommal Bétsbe előre küldöm. Ápolgasd őket; tudod, hogy szónok apánk Palóczy, és lelkes Borsodjaink, 1838-ban Tavaszutó és Nyárelő hervadhatatlan ditső napjaimban, Leányinak fogadák, Én pedig «Zarándok» Fő-Ispányotok még előbb Páduához közel, Battagliai földőkben. Santa Elena nevű kastélyban egészségemet edzem; törekedvén, hogy ne soká maradjak l'esule di Santa Elena; kit ha talán meglátogathatnál, ezen tündér gyógy hegy — 's nem sziget — néked is hős munkáid között, mezekért szüntelen áldalak, épülésedre válhatna.

Kedves, derék, magyar lelkű hitvesedet, öreg Fő Ispányi Jogaim szerint, gyermekeidet pedig, s Téged kedves jó Miklósom, igaz hőnyi szív ömlendéseimben öllelek, és soha, és sehol meg nem szűnök, a mi vagyok. Tiéd egészszen

Reviczky Ádám s. k.

Méltóságos Uram!

A¹ tegnapi kerületi ülésben vevődött tanácskozás alá a' Mlts. Fő-Kendeknek Vallásos tárgybeli utóbbi visszaizenetek. — Ez a' kerületi ülés egy a valaha tartott leg-szebbek közzül való volt.

Úgy a Protestánsok, mint a' Catholicusok, lelkes bátorsággal, 's szebbnél szebb, elmésebbnél elmésebb okokkal és beszédekkel ostromolták úgy a Mlts. Fő-Rendeknek, mint a' Clérusnak igazságtalan ügyét.

Rendkívül nagy volt most is a' pluralitás — 's csak az Aradi, Unghi, Esztergomi, Hevesi, Torontáli, Horváth országai és Szepesi követek óltalmazák a' Fő-Rendeket és a' Papokat; közzülök kiváltképen Aczélt, Petrovavt, és Andrásyt ugyan ki is fizették.

Az ezeken kívül szóllott Vármegyék és jurisdictiok ezek voltak: Tolna, Szathmár, Máramaros, Nógrád, Bihar, Kars, Komárom, Borsod, Ugocsa, Pesth, Békés, Vas, Zabólch, Veszprém, Zemplén, Árva, Baranya, Liptó, Poson, (Jömör. Csongrád- 's a' Jász-Kun és Hajdú kerületek.

Ezek mind egy nyomon beszélvén, a' lett a' végezés, hogy a S. S.^{ok} a Fő-Rendekkel semmi egyezségre nem lépnek, hanem minekutána a' Fő-Rendek, utóbbi Nunciumokban tsak azt számlálják elől: hogy miben egyeztek meg eddig: a Státusok azt fogják elől számlálni

mostani Nunciumokban, hogy miben nem egyeztek meg a' Fő-Rendekkel — 's mennyire semmi se mind az, a' miben meg egyeztek,— figyelmessekké teszik továbbá a' Fő-Rendeket arra, hogy egynéhány Papi és világi fő-rangban lévő úr, a' Haza és ennek képviselői akaratja eleiben nem dülhet, 's a Nemzet és a' Fejedelem között közfalat nem húzhat és hogy vigyázzanak magokra a' Mtgos Fő-Rendek, mert ha valahogy miattok nem fogna Törvén}' alkottatni a Vallás dolgában, minden történendő kedvetlen esetekről reájok fog háramlani a' felelés terhe! s azon bizonyosan elől állandó kedvetlenségekről, és jóvátevésekről, magokra merik é a' Fő-Rendek vállalni a kezességet?

Az izenetet most készíti a Jegyző Desseöffy Antal és mivel holnap Úr-Napja lesz, aligha keresztül me- nekül ez a' Nuncium e' bélen az országos-ülésen, vagy ha talán szombaton keresztül menne is. az nap indul- ván innét a Posta Golop felé, az izenetet a' szombati postával meg küldenem nem igen lehet.

A' Fő-Herczeg Bécsbe ment. Elindulása előtt Pázmándit magához hívatta, hogy gyűjtse össze a Protestáns Követeket 's projectáltasson velek valamely Egyességes Plánomot; ajánlotta azt is, hogy egyeznének meg abban, hogy a két Tábla külön representáljon, azt pedig ki- mondta, hogy Mixla Sessiót nem fog e' tárgyban soha se tartani.

Pázmándit vissza küldöttük azzal a válasszal, hogy mi nem egyezünk, mert ha csak egy pontot veszünk is ki a Nunciumból, a többinek is okvetetlenül rogyini kel- lene, mert azok szoros összeköttetésben állanak; a' Fő-Rendek plánuma és akaratja elfogadásával pedig, s épen a' Törvényhozás útján, a' Protestánsokat sokkal boldogtalanabbakká tennénk, mint eddig. Inkább készek

vagyunk Törvény nélkül el menni, 's az időktől várva szenvedni.

A Fő-Herczeg erre azt mondván, hogy adeo ex-citata est jani exspectatio totius Regni hoc in negotio, ut si in objecto Religinario sub his Comitibus Lex non conderetur, hoc esset maximum infortunium — s azután el menl Becsben, és még vissza nem jött.

A' mi Dietális Papunkat méltóztasson valakivel felváltatni Superintendentiánk. Szegény 'Sarnay, Pünkösdkor (én is ott voltam) olyan silány prédikációt mondott, hogy már a közelebb múlt Vasárnapon, senki sem men-vén a Templombán, az isteni tisztelet el múlt, 's be kellett zárni a Templomot 's e' részben már még a' jámbor Pázmándy is nagyon békétlenkedik 's mindég engem szid, hogy minek küldöttünk ilyen Papot ide.

Abban is meg egyesülének a' Követek, kik a Relig. Nuncium mellett állanak, hogy ha a mostani Nuncium által megyen az országos ülésen, in corpore elmenendek a Palatinushoz, 's nem instálni, hanem figyel m e-lesse fogjuk tenni mint Comitiális Prsesest, hogy csináljon valamit 's szakítsa végét a Mágánások gáncsokodásá-liak, mert ha a Nuncium mellett álló 34. Vármegyék követei haza írván, nagyobb tűz láng lesz othon, 's ide is keményebb Instructiók jövendenek fel, —a Követeket ne okozza. Nem tudom! in effectu meg lessz é ez a⁵ plánom? suo tempore — Orátornak Rohonczt válasz-tották a' Fő-Herczeghez ha megyünk.

Mltsgs Somsich Pongrácz úr már decisive ki van nevezve Personálisnak. Legalább erre már esküszik is az egész fő rangú világ; azt mondván, hogy tegnap dél után jött a' Stafféta.

Nagyságodnak egész Mltgos Úri Házát alázatosan tisztelvén, a' kis Barátomat Miczit csókolván, állandó

mélly tisztelettel vagyok Nagyságodnak Posonban 5-d
Júni 1833. alázatos hív szolgája:

Palóczy László s. k.

Bécs, Július 9-én 1836.

Méltóságos Főispáni-helytartó úr!

Lehetetlen nem közlenem Méltóságoddal azon fontos — csuda hogy e' vékony lap megbírja — hírt, melly tegnap estve érkezett a magyar cancelláriára, s ma a Bécsi újságban nagy elbámulással olvastatott mindenek által.

Ő Felségének egy levele gr. Beviczkyhez, mellyben azon kérelméhez képest, mi szerint a sok munkában megfáradása miatt magát a' cancellári hivataltól fölmentetni kéri, attól felmentetik, igényt tartva jövődj szolgálatára, 's nem sokára illő állás mutattatván neki.

Cancellára nevezetik: gr. Pálffy Fidél.

Tárnok lett ifj: B. Eötvös. — Ugv jut eszembe, a tárnok a' pohárnok előtt ül a' diaétán.

Másod alcancellár lett, — ezt ha nem is írnám is kitalálná Méltóságod, gr. Majláth Antal Zempléni Főispán.

Gazdag kelem e' kinevezés a' gondolkodásra, de hol 's miről gondolkodni lehet, arról írni is lehelne. Azonban ezzel Méltóságodnak nem alkalmatlankodom, mert gondolatim a Méltóságodéi után messze sántikálnának, mint szárnya vesz lett darvak.

Fogadja Méltóságod tiszteletemet, mivel vagyok Méltóságodnak alázatos szolgája

Szemere Bertalan s. k.

Méltóságos Uram!

Szíves készséggel írnék bizonyost a Diaetai üléseknek újjabban mikori megkezdésökről Méltóságodnak, de a' napot határozottan kijelölnöm azért nem lehet, mivel a Fő-Herczeg Július 14-étől oltá, mind tsak Budán és Alcsuthon mulat, s emberei is, kiket esmérek, véle mind elmentek; továbbá a szemeire szenyvedő Personális is, elébb Bécsbe, onnét pedig Ischelben vitázván el a fürdőben — mind eddig vissza nem jött — 's ennél fogva a Diétális kél Prsesesekről itt semmit tudni nem lehet.

Mind az tehát miről e részben Méltóságodat értesíthetem, abból áll: hogy a Statusok teremében dolgoznak ugyan elég szorgalommal, de az ott dolgozó mester emberek úgy mondják, hogy 31-ik Júliusig készek nem lesznek, 's dolgaik 3-ik 4-ik Augustusig eltartanak, mivel a terem deszkázatát wichsirozzák is. A mlgos fő BB. teremében szinte dolgozgatnak, jelesen, a két fejű sasos kályhát a kk. és BB. teremébe' akarják ált vinni és fel állítani: holott majd abból is, szó harczot találnak üzni az Exaltádószok. Végre a fő Herczeg Nádor itt maradt kevés számú emberei egyenlően úgy nyilatkoztak, hogy ő cs. kir. fő Herczegsége Augustus 6-án fog ide Posonban vissza jönni s így mind ebből, mind egyéb keringő hírekből is, igen való színű, és hihető, hogy Augustus 7-ikén mind a két Táblák ismét el kezdendik tartani üléseiket.

Poson most igen pusztá — 30 követet alig ha össze lehetne szedni — a kik itt vagyunk a' Kerületi Választmányokban dolgozgatunk naponként, a kir. városok elrendezései és a Megyék gyűléseiken történő kihágások fékezése tárgyában ki rendelt Választmányok be is fe-

jezték már, 's az ülések elkezdésekor elő is terjesztendik munkáikat. De én a Kereskedési és Hitel Banki széles Oczeánusi tárgyban rendelt Választmányának lévén tagja és Elnöke, minthogy sokféle írtunk adatok és információk szolgáltatása végett leveleket 's a válaszok még hátra vágynak, jó, ha Octóber felé lehetünk készek munkáinkkal.

A Borsodiakat méltóztassék Nagyságod hathatósan felszóllítani, hogy a' Büntető Törvény könyvre adandó utasításuk megkészítésével és felküldésével siessenek, mert Augustus Holnap múltával, úgy lehel észre venni hogy hozzá akarnak itt látni annak tárgyalásához a' k. k. és BB. 's mi ha a többség csak ugyan felveendi a' Büntető törvény könyvet, csak öneszméinket leszünk kénytelenek követni a' tanácskozások közben.

Igaz! hogy megérkezvén már ide is 22-a Juli lég elébb a Miskolcz Városát 19-a Juli ért rettenetes Catastrophának hírei: nálunk, miután a Megye háza is meg égett, nagy baj kívánni is a' Követi utasítások készítéséveli foglalatoskodást Megyénk Berniétől: de hijjában! itt a' miatt se fognak várakozni Megyénk utasításai után.

A' Miskolczot földhöz sújtott gyászos fátum iránt, még én egyenes és részletes tudósítást nem vettem otthonról úgy hiszem, a' mai posta fogja felhozni leveletem. Miskolczról jött 's általam látott két levelekből combinálva, még eddig táplál a' remény, hogy az Avasi Templommal egy soron lévő felső házam, melybe lakom, talán megmaradt — de a' piac útszai másik házamnak bizonyosan történt megégéséről, már eddig se kételkedek — 's a részben csak az az egy enyhíti némileg keservemet. hogy azon házam is. assicurálva volt a' tűz ellen. De ha csak ugyan mind a' két házam megégé-

seiről leszek értesítve, haza rándulásomat még talán el sem is mulaszthatom.

Kegyességébe alázatosan ajánlva, állandó igaz tisztelettel maradok Méltóságodnak Posonban, Július 2b-kán 1843. alázatos hív szolgálja.

Palóczy László s. k.

Poson, Július 26-kán délután 3¹/₂ óraker.

Méltóságos Uram!

Miután ma reggel Méltóságodhoz irtt elébbi leveletem postára lél lététéin, — meg jöve kezemhez Méltóságodnak folyó Július 21-kéről 's Miskolciról hozzám irtt kegyes levele, 's jöttek hozzám több magány levelek is, melyek a Miskolczi romlásnak iszonyatosságait, szívem leikéinél összezúzóing jelentik.

Eddigi aggodalmamnak egy nagy része azomban ma elenyészett, mert néhány napok óta a' győri Káptalanbeli esmeretes Kanonok és Követ Wurda Károly, valamely általa vettnek mondott levél után, itt azon hírt terjesztette, hogy Borsodunknak Levél tára is egészen össze égett. De mivel erről sem Méltóságod, sem mások említést sem téznek leveleikben, azon hír valótlan pap költemény lessz. Minden vesztességeit helyre állíthatja még Megyénk, de Levéltár helyett Levéltárt a múltakról teremteni nem lehet.

Mivel Méltóságodnak kegyes sorait vettem, elsieték B. Mednyánszky Camerae Praeses ő Extja szállására, de azon úr (mint emberei mondák) regebben elment jószágában, 's nincs Posonban jelen és tsak a' Diada ülései ismétli megkezdésekor térend ide Budáról vissza.

Az itt lévő igen kevés számú Követeknek én már

e' napokban is szívökre kötöttem Miskolczunk balsorsának enyhítését. Magasztalással jelenthetem általános részvétőket, 's a' Miskolczon való segítségre lelkes készségöket. Semmit se kételkedek, hogy a' nemsokára visszatérendő többi követek, és a mltsgs fő R. R. is hasonló lelkesedéssel fogják a Miskolcziaknak általam hozzájuk intézendő Jaj! szavaikat fogadni. De ez majd csak a' Disetai ülések ismételi megnyílásukkor fog megtörténhetni s arra, hogy megtörténjék: mi othonról semmi utasítást nem várunk; az idő drága! a baj rettenetes! jót tsinálni és eszközölni, utasítás nélkül is szabad a' Követeknek.*)'

Az Isten áldja meg Méltóságodat, Miskolczunk iránt gyakorlott atyáskodásáért 's jóltevősködéséért, úgy azért is, hogy a' rendelések tételét s a kormányzás gyepelőjét, ön kezeibe méltóztatott ált venni, ügyesebb kéz nem vehette volna azt által. Meg szolgálndja azt Miskolcz ezen túl is azon Mlgos Vay Családnak, melynek Századok ólta olly kedveltje volt Miskolcz.

A mi magamat illet: mi után tudom már, hogy a' piacz útszai házam ugyan le égett, a papszerzesi lakóházam azomban épségben megmaradt, és így szegény feleségem lakhely nélkül nincs, s kedves vöm Dominikovics Lajost is kevesebb romlás érte, mint a' mennyitől eleinte remegtem: én már innét haza nem megyek, 's haza rándulásomnak kerülhetlen szükségét a vöm és fiam se említik ma vett leveleikben. Különb pedig tsak a Palóczy László, nem pedig a Borsod Vármegyei Követ háza égett meg. — Mint Követ, elfojtott

* A miskolczi tűzkárosultak segélyezésére begyűlt az 1843. szept. 5-én kelt kimutatás szerint, közadakozás útján 8884 írt 36 kr. készpénz. Éhez járult b. Vay Miklós 1000 frttal; az országgyűlési követek gyűjtése 2700 frt, Buda városa 1625 frt 49 kr., Kossuth L gyűjtése 545 frt 50 kr.

fájdalommal szenyvedem magány bal sorsomat. Mindent és mindenkor feláldoztam én a' Borsod Vármegye eránti hűségnek és hálának — 's most is helyemen maradok. Az Ég, az enyimekről othon gondot visel; inkább szükségese vagyok én Posonban, mint Miskolczon.

Mai elébbi levelemet Méltóságod kegyes rendelete szerint (íolopra küldöttem, ezt egyenesen Miskolczra küldöm, reménylén, hogy ott találandja Méltóságodat. Dominkovics Lajos vömnek már ma nem érkezvén, a' jövő postán fogok írni.

Kegyességébe alázatosan ajánlott, állandó igaz tisztelettel maradok Méltóságodnak alázatos hív szolgálja:

PalóczyLászló s. k.

Nagyságos Báró, Korona Őr,
's fő Ispán-Helyettes Úr!

Kedvesen értettem Nagyságodnak folyó hónap 9 és 11-kéről hozzám intézett tudósításaiból, mikép Borsodban az Elnöksége alatt tartott követjelentési, egyszersmind az új törvényczikkelyeket közzé tevő közgyűlés, kellő rend és csenddel folva le, mit, valamint nevezetesen azt is, hogy Szemere Bertalan volt követnek jelentés után kíméletlen kitörésekkel tett külön felszóllalása, nagyobb benyomás nélkül elhangzott. Nagyságod bölcs igazgatási intézésének, 's kétség-szüntető felvilágosításainak köszönhetni leginkább. Kár valójában, hogy említett Szemere Bertalannak szép tehetségei nem olly irányban tüntetik ki magukat, melly a' kellő mérsékletnek 's a' köz jó érdekének inkább felelne meg.

Minek válaszul kijelentése mellett, egyébiránt, semmit sem kételkedvén azon, hogy Nagyságod' kormá-

nyára kegyelmesen bízott ama Megyének köz-dolgait, nehogy a törvény ösvényétől valamiben eltérjenek, hatályos gondoskodásával folyvást kíséri, — különös hajlandósággal maradok Nagyságodnak Budán Boldogasszony h. 19-én 1845. Szíves Jóakarója:

József Nádor Ispán sk.

**1846-1847. ÉVI MŰKÖDÉS
ADATAI**

Nagyméltóságú és Méltóságos Báró s Koronaőr.

Igen tisztelt Úr!

Ő csász. kir. Felsége legkegyelmesebben tekintetbe vévén: hogy a lerakói köztársaság és Galicziában támadt forradalmi mozgalmak a Magyarország felső vidékei feletti gondos őrködést igényelnék, miszerint azon vészedelem megelőztessék, melly egyrészt a megfutamodott rendbontóknak a Galicziához közel fekvő vármegyékben lehető berohanása által okoztathatnék, más részről pedig azon káros befolyás, — mellyet azon lázítók a népnek könnyen elámítható kedélyére gyakorolhatnának, — elháríttassék: határtalan kegyelménél fogva, Nagyméltóságodat f. évi martius 4-én kibocsátott királyi kézirattal, királyi biztosává olly hatalommal méltóztatott legkegyelmesebben kinevezni, hogy mindenről, a mit a csend és közbálorság fentartására szükségesnek találand, a menyiben megkívánlatni fog, az illető katonai parancsnokságokkal egyetértőleg is intézkedjék.

Melly legkegy. kir. parancsot Nagyméltóságodnak olly megjegyzéssel tudtára adni sietek: hogy erről a szepesi 16. koronái városok igazgatója és a Galicziához közel fekvő vármegyék, nemkülönben azoknak kormányzói s alispánjai, valamint a keblükben fekvő sz. kir. városok is, egyúttal már kellően értesítettek. Egyébiránt szokott tisztelettel maradok Nagyméltóságodnak

Bécsben bőjtmás hó 5-én 184(5).

köteles szolgája

Gróf Mailáth Antal s. k.

Nagy méltóságú és Méltóságos Báró és Korona Őr
Igen tisztelt Úr!

Ő császári és apostoli királyi Felsége legkegyelme-
sebb tekintetbe vévén azon éhínséget, melly Magyarország
némely vármegyéiben helyenként mutatkozik s az adózó
nép iránti atyai indulatánál s gondoskodásánál lógva,
azon szomorú következéseket, mellyek az élelmi szerek
fogyatkozásából a bekövetkező aratási időig egyeseket és
az egész országot érhetnék, lehetőleg elhárítani óhajtván,
e végből f. é. martius 6-án kibocsátott k. határozata által
a királyi kincstárból kétszázezer pengő forintot kölcsön
gyanánt olyképen kegy. utalványozni méltóztatott. hogy
a mennyire azt a szükség okvetlenül követelné, ezen
hat év alatt visszafizetendő öszvegnek fele a katonai
élelmezés könnyebbitésére kamatfizetés nélkül, másik fele
pedig az Ínséggel küzdők felsegélyésére, négy százalékos
kamatfizetés mellett, fordíttassék, továbbá hogy az egyes
szükölködőknek az illető községek kezessége mellett,
vagy a községeknek magoknak kölcsön adandó ősz vég-
ről ollv kötelezvények vétessenek, mellyekben ezek ma-
gokat egyetemleges kezesség mellett a felvett összegnek
az említett feltételek szerinti visszafizetésére kötelezik.
Mínthogy pedig a fenforgó körülmények, gyakran a hely
színén szükséges rögtöni intézkedést s okszerűen köz-
pontosított lehetőleg sietős rendelkezést igényelnének:
Ő cs. kir. Felsége ezeknek vezérlését és eszközését
Nagyméltóságodra, mint a ki illy terhes feladásoknak
sikerteljes megoldásában megkülönböztetett tevékenységé-
nek, eszélyes tapintatának s józan takarékoságának már
máskor is nyilvános jeleit adván, magát a legfelsőbb

bizodalomra olly annyira érdemesíté, királyi biztosi minémiségében kegy. ruházni és mellé segítségül Ambró Antal kir. helytartótanácsi tanácsost, hasonlólag királyi biztosképen, kirendelni méltóztatott, olly meghagyással, miszerint Nagyméltóságod a rendelkezésére bízott kincstári pénzüsszeggel lehető legszigorúbban gazdálkodva bánjék, és ebből részletes sommákat csak ott utalványozzon, hol a legsürgetősebb szükség mutatkozik és ennek elhárítása sem az egyesek, sem a hatóságok által nem eszközölhető. Egy úttal pedig Ő cs. kir. Felsege Nagyméltóságodat oda utasítani rendelé: hogy a kölcsön adandó öszvegek visszafizetésének biztosítása iránt kelőleg intézkedjék, és a mennyire lehet a földbirtokosokat is a visszafizetési kezesség elvállalására bírja; végre a rendelkezésére bízott pénzeknek mirefordításáról maga idejében pontos számadást adjon. Mit is midőn Ő cs. kir. Felsege legkegy. meghagyásából ezennel Nagyméltóságodnak tudtára adni sietek, kötelességemnek tartom egyúttal Nagyméltóságodat felszólítani, miszerint haladék nélkül Gömör, Torna, s Abauj vármegyéken keresztül, a segítséget legsürgetőbben igénylő Zemplén és Sáros vármegyékben megjeleni iparkodjék; és onnan a közelebb fekvő Marmaros, Ung, Bereg és Szepes vármegyékre fordítván figyelmét, a távolabb fekvő Árva, Trencsén, Liptó és egyéb vármegyékbe bölcs belátása szerint Ambró kir. helytartótanácsi tanácsost kellő útasilással küldje ki, és a részint a katonaság el helyezettése és élelmezése, részint az ínséggel küzdők felsegélése iránt megkívántaid czélszerű rendeleteket, minél előbb tegye meg, a tapasztalaltokról és eljárásáról pedig mind a nagyméltóságú helytartótanácsot, mind közvetlenül engemet is azonnal, és biztosi működésének folytatása alatt időnként is értesítsen; az ez ügyben szükséges rendeletek egy úttal a

kir. kincstári hivataloknál, a hadi kormányoknál és illető kormányoknál megtétetvén.

Egyébiránt szokott tisztelettel maradok

Nagy méltóságodnak

Bécsben, böjtmáshó 7-én 1847.

köteles szolgálója:

Gróf Apponiji György s. k.

6932.

672.

Nagyméltóságú és Méltóságos Báró és Koronaőr,

Igen tisztelt Úr!

Folyó hó 3-án kelt becses jelentése következtében, mellyben az ország némelly éjszaki vármegyéiben uralkodó éhínség tárgyában a hely színén szerzett saját tapasztalásáról, valamint az Ő Felsége által Nagyméltóságodba helyezett bizodalomnak teljesen megfelelő tapintattal és buzgósággal tett igen célirányos rendeletéről számot adván, a létező kiterjedt közinség és nyomor enyhítése, de leginkább a szükséges tavaszi vetés elmulasztása által jövő évben előre láthatólag származható meg nagyobb nyomornak és az ezt kísérni szokott bajoknak elhárítása végett az Ő Felsége állal kegy. már utalványozott 200,000 pfrton felül még 150,000 pfrtnak kegy. megadásáért esedezett, a csász. kir. egyetemes kamara elnökét Nagy méltóságod esedezésének pártolása iránt haladéktalanul minél nyomatékosabban megkerestem. Kinek is épen most vevém felette örvendetes feleletét, melly szerint Nagyméltóságod által feljelentett alapos okoknak engedve, ü Felsége kegyes helybenhagyása reményében, saját felelőssége mellett, a kívánt 150,000 pfrtot, a Nagyméltóságod előtt már tudva levő feltételek

alatt és különösen 100,000 pfrtot az ínséggel küzdők és főleg a szükséges veteményi mag megszerzésére 4% kamat fizetése mellett, 50,000 pfrtot pedig a katonaság élelmezése felsegélésére kamat nélkül utalványozott, és ezen pénzüszletnek a Nagyméltóságod által teendő felszólításra való kifizetését az illető kincstári hivataloknál elrendelte. Midőn tehát ezen kedvező eseményt Nagyméltóságoddal közlöm, kötelességemnek tartom Nagyméltóságodat újólág hivatalosan felszólítani, miszerint eddig bizonyított éles belátásával és buzgóságával, melylyel Ő Felségének Nagy méltóságodba helyezett magas bizodalját annyira igazolá, minden módon 'kieszközölni' iparkodjék: hogy az Ő Felsége atyai gondoskodása által a kir: kincstárnak jelen szorult állapotában is kegy. engedett pénzüszlet az előbbi 200,000 pfrtra nézve kiszabott feltételek alatt adassék ki, és ennek, ha lehet, a meghatározott 6 év lefolyása előtti visszafizetése kitelhetőleg a földes Uraknak kezessége mellett köttessék ki* Egy úttal Nagyméltóságodnak hivatalos használat végett tudtál adni sietek, hogy Ő Felsége az Ínséggel küzdők számára szükséges, kirekesztőleg e célra fordítandó és kereskedés tárgyává nem való olly gabonának, mclly Moldvából, Olaszországból és Galicziából, Nagyméltóságod különös utalványozása mellett, behozatandik, a harminczad adó alóli felmentetése iránt már alázatosan megkérertetett, s hogy Ő Felségének c tárgyban határozata e napokban váratik. Végre a Bihar, Arad, s Temes vármegyék által kért segedelem iránt folyó hó 7-én kelt, s a magv. kir. helytartótanács útján felterjesztett jelentését illetőleg, miután az eddig felérkezett jelentések szerint Temes vármegye vagyonos földbirtokosai még teteme-sebb tőlök könnyen kitelő áldozatokat nem tettek. Arad vármegyében pedig az ottani főispáni helytartó elnöki

jelentése szerint a boldog emlékezetű nádor ő fensége által a szükölködőknek közmunka szerzés általi felsegélésére nagyobb szerű rendeletek tétettek, de egyes földes uraknak alattvalóik iránti kitűnő atyáskodása és azon remény mellett, hogy azon jó példa követés nélkül nem maradand, e megyék a mint látszik jelenleg segedelmet az Ő-Felsége által utalványozott összevegből nem is igényelhetnek; miután továbbá Bihar vármegye már nagyobb summákat vetett ki, a birtokosokra, melly az éhínség eltávolítására elégséges lehet, Nagyméltóságod által javasloít egy második segéd királyi biztosnak kiküldése jelenleg szükségesnek még nem látszott. Szerencsém van tehát ezt Nagy méltóságod értésére azon hozzá-tétellel juttatni, hogy az említett vármegyékben létező szükségről magának az illető megyei főköormányzók által bővebb tudósítást szerezvén, a fenforgó környülállások szerint ugyanazoknak útján intézkedjék; a kívánt tartány só kiadása iránt pótlólag közlendvén a maga útján teendő rendeleteket.

Egyéb iránt szokott tisztelettel maradok

Nagyméltóságodnak

Bécsben, szentgyörgyhó 16-án 1847.

köteles szolgája:

Gróf Apponyi György s. k.

Bécs, October elsején 1846.

Kegyelmes Uram!

Tisztelt Barátom!

Tüstént megérkeztem után siettem Apponyi barátunkkal az előtted ismeretes tárgy iránt értekezni. Elő-soroltam nékie a dolog történeti menetelét; előadtam az

elágazó vélemények indokait, megemlítettem mind azon nehézségeket, melyeket hozzája írt levedben szokott bölcseséggel megérintettél; végre kifejttem a dolgok ily állásában a teendők iránti véleményedet. Örömmel tapasztaltam, hogy Apponyi nézeteidet egész kiterjedésökben osztja; de éppen azért a Nádor által kifejtett aggodalmakat, ha a dolog azon értelemben kezeltetik, még is némileg alaptalanoknak tekinti. Ő t. i. el sem képzelhet honunkban más conservatív pártot, mint a kormány törvényes működésének istápolására alakúit kormánypártot; ő sem hisz a megyékben más anyagi organizatiót lehetőknek v. kívánatosnak, mint a' pártnak a' főkormányzók általi vezérletét; az ellenzéknek nyílt hadat izenni csak annyiban akar, a' mennyiben elvei v. eljárása egyenesen forradalmiak lennének. Azért is fölfogása szerint a' legközelebbi conservatív összejövetelnél, mellynek lelkesedését hüledezésnek kitenni még is veszélyesnek tartaná, részéről egészen a' te javaslatod szerint kíván eljárni, tudatni t. i. embereinkkel h. a' kormány positiv javaslatokkal és tervezetekkel foglalatoskodik, de hogy ezekre nézve a' tényleges föllépés ideje csak akkor beérkezem!, midőn az országgyűlési teendők irányában nagyobb mozgékonyság valami szükségessé és úgy egy-néhány hónapokban, az O. Gy. megnyitása előtt. Illy kinyilatkoztatás mellett, azt hiszi, nem bocsátja ki kezéből a' pártvezérséget; nem izén az ellenzéknek más hadat, mint. azt, melyet az előkerülő egyes esetekben a szükség mellőzhetetlenül igényel, és elhárítja nagy részben a' F. H. levelében megérintett nehézségeket a nélkül, h. a' conservatív pártnak csak most kifejtésnek induló tevékenységét kellett túl megszorítaná. Mi azon kérdéseket illeti, valljon kívánatos é hogy a' legközelebbi conservatív összejövetelre nagyobb számú conser-

vativek hívattassanak, és valljon mit leend az indítványozott pénztárt illetőleg határozandó? Ap. úgy látszik még magával sincsen tisztában, és ezekre önmaga fog neked válaszolni; annyit azonban már most kijelentett, h. ha újabb conservativ egyéneknek Pestre való meghívása azoknak az O. Gy. való megjelenésökre előzményként szolgálhatna, ámbár azt magában idő előtti-nek tartja, mégis ezen esetben nem ellenzené. A cassáról, úgy látszik, azt hiszi, hogy még korán van erről gondoskodni.

A Cancellária Igazgatójának kinevezését napiglan várja. A mennyire nekem mondá, az O. Gy. munkálatok iránti előkészületek már folyamatba tétettek, úgy, h. azok bevégzését az esztendő végére várja, és semmit sem kételkedik, h. azok a jövő esz. első felében felsőbb helyen is megállapítottván, a' kormány jóval az országgyűlés megnyitása előtt magával tisztában, és úgy a te nézeted szerént is, képes leend a Megyékben czéljai kivitelére józan értelemben agitálni.

Ki egyébiránt becses jóakaratedba és barátságos kegyeidbe továbbá is ajánlott őszinte tisztelettel maradok

barátod és tisztelőd

Szécsen Antal s. k.

Bécsben, Január 11-én 1847.

Kedves Barátom!

A' Pesti bonyodalmak iránti Helytartói tanácskozásról írt becses leveledet igaz köszönettel vettem, és csak azt óhajtottam volna, hogy annak eredménye bölcs nézeteid és férfias, elhatározott fellépésed értelmében

ütött volna ki. A' szegény haldokló Nádorunk is íratott e tárgyban az országbíró által, ki saját véleményét is kijelenté külön feliratban, — ők szinte csak dorgáló Leiratot javasolnak, és ha ez el nem fogadtatnék, kir: biztost, de a' további lépések tervezését, a kifejlendő körülményektől feltételezván, azokat, akkorára halasztják. A' fenséges Nádor még a' büntetésseli fenyegetést is a' rescriptumból ki hagyatni — és az országbíróval egyetértőleg a' Megyét olly szabályoknak alkotására felszól ítalni kívánja, melyek által a rend és szólás szabadság biztosíttatnék!

Széchényi hasonlókép arra kér erősen, hogy el ne hamarkodjunk semmit, 's ne okozzunk nagyobb szigorúság által ollyas reactiot az országban, mely a közelgő országgyűlést elronthatná. Úgy látszik, hogy mindenki attól tart leginkább, hogy ha szigorúan rója meg a' kormány a Pesti kicsapongókat, ez által az ország zavarba hozattatnék, de attól: hogy ha ezeket továbbá tűri a' kormány, és ha azután ez gyengeségnek, hogy ne mondjam gyávaságnak fogna tekintetni, és a conservativ párt csüggedve minden reményeiben és bizalmában, mind inkább megint ritkulni fog, míg az ellenfél annál bátrabban lépend fel, és a' diadalt ünneplendi, attól mondom nem tartanak; 's pedig az elnézésnek és lavirozásnak utóbb az lesz a' következése, hogy az ellenzék még nagyobb merényekre vetemedvén, sokkal szigorúbb intézkedésre lesz szükség — még országgyűlés elolt! De nehéz, kedves barátom, ha a solidaritást kerülik illy tekintélyek is! és az ember utoljára csak maga áll, mint te magad állottál a Helytartó-Tanács tárgyalásában. Már most felveendjük a' kérdést minálunk is, s nem tudom hogy vergődünk ki belőle, miről azonban tudósítani foglak. A' Fenséges Nádornak desperatus ál-

lapotja igen complicálja állásunkat. Hát ha bekövetkezend, mitől minden órában tartanunk kell? pedig mi dolgozunk itt, és milly szép eredményeket várhatnánk az ország gyűlésétől, ha azután volna ott erős, szilárd akarat az Elnöki székben! Ezekről többet más alkalommal, mert országgyűlési terveimet véled mi előbb tudatni fogom; ma csak a' szegény Nádorrról szólok, és pedig a' végett, hogy általad tudjam meg hitelesen, mi hálást lesz a Fenséges Úrnak jelen állapotja a kedélyekre, mi készültek tétetődnek tür den schlimmen Fall? Mit gondolsz te, kedves barátom: mi teendő volna ez esetben, hogy a' mozgalmat megelőzzük, és általuk ne látszassunk sodortatni! mit vélnék elvbarátaink? ezeknek közléséért kérek, és pedig sürgetve kérek.

Hogy még is egy pár kellemetes sor is jöjjön elő ezen levelemben, melyet mint tapasztalod— aggasztó ingerült állapotban Írom, sietve tudatom véled, hogy Ő Felsége a' Gazdasági Egyesület folyamodása következtében a' köztelek számára 15 ezer pengő forintokat resolvált, minek én szívemből örvendek. És evvel befejezem soraimat, ismételvén hála érzélem kijelentését azon buzgó elszántságodért, mellyel, mint minden alkalommal, úgy a Pesti zavarok iránt folyt tanácskozásban is a' jó ügyet védelmezőleg és előmozdítólag léptél fel.

Laczi* szívesen köszönt; ó de örvendek hogy őt bírhatom és hogy együtt bírhatjuk a' sok munkát és gondot. Er ist eine wahre Perle.

Állandó hív barátod

Apponyi s. k.

* Szógyény László.

Bécs Január 13-án 1847.

Kedves Miklósom!

Vedd szíves köszönetemet két rendbeli érdekes leveledért. A szegedi dologban, ez úttal *érdemiéi*) csak ugyan — mint látszik a Haymonfiaknak van igazuk, de a *modorban* nagyon el vala részükről hibázva a fellépés. — Három rendbeli tudósításom van a tárgy iránt, mind annyi irányba s' színezettel írva. Az ő részükről Pál informált. — Egyébiránt sürgetjük a szegedi bizottsági munkának eldöntetését, — mi nemsokára be is következendik. Babarczynak nincs min aggódni, — legyen lehál nyugodt; — de viszont kíméltesd vélek az öregeket. — A Pesti készülétek gyönyörűek, azomban bennünket sem találnak készületlenül, mert *többel s' többre* figyelmezve, bizony még soha sem dolgozott a Magvar Kormány mint most. Pest iránti felírásokat is bírjuk már; mit leszünk véle teendők? majd meglássuk. — A' kérdés felette fontos és nehéz. — De hiszen *mások* bölcsessége, kik helyettünk *gondolkozni* és *írni* szíveskednek, majd kisegít bennünket a bajból. Egy budai tollbul folyt Rescripti projectum fekszik előttem, tömött írással majd egy ívnyi hosszú, — melly Manifestumként az országhoz, *némi* figyelmet érdemelhetne, de Rescriptumnak merő nevetség. Azomban kérlek erről senkinek se szólj, s hozzám intézendő leveledben is hallgass, mert a szerző színlelt szerénységű levelében mély titokba tartást kér Gyuszitól. Ezek azonban jelenleg secundae curae: miután Nádorunk közelgő végórája absorbeál bennünket egészen. De e részben sem vagyunk kellő készület nélkül; s' várva várjuk Gyuszi

levelére válaszodat. Reám különös szomorúsággal hal a' roppant veszteség, — mert érzem a csapás' súlyát, melyly általa szegény hazánkra újra nehezedik, s' azon atyai kegyességet és kegyelmet, melyet zsenge korom túl óta Részéről tapasztaltam, síromig hordandom — mélyen bevésve — hálás szívemben!

Mond meg kérlek Fiátnak: írná meg nékem körülményesen: hol, mikor, 's kinek adta be a' Kamarasság iránti folyamodását? mert meg szeretnénk a dolgot indíttatni, 's Gyuszi kész azt maga helyén pártolni; de az esedezésnek nem tudunk hamarjában nyomába akadni.

Somsich Pálnak azt üzenem, hogy levelét köszönettel vettem. — A «Jelenkor» programja iránti észrevételeit tellyesen osztjuk; ellenben a' conservativ össze-jöveleteknek *vélt felsőbb kárhoytatrisa* iránt nincs mit aggódnia. Mert csak némelly *formakérdések* valának, melyek iránt a' dolgainkba kevésbé avatottakat kelle fclvilágosíttani. — *Érdemleg*, mindazoknál, kik hatályos részt vesznek ügyeink bírálatában s eldöntésükben, tökéletes rokonszenvet s méltánylást szült az egész fellépés. *Rosszalólag* csak azok nyilatkoznak, kiknek az idők *fejőkbes'* kik körülményeinkből ki-növén, a' közéletnek szükség parancsolta új jeleneteivel már csak azért sem tudnak megbarátkozni, mert azokban nekik *kiváló* szerep nem jutott.

Debreczeni tanáraidat figyelemmel tartandom. Dolgom temérdek. Naponként 10—11 órát dolgozok s azért vagyok bátor barátságodat igénybe venni, hogy némely részemrőlí mondandókat Te kegyeskedjél az illetőknek megmondani, különben is érédekemben lévén, hogy azok a Te réveden jussanak azoknak tudomására.

A Tárnokot tisztetem, Válit köszöntöm, Téged

pedig felette tisztelt kegyes jó barátom! ölelve maradok holtig hű

*László**

Nagyméltóságú Bárá Úr!

Midőn megakarván a' honi hatóságok küldöttségeit, kik engem királyi helytartói pályámon üdvözölni fognának, a' hosszú 's költséges utazásoktól kímélni, egy úttal pedig az ország viszonyaival részemről közelebb megismerkedni óhajtván, arra határoztam magam, miszerint az országban egy körutazást teszek, 's ekként az útba eső alkalmas helyeken fogadom a hatóságok' üdvözlő küldöttségeit: ez útbani kísérőül nem óhajthattam magamnak senkit inkább Nagy méltóságodnál, kiből rendkívüli ismereteinél fogva biztos útmutatóra, valamint személyes tulajdoninál fogva kedves útitársra számíthatok.

Igen örvendtettem tehát. Nagyméltóságodnak Gróf Apponyi György m. k. u. Cancellárhoz intézett 's ő általa velem is közölt leveléből láthatni, hogy Nagyméltóságod ezen körutazásról nem csak bővebben gondolkozott, de e' részben már egy általános tervet is készített; úgy, hogy midőn Nagyméltóságodal a' szóban levő útra kísérőmnek ezennel meghívom, e' tárgynak már csak részletei vannak hátra köztünk megállapítandók.

Mindenekelőtt azon kérdéseket illetőleg, melyek előleges elhatározása nélkül részletes útiterv nem igen készülhetne, szükségesnek látom Nagyméltóságodat a következőkről értesíteni; ugyanis:

Szóban levő utamra *öt* hetet akarok szánni, mely

* Szógyény László.

időbül az ország némely szebb részeinek is, minő a' Balaton vidéke, Vág völgye, Bányavárosok s. a. t. rövid megérintése 's különösen Fiúménak meglátogatása is kitelhetnék; a' megállapodási pontokról legföllebb csak azon nevezetességek' megtekintése végett fognék kivételkép kirándulni, mellyek ezt különösen megérdemelnék s mellette kevés időt igényelnek; valamint szinte az itt-ott útba eső magánosokhoz is kizárólag csak azon esetre fognék betérni, ha fogadtatásomról másképp gondoskodni nem lehetne; végre, a' vendégeket ebéddel saját konyhából ollyas helyeken szívesen ellátandom, hol éppen szükség lessz, s hová konyhám előlegesen jó idején elrendelhető.

S ezek azon pontok, mikhez volna idomítandó azon inkább csak általános úti terv, mellyet Nagyméltóságod eddig kijelölt 's mely nagyjában is tökéletes helyeslésemet is bírja.

Megkeresem tehát Nagyméltóságodat, miszerint ezek nyomán úti tervünk' részleteit is kidolgozni s velem közleni szíveskedjék, hogy netaláni észrevételeimet meg lehetvén, még jókor tisztába hozhassuk ez ügyet, mely igen sok előleges rendelést tévén szükségessé, Nagy méltóságod gondoskodását külömben is még nagy mértékben fogja igénybe venni.

Mely részletes tervet minél előbb elvárván, megkülömböztetett hajlandósággal maradok

Nagyméltóságod' legszívesb jóakarója

Prága, Sz. Iván hó 27-én 1847.

István s. k.

k. helytartó.

Nagyméltóságú Báró Úr!

Azon tervet, melyet Magyarországbani körutazásomra nézve Nagyméltóságod folyó hó 5-éről megküldött, igen helyesnek látván, ugyan azt némi kis módosítással, *azon időhöz alkalmazva, melyet ez álamra szánhatok*, az ide mellékelt íven Nagyméltóságoddal ismét közlöm.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy az egyes napokat, egész bizonyossággal meg nem határozhatom, 's így Nagyméltóságod is e' részbeni rendeleteiben a' napokat csak «körülbelül» tűzheti ki, hogy ekként kissé szababban is lehessen mozognunk; hírnök mindenestre szükséges lévén, ki bennünket egy nappal minden állomáson megelőzzön 's megérkezésem idejét az illetőknek határozottan hírűi hozza.

Mi a konyhát illeti, szinte egy véleményben vagyok Nagyméltóságoddal, és szakácsomat magammal vinni nem fogom. Még Balassa-Gyarmaton is, csak vacsorául szándékozván, az ottani vendéglő is el fog bennünket láthatni; azt pedig, hogy Jászberényben én főzsek-e? még majd csak Budáról fogom elhatározhatni.

Kíséretem valószínűleg kocsin menend s így nekem öszvesen 4 kocsim lesz, melyekhez 16 ló fog kiválhatni. Azt, hogy kit fogok magammal vinni, szinte majd csak utóbb adandóm tudtál Nagyméltóságodnak.

Ha netán még valami észrevétele akadna Nagyméltóságodnak az utazási terv iránt, szíveskedjék azt velem ismét közleni, egyébiránt pedig azok értelmében, mellyekre nézve eddig mór tisztában vagyunk, a' szükséges intézkedéseket annak idején megtenni.

Többnyire megkülömböztetett hajlandósággal mara-
dok Nagyméltóságod' legszívesb jóakarója
Franzensbad, Sz. Jakab h. 14-én 1847.

István s. k.

Bécs, Január 19-én 1847.

Kedves Miklósom!

A' nagy óra tehát csakugyan bekövetkezett! Nem vagyok képes kimagyarázni mily mélyen érzem a' roppant csapás súlyát. 's nem tudnám meghatározni: a közvesztességbeni részvétem, vagy saját elenyészhetlen hálám, tiszteletem, s kegyeletem magasztos tárgyának elragadtatása feletti szomorúságom nagyobb-é? Tegnap, mikor örök nyugalomra tevétek Magyar Ország legnagyobb Nádorának hült tetemeit, gondolatban élénken közibéték varázsokon magamat, 's egy fohászt küldék az Egek Urához: vajha azt, mit az Atyában vesztenk, fiában lehetnének szerencsések ismét fellelhetni!

Ez tehát ki van Kir. Helytartóul nevezve; reményem méltányolni fogják a Hon' jobbjai a' gyorsaságot és készséget, mellyel Ő Felsége a Haza óhajtságával találkozni sietett. Gyurinak ebben is, — mint *mindenben*, mi jó történik — legnagyobb része van; s bámulatra és mély tiszteletre méltó azon önzéstelen feláldozás, mellyel a' Haza ügyeit s érdekeit felkarolva, fáradhatatlan munka, tapintat, 's tevékenység által, mindent tesz, s mindenre gondol, mi az országnak szükséges, jó és hasznos. Négy kanczellárt értem, de hozzá egy sem hasonlítható! Csupa gyönyörűség velle szolgálni, — kivált miután nézeteink mindenben olly annyira meg-

egyeznek. A' dolgok legújabb fejleményében nagy vigasztalásunkra szolgált, hogy Te s Széchényi is egyetértettek véllünk. Bölcs leveledet nagy érdekléssel olvastuk, 's az azt kiegészítő sorokat is közlöttem Györggyel. Mily benyomást tón a' Helytartó kinevezése? 's a' többi e' szomorú ötletből történt intézkedések? Csinos felírásokat ki szerkeszté? A' kis Kárász mégis csak komisz emberke; de hiszem, az általad ecsetelt jelenet is — melyről még mi tudomásunk sem volt — hattyúdálához tartozik. Van-é valami abban: hogy a' Tárnok hivataláról le akar mondani? Ezt nagyon sajnálnám, mert igen szíves tisztelője vagyok az öreg Úrnak. A' kir. Helytartót várjuk ide fék 's alig hiszem, hogy egy hamar átvegye a' kormányt, mi szinte kívánatos, hogy magát állapotainkba kissé tájékozhasa.

Kegyeskedjél Fiáthnak megmondani, hogy folyomódványa már megtaláltatott; de alig hiszem, hogy czélt érjen véllé, mert régi nemességének bebizonyítására nem mutat egyebet elő, mint édes attyának kamarási rendelvényét, — melly azomban 1818-ról, midőn *pénzéli* osztogatták a kulcsokat, lévén, próbául nem szokott bevétetni; was du ihm auf gescheile Art beibringen könntest.

Gyuri különös köszönetét mondat leveleidért, melyek akár hozzá, akár hozzám legyenek intézve, mindég *fő-fő érdekléssel* bírnak reánk nézve; nemsokára válaszkéiul maga is, addig azonban arra kéret, hogy, ha jónak látnád, a Nádor halála, 's Hlvtó kinevezése iránti Leiratunkat és Kendeletünket, per extensum eszközöljed, a Tárnokkal egyetértve, a' conservativ lapokba beigtattatni.

E pillanatban veszem 17-érőli becses soraidat, melyeknek érdekes tárgyai közül csak kettőt emelek ki. 1. Den Demonstrationen hoffe ich, ist durch die Ernennung

des Stadthalters ein Riegel vorgeschoben. 2. Czeehet szükséges, hogy magad is Kedves Miklósom! segítség tartanom; mert a szegény ördögöt minden oldalról gyanúsítják. Így közelébb a' szépséges Lázi vádolá be őt Gyurinál: hogy Egressy által lett parodíroztatása iránti felszólalása azért nem engedtetett a lapokba felvételni, mert Czech Egressynek *barátja*. Daechte mauchmal ein Wort über seine Tüchtigkeit und Verlässlichkeit dürfte ihm sehr nützlich sein. — S' ha az érintetem boszorkányper iránti körülmények tudomásába juthatnál, azoknak kellő felderítése sem lenne utolsó szolgálat a szegény parókás Schwarzstrümpfler-nek!

A negyedik Haimonfi részéről ambíció és arrogancia tekintetében, engem mi sem lep meg, még azt sem csodálnám, ha a Nádorságra csak magát vélné érdemesnek s hivatottnak. ítélőmester akarna lenni Ő Mga? Ám lássa mit tesz, ki megteszi! — az ambitioser Bandwurm mellé, — legalább modorban és alkatban legjobban illene; más pedig úgy sem tenné. Referendisim??? Ohó!!! A Hlytó tanácsot vezetni? Szép szerep! de -sajnálton? a vezetetteket, mert rajtok egy mákszemnyi becsületet sem hagvand a' híres vezér! Schade um die viele schlechte Zuwege, zu dem sonst gewiss sehr begabten Hirn. A' Tárnokot tisztellem. Élj boldogul s szeresd holtig hű

Lászlódat.

1848-1849

Kegyelmes Uram!*

Rögtön parancsot küldtem gyorsfutárral Csilla-fehérvárra, hogy Kegyelmességed kívánatai teljesüljenek! A másik ezer fegyverhez való ládák tehát legközelebb szintén készen lesznek. Excellentiád szándékainak tekintetéből is valószínűleg előnyösebb lesz, ha az önkénylerek részére egyelőre még nem szükségelt fegyverek ideiglenesen a várban maradnak elhelyezve, a mennyiben ismételen kell azzal az esettel is számolnom, hogy ha a még nem teljes számú önkénytesek valamely véletlen folytán távoznak abból a községből, a melyben a tartalék fegyverek őriztetnek, a fegyverek utáni általános vágy mellett bizonyára erőszakkal elvételnek és ily módon nem arra való kezekbe kerülhetnének. Hiszen már azt is csak fáradsággal lehetett megakadályozni, hogy a fegyvereket a várból el ne vigyék, sőt arra is láttunk eseteket, hogy egyik város a másiknak hadsereit erőszakkal elvitte. De meg különben sem tudjuk, milyen terjedelmet akar a minisztérium adni a sorcsapatokhoz való újonczozásnak és bizonyára rajtam maradna a felelőség terhe, ha ilyen hadcsapatok fegyver nélkül maradnának, míg másutt felhasználatlanul hevernek fegyverek. Ugyanígy áll a dolog a fehér szíjneműekkel, mely a legközelebbi újonczozáshoz is alig lesz elegendő, míg fekete szíjneműek az önkénytesek számára kioszt-

* Eredetije német.

hatók. De törekednünk kell az önkénytesekkel megértetni, hogy valamely tisztnek váratlan megjelenése a felszerelési bizottság előtt soha sem járhat a követelmények rögtöni kielégítésével, hanem, hogy szükséges annak érkeztéről előlegesen hírt adni.

Apel tábornok utolsó hírei szerint immár ott nincs ok aggodalomra, ennél fogva fölösleges egy sorszázadnak a Vaskapu szoroshoz való detachirozása, és a határőrök egy a szorosban magában elhelyezett piquet kivételével visszatérhetnek a mezei munkához, hasonlóképpen a lovas ordonáncz kurzus is az escadronokhoz bevonható s általuk a «chevaux legers»-k erősíthetők. Excellentiád véleményéhez képest még némi sorcsapatot Brassóba hagyok. Sajnos ennek meg kell történnie, mint hogy a második székely ezred vonakodik a brassói szorosokat őrizni, mint Excellentiád egy hivatalos jelentésből láthatja. Minden megtétetett az irányban, hogy ezen ezred kielégíttessék. Ennek betetőzésére volt szánva az az enyhe bánásmód is, melylyel a kivonulásnál történt kihágások büntetettek, de nem igen fog ott többé sikerülni a más oldalról jövő izgatás hatását ellensúlyozni. Csak attól félek, hogy ez a hangulat ismét akadályozni fogja azon ezrednek az országban garnizonok és kommandókra való felhasználását és hogy az első ezred sem venné szívesen azt a feladatot, hogy mind ezen detachirozásokra egyedül használtassák fel.

Az elvonult gránátos zászlóalj ideiglenes pótlására néhány csapattal egyetemben egy század az első oláh ezredből is bevonatott Nagy-Szebenbe, a mely is magát mostanig nyugodtan és engedelmesen viselte. Természetesen magam is helyeselném, hogy Kolozsvárra székelyek jöjjenek, csakhogy ezeket a kevésbé elcsábított első ezredből kellene venni. De még ezek sem lesznek haj-

landók, félreértve a legénység ünnepeltetését, máshova való küldetéseknek engedelmeskedni. Semmi esetre sem jöhetnének oly számosan, a milyen a mostani garnizon. Mihelyt az új beszállásolási helyek megállapítva lesznek, azonnal megállapítható lesz a csapatok elhelyezése is, a mikor is annyi székely lesz oda disponálva, a mennyit a viszonyok megengednek.

Sajnos! félő, hogy ha Magyarországon, mint Excelenciád is említette, zavarok állnának be, úgy ezeket itt, — mint mindent félremagyaráznák, a mi rendzavarásokra vezethetne. Ezért legalázatosabban kérem, méltóztassék a főispán urakat oly irányban informálni, hogy egyelőre hagyjanak fel minden kemény és izgató rendszabálylyal mindaddig, míg Excellentiád magas belátása szerint a krízist befejezettnek s az időt elérkezettnek véli arra, hogy a rendes eljárás újra életbe léphessen. Ránk nézve valósággal nehéz idők járnak most, midőn nagy veszedelmek izzanak a hamu alatt. Ilyenkor nagyon kell óvakodnunk attól, hogy' az úgyszólván már szervezkedett mozgalom kitörésére alkalmat szolgáltatassunk, a mely mozgalom erőszakos leverésére kellő erővel már nem rendelkezünk. Némely eljárás módok, különösen elfogatások, nagyon alkalmas és kívánatos eszközök az izgatok részére arra, hogy a népet befolyásolják; az összes izgatókat összefogdosni pedig lehetetlen.

Nem mondhatok ítéletet a fölött, megengedhető volt-e, hogy az itteni két oláh tanár Marosvásárhelyt kihallgattassék, mert a két biztosíték jelentőségét nem tudom, úgy hiszem azonban, hogy ha azon biztosítékok szövege ottan a kihallgatást megengedi, úgy a kihallgatókat ügyeik rendezése végett előbb értesíteni kellene. (Úgy hallom, hogy egyikük egy művet ad ki és kiadójával kötött szerződése szerint időközönként itt kell

lennie.) Nem tudom milyen benyomást keltene az ottani kihallgatás inszINUÁCIÓJA, azt sem jósolhatom meg, hogy vájjon, ha elterjed az utazás híre (mely ígéret szerint szabadlábbon történend), az az utazás nem fog-e veszedelmes diadalúttá változni az egész országon. Minthogy azonban másrésről a Marosvásárhelyen ülésezendő delegált bíróságtól nem várható az, hogy e két ember miatt Nagy-Szebenbe utazzék, minthogy továbbá nem tudom, hogy a kihallgatást más bírák is elvégezhetnék-e itt, talán még sokkal tanácsosabb volna, minthogy a kiküldött bíróság úgy is csak 20-án ül össze, ezt az egész dolgot elodázni, míg ki nem tűnik, hogy az általunk gyanított magyarországi válság csakugyan bekövetkezik-e és káros hatást gyakorol-e majd erre az országra is. Hogy mennyiben helyeslendő az, hogy Laureani kormánya kifogása daczára olyan sokáig itt maradjon, azt nagyon meg kellene gondolni. Könnyű volna azután egy székely századot Marosvásárhelyre helyezni át, ellenben nehéz volna a meg sem erősített úgynevezett várat börtönök számára berendezni.

Az újonczozáshoz való végleges parancs kiadásakor a legnagyobb elővigyázatra lesz szükség, de az erre vonatkozó rendszabályokat nem lehet kiadni, míg az újonczozás célba vett terjedelme nem ismeretes. Az ülés miatt nem nézhettem meg az üteghez való 16 lovat, de oly sok szépet jelentenek nékem azokról, hogy már most kifejezhetem köszönetéinek Ezt az üteget most teljesen fel fogom szerelni, a többi ütegek pedig csak végső szükség esetére lesznek fentartva, most úgy sem lesz rangírozott zászlóaljakkal dolgunk. Azok tökéletlensége azonban ideiglenes alkalmazhatóságuknak nem fognak útjokban állani. Pfersmann csak ma van a veszélyen túl, igen köszöni a szíves részvétet; itt majd

mindenki szenved a kis kolerában, mely más régi bajokat is felidéz; valóságos koleráról azonban még szó sincsen; azért merészkedem Excellentiádhoz azzal a kéressel fordulni, nem volna-e szíves fia urát rám bízni, hogy neki az itteni vidéket megmutassam.

Fogadja Kegyelmességed azon kitűnő mély tiszteletnek kifejezését, a melylyel maradok Excellentiádnak

alázatos szolgája

Nagy-Szeben 1848. Sept. 6.

Puchner s. k.

P. S. Bechtold hadteste felől rossz hírek! Kisebb baj volna a fölkelők sikerült rohama előőrseinkre, hanem az ott önkénytesek gyanánt tartózkodó magyar urak disgustó-ja nagyon aggasztó. Az az általános vélemény, hogy ezt a Pestről jött szemrehányásoknak és korai ítéletmondásoknak kell tulajdonítani, de egyúttal úgy is vélekednek, hogy az általánosan tisztelt hadügyminister jelenléte a kedélyeket megnyugtathatná. Minden jól ment volna, ha nem hiányoznék oly nagy mértékben nyugodtság és meggondoltság.

Pest, Septemb. 12-e 1848.

Kedves Barátom!

E barátságos soraimat hivatalos sürgönnyel küldöm; mert a tárgy, melyről irok, köz dolgot illet, fontos és sürgető, 's hivatalod körébe tartozik. Erdélyből jövő ismerőseink mondják, miként ők útjukban Fülei kormányzékai titoknokkal találkoztak, ki azon hírt viszi Erdélybe, hogy itt Kossuth Dictátornak kikiáltatott.

Tudván, hogy e' hír Kolozsvártt bizonyosan zavart okozna 's rász következésű lehetne: szükségesnek vélem Téged' sietve tudósítani a' felől, hogy az említettem hír nem igaz. Az előtted bizonyosan tudva levő okok miatt Batthvánv 's a többi ministerek Szemerén kívül lemondottak tegnap. Az alsóház felszóllította a ministereket, maradnának helyeiken, míg új ministerium alakul. E felszóllításra csak Kossuth foglalta el újra helyét. A' nádor ma törvényszabta joga 's kötelessége szerint ministerelnököt nevezett ki a Batthyány Lajos személyében, ki azt, olly móddal el is fogadta, hogy ha az őt megerősítendő Felsőg elfogadja az általa tett feltételeket, melyek közt első helytt áll, hogy⁷ Jellasich vissza 's csendre utasíttassék. Az alsó ház a Batthyány kineveztetését ma este közhelyesléssel fogadta.

Becses barátságodba ajánlva maradok barátod

Wesselényi s. k.

12143

e.

A' honvédelmi bizottmány Elnöke — Báró Vay Miklós úrnak.

A honvédelmi bizottmány által nem in spécié a Báró Úr ellen lévén vizsgálat rendelve, hanem az erdélyi mindazon események megvizsgálására, melyeknek szomorú következménye lön, miszerint Erdélyt haderővel kellett a' nemzetinek visszaszerezni:

Azért mind addig, míg Beöthy Ödön l. h. biztos úr jelentése be nem lesz adva, sem azt, hogy Báró Úrnak tettei jönnek-e' kérdés alá, sem azt, hogy Báró Úr eljárása ellen semmi észrevétel nincs, a' honvédelmi bizottmány nem mondhatja.

De valamint Beöthy Ödön th. kormánybiztos úr jelentésének minél előbbi beadására felhivatott ügy ha azon jelentésben ne talán Báró Úr eljárása ellen is fordulnának elő észrevételek, azok Báró Úrral azonnal fognak közöltetni és a' honvédelmi bizottmány minden éítat nyitva hagyand, hogy a vétlenség napfényre derítethessék, 's Báró Úrnak hazánk javának előmozdítására hazafiúi készsége szerint alkalom szolgállassék.

Kelt Debreczenben február 20-án 1849.

A' honvédelmi bizottmány elnöke:

Kossuth Lajos s. k.

6197.

k.

Az ország kormányzó elnöke B. Vay Miklós úrnak.

Folyó hó 26-áról hozzám intézett levelére ezennel válaszolom:

Az igazságügyi ministerium, a⁵ melyhez az illető irományokat egybevetés 's véleményadás végett áttenni rendeltem, folyó hó 25-éről 6195. szám alatt tett hivatalos felterjesztésében véleménykép azt adván elő: hogy ha netalán merülnének is fel az iránt némi kérdések és kétkedések, váljon kormánybiztosi eljárásában némely dolgokban óvatosabban, erélyesebben, nem intézkedhetett volna-e V miután Báró úrhoz az utasítások részint a' bel-, részint a' hadügyi ministeriumtól, később pedig a honvédelmi bizottmánytól adattak-ki, — 's így az eljárás felett ugyanazoknak kellett örködniök — az irományok ezekhez lennének egybevetés 's végdöntés végett átteendőők.

Szemere Bertalan urat, ki az idő szerint belügy-

minister volt, 's a belügyeket jelenleg is átveendi, minden órán várom.

A mint megjő, gondom lesz, hogy a' szóban lévő tárgyban eljárván az végkép eldöntessék.

Es akkor kedves kötelességemnek ismerendem önt az eredményről — mi kétségtelenül megnyugtató leend azonnal hivatalosan értesíttetni.

Kelt Debreczenben, ápril 27-én 1849.

Az ország kormányzó elnöke:

Kossuth Lajos s. k.

Szolnok, 1849. Máj. 21/*

Drága barátom!

Fél órával Buda ostroma után, a mely oly fényesen sikerült, keresztül törtem magamat a zürzavaron és el tudtam jutni a feleségedhez, a kit anyáddal és gyermekeiddel együtt, bár teljesen elpusztított lakásban, de különben jólétben és egészségesen találtam. Megígértem a feleségednek, hogy ezt késedelem nélkül estafetaliter vagy bármi más úton tudomásodra hozom, hogy a hozzátartozódnak hogyléte felől teljesen meg lehess nyugtatva. Édes anyádat felkerestem a pinezében, a hol őt felöltözve friss és jó egészségben és több más hölgytől körülvéve találtam, az asszonyok mind nagyon bátran viselték magukat; a pinczét a felállított örök miatt respectálták. Feleségedet lakásában vagy száz fosztogatótól körülvéve találtam, mert általános volt a rablás:

* Eredetije német.

úgy hiszem, hogy minden érték-tárgy a pinczében lelt elhelyezve.

Mina egy kevésbé rosszul érzi magát, azt hiszem, kissé meghűlt.

Minthogy nincs időm hosszabb levélíráásra, igen kérlek, tedd meg nekem azt a szívességet, azonnal keresd fel Klapkát és mondd meg neki, hogy ellenőrző körutamban Czeglédről tettem ezt a kirándulást ide Pestre, hogy Görgeynek, a kit még nem ösmertem, bemutatkozzam; épen az ostromhoz értem ide.

Kérem Klapkát, emlékezzék vissza a személyesen rám vonatkozó két ügyre.

Fogadd szívélyes üdvözetemet. Én azonnal Szegedre utazom gőzhajóval.

A mi veszteségünk körülbelül 300 halott és 500 sebesült, de a diadal nagyszerű. Kitűnő bátorságot tanúsítottak mindkét fél csapatai.

Őszinte barátod

Hadik s. k.

Az országos honvédelmi bizottmányhoz.

Minő alapokra fektettem legyen az erdélyi részeken reám ruházott biztosi működésemet s élőtől kezdve a ministeriumok 's majd az orsz. honv. bizottmány utasításai szellemében folytattam legyen-é azt, leginkább hivatalos irataim egybevetésiből leszen megítélhető, — a' mint hogy az egyes figyelmet gerjeszthető események is csak minden tényezők kellő esmerete mellett fognak igazságosan megbíráltathatni; — azért is itt felmutatott jelentésemet felsőbb helyekről időnként nyert utasításaimból, oda tett felirataimból, az erdélyi egyházi, pol-

gári 's katonai több mint negyven hatóság — 's húsz korm. biztossal folytatott levelezéseimből, szóval az ide 5198 darabban mellékelte eredeti 's a szintűgy ide csatolt 2448 számra terjedő jegyzőkönyvben kivonatilag is feltalálható irománvokból leszek merítendő.

Alap-utasításom szerint fő teendőm vala «a' bomladozó Erdélyben a' csendet, rendet, békét, lelki uniót s testvéri egyetértést — a történetek fonalának a¹ főkormányzótól, B. Puchnertől és B. Perényi Zsigmondtól lett átvétele után — minden áron fentartani.

E cél elérhetése tekintetéből főleg «az orosz szemeltartására, a' havasalföldeli 's oláhországgali egyetértésre, az erdélyi oláh néppeli óvatos bánásra, annak lecsillapítására 's kielégítésére, a legkevésbé veszedelmes szászok búj lógató vezérei megrettentésire, és végre a székyeknek a' törvény hozás' felöllöki kedvező rendezéséig fegyverben leendő tartására» útasítottam.

Meghagyatott továbbá, miszerént «a' rám ruházott kir. biztosi teljhatalmat az erdélyi kormányzóval és kormányzókkal egyetértve, 's a' hatóságok' erányában a' létező formák' óvatos kímélése mellett gyakoroljam, az alám rendelt szebeni főparancsnoksággal is lehetőleg fentartván a' jó egyetértést».

Hasonló értelemben útasítottak az elősorolt hivatalok és hatóságok is, 's én a' m. év jun. hó utolsó napján Kolozsvárra megérkezvén, azonnal hozá kezdék a' fentebbiek szerinti működéséhez.

Ugyanis néhány napi előkészület 's magam tájékozása után, jelesen Júl. 6-án K.-Fehérvárra mentem, a honnan részint mindjárt akkor, részint a' széky 's szász vidékekről oda lett visszaérkezésem alkalmával u. m. Júl. 25-én, a' honvéd zászlóaljok' kiállításával megbízott Dobay ezredes kíséretében a' rejtek helyek megvizs-

gálását sem felejtván el — számba vettünk minden a' várban talált fegyvereket 's kelméket, azok jegyzékét maga a' várparancsnok Horák tábornok által küldetvén a főhadparancsnokság útján fel a' hadügyministeriumnak, a' mint hogy a' tisztelt ministerium az időnként előfordult szükség eseteiben, ezen jegyzék alapján közvetlenül is rendelkezett gyakorta a szebeni főhadparancsnokságnál, — így utalványozván nevezetesen számomra is két ízben azon 2950 különféle lőfegyvereket, mellyek a felállíttatni szándékolt 4. honvédszászlóalj és a tartalék seregek részire szükségelt 's 0000 darabra menő gyuta-csos puskák' visszatartóztatása és 4741 leszerelt csöveknek Budapestre rendelt szállíttatása után, még felmaradtak,

A várbeli őrsereg az időben a' Károly Ferdinánd és Keiningen gyalogságból állott, az alkotmányrai hitet azonban, a' szebeni főbb tisztekkel és az Erdélyben tanyázó soredbeli és székely katonasággal együtt, az oláh végezredbeliek kivételével, csak Augustusban, az uniót tárgyzó törvény sanctiója' Erdélyhez is lett megérkezte után tévé le, a' mint hogy ezt Puchner főhadparancsnok maga jelenté még akkor mindjárt fel, az ölet ezzel közvetlenül megbízott hadi minisztériumnak.

Hogy a K. Fehérvári erősségbe székelyek szállíttasának 's egy biztos magyar szellemű várparancsnok alá rendeltessenek, folyvást sürgetém, e' tekintetben azonban még a' hadügyminister úrnak is hiúsultak ismételt rendeletéi 's az általa parancsnokid kinevezett Donát ezredes is Puchner engedetlensége 's nyakassága 's azon körülmény miatt, miszerént rendeleteimet közvetlenül hiába intézém egyes ezredbeli, vagy osztályparancsnokokhoz 's katonai egyénekhez, helyét soha el nem foglalhatá, sőt utolsóbb időkbén rendeleteim daczára —

még oláh végezredbeli katonákat is vitetett fel Puchner az általam akkor aztán élelmi szerekkel elláttatni sokáig minden módon akadályozott várba.

Utam innen tovább lett folytatása közben — az Oláhországban ideiglenesen alakúit kormányának érkezett hozam, az ottani mozgalmak' elnyomására hírszerént közeledő orosz seregek ellen — állítása szerint — a magyar ministeriumnál is már oltalmat keresett küldöttje; míg másrésről, csakhamar e' találkozásom után Bibccsko herczegnek, 's a' vele Erdélybe menekült számos bojároknak vettem, kormányunk pártfogását, 's a' szász földön leendő további megszzenvedtetésüket szorgalmazó folyamodványukat, — és miután e tárgyban már jóval előbb fel küldém, más forrásból is merített jelentésemet, a szükséges intézkedéseket, nevezetesen a mondott herczeg, 's a' pártján lévő menekültek eltávolítását, egyenesen a ministerelnök úr rendelete alapján léptettem életbe, később is azon okból távolítván el mindent, mi az oláh vagy moldva ügyekbe való avatkozásnak viselhetne volna színét, mivel Gr. Mcdem orosz követ' H. Eszterházy Pálnak Insbruckban e tárgyban adott 's az adrianoi egyességre vonatkozott nyilatkozata szerint egyik oka lett volna az orosz seregek megindulásának, a' szomszéd fejedelemségekbeni rend ellen törekvő bár milly fegyveres erő magyar földön megszzenvedett letelepedése.

Hogy azonban a részünkről tanúsított óvatosság mellett is 40,000 főből álló orosz sereg miként szállotta meg későbbben az érintett fejedelemségeket, részletesen volt maga idejében feljelenteni szerencsém.

Az érintett körülményeknek egyébberánt, belügyeink vezetésére nézve nem vala, a folytonos felvigyázat és a határszéleknek nagyobb gonddali őriztetésén kívül, más

befolyása, 's hogy e tekintetben, valamint a székely katonaságnak ugyan ez időben lett némi nehézségekkel járt kizimozdítása körül miként jártain el, mutatják számomb, a' székelyföldről Július és Augustusban felküldött, Erdély honnak e' nevezetes részét egyebekben is t á rgyazó előterjesztéseim.

Ugyanis mindenek előtt itt óhajtám, a' törvényhozás' útján keletkezendő rendeletek' életbeléptetéséig is teljesen megbarátkoztatni az embereket az unió magasztos eszméivel s itt teremteni ki leginkább az anyagi, további intézkedéseimnek szükség esetiben nyomatékat szerezhető erőt, — a' mint hogy e' végeit Háromszéket, a' legnépszerűbb emberek kíséretében, majdnem faluról falura eljárván, Csíkszéket egész Somlyóig hasonlóképen beutazván, — Maros és Udvarhely székben is huzamosabb időt töltvén, — a megnevezett helyekről körülményesen megírtam, mikép tartottam markalis gyűléseken vagy nagyszerű tanácskozmányokon kívül, népgyűléseket is minden valamire való, a nép felvilágosítását vagy lelkesítését igényelt helységben; bejelentettem továbbá mindazon intézkedéseimet is, mellyeket az egyes székek' helyzetéhez s viszonyaihoz képest, a' fegyveres erő különféle alakokbani kiállítására nézve tettem, — előadván végre azon kisebbszerű eljárásimat is, melyeket itt olt a' helybeli körülmények követeiének egy vagy más tekintetben 's részletesen tőlem.

Ezen körutam eredményével a ministerium teljesen meg vala elégedve, — részemről azonban lehetetlen volt nem fájlalnom, hogy a' későbbben is oly sokszor sürgett lőfegyverek hiánya miatt, az általam lehetőleg jól elrendezett 's pontosan egybe íratott erőt. kellőleg soha ki nem fej thétám; juttaték ugyan a' károlyfejérvári, részemre utalványozott 's a' magyar vidékekben alakult

nemzetőrök közt azonnal kiosztott puskákból ide is, a mennyit csak lehetett, s készítettők nagy mennyiségű láncsákat is a székelység számára, de mind ez a' kívánt célt avagy csak távolról sem érthető el vélem.

Különben a tapasztalás bizonyítja, miként a székelységet, onnan lett eltávozásom után, mint teljesen megnyert lehet tekinteni 's Erdély e' nevezetes vidéke anyagi 's szellemi erejének a többi részek erányábani okszerű s tapintatos télhasználása, kétségtelenül nagy és csalhatatlan eredményeket szülhetett volna; hogy azonban improvizált és sokak által akkor is már pengetett kihozatalát valamely rendezetlen székely tömegnek, eleitől fogva úgy tekintem, mint «szántszándékos előidézését a' legvéresebb polgárháborúnak» több mint egy a' ministeriumokhoz intézett feliratom mutatja, — 's fájdalom, hogy a' hírem 's tudtom nélkül kihirdetett s minden felsőbb rendeletek daczára megtartott agyagfalvi gyűlés következményei, nagy részben igazolják előleges meggyőződésemet.

Oroszhegyi Józsnak s több akkoriban már véllem együtt működött kormánybiztosnak e tárgyban tett jelentései, azokkal együtt, melyeket a' körül nekem is több ízben volt elmondani szerencsém, kellőleg felderíthetek mind azt, mi e' dologra tartozott, úgy hogy ez úttal csak azok ellenében vagyok még 's oly végből kénytelen Berzenezey Lászlónak September hó 20-d s 28-d-áról a' ministerelnökhöz 's ugyan azon hó 26-án Mikes Kelemenhez intézett saját leveleire hivatkozni, hogy azok, valamint a' ministeriumnak a' kél elsőbbre kell válaszaí által meg légyen czáfolva a' mondott — mint magát nevezé székely főbiztosnak, a' képviselőház előtt a' véllemi folytonos egyetértést 's rendeleteimtől függést erősített, maga mentségére felhozott előadása.

Hogy a szász nemzet Erdélybe kir. biztosi minőségben lett küldetésem ellen mindjárt kezdetben tiltakozott, tudva van a tisztelt orsz. honv. bizottmány előtt; — e véllem is tudatott lépése azomban a kebelébeni megjele-
néstől nem tartóztatott vissza s a' székely földöni mű-
ködésem közben, a szászságot is bejártam.

Hosszasan leírtam Szebenből 's Brassóból, két ízbeni ott mulatósom ideje alatt a szászok ügyei körül tapasztaltakat 's eránvukban tett intézkedéseimet; el mondtam miként a nemzeti tisztség csak az uniót tárgyazó törvénynek sanctionállatása s megérkezte után méltata hivatalos függést tanúsított figyelmére, míg ellenben Szebent kivéve a' városi 's helységbeli előljáróságok és maga a' földnépe külsőleg legalább — nem mutatott semmi ellenszenvet hivatalos fellépéseim s rendelkezéseim erányában, sőt ez utolsónál, a kir. dézsma ügyében éppen akkor jött kedvező rendeletek, a lehető legjobb hangulatot idézték elé; — a szász helységekben is szólék több alkalmakkal a néphez 's az erre leendő jó befolyás gyakorlata tekintetéből, a szász lelkészeket is éppen úgy összehívtam Szebenbe, mint elébb már Kolozsvárit a református papok synodussa nyújtott hasonló kedvező alkalmat részemre. Brassóban, hol kitűnő^é jó vala akkoriban a hangulat, az oláh és német hírlapokat darab időre megszerzőm ügyünknek. míg ellenben a szebeninek nem valék képes megakadályoztatni garázdálkodásait.

A' fegyverhordásra Szebent, Brassót, Medgyest 's a nagyobb szász városokat kivéve, hajlamot nem találók, 's azt természetesen sehol nem is gerjesztők, feltűnt azomban már akkor is előttem, mikép Puchner, ki a magyar nemzetörök részére, nekem csak két ízben minisleri rendelet után adott ki 2950. puskát, a szászok-

nak, még mielőtt én Erdélybe érkeztem volna, kétezer néhány száz darabot szolgáltatott ki.

Miután kétségbe sem vonattatható, hogy az erdélyi reakciónak Szében vala fészke, az itt utolsó időkben nyilván működött, de a' kormányzék által Júnus végén elosztatott Comitenák innen túl titokban sem lehető működése vala gondjaim főbb tárgya; és e tekintetben a' megszökött főbb bűnösök elhallgatása különben is már kormányzékileg el lévén rendelve — a' helyben volt s a rendőrséggel is folytonos viszonyban állott főhadparancsnokságot tevéen minden e' féle egybejövetelekért felelőssé.

Puchner folyvást a' legmegnyugtatóbb jelentéseket tévé e' tárgyban hozzám, én ellenben időjárával értesülvén annak újból lett alakulásáról s a' Saguna püspök neve alatti működéséről, nem késtem a dologban rendelkezni. — a' mint hogy osztán ekkor történtek Bédv Ferencz dobokai főispán által azon elfoglalások, melyek az oláhságot, Szebent s környékét és nevezetesen az orláthi végezredet annyira fellázíták, hogy a főhadparancsnokság magát a' lázadás fegyveres erővel elnyomására elégtelennek nyilvánítá, saját felelőssége és főbb tisztjei kezességök alatti szorgalmazván az érintett foglyoknak, a béke csak e' ként állított feltarttatása tekintetéből kibocsájtását.

A minister elnök úr, az e' tárgyra felkívánt minden iratok átvizsgálata után, helyesli a kérdéses foglyoknak, Laureani és Baliceseu nevű egyéneknek biztos kezességre lett kibocsájtásokat, én azonban sürgetően esedezék ez alkalommal nálla, mi szerént tétetne Saguna Püspök jövődőben minden neve alatt Erdélyben történőkért felelőssé 's az előttem hitelét mind inkább veszítő Puchner helyett, küldetne mi-elébb más biztos

jellemű hadparancsnok az erdélyi részekbe; — hasonlót javallék nem egyszer, a szász grófra nézve is.

Miként monda fel a' szebenszéki közönség Octóber elején, még a kormányzéknek is azon eseten az engedelmességet, ha az rendeleteit azon túl is még a' magyar kormány utasításain alapítaná, ugyan azon hó 8-án bőven megiratott a minisztériumnak, — valamint későbbi jelentéseimből kiderül az is, hogy a szebeni széknek e' megmásoltatni hiába próbált nyilatkozata után, a' főhadparancsnokságot. a kincstárt 's tartományi biztosságot kebeléből Kolozsvárra rendeltem elszállíttatni; miután pedig ennek a katonaság s városi nép ellene szegültek, a mondott hivatalokat egyenként megszüntettem s helyettük ideigleneseket állíték fel Kolozsvárt!, — és mind ezt ország szerte köröztetvén, nevezetesen sikerrel rendelkezők minden Puchner által még el nem foglalhatott közpénztárakbeli summáknak is azon-túl Kolozsváron lelt szállíttatások eránt.

Az ország többi, sőt majd minden részeiben lelt utazásaim egyes jelentések alakjában leírása, valamint a' fővárosba ni folytonos munkálódásomról szóló minden előterjesztéseim különben is fel lévén eredetükben mutatva. itt azokból leginkább a mindjárt eleitől kezdve számosabb proclamációk s magamnak a papsággal lett érintkezésbe tétele által részünkre megnyerni törekedett oláhságra vonatkozólag leszek némely fontosabbakat megemlítendő:

A' nemzetőrségnek, az ezzel hadiminiszteri rendeld által megbízott Graefer tábornok felügyelete alatt munkába vett, azonban főleg a' magyar részekre szorított szervezése szolgáltatott első alkalmat arra, hogy az eddig csak egyes földesurak 's tisztviselők zsarnoksága 's egyéb — nevezetesen a megindult, orsz. gyűlési követ-

választásoknál is tagadhatatlanul napi renden volt elnyomások ellen panaszkodott oláhság mint külön nemzetiséget képező nép-osztály, jelenté magát nemzetőrseregek alakíthatása, hadi gyakorlatok lehetése 's fegyverek nyerhetése végett nállam.

Bár milyen kíméletesen kezeiém is ezen az akkor még semmi ellenséges lépésre nem 'vetemült oláhság irányában kényesnek mutatkozott kérdést, még sem elégíthetém ki a' folyamodók, illetőleg követelők várakozását, 's a nép-vezetői, ez ürügyet használva kísérték meg minduntalan a' nagyobb oláh népgyűlések tartását. Sokszor sikerült ezeket meggátolnom, szélyel oszlatnom, mígnem a September elején törvényileg megrendelt újonczozás, Urbánnak ez elleni, a' főhadparancsnokság által kezdetben csak túrt, későbbben azonban helyeselt 's pártolt, azért is általam — erő hiánya miatt — meg nem akadályoztathatott nép-kegy hajhászó fellépése, — de leginkább a' mondott hó 12-én az újonczok belügyi ministeri rendelet által erővel is megkísértendő öszveiratásából származott "s annyira esmeretes «lónai» véres összeütközés után egyszerre olly erővel 's olly nagy tömegekben tódult az oláhság Balásfalva felé, hogy egy oltani nagyszerű oláhnépi összejövetelnek — bár annak megakadályozását ez úttal sem hagyám kísérletiedül, — elejét egyáltalában nem vehetém többé.

A mondott helyen pár nap alatt 15 20 ezer ember gyűlt olly végből egybe, hogy ott magát rendezvén, rablókig ömöljék az egész országban azon esetre szét. ha a' kormányzék nem teljesítendi hozzája benyújtott kérelmét. Puchner ismételt felszólításaim daczára is. alig rendelt ki annyi fegyveres erőt, mellyel ennyi nép között csak a' fegyelmet is fel lehetett volna biztosan tartani, 's határozottan kimondá, miszerint katonái ere-

jét s szellemét ösmerve, erőszakos, könnyen compromissiójába kerülhető lépésekhez semmi esetre nyúlni nem fog.

Így részemre ismét nem maradt egyéb hátra, mint békés kiegyenlítésnek próbálni meg útját; a' mint hogy e' béli eljárásomról a' hely színén lett megjelenésem ⁷s húzamosabb ott mulatósom után Sept. 30-án volt terjedelmes jelentést tenni szerencsém. Az oláhság fő kívánala volt egy, Nov. 1-ső napján összehívandó, saját ügyeiben határozandó rendezett népgyűlés tarthatásának megengedése, — mit azonban utolsó perczig határozottan megtagadtam; — továbbá az újonczozást kéré megszüntetni, — a mi is a lónai esemény után ministeri rendeletnél fogva már néhány nappal elébb bevala tiltva; a politicus vétkesekre kért általános amnestia helyett azok⁷ egy részinek biztos kezesség meletti kibocsáttatásával kelle az oláhságnak beérnie; — és itt meg kell jegyeznem, hogy mind ezen, úgynevezett politikus vétkesek közt szorosán véve alig volt több két tetemesebben terhelt egyénnél; ezeket is pedig u. m. az abrudbányai nvomozások után ott fogva tartott vöröspataki lelkészt Bálintot, és az ofténbányai jegyzőt Mógát, a' nyomozási iratok felküldése is elrendeltetvén Saguna püspök közbenjárására, maga a miniszerelnök renddé a komi. szék útján kezességre kibocsáttatni; — mert az ezeken kívül hírlapilag olly sokszor felemlített vásárhelyi fogoly Mikásnak, még Jún. elején megvala — vétsége kisebb volta tekintetéből a korm., szék által fogságának kezesség melletti, a balázsfalvi gyűlésig azonban azzal élni nem kívánt, elhagyhatása engedve.

Így van arra nézve is a dolog, miszerént több oldalról állítaték, hogy Balásfalván a lázadó oláhok egyenként «salvus conductust» nyertének tőlem, — míg a

valósággal csak annyi egyezik meg, hogy az oláhok közötti azok, kik felszólításomra azonnal elhagyák Balásfalvát, olly tartalmú nyomtatott kis czédulát nyertek, mely által a' lehető öszveütközések' kikerülése tekintetéből el valának — az illetők, nevezetesen a Maros mentében cordont húzott nemzetörök, a' békésen haza térők több helyt megkísértett bántásától tiltva, 's ha e' belsők egyes félénkeket ily módon eltávolított intézkedésem nevezetesen sietteté a vész-jóslott, általam utolsó perczig szemmel tartott gyülekezetnek minden kihágás nélkül történt szétosztását, — tapasztalásból mondhatom.

Ez időtől fogva azonban még sem térhetett többé vissza az országnak, addig gondosan megóvott békéje; — Urbán nagyszerűen üze gyalázatos játékát s fondorkodásait; Puchner pedig, ki eddig is folyvást ki tudá a' katonaság elhelyezését, a' székely katonaság kihozatalát ágyúknak Kolozsvárra leendő szállítását s. a. t. tárgyazó rendeleteim játszani, részint az általa megakadályoztatni szándékolt agyagfalvi székelygyűlés, részint az egyes vidékek oltalmára kiküldött kisebb csapatainak a' magyar nemzetörsergek által történt lefegyverzése, 's katonáinak több állomásokon a' honvédek közzé lelt besoroztatása miatt még inkább kezdé öszvehúzni erejét, — úgy hogy ez eránt a' hadi ministeriumnak is sürgetőleg kéntelelnítellellem jelentést tenni; — az onnan érkezett parancsnak sem lett azonban egyeb sikere, minthogy a főhadkormányzó meghagyott Kolozsvártt hat hiányos század Károly Ferdinánd ezredbeli egytül egyig oláhokból álló, azért is általam tisztjeivel együtt újból felesketett 's nemzeti lobogóval ellátott gyalogságot.

Még ekkor nem lépvén tettleg fel a' sorkatonaság ellenünk, sikerült elnyomnunk az oláhok által itt ott már megkísértett kissebb s nagyobb erőszakos fellépé-

seket: midőn ellenben két nappal az Oct. 16-ára hirdett agyagfalvi székely gyűlés megtartása után, Puchner kibocsátá, az egész országnak ostrom-állapotba lett tételét tárgyazó hirdetményét, és az általam ezért hivatalától fel is függesztett Saguna püspök is szét küldötte Puchner e' lépését helyeslő pásztori levelét 's miután elterjedt az oláhság között néhány lázító 's úgynevezett oláh *tribün* rögtönitélet által kevés idővel az előtt történt kivégeztetésének híre, — megkezdődtek — a' csakhamar ezek után bekövetkezett rendetlen 's szerencsétlen székely-hadjárás által még mindinkább növelt — zavarok, — meg, Puchner, Saguna, 's Urbán firmái alatt, azon istentelen pusztítások, 's gyilkolások, melyek' meggátlása, elegendő erő hiányában nem állott többé hatalmamban.

Öszvesen nem rendelkezhettem u. i. — a' honvédek 's Mátyás-huszárok' nagy részének M. Vásárhelyre lett beszoríttatása után — többel mint egy gyenge zászlóalj honvéddel, pár száz Mátyás-és aranyos székbeli székely lovasok s a fentemlített Károly Ferdinánd ezredbeli oláhokból álló s azért véreik ellen nem is használhattott gyalogsággal; — mert hogy az országban szét szórt 's különben sem számos magyar nemzetörököt veszlyegeUe tűzhelyeiktől távol eső vidékeken használni nem lehetett, 's hogy az erdélyi magyar népfelkelés nagyobb szerű védelmi vagy ellentállási tényezőnek az ol-tani körülmények között nem tekintethetett, tárgyavatott által bizonyosan nem fog tagadtathatni.

Irataimból láthatni, hányszor alkalmatlankodtam szorongattatásaim között a kormánynál nem csak én, de mellém rendelt korm. biztos társaim is segélyért; — kiderül azokból továbbá, nevezetesen az Oct. 21 's 23-dik napjain kiadott hirdetményeimből, hogy mennyire igye-

kezem az országban a' megmentésünkre szükségeseknek veiteket kifejtteni 's miként törekvém e' végre a' bihari, szabolcsi, hajdú kerületi, debreczeni stb. nemzeti öröket megnyerni, — de kiviláglik ugyanonnan az is, hogy mennyiszer hiúsultak meg mint p. o. a' (i. Károlyi Kde határozott időre beérkezni Ígért serege' elmaradásánál, a Katona Miklós csapatja elkésésénél sat. — előre táplált reményeim.

Így történt, hogy az ellenség, mellyel pedig Puchner Oct. 29-én nyilvánított látszólagos hajlama mellett sem vala Nov. 2-án hozzá intézett feleletemben kifejtettek szerint valamely tisztességes egyezkedés vagv békekötés reményelhető, és melynek ereje az 1974. sz. a. látható. eredetiben az orsz. honv. bizottmány rendeletéből fel küldött kimutatás szerint, az újonczok kihagyásával 11,4(50 gyalog, 1(580 lovas rendezett katonaságból és nagyobb mennyiségű ágyú ütegekből állott, minden nagyobb akadály nélkül folytathatá hódításait, mígnem az. magának Kolozsvárnak is megkísérté elfoglalását. Az ennek közelében esett szamosújvári első szerencsétlen csatának, tábornokul kinevezett s a' vezérséget is több levelei tanúsága szerint elfogadott s gyakorlott Baldacci által készült körülményes leírása, a hadi ministeriumhoz maga idejében fel ment, 's az ezt csakhamar követett kolozsvári szerencsétlen visszavonulásról, — rajta kívül — többünk által is tétettek akkor mindjárt hivatalos jelentések.

Részemről e tekintetben leginkább azokra hivatkozom, melyeket 2254 és 2290 számok alatti felirataimban valék előterjeszteni szerencsés; nevezetesen az utolsónak alatti, a' visszavonulás teleti tartott katonai tanácskozmány eredményét tanúsító, a %. alatti okirattal együtt, eredetiben még akkor mindjárt felküldött rekeszt-

vényeire, — melyeknek pedig elseje, időközben kétség-telenül nyert az által becsben s jelentőségben, miszerént aláírói egyike vitéz halálával, másika sebeivel 's a' többiek hősies magok viseleté által szerzőnek meg nagyobb hitelt, akkoriban sokak részéről bátorság hiányával gyanúsított állításaiknak; minthogy ez okból rám nézve szintűgy nőtt belbecse az ugyanezek által kezemhez küldött fent már megemlített % alatti bizonyítványoknak.

Az érintett hadi tanácsi jegyzőkönyv szerint a' kolozsvári védseregek' kivonulását, a' helybeli nemzetőr-sereg gyávasága, a' városban tanyázó Kari Ferdinánd ezredbeliek — későbbben is valósibb — rász hangulata, saját összesen egy gyenge zászlóalj gyaloghonvédből, egy osztály lovasságból 's hat gyakorlatlan, nagy részt még ütközetben sem volt tüzerekkel ellátott ágyúból álló seregünk' csekély s a Magyarországból kérésemre beküldött bihari, szabolcsi és hajdúvárosi, a 2018, 2155 és 2172. számok alatti levelek tanúsága szerint ugyan jelentékeny számú, de legnagyobb részben fegyvertelen s egytől egyig gyakorlatlan nemzetőröknek elegendő rendes sorkatonaság hiánya miatti — használhatatlan volta 's azon zavarok tették elkerülhetlenné, melyeket Baldaccinak a kolozsvári nép által az elválasztó utolsó pillanatokban történt elfogatása a' táborban okozott.

Ellenben, hogy a több oldalról közeledett ellenségnek miből állott legyen a' többször felhívott jegyzőkönyvben is megemlített a' mienket sokszorosan felül múlt ereje, bizonyíthatja Kolozsvár városa előljárósága, melynek falai között eltávozásunk után néhány napon át több tanyázott 10,000 sorkatonaságnál.

Szerencsénk vala, hogy ágyúinkat, az álladalmi összes pénztárt s annak egyéb javait, nagy részben meg-

menthetők, a' mint hogy mind ezekkel 's öszves seregünkkel Nov. 17-én Hunyadra vonultunk.

E szerencsétlen napot kevésel megelőzve 2914. sz. a. kelt rendeletében azt méltóztatott a' tiszt. orsz. honv. bizottmány meghagyni, miszerént visszavonulás esetében N. Váradról kezdessenek meg ismét a' hadi működések, — később kötelességemmé tétetvén, hogy részemről is kövessek el mindent, a' mi az elmozdított Baldacci helyébe kinevezett főparancsnok Kolozsvár mentül előbbi visszafoglalása körüli működéseit elősegítendi; a' honnan ez időtől kezdve nem hagyám többé el az erdélyi részekből egészen soha ki nem vonult tábornok 's annak főleg élelmészéről 's egyéb szükségei fedezéséről igyekeztem mind addig kellőleg gondoskodni, míg nem Kolozsvár ismét vissza Ion a hős bajnok Bem által foglalva, a hol is még néhány napig működvén, kir. biztosi hivatalomat a tisztelt orsz. honv. bizottmány rendelete szerint, nem késtem utódomnak Beöthy Ödön bihar megyei főispánnak általadni.

Es ezzel megszűnt majdnem 7 hónapon keresztül lehető legnagyobb erőmegfeszítéssel vitt, keblemben azonban terhes tisztem híven lett teljesítésének öntudatán kívül, keserű tapasztalások emlékénel egyebet hátra nem hagyott megbízattatásom.

Kelt Debreczenben Auguszt 5.-d 1849.

H. Voijs.

Bot, 12 Octóber 1849.

Igen tisztelt Barátom!

Elértünk a szerencsétlen revolúciónak utolsó stádiumában, mikor már nincs egyéb hátra, mint hogy

mindenki, hibás és nem hibás, magát lehetőségig ki mentse. És az elsők, az utolsók ügyét igen is nehezítik, mert a hamis bizonyítások napi renden vágnak — de azért az, ki ártatlan sem tehet egyebet, mint hogy magát hiteles és való bizonyítványokkal igazolja — osztán a bírák lelkiösmeretétől függ egyiket a másiktól megkülönböztetni. — Nekem valótlanságokhoz folyamodni nem szükséges, meg köszönöm azt, ha az igazságot ki tudom elegendőleg tüntetni.

Hogy én mint kormánybiztos Erdélyben mit tettem, és mit nem tettem, azt Puchner után (kitől biztosan remélhetem, hogy saját kedvező nyilatkozatait melyeket irányomban tett, meghazudolni nem fogja) leginkább te tudod; minél fogva bátor vagyok ezennel föl szólítani, méltóztass *német* nyelven nekem a következő tartalmú bizonyítványt adni lehető leginnepélyesebb alakban — és ezen alkalom által Rofra el küldeni mentől elébb t. i.: hogy én

mint kormánybiztos Kolozsvárra érkeztem October első napja körül — a napját határozottan nem tudom, de egy pár nap külömbsegnél több semmi esetben Hintsen — lehetne úgy is írni, hogy September utolsó vagy Október első napjaiban érkeztem Kolozsvárra.

Hogy addig míg Szebenbe mentem mint kormánybiztos, néhány napokat Kolozsvárit töltöttem, de teljes tétlenségben, a nélkül, hogy valamiben elegyedtem volna. Hogy Szebenben (már nem tudom mennyiben tudod) magamat negative és Puchnernek telyes megelegedésére viseltem. Hogy onnan Kolozsvárra visszatérve, ott mulattam néhány napokat telyes tétlenségben. Hogy Kolozsvárról October vége felé Pestre fel indulván, az óta tudodra (mi úgy is van) Erdélyben nem is voltam; addig pedig míg Erdélyben voltam, a Székely zavarokban oláh

csatározásokban és egyes személyek ellen hozott ítéletekben legkisebb befolyásom sem volt.

Mind ezen pontok az igazsággal telyesleg meg egyeznek, minél fogva remélhetem, hogy ezekre nézve adhatsz bizonyítványt a nélkül, hogy magad compromittálnád, — mit még azon esetben sem óhajtanék, ha az által magamat menthetném.

Ha a felyebbi pontokat egyes adatok és példák s nyilatkozatok által, de melyek az igazságnak megfelelnek, megerősítheted — úgy annál jobb.

Egyébb eránt jó lessz minden bizonyítványokat németül írni.

En a napokban indulok vissza Pestre — de azért csak méltóztass a bizonyítványokat — a Pestre szólókat is mind Pofra küldeni — honnan kézbe fogjuk kapni. Egyébb eránt hogy ezen bizonyítványoknak nyerése igen sürgetős, azt újabb idők elegendőleg bebizonyították.

Bocsánatot kérve alkalmatlankodásomért, és kéresemet újjítva vagyok alázatos szolgád, barátod:

b. Kemény Domokos.

U i. Tizsánénak ide zárt levelét én bontottam fel, mivel lehetséges, hogy nőddel nem leszel egy helyt. Egyébb eránt e levelet Tizsáné előttem föl olvasván, tartalmát már előre tudtam, s azért voltam bátor föl-bontani.

*

Felszöllíttatván ifj. gróf Bethlen János által, hogy adnék bizonyiságot azon tetteiről, melyeket Erdélyben komi. biztossága alatt tett, azok iránt, a' mennyiben előttem tudva vannak, következőleg teszek hiteles bizonyiságot — s felhatalmazom egyszersmind az illető

grófot, hogy ezen bizonyítványomat bármely bíró előtt használhassa; — Nevezetesen:

I. Tudom, hogy a' múlt 1848-ik évi September hó elején leérkezvén ifj. gróf Bethlen János Erdélybe, mint az akkor ő felsége által megerősített Ministerelnök grót Batthyány Lajostól Báró Vay Miklós Erdélyi korm., biztos ő excellentiája mellé kinevezett segéd biztos, — itt több napokon át teljes tétlenségben ült Kolozsvárt, egészen addig, míg

II. Híre jövéen annak, hogy az agyagfalvi gyűlésre Székely nemzeti ülés hirdettetett, mit a kedélyek akkori ingerült állapotában helyeselni lehetetlen volt, általam, mint akkori kormányzó által M.-Vásárhelyre küldetett oly czélből hogy az említett gyűlés megtartását lehetőségig gátolja meg addig is. míg én oda személyesen megérkezhet ném.

III. Az October 6-án 1848. tartott ülésen, valamint az azt megelőző napokon is tanúja voltam, miként a' nevezett gróf mindent elkövetett arra, hogy a' felizgatott nép kedélyét lecsillapítsa; ugyanis

1., Azon Conferentiában, mely a' gyűlés napját megelőzőtt napon tartatott, közre munkált arra, hogy mondassák ki a Conferentiában, miként a tömeget oly határozat hozatalára kell bírni, miszerint az egybe gyűlt, és semmi rendet's fenytéket nem ismerő nép ne vitessék ki tömegestől a' magyar földre; hanem csak arra szólítassanak fel az egyes székely székek, hogy saját védelmükre gyűjtsenek erőt, következésképen a gyűjtendő erőt csak Erdély belcsendességére csak akkor és annyiban ajánlják fel, mikor és amennyiben azt törvényes hatalom veendi igénybe; — és hogy ezen szellemen szokhassanak fel Erdély minden ajkú polgárai a' bel közcsend és béke fentartására.

2., A' Conferentiában így kimondott elveket a nyilvános nép ülésben is erélyesen pártolta, a' midőn pedig több agitátorok nem mulaszták el a' nevezett gróf Bethlen Jánost és mérsékeltebb pártját kimondott és sürgetett elveikért fenyegetőzésekkel megtámadni, annyira míg határozatba is tétették, a' gróf ellenére, hogy a' székely tábor rögtön alakíttassák és tömegestől vitessék ki. Az eképen keletkezett veszélyes határozat ellen működni

3., nem szűnt meg a törzstisztekből 's korín, biztosokból kinevezett választmányban is, mert egész erejéből azon volt ott is. hogy a székely sereg ne megszerveztessék rögtön, hanem az 1. pont alatti terv vétessék teljesedésbe. Es ez gróf Hetiden Jánosnak és több hasonló érzelmiteknek működése következtében az agyagfalvi téren, egy malomban tartott conferentiában el is határozott a' többség által. Azonban

4., Midőn ezen határozatot ki kellett volna mondani. az agitátorok felhasználván a' Románok által a' magvarokon minden felé elkövetett kegyetlenségek és elfogások hírét, annyira felbőszítették a népet, hogy midőn ifj. Bethlen János és többek bék.tő szellemben szólották, őket mindenféle fenyegetéssel illették, nevezetesen épen a' gróft agvonlövással is fenyegették. E szerint

5., A' grófnak és a vele tartott mérsékletebbeknek minden igyekezete dacára elhatároztatván, hogy a székelyek rögtön kihozattassanak, még pedig tömegestől, ekkor Berzenezey László polgári biztosnak, 's Zsombori katonai parancsnoknak oly hatalommal neveztetek ki, hogy azokat, kik nem engedelmeskednek, halállal is megbüntethessék.

6., Gróf Bethlen János pedig a' Dorsner vezérsége alatti előcsapattal élelmi biztosul küldetett el, nem lévén

a' katonai eljárásban semmi hatalma s nem is elegyed-
vén abba.

7..Midőn a felbószított, nép a' gyűlés alatt a' Gr. Latour által küldött? s M.-Vásárhelyen elfogatott courir kiadatását sürgette, gróf Bethlen János több hasonló érzelmitekkel szegült a' veszélyes czélzat életbe léptetése ellen, s vitte ki végre a népnek e részbeni lecsencjesítését, mely körülményhez tiszta tudatomból állíthatom azt is. miszerint az említett curir akkor fogatott el M.-Vásárhelyt, midőn a gróf még biztos nem volt.

IV. Tudom azt is. miszerint a' M.-Vásárhelyt stata-
rialiter kivégeztetett román tribunus Pap László halála, pár nappal előbb történt, mint a' nevezett gról ott biztos lett volna.

V. Agyagfalváról visszamenő utamban a' fellázadt románok miatt több napokat kénytelen lévén M.-Vásárhelyi mulatni, s az alatt gróf Tholdalagi Ferencz a fő-tisztségről lemondván, kénytelen voltam ifj. Bethlen Jánost Marosszék kormányzására helyettesi minőségben kinevezni; ki is ezen kineveztetését. kedve ellenére, s azon nyilatkozata mellett fogadta el. miszerint egyedül az anarchia megelőzése tekintetéből, és csak a fenforgó zavarok lecsendesítéseig viszi helyettesi hivatalát, reményelve, hogy helyette minél előbb más fog kinevezteni. Így elvállalt helyettesiségében el is követett mindent a kedélyek lecsillapítására, s minden kihágásoknak és kegyetlenségeknek mindenkor nyilván ellene mondott.

Melyekről, mint tiszta tudomásomra levő dolgokról hitelesen bizonyítok.

Pest. October 11-ike 1849.

(P H.)

Gróf Mikó Imre s. k.

A PESTI ÚJÉPÜLET ÉS THERESIENSTADT

1852 AUGUSZTUS 16 — 1858 JÚNIJS 7

ÖT HÉT A PESTI ÚJÉPÜLETBEN

1852 aug. 16. Ma reggel kilencz órakor hirdették ki előttem ítéletemet egy szűk szobában, egy valóságos régiségi lomtárban. Ott állt az egész hadi törvényszék: sírból kilépett nyugdíjas katonatisztek,** hülye rokkantak, gondolkozni és érezni képtelen öregek, aztán egy-néhány altiszt és közlegény, mindnyájan fedett fővel és kivont karddal. A zsoldos gyilkosok kört képeztek. Én középre álltam és keresztbe font karral, fölemelt fővel, nyugodt szívvel (meg vagyok győződve, hogy üterem egy csöppet sem sietett) hallgattam a legaljasabb hazugságok ama férczeletét, mely engem négy évi börtönre érdemesített. Annyira fölötte éreztem magamat ennek az engem környező egyenruhás rongynépnek, annak a láthatlan hatalomnak, mély ezt az akarat nélküli nyomorult gépet mozgatta, — annyira megbotránkoztam eme lelkiismeretlen és hálátlan eljárás alávalóságán, hogy fájdalom, keserv vagy mélyebb felindulásnak legcsekélyebb nyomát sem éreztem, sőt valóságos büszke érzés vett erőt rajtam a mint kiléptem a szobából, melynek ajtaja nyitva maradt s így nagy embertömeg tolakodott oda, hogy az ítéletet meghallja. Visszatérésemkor miny-

* Eredetije német.

** Egyike ezeknek a bakóknak, Schwáby nevű, félig vak, $\frac{3}{4}$ süket, az insurrectióban 1807-ben az atyám alatt szolgált, mint hadnagy, most főhadnagyi nyugdíjából s a hadi törvényszékeknél nyert napdíjaiból él; ma bizonyosan kétszeres díjat fog kapni. *B. V. M. jegyzete.*

nyáján levették fővegeiket, tisztelettel helyet csináltak, sőt sokan hangosan is kifejezték bosszankodásukat.

Ezután auditoromhoz vezettek* a ki a porkoláb-nak** adott át. Ez megmutatta nagy tágas szobámat a harmadik emeleten, pompás kilátással a Dunára. A szoba teljesen üres és szörnyen piszkos volt. Estvére kitakarították s az «Európa» vendéglőből bebútorozták. És most itt ülök elzárva az én jámbor, jó lelkiismeretemmel. A császárt holnapra várják Pestre. Tegnap tudakozódott utánam dr. Bach, vájjon fogva vagyok-e már? Nos tehát elérte célját az eb; én azonban istenre és üdvösségemre esküszöm, hogy szívesebben vagyok államfogyó, mint lettem volna Magyarország Helytartója az ő áruló terve szerint. Magam is csodálom, mily nyugodt és elszánt vagyok. Sokat tesz erre a bizonyosság érzése is. Négy éve hajszol engem ez a most hatalmon levő söpredék. Most tudom, hogy vagyonom gyermekeimé marad, így ők gond nélkül élhetnek. Szegény anyáin^ha ezt a csapást túléli; Katim erős lelkű s még inkább szeret engem, mintha ingadoztam és a kísértéseknek engedtem volna! Most csak egészséget. Megtörhetnek engem a nyomorult gazok, de soha meg nem hajlíthatnak.

Aag. 17. Talán sohsem aludtam jobban, soha nyugodtabban, mint az elmúlt éjjel; erősítő az igaznak álma. Rendbehoztam a szobámat; megöltem a falon egy légió óriás poloskát, míg végre egy katona lépett be hozzám szolgálatra s ki akarta tisztítani «a mondúro-

* Ezt Bilkonak hívták, egy ostoba cseh s a mellett félénk, mint a nyúl. Midőn peremet átvette, százados volt, annak óhajtott bevezése után soronkívül őrnagygyá léptették elő.

** Nevc Rajtko volt, még fiatal ember. *b. V. M. jegyzete.*

mat», a mely azonban már ki volt tisztítva. Reggelimért küldtem őt.

Most a porkoláb is utána nézett, vajon nem szöktem-e meg tőle s elmondta nekem, hogy ebből a szobából vitték a vesztő helyre Batthyány Lajost. Csányit, Perényit és Jeszenákot; maga a hely is, a hol bitójok állott, látható volt ablakom alatt.

E látogatás után egy második következett: egy kövér asszonyság mutatta be magát mint dr. Balogh neje s elmondta, hogy bennünket csak a konyha választ egymástól, hogy ő négy hónapra van elítélve, görcsökben szenved, ezért hetenkint delejzteti magát, mert a delejes álom félüdti stb, e mellett rendelkezésemre bocsátotta könyvtárát, ajánlotta szolgálatát ha kifelé levelezni, vagy valamit ide becsempészni akarnék. Mindent megköszöntem neki, leginkább pedig látogatása ismétlését.

Tizenegy órakor sétálni mentem az udvarra, egy szűk napfénytelen térre, mint valami mély kútba. A társaság nem valami kellemes volt, de közte számos ismerősre találtam: Hertelendy Miksa, egy Török nevű úr Békésből, Simonyi a festő, kit egykor Londonban herczeg Eszterházy Pálnak ajánlottam, a ki ezért most igen hálásnak mutatta magát irántam, — Székely Dávid, a kit a testőrséghez segítettem, — Elek Ferencz, Natali, Macskásy, Boér, Fejér stb. A folyosókról néhány fogolynő kíváncsian néz az ablakon, köztök Lövey Klára. Teleky Blanka is itt ül ebben a ketreezben, a hol jelenleg 130-an vagyunk szenvedőtársak.

A porkolábnál ebédeltem, hol havonkint 15 frtért fogadtam étkezést. A «téns asszony is» velünk ebédelt, egy eredeti káplárné, Téns asszonynak hívatja magát. Ugyancsak papucs alatt tartja a férjét. Néha furcsa

beszédet tesz . . . «Higye meg Nagyságod, így szólt Hertelendyhez, nekem olyan finom nevelésem volt, hogy most is eltársaloghatok akármicsoda excellentiás aszszonynyal ... a teremtését.» Egy három éves csudaszép gyermekkel sok tréfánk van. Hír szerint több látogatás volt bejelentve, de valamennyit visszautasították. Úgy hallom, az audifor Albrecht főhercegtől kapta eljárási szabályait. A császár azonnal a Palota melletti táborba szállott.

Aug. 18. Kora reggel harangzúgás és ágyúdörgés hirdette a császár születésnapját. Isten bocsássa meg neki, a mit ellenem vétkezett.

Még semmi látogatás! A helyett egy szép virágosár, pompás gyümölcsökkel, ismeretlen kéztől. Egy névtelen levél, mely nagy részvétről s általános megbotránkozásról beszél; női kéztől, hibás orthographiával, torzított vonások, durva papír.

Aug. 19. Alant az udvarban egy szivattyú és kút van. Nagyon meleg volt s egy pohár vizet kértem egy fogolytól, egy láncban levő tisztos kinézésű öreg embertől. Észrevettem róla, hogy Debreczen vidékéről valónak kell lennie. Úgy is volt. Madaraszról való. Természetes hogy itt engem látásból már ismert. Üebreczenben is látott. Csendesesen ezeket a szavakat mondta: «Jól tudjuk miért van itt Excellentiája. Isten erősítse. Hazáért, válásért szenvedni szép dolog. Két hónap múlva haza megyek; megmondom tiszteletes uramnak, hogy láttam a mi kegyes főcurátorunkat.» Szegény parasztember; két politikai menekültnek két napi szállási adott s ezért már négy hónap óta csörgeti itt a lánczot.

Meglátogatott gróf Mikes János, Sigmondy és Kossalko.

Aug. 20. Erdélyben működésem idején Sombory volt

a székely huszárok ezredese. Három évre ítélték. Az itteni fogházban tölti ma az éjét Josefstadt felé utaztában. Szörnyen le van verve, szinte vigasztalhattam Papot kívánt református — hogy estve vele imádkozhassék. Megértettem vele, hogy ez nehézségekkel jár; a helyett szobámba hívtam, a hol egészen derültté és vidámmá lett. Holnap tovább utazik.

Aug. 21. Ma érkezett meg Duschek. Sírt mint egy gverek, hogv magamhoz kértem s kénvelméről már előre gondoskodtam. Szegény mint a templom egere s családjának sorsa felett aggódik. Ez a jutalom azért, hogy a kormánynak megmentett egy pár milliót a forradalomból.

Aug. 22. Egy kedves levél az én jó, *erős* lelkű anyámtól 18-dikről. Megnyugtat állapota felől. Felel az én levelemre, melyben jelentettem, hogy be vagyok zárva. Csudálom lelki erejét s bizonynyal mindvégig hozzá méltónak fogom mutatni magamat. Meglepett a látogatásával testvérem Lajos, Zsolezáról. Fölkeresett Györki is, a ki nagyon felindult volt azon, hogy leánya, a férjétől Jankovicstól megszökött s Vay Józssival szerte kóboról, — ezeket kellene becsukni.

Aug. 23. Mészáros segédtsztjeinek egyike Német János, a ki kegyelmet kapott, ma Bilkonál, a várószobában talált engem. Történetesen ő volt az, a ki Debreczenben a Madarász állal szobám elé rendelt őrt onnan elrendelte. «Mit? Így szólt az auditorhoz, hát ezt is elítéltették a bécsi urak? Hiszen ezt mi mint «Schwarczgelbet» fel akartuk akasztatni. Az már igaz, hogy maguk nem tudják mit cselekesznek.» — Vén fecsegő, kinek semmit sem vehetni rossz néven. Lakásomnak az a kellemetlensége, hogy ablakom alatt «botoznak». Alig múlik el nap, hogy legtisztességesebb emberek 12—25—

30 botot ne kapjanak, a mi borzasztó! Ma büntettek így két testvért, egy üvegest és egy szabómestert. Szívzaggató volt. Becsukjuk a külső ablakokat, midőn ezek az istentelen kínzások kezdődnek, de a jajkiáltás mégis felhallatszik. Csaknem mindnyájan «másod fokú felségsértésért» kapják az ilyen büntetést, tudniillik a császár szidalmazásáért. Megvallom, mesének tartottam azt, a mit a közönségnél a «neugebaudeban» gyakorolt kínzásokról beszélnek. Most azonban naponkint kapom róla a bizonyosságot.

A porkoláb beszélte nekem, hogy a még mindig működő három hadi törvényszék tagjai, mint kérdezősködnek ő nála minden reggel, vajon «nem érkeztek-e új foglyok»? Szomorúan távoznak el, ha — a mi ritkaság — kérdésekre *nem* a felelet. Hiszen az ebek többnyire a reájok eső napdijból élnek. Valóságos vérpénz.

Aug. 24. Meglátogatott ma az én jó Gyurcsányi Gáborom. Duschek rosszul van. A lánczsörgés és a botozás ablakunk alatt egészen izgatottá teszi.

Ma az történt, hogy a szolgálk ily szavakkal vett búcsút tőlünk: «Nagyságos urak, ma kikapok még 25 botot, aztán eleresztenek, azért isten áldja meg a nagyságos urakat.» Megajándékoztam s intettem, hogy erősen tartsa magát. «De hiszen, nincs a császárnak olyan káplárja, a ki én belőlem egy hangot is kivegyen.» A botozásnál a porkolábon kívül az illető auditor is jelen van. Egyik, egy egészen fiatal főhadnagy, biztatja a verőket, hogy erősebben vágjanak, a mit azok egyébiránt, kivált jól öltözött embereknél, kedvteléssel cselekszenek; a parasztok iránt enyhébbek.

Aug. 25. Duschek annyira izgatott, hogy aggódni kezdek miatta. Éjjel sóhajtozik, nyög, sír. Szánni való. szegény. Nem rabnak való. Most nyugodtan alszik. Az

egész napot poloskaöléssel és egérfogással töltötte — az egykori pénzügyminiszter!

Meglátogattak: Szilassy, Usz kapitány, Dercsényiné. az én szegény barátom Bene, a ki azt mondá, hogy hozzám szívesen bezáratná magát, Ráday és Patay.

Aug. 26. Bilko irodájában a helyettese Deliek őrnagy van, egy belga. Ma lenn voltam, hogy néhány levelet átvegyek. Két vasba vert parasztember szintén híreket kapott. Minthogy a levelek magyarul voltak írva, Deliek pedig azt nem érti, engem kért meg, hogy olvassam föl azokat az illetők előtt, egyszersmind mondjam meg neki nincs-e bennük valami gyanús. Egyiknek az anyja ír, másiknak a felesége, egyszerűn, szívből, megindító-kig. Mind a kettő könnyekig megindult, nem különben maga a felolvasó is. Az őrnagy megbízása folytán megmondtam nekik, hogy a levélre válaszolhatnak, csak hogy a mit írnak természetesen az irodába kell beadniok. «Igen uram, de mi nem tudunk ám írni; aztán hol vegyünk léniát meg papirozt.» Mily hálásan vették ajánlatomat, hogy én majd írni fogok helyettük! Igen is meg voltak aztán elégedve munkámmal.

Ebben az átkozott léghuzamos udvarban oly köhö-gést kaptam, hogy kénytelen voltam dr. Kovácsért küldeni.

Aug. 27. Az én kedves Katim visszatért Becsből s meglátogatott, úgy szintén Hertelendy Ignác is, egykori torontáli főispán, ki testvérenek Miksának hozta meg-kegyelmeztetése hírét. Ő maga bántatlan maradt, pedig ott volt velünk Debreczenben s mi mindent el nem követett, hogy alkalmazást nyerjen Kossuth alatt, sőt hír szerint, még Szegeden is jelen volt.

Aug. 28. Ma a sógorom *Lützov* látogatott meg nejével és leányával, kedves Katim és Klára is itt voltak velök.

Aug. 29. Kedves nőm elhozta magával Sigmondyt. Némi házi ügyeinket rendezgettük.

Aug. 30. Gulácsi szép dinnyéket hozott Bugyiból, nagy öröme a porkolábnénak. Asztali borral is elláttam férjét, a ki kedveli a jó poharat.

Aug. 31. A látogatók közt volt Kóczán, Ráday, Patay, stb. Új kellemetlenség, hogy a mi udvarunkban állítottak kórházat a táborban megbetegültek számára. Mondják, vérhas uralkodik. Dr. Kudler — így hívják a mi katonaoorvosunkat azt állítja, hogy már 300-at hoztak be. Még kétannyi részére van hely. A halottas kocsi is az ablakom alatt áll. Ez szolgál arra is, hogy a vesztőhelyről a holdesteket napnyugta után a bonczkamarába hordja, a mit az én szobámból szintén láthatni. Szeretném, ha dr. Bach vagy principálisa, akár mely várba vinni engednének innen. Az én jó Katim Therezienstadt mellett tett lépéseket.

Ma hoztak be a csendőrök Dunavecseről egy rablót, kedvesével együtt, a ki szintén a bandához tartozott s a ki még most is férfi ruhában rejtőzik. Most a bírakra ismét napdíj vár! Fehér kabátjokról és kémlőviseletökről Bilko titkos rendőrei — «farkasoknak» «Vulpeseeknek» nevezik őket.

Szept. 1. Bilko ugyancsak megijedt, a mint látogatásom végett egyszerre jelentkeznek: Báró Wesselényi Miklós, Báró Bruckenthal, Báró Kemény Domokos. Báró Szálbek, gróf Bethlen János, minnyájan Erdélyből. Mindjárt is egy «Vulpest» commandirozott a szobába, ahol az urakat fogadtam. Örömmel hallottam az általános megbotránkozásról az összes erdélyiek közt; természetes, ők ítélik meg legjobban, mily Bach-féle szemtelenség kellett ahoz, hogy engem főnöke által bezárasson. Kedveseimen kívül meglátogattak még Majthényi Lavzi, dr. Loblin, Usz stb.

Szept. 2. Nehéz szívvel vettem búcsút kedveseimtől, a kik anyámhoz Golopra siettek. Holnap minnyájan elutaznak.

Szept. 3. Mint függ az ember élete gyakran egy fonalszálon! Már tegnap előtt híre terjedt, hogy a dunavecsei rablót, kedvesével együtt felfogják akasztani. A férfi perét, a hadi törvényszék tegnap végezte be a déli órákban. Az ítélet lőpor és golyó általi halálra szólt. Azonban a hosszú várakozásba beleunt tanúk minnyájan megszöktek, ma pedig már harmadik napja, hogy a rablónőt befogták; a tanúkat nem találták, nem találják; e szerint elmúlt a rögtönbírósi határidő, így a rendes törvényszéknek fogják őt átadni. Ellenben a férfit estve az én ablakom előtt föbe lötték. A végrehajtás alatt Bilko szobájába mentem, de láttam a szerencsétlent előttünk elhaladni, bátran, elhatározóan. Hallottam a hármas lövést. A porkoláb csakhamar azután hideg vérrel jelentette, hogy az ítélet végrehajtott. Bilko nyugodtan hallgatta meg a jelentést, füstfelleget fúj a levegőbe, a kis szelídnek látszó cseh-ember!

Meglátogattak Ürményi Józsi, Babarczy Tóni és Horváth János, a ki Erdélyben titkárom volt. Ő jól ismerte oltani működésemet, és mindazt, a mit azért a forradalmi párt részéről szenvednem kellett. Elszörnyedése tehát megfogható volt. Csak azért jött be jószágáról, hogy engem meglásson.

Szept. 4. Usz bemutatta nekem Knapp századost, a ki unokahúgomnak Bercsényi Clairenek udvarol. Virág, gyümölcs, szőlő kosárszámra özönlik hozzám, isten tudja honnan. — Ismét új szolgám van, egy német. «Hát mit követtél el?» — «Éljen a Kossuth», volt a felelet. Ezért a kiáltásért t. i. kéthónapot kapott vasban és ötven botot «kétízben kiszolgáltatva».

Szept. 5. Ma egy megindító látogatásom volt: Baumgarten százados, a ki Erdélyben alattam szolgált. Egy bizonyítvány által megmentettem őt a bezáratástól Walmoden idejében. Ez ugyanis az én Írásbeli nyilatkozatom következtén elengedte neki a két évre szóló hadi törvényszéki Ítéletet. Hogy köszönte, hogy sírt most ez az ember! Nálam voltak még dr. Kovács, B. Kemény Zsigmond.

Egy Gyertyányi úr, Duscheknek egykori iskolatársa, a ki őt azóta alig látta valaha, felkereste őt ma s erőltet le, hogy fogadjon el tőle egy jelentékeny pénzösszeget, sőt gondoskodni akart róla fogsága egész ideje alatt. Duschek nem fogadta ugyan el. de megígérte, hogy hozzá fordul, ha szüksége lesz rá.

Szept. 6. Majthényi Luise Káinéről jött meglátogatni kél idősebb leányával. Ott volt még nálam Usz százados és nyomorult beteges testvére. Alig távoztak el unokahúgaim, ismét egy kivégzés történt. Erről már étkezés közben volt szó a porkolábnál. A felesége egy kendőt keresett elő ruhaszekrényéből, a melylyel majd az elítélt szemét bekötik. A porkoláb azt állította, hogy az ilyen kendőt a kivégzés után rendszeren elárverezik, többnyire azonban előre elígérik vagy eladják. Isten tudja miféle babonáság van hozzá kötve. Duschek bele sápadt a mint a porkolábné a magyarázatot adta s a mint férje a szerencsétlen kendőt zsebébe dugta. Csak el! el! ebből a gyilkos barlangból.

Szept. 7. Még az öreg Bód Pál is fölkeresett. Nem akarták beereszteni; de fenyegetődni kezdett Albrecht főherczeggel, a táborban levő császárral. Egészen könybe olvadt. Még *nekem* kell vigasztalni az embereket. — Dercsényiék is bent voltak.

Szept. 8. Valóban örökké nagyra kell vennem gróf

Teleky Luisenak, hogy meglátogatott. Itt látogatott meg, a hol annyira szeretett testvérét, kivégzése előtt egy pár órával látta utoljára. Teleky Blankához nem bocsátották. Alig távozott el a *vendég*, Bilko jött siralmas, édeskés arczzal, mely szájalmat akart kifejezni s követelte tőlem kamaráskulcsomat és rendjeletemet. Mindkettőtől igen könnyen váltam ugyan meg, de ismételve kinyilatkoztattam, hogy törvényellenes rablásnak tartom, hogy egy előbbi jó akarató fejedelemtől kapott eme jeleket tőlem elveszik. Bizonyára nem viseltem volna ezeket. Janku és Axentie, kiknek Bach rendeket adott, rég elvették attól a kedvemet, hogy magamat, habár a mi Ferdinándunk ajándékaival díszítsem. «Te sem fogsz megmenekedni a Ferencz József rendtől» mondják a bécsi utczagyerköczök, ha valakit gúnyolni akarnak.

Szept. 9. Megint kivégzés történt. Székács lelkész kísérte a szerencsétlent a vesztőhelyre, egy nagy, erős fiatal embert. A porkoláb beszélte, hogy nem engedte a szemét bekötni. Egészen nyugodt volt. Borzasztó, hogy a három golyó daczára sem maradt rögtön halva s mint egy megsebzett bika ordított, míg egy újabb lövés ledöntötte az óriást.

Szirmay Sándor és Sigmondy voltak az egyedüli látogatóim. A többieket elutasították.

Szept. 10. Bene barátom és Kriegshaber egy pár órát töltöttek nálam. A mint eltávoztak s én Bilko irodáján átmentem, nagy felindulásban találtam őt. Tudniillik a hadi törvényszékek azt az utasítást kapták, hogy mindazon perekben, melyek a hadparancsnokságnál tovább nem mennek, igen szigorún ítéljenek, hogy így Albrecht főherczeg kíméletet gyakorolhasson s a büntetést leszállíthassa. Így a múlt héten egész csomó ilyen ítélet ment föl, a melyekben azt kellett várni, hogy

mindegyik felére, vagy egyharmadára fog leszállíttatni. Azonban ma valamennyi, a hadi törvényszéki ítéletek megerősítésével jött vissza, Lichtenberg altábornagy által aláírva. A főherczeg tudniillik távol van s helyettese vagy semmit sem tudott ezen kedélves intézkedésről, vagy nem volt bátorsága magát kegyelem osztogatóra játszani. A vége mindenesetre az, hogy 20—30 ember, vagy illetőleg emberi k . . . a kétszer háromszor több botot kap, mint a mennyit a különben is eléggé «bökezű» vértörvényszékek belátása szerint kapnia kellett volna. Így megy minden, viribus unitis!

Szept. 11. A mint ma reggel ablakomat kinyitottam, láttam hogy a vesztőhely és környéke emberektől hullámzik. Gyorsan felöltöztem, nem kételkedve hogy Bilko és czimborái megint «végrehajtást» rögtönöztek. Az irodába mentem, hogy távol legyek a mézszárlástól. Oda érkezve haliám, hogy már őrzőjáratot küldtek a tömeg szétkergetésére. Az emberek tudni illik arra a hamis hírre csoportosultak össze, hogy Teleky Blankát végzik ki. Ő maga is meghallotta ezt és őt a ki különben oly bátran viseli magát fogságában, oly izgatottságba hozta az esemény, hogy dr. Rudlert hívták hozzá, kinek megkeresése folytán egy pár üveg tokajit küldöttem neki.

Szept. 12. Ma reggel megint az a komédia volt. Ismét tolakodtak az emberek, kik a szegény Blanka felakasztását akarták látni. Ebből látszik az a jó vélemény, melyet a közönség a hadi törvényszékekről táplál. Méltóknak is mutatják magokat erre. Holnap reggelre már ismét egy főbelövendő-jelöltjök van, első szereplése egy ifjú főhadnagy-auditornak.

Mérey Károly és az ifjú Duschek voltak nálam.

Szept. 13. A kivégzés csak estve történt, mivel

Albrecht főherczeg a táborban volt ő felségénél, s az ítélet megerősítése csak a császári ebéd után történhetett. Tudván, hogy a főherczeg ő felsége közelében tartózkodik, az emberek kegyelmei reméltek.

Az aradi vár felé utaztában meglátogatott az éjén itt töltő egykori komáromi katolikus lelkész Lipovniczky, egy szellemes, tanult fiatal ember. Az is érdekes, a mi ő vele történt. Csakhamar a komáromi capitulatio után őt is hadi törvényszék elé állították, de teljesen fölmentették s az ítéletet a (elsőbbség is helyben hagyta, a mint nyilvánosan ismeretes volt. A múlt évben azt az írásbeli parancsot kapta a prímástól, hogy egyházi beszédre készüljön, melyet Szent István napján a pesti székes egyházban fog tartani. Lipovniczky fölkereste Esztergomban a prímást s figyelmeztette, hogy talán tanácsosabb lenne valamely más jobb «gutgesinnt» hírben álló lelkészt tisztelni meg ezzel a működéssel. A prímás ragaszkodott előbbi határozatához, a minek azonban híre futott és Gehringer nem késett megkeresni a prímást, hogy említett szándékától eltérítse s Lipovniczky helyett más valakit nevezzen ki.

Az egyházfejedelem fölbosszankodva a miatt, hogy a lutheránus magyar polgári kormányzó az ő ügyeibe avatkozik; maga szónokol ugyan, de bevádolja a «Gering-slenl» egyenesen a császárnál. Gehringer a Bach háta mögé bújik s megmutatni, hogy a prímás választása csakugyan botrányos volt s Gehringernek a ki Bach megbízásából cselekedett, igaza volt: a pozsonyi hadi törvényszék parancsot kapott, hogy Lipovniczkyt újra vegyék elő s ítéljék akasztófára. A mi meg is történt, csakhogy két évi fogságra kegyelmezték.

Szept. 14. A szegény Duschek megvált fiától, a ki holnap Bécsbe utazik, kieszközölni, hogy atyja is

Theresienstadtba küldessék, a hová menni nekem ki-látásom van.

Szept. 15. A nap minden különösebb esemény nélkűl múlt, csakhogy a mit már gyakran vettünk észre, egypár szekér idegent, ez úttal angolokat, vezettek a cselédek megtekinteni a vesztőhelyet, a hol Batthyány Lajos és a többiek kivégeztettek.

Szept. 10. Unokahúgom Gyürky Erzsí, Bártfayné, Bercsényi, Elek Miska stb. látogattak meg. Megjött a rendelet is, hogy Theresienstadtba megyek, Duschek pedig Josephstadtba. Azonban reméljük, Duschekre nézve újabb rendelet fog érkezni s ő is velem együtt utazik.

Szept. 17. Sietnek az urak engem innen elxpediálni. Holnap indulnom kell, Duscheknek is útra kell kelnie Josephstadt felé; de betegnek jelentettük s e közben sürgöljük a bécsi potentátoknál, hogy hozzám tegyék. Nehezemre esnék tőle megválni. Már mindenki búcsúzik tőlem. Bizony nehéz még távolabbra költözni kedveseim-től és hazámtól; de az Újépületben maradni is irtóztató volna. A sok kivégezés közben végre magát az embert is felköthetnék egy kis elnézésből, vagy félre értésből. A mire a nélkül sem hiányzik nálok a jó akarat!

Isten veled, te naponkénti iszonyúságok hajléka!

THERESIENSTAOTI NAPLÓ*

Theresienstadt, Szept. utolján 1852.

Folyó hó 18-dika óta ezek hozzád az első sorok. Csupán anyámnak írtain, hogy épen hír nélkül ne legyelek felőlem. Mert itt leveleinket a félvilág előbb elolvassa, mintsem expediálnak. Most azonban remélem, e lapokat biztos alkalomtól juttathatom hozzád. Ennélfogva mindent közleni akarok veled, a mit a fentemlített nap óta átéltem.

Mindenekelőtt azt kell megemlítenem, mi történt a szegény Duschekkel s mily állapotban hagytam őt hátra. A mint tudod, őt azon a napon, melyen én Theresienstadtba indultam, Josephstadtba kelleti volna szállítani. Történt azonban, hogy még két fogoly volt szintén oda rendelve s neki a hosszú utat ezekkel együtt kellett megtennie, két becstelen, dühös kamaszszal, kik feltették magokban, hogy Duscheket az úton vérig bosszantják s részére Josefstadtban a legrosszabb fogadtatást készítik. Annyi tekintettel sem voltak iránta, hogy külön örkíséretet adjanak neki. Szerencsére tudomásunkra jött ez ármány; Duscheknek beteggé kellett magát tennie. Csak így menekülhetett a reá váró kellemetlenségektől. Így

* Ezek a levelek nevéhez vannak intézve németül. Naplónak nevezi b. Vay a csomagot átfogó borítékon. A mi vagy igen kevésbé érdekes vagy igen is magán vonatkozású, kihagyatott a jelen közleményből.

most már ide fog jönni, a hol reá a legjobb fogadtatás vár.

A mi magamat illet, én reggel 10 órakor hagytam el az Újépületet. A holmimmal két vadászkatona utazott előre, én pedig egy nagyon kedves őrmesterrel bérkocsiba szálltam, mely bennünket a vasúthoz vitt. Ő mindig távolban tartózkodott tőlem, hogy senki ne sejtse kísérete czélját; én meg épen az ellenkezőt akartam, s nem engedtem őt távozni mellőlem. Az első helyen foglaltunk ülést. A hiányt mindenütt én fizettem rá, mert a magas kegyelmes kincstár csak a harmadik helyet fizette értünk.

Csaknem minden állomáson találtam ismerősöket; kísérőm nem bírt eléggé csodálkozni rajta, kivált mint-hogy ép úgy Pozsonyban, mint Brünben, sőt Prágában is ez volt az eset. Az utazás mindenütt gyorsan haladt. A málhát Pesttől Gánsendorfig s innen Theresienstadtig adhatni fel. Személyek számára Pesten, Gánsendorfban és Brünben válthatni jegyeket s kocsit szintúgy háromszor kell változtatni. . . .

Szeptember 19-én d. u. 'b órakor áll meg a vonat a theresienstadti állomásnál, a honnan omnibuszok, vagy más megrendelt kocsik viszik az utasokat a várba, a mi alig kerül néhány perczbe. Pontban két órakor vonultam be uj rendeltetési helyemre. A helyiség egy igen nagy négyszögű térből áll, melyen át a drezdai országút vezet. Ettől jobbra-balra kél emeletes házak állanak, melyekben az udvarra s egyszersmind az országúira kilátással, a börtönök vannak. A be- és kijárást természetesen örökkel jól megrakott kapuk őrzik.

Ezen épületek egyike előtt állapodtunk meg s jelentkeztünk a porkolábnál, a ki engem mindjárt által vett s nehogy kedvem kerekedjék a megszökésre, személy-

leírásomat azonnal bevezette s földszint két szobát engedett választásomra. Mind a kettő nagyon nyomorúságosan nézett ki, mázolt ajtókkal, piszkos padlóval, tisztátlan falakkal, igen gyengén bútorozva, a mennyiben egy szalmazsákos lóczán, egy asztalon, egy széken és egy ruhafogason kívül semmi kényelemre való nem volt benne. Itt helyezkedtem tehát el.

Csakhamar azután megérkeztek ládáim és bőröndjeim; azokat most át kellett vizsgálni, a mi azonban igen lovagiasan történt, csak épen az íróeszközöket kívánták el tőlem azzal az Ígérettel, hogy valahányszor szükségem lesz rá, mindig átadják. Míg mindez épen nem kellemetlen módon megtörtént, az itt levő egész fogolytársaság összegyűlt Luzsénszky Pál vezetése alatt s elhalmoztak engem jó tanácscsal és mindenféle ajánlatokkal. Legelsőként Luzsénszkyhoz mentem, hol mindaddig kellett maradnom, míg szobámat teljesen rendbe hozták. Aztán följegyeztem a szükségeseknek hitt bútorokat. A meszelés és a zsarolás a kincstár feladata volt.

Luzsénszky itt az első emeleten egy igen nagy szobában lakik. Ennélfogva nála rendszeren sokan gyűlnek össze. Az én ünnepélyes beigtatásomra örege, ifja mind otl volt. Több ismerőst találtam; de szenvedő társaimat csak később fogom neked bemutatni. Megemlítem, hogy a mi vidám, de tisztességes multságunk alatt egy alezredes, a ki Ramberg parancsnok után a mi közvetlen felügyelőnk, megjelent közlünk, átadta nekem Ramberg üdvözetét s azzal eltávozott. Azután még kilencz óráig voltunk együtt s kölcsönös ismeretségünkkel megelégedve vállunk el. Erre csakhamar mély és nyugalmas álmot aludtam.

Másnap reggel a térkapitány Montini jött ismét

Ramberg nevében tudakozódni hogylétemről, de egyszersmind azzal a parancscsal, hogy számomra az első emeleten egy szobát ürítsenek ki. Ezt a parancsot teljesíteni a várhadnagy kötelessége volt, a ki egy házban lakik velünk. Ő épen abban a szándékban volt, hogy itt egy régebbi előjoggal bíró egyént helyez el. mire én kinyilatkoztattam, hogy a részemre először kimutatott lakásban maradok s egyszersmindenkorra lemondok minden kedvezményről, melyben a többi foglyok velem nem osztozhatnak.

Ennek híre egyszerre futó tűzként terjedt el minden szobában és zárkában s látni kellett az igyekezetei, a mint az urak magok vigyáztak fel szobám rendbehozására: egyik a falat meszolni segített, másik a piszkos ajtót ragasztotta be zöld papírral, úgy hogy szinte festettnek látszott. Hozzájárulásom nélkül zöld kelmével vonták be a falat, mely mellett nyoszolyám állami. Az ablakokat szintén így feldíszítették és függönyökkel látták el.

Bútoraim csak negyedik napon érkeztek meg. Semmi módon nem volt szabad bemennem, míg mindent rendbe nem hoztak és el nem helyeztek. Még a szekrényeimet is berakva találtam már, a kályhát kifűtve, egy szőnyeget elterítve, két nagy virágbokrétát stb. Egy szóval a szobám legtisztább, legkényelmesebb és leglakályosabb lett, a nélkül, hogy az ujjamat mozdítottam volna. Bútoraim: egy kényelmes tábori ágy szalmazsákkal és derekaljjal; ágytakarót és egy szőnyeget Duchange adott, egy nagy ruhaszekrény, egy kanapé, hat szék, egy rendkívül kényelmes nagy kredencz, egy igen czélszerű öltöző asztal, egy asztal a kanapé előtt. Még a mosdó kádacska felett is függöny van vonva, hogy a kíváncsi szemektől védje. A legdíszesebb bútorom azonban író-

asztalom. melynek párkányán arczképeim, itteni egyedüli kincseim vannak elhelyezve. A felett függ egy fali óra, aztán egy tükör. Végül megemlítem a szépen virágozott kályhaellenzöt, s mögötte a belől-fűtő igen jó vaskályhát és egy nagy fonott kosarat, melyet naponkint 25 font kincstári puha száraz fával töltenek meg s azt én naponkint mindig hűségesen elégetem. Ezért a dús ellátásért azonban havonkint 6 ezüst forintot fizetek.

A mint ez mind így rendben volt, Luzsénszkytól lementem a lakásomba, melyet azóta minden ingóságommal együtt a szolgálóm tart a legszebb rendben, egy sánczmunkára ítélt politikai fegyencz, Luchesini nevű olasz. Kellemetlen csak az, hogy mikor reggel bejön, bár mindig lábujjhegyen közelít a kályhához a tüzet éleszteni, még sem kerülheti ki, hogy láncza ne csörögjön. a mi engem önkénytelen valami krampuszra emlékeztet.

Szolgálatommal is tisztában lévén, elkezdődött a látogatók fogadása. Egy szép reggel a közös séta bevégezése után, az egész fogolyvilág, tudniillik a politikaiak. kik egész elkülönítve élnek itt a közönséges gonosztevőktől, díszbe öltözködött s tiszteletemre jött. A bemutatkozás egv pár óráig tartott. Megemlítek közülök néhányat: Blaskovich, egykor cs. k. őrnagy s a szegény elhalt Bhraboszky hadsegédje, — Braun, a bécsi nemzetőrség kapitánya, Fördös, egykori tolnai alispán, — a hírhedt, most beteges és egészen hülyévé lett Besze, — Koffler, Békefy, Pauer, Molnár előbb cs. k. azután honvédtisztek, Cseremitzky, hajdan, még herczeg Metternich alatt a külügyminisztérium szolgálatában, — Salamoni, olasz lelkész Cremonából, — Venturini egykori hajóskapitány, — egy báró Fahrenberg, — Csiszár és Fülöp Erdélyből. Ezek mind tekintélyes

emberek, a kiket Luzsénszky, Blaskovich és Braun tart rendben, ha egyik vagy másik valamiben túl akarna lépni.

Egyébiránt engem ők legkevésbé sem feszélyeznek. Közelebbi társalgást csak Blaskovichcsal folytatok, a ki igen művelt kedves ember. Már három éve van itt, felesége is folyvást itt lakik a városban, Steinbach-leány. Van egy négy éves bájos leánykájok és egy hat hónapos fiók. Néhány nappal ezelőtt azonban egy különös vendéget kaptunk javítás végell, szökés kísérlete, ellenállás és túrhetetlenség miatt küldték ide B. Schlechtát, egy bécsi nagy úr fiát, még pedig Kufsteinből. Igen vidor, nem képzetlen fiatal ember, a ki minden európai nyelvet beszél, fest, zenél stb. Azonban, kivéve a nap három óráját, melyben velünk társalkodnia szabad, mindig be van csukva.

A háztartásunkról is kell valamit szólnom. Korán reggel kinyitják külső ajtóinkat. A belsőket magunk zárjuk be. Ez az évszak szerint 5—7 órakor történik. Ettől kezdve 8—9 óráig, a nap minden órájában szabad ki és bejárni, az udvaron, vagy a belső sánczokon a szép fák alatt sétálni, látogatni stb. Csak az említett estveli órakor jön a börtönőr nagy hajlongással s «nyugodalmas jó éjszakát» kíván, vagy inkább utána néz, vájjon ott vagyunk-e és ráfordítja a külső zárat.

Időmet én következőleg osztottam be: 7 órakor fölkelek, elkészítem reggelimet, újságot olvasok s csak ½10-kor megyek sétálni; ½12-ig mozgok sétálva, vagy kuglit játszva. ½1-ig naponkint látogatásokat fogadok; egy órakor szobámban ebédelek. Ebéd után megfőzöm fekete kávémat, dohányzóm és olvasok míg az asztal elbontva s a szoba ismét rendbe hozva lesz. Akkor szolgálom magamat, hogy munkámban 4 óráig

senki se háborgasson. 4-től 6-ig ismét sétálni megyek, aztán vissza szobámba s elkészítem theámat és estelímet — naponkint burgonyát vajjal — mialatt legtöbbször valaki van nálam. Pont ½8-kor Luzsénszkyhoz megyünk s ott maradunk öten-hatan a «takarodó»-ig.

Az étkezést a porkolábné adja, négy tál ételt naponkint 24 cz. krajczárért; csekélyebb élelmezést felényiért. Most az étkezés jó, mert a konyhában István főherczeg egykori szakácsa van, a ki ez idő szerint «sánczmunkás». A ma kapott számla után ítélve, nem sokkal fog nekem többbe kerülni havonkint 20—30 frtnál. De természetesen, vannak rendkívüli kiadások is. Szörnyű a szegénység az olyan foglyok közt, kiknek javai többnyire lefoglaltattak; különösen a «sánczmunkások», a kik közt tisztán politikai fegyenezek is vannak, jó házakból való fiatal emberek. Nem lehet elkerülni, hogy az ember ezeknek kéz alatt valamit oda ne csúsztasson. Ezért irtain én M.-nek, hogy engem vagyontalannak jelentsenek, ha ez iránt kérdés történik. Miért ajándékozzak én a kincstárnak havonkint 5 frtot, a fát stb. Inkább a szegényeknek adom azt.

Ebből láthatod, hogy nem hiába áll jó hírben ez a vár. De ezt nem kell ám tovább mondani, innen írni pedig még kevésbbé. A mi engem leginkább boszant, az, hogy a levelezés úgy meg van nehezítve. Minden leveletem elolvassák itt, aztán Bécsbe küldik s onnan expediálják. E miatt még egy levélre sem válaszoltam. Egyszer irtain M.-nek s a levelet Blaskovichné csempészte ki. A hozzám érkezett levelek is először Bécsbe jutottak s csak azután adattak át nekem. De az itteni emberek oly szívesek, hogy az ilyeneket előzetesen közük velem s csak azután küldik Bécsbe . . .

Az is kellemes dolog itt, hogy az ember senkit sem

lát az előljárók közül. Ramberg kétszer jön egy évben, az alezredes hetenkint egyszer, de ő senkinek sincs terhére. — a tér-örnagy különös esetekben nagy csapás rajtunk csupán a hadnagy, a ki itt a házban lakik, egy B. Sternthal alhadnagy, a ki egyedül tisztí fizetéséből él s 8. mond nyolcz élő gyermekkel van megáldva. Ez minden tehetősebb fogoly nyúzója. Sorba pumpolgatja őket. Igaz, hogy kevéssel, 2—5 firttal is pompásan megelégszik. A két porkoláb szolid ember. Nekik meghozza a nyereséget az étkezés, a reggeli, a kenyér és a mosás. Ez utóbbi rettenetes. Félek, hogy az én szép ingeim mind tönkre mennek.

A parancsnokról különbözők a vélemények. Hallomásom és tapasztalásom szerint végtelenül aggodalmas; alantasaival szigorú és heveskedő. Nejét kevélynek tartják; de ki tudja, mi az igaz! Annyi bizonyos, hogy az öreg csak néhány nappal ez előtt kapott a császártól egy sajátkezű megrovást azért, hogy néhány sánczmunkásról a vasat levétette. Azóta még óvatosabb s épen ma eslve kéretett tőlem bocsánatot, ha többet nem tehet értem, mint a többi foglyokért. — — —

Október Ma kaptam szept. 18-án írott kedves soraidat, melyek még Bilkóhoz voltak czímezve. Egy idő óta a nélkül adják át leveleimet, hogy elvennék tőlem s Bécsbe küldenék. Csak azt tudnám, hogy azok is, a melyeket én nektek írok, ezen kerülő út nélkül küldetnek el! stb. Hogy az uralkodó herczeg* semmire sem boldogult, azt már tudjuk. Bujanovics többet ért el, az ő Friczijét még a táborból megkegyelmezték, én pedig, a kisebb bűnös, a gyalázatos Bach figyelmén kívül ma-

* Talán a badeni herczeg.

radtam . . . E sorokat, mint általában a többieket, mindig akkor írom, mikor a börtönőr már «nyugodalmos jó éjszakát» kívánt s minden háborgatástól biztosítva vagyok. Ebből kitetszik, hogy író eszközökkel bőven el vagyok látva s csak nappal teszem azokat félre.

Duschek még mindig távol van. Minthogy itt az urak hírlapokat tartanak s én tőlök kapom a Fremdenblattot, a Wanderert, a Lloydot és a Magyar Újságot, én is meg akartam rendelni egy évnegyedre az Allgemeine Zeitungot s Ramberg nem engedte, mivel az «külföldi lap»!! Nem panaszkodom a miatt, mert más oldalról meg kell vallanom, hogy ilyen fogság, mint ez a miénk, csak bitorolja a várfogság nevet. Hiszen azt, a mi ebben fájdalmas és érzékeny, ő nem enyhítheti. Az ég bocsásson meg a tulajdonképeni okozóknak! Nem tudták s még most sem tudják, mit cselekszenek.

Okt. 3. A mint neked Pestről is jelentettem, pénzzel bőven el vagyok látva. Erre a hónapra még 300 frtom van. Nem örömet küldetek magamnak jövőre is Liedonianii állal, mert az is az illető hatóságok útján történik s a mint a csöcselék ezt megtudja, minden oldalról jön a mcgpumpolás. Ha tehát ez év folyamában biztos alkalmad lesz, küldj nekem pár száz forintot, három-négy hónapra elég pénzem lesz. Még gazdaságos is a bezárás! Fiaim egyikének* fél pótdíjával (Zulage) minden mellékes kiadásokkal együtt kijövök, stb.

Oki. 6. Isten őrizzen attól, hogy új parancsnok jöjjön ide, mert mi tulajdonkép egészen annak önkényétől függünk s egy új parancsnok «a maga foglyait» egészen saját kénye-kedve szerint gyötörhetné. Kuffstein-

* Két katonafia: Henrik és Ödön.

ról szörnyű dolgokat beszél B. Schlechta. Az itteni sáncz-munkásokról is szívszagatókat lehetne írni.

Én semmi jóra nem számítok, míg annak a gaz Bachnak bele nem török a bicskája. Ez az egy ember az, a kin meg akarom, meg fogom boszulni magamat, stb.

Okt. 6. Ödön társaságában mesésen múlik tőlem az idő: délelőtt tizenegy óra körül jön s esti hat óráig marad, mivel nem akarom, hogy sötétben még valami további éjjeli sétát legyen. Az estét R.-nél tölti, a hol már meglehetősen otthonosnak látszik. . .

Ismétlem, nem látom idejét annak, hogy megkegyelmeztetésemért most lépések történjenek. . . Nem akarlak benneteket elutasító válasznak kitenni, s magamat olyan félig való megkegyelmeztetésnek, a mi rám nézve egy új szörnyű Ítélet volna. E sorokat késő estve írom, nem sejtém, hogy még valaki jó hozzám s mégis ép most távozott el tőlem a mi hadnagyunk, a ki előtt írásomat elrejtteni alig volt időm. A parancsnok küldte őt hozzám olyat kérdezni, a mi szót sem érdemel. Ma már másodszor volt nálam. Legközelebb bizonyosan megpumpol.

Ödön feltette magában, hogy majd a váron kívül, mindent körülményesen le fog írni. Hadd lássák az emberek, hogy a mi állapotunk mégsem valami irigylésre méltó. Én pedig mindvégig kitartok, daczára amaz istentelen csöcseléknek, mely talán azt hiszi, hogy engem megalázhat. Csak rá kell gondolnom arra a rongy népre, hogy önérzetem, velők összehasonlítva feltüntesse saját szememben a magam értékét.

Okt. 10. Ödön még mindig nem akar elutazni. Duschekről semmit sem tudhatok. Helyette lebergiek érkeztek, de ám a sánczokra: egy festő, egy tanuló és egy könyvárus. Nem szörnyűség-e ez? Sőt beszélnek, hogy herczeg Potoczky is ebbe a várba kerül. . . Nem tudom,

vájjon lesz-e elég bátorságok a magyar hatóságoknak, engedélyezni részetekre az úrbéri kárpótlást? Ez és a salétromfőzés ügye inkább szívemen fekszik, mint kiszabadulásom.

Ha ez a két tárgy rendezve lesz, majd rám kerülhet a sor. Talán még gyorsabban megy, ha én egy ideig csukva maradok. Egyébiránt arról is meg vagyok győződve, hogy a mint tetszik az embereknek én nálam mindent rosszra magyarázni, azt is rossz néven veszik, ha büntetésem hátra levő idejének elengedéséért nem előbb, vagy nem később folyamodunk. Valóban fájdalmas, hogy ily lelkületű emberektől kell függünk. Csak ki lehetne vándorolnunk! De hol van most biztosság, hol nyugalom? És aztán az én életeim már nem hosszú! (csak gyermekeimnek lenne jobb dolgok!

Okt. 11. Megkaptam anyám levelét, melyben körülményesen értesít a karlsruhei közbenjárásról. Hiszen a maga idején nem volna haszon nélkül az uralkodó hercegtől egy jó szó. csak lealacsonyodnunk nem szabad. Inkább ülök tíz évig Kufsteniben, mintsem hogy te egy lépést tégy oly gazembernél, mint az az istentelen lorchfeldi torlasz-hős.

Ödöntől az egész Ramberg-család el van ragadtatva. Tegnap hozzájok kellett vinnie a te arczképedet. Ödön szörnven megharagudott a miatt, hogy az öreg Rambergné tégedet ifjúkori barátnéjának nevezett. Tegnap ablakom alatt láttam őt elmenni férjével és leányával. Kn is azt találom, úgy néz ki, hogy anyád lehetne. Ödön holmi apróságot visz innen magával, melyeket itt *mi* gyártottunk. Nevetnem kell fölötte, mint szándékszik ő a mi helyzetünket rajzolni! - - - Legrosszabb az önkény. Egy órára sem biztos az ember, nem éri-e kellemtlenség a följelentések folytán.

Liedemann értesít hogy Duschek jól van s pár nap múlva elexpediálják.

Okt. 13. Holnap el fog hagyni Ödönünk. Nehezen válók meg tőle, gondolhatod. De ő sincs velem különben. Nekem azonban megnyugvásomra szolgál, hogy láttam s ő nektek beszélhet rólam.

Oki. 21. Mégis csak szörnyű dolog úgy levelezni, hogy az ember tudja, hogy leveleit, mielőtt elküldenék, minden oldalról átkutatják. A komédia a levelek elvételeivel még mindig tart. . . Ödön eltávoztása óta az a nagy dolog történt itt, hogy két ládácska bort kaptam. Az ilyen itt szörnyű esemény. . . Hogy Ramberg meglátogatott engem, már megírtam. Úgy viselte magát, hogy oly tapintatosnak még sohasem látták. Én is meg voltam vele elégedve. Egyszersmind meglátogatta a konyhát is s rajtam kívül még egy pár urat, aztán csakhamar eltávozott.

A múlt vasárnap nagyszerű lakomát adtam, melyen két társunkat kivéve, mindnyájan jelen voltak. Luzsénszky-nél volt a gyülekezési hely. Huszonhármán voltunk együtt. Elfogyasztottunk néhány kenyeret, 70 pár virslit tormával, ahhoz 30 palaczk sörte; ennyi volt az egész. Kedélyesen folyt a multság. Végül egy úr gitáron játszott, egy másik fuvolán, egy pár dalolt és pour la bonne bouche, 13. Schlechta szavalt nekünk néhány csinos darabot Saphiertól.

Másnap Fahnenberg, egyike az elmaradottaknak, a ki Luzsénszkyhez soha sem megy, adott theaestélyt, mint másoknak mondá, az én tiszteletemre, a hová még több úr volt meghíva. Ez azonban oly nevetséges díszszel ment, mint valami petite maitressenél, a mi végül sok anyagot szolgáltatott a gúnyra. Az lett a köszönet azért, hogy ő 20—30 forintot kiadott. Az enyim alig került

ennek egy ötödébe. Különben sem múlik el egy estve a nélkül, hogy egyiknél vagy másiknál káposzta, gulyás-hús, túrós galuska ne volna; én azonban vagy egyedül vagyok theafőzőm mellett, vagy Blaskovichcsal, a ki végre is a legkülönb. Ha Duschek megjönne, társalgás tekintetében biztosítva lennék.

Most ránk nézve a nap csak 7 órakor kezdődik s estvéli 8 óráig tart. Nincs ellene kifogásom, mert egész napon által egy szabad, nyugodt órámn sincsen. . .

Schlechta bárónő esti 9 órakor utazott innen vissza Bécsbe. Sokat beszélt az ottani dolgokról, de ránk nézve semmi örvendetesei. Grüne még mindig mindenható s még inkább az a közönséges semmirekellő «Bach», az emberiség eme förtelme és szégyenfoltja.

Még mindig történnek elítélések a legiszonyatosabb módon. Szó sincs az enyhébb, emberiesebb hangulatról. Ide is érkezett egy pár nappal ezelőtt három úr. Erősen lánczba verve vonszolták magokat, egy hatvan éves öreg, egy legjobb korban levő férfi és egy virágzó fiatal ember. Az erős örkíséret a porkolábnak adta át őket. Pár órával később már szakálloktól és hosszú bajjoktól megfosztva, ruhájokból kivetkőztetve, sánczmunkás-öltönybe bujtatva láttuk őket visszatérni. A kazamatákba rablók és gyilkosok közé vetették mindnyájokat, a hol folyvást vasba verten gyötrődve, irtózatossal élmezéssel, pusztaságon heverve, minden krajczártól, minden könyvtől megfosztva kell elsenyvedniök. Csak taligatolásra használják őket a vármunkálatoknál, különben foglalkozás nélkül ülnek elzártan. Mindnyájan művelt emberek: egy könyvárus és nyomdatulajdonos, egy orvos és egy festő, mindhárman Lembergől, politikai vétségért 10—16 esztendőre ítélve!! Ez aztán annak a véreb Bachnak atyai kormányzása. Az említetteken kívül legalább még nyolcz

magyar van ott a legjobb családokból, ügyvédek, egykori hivatalnokok, altisztek stb.

Csak kéz alatt könnyíthetünk valamit a szerencsétleneken; még a segítség sincs megengedve. Közlünk is vannak néhányan, a kiknek havonként nincs öt forintjuknál több s becsülni való az, a mily bátran és elszántan viselik sorsokat. Az előtt olykor jótékony kezektől több száz forint folyt be évenként mindezen szerencsétlenek számára. Most nagyrészt e források is be-dugultak.

Egyébiránt alig van egy mindnyájok közt, a kin már a búskomorságnak vagy más effélének vonása ne látszanék, a mi a fogság következménye. Az egyik minden reggel elbeszéli álmait s ettől függ aztán, hangulata az egész napon. Egy pár úgy gyűlöli egymást, hogy soha nem hagyják el a szobát ugyanazon időben. A harmadik reggeli 7 órától a záróráig folytonosan sétál. Egy másik pedig az egész áldott napon át káposztát főz. Egy szerelmesünk is van. Szenvedélyének tárgya egy legfőlebb 14 éves púpos leányka. A nagy vitéz Besze napról-napra várja az általános amnestiát. Mondhatom, hogy nem sokkal néz ki másképen a bolondok háza. Kíváncsi vagyok rá, miféle mázt fogok én fölvenni négy év alatt.

Az egészség kivétel nélkül mindnyájoknál meggyengült. Valamennyiök közt én nézek ki legjobban.

November 4. Így van az, ha az ember az egészségével dicsekszik s utána nem teszi az «unberufen» varázsigt. A múlt vasárnap egy lutheránus pap jött ide a szomszédból s egy fűtetlen szobában oltárt állított, hogy az úrvacsorát kiszolgáltassa. Én is vettem azt az ő kezéből kenyér alakjában; de meghültem, régi szokásom szerint úgy, hogy csak ma hagytam el az ágyat. Az ájtatosság egyszerű volt, de épületes. A papocska

röviden, de jól és alkalomszerűleg beszélt. Vendégei száma bizony csekély volt, rajtam kívül mindössze is négy, B. Schlechtát és Budát nem számítva, a kiket a kíváncsiság hozott oda. A papot Kovácsnak hívják. Atyja Magyarországból jött Csehországban lelkészkedett s így folytatta itt hivatalát. Az ifjú Kovács már egy szót sem tud magyarul, de azért igen derék, kedves kis ember. Megígérte, hogy húsvétre is el fog jönni. Ha akkor melegebb nem lesz, saját szobámat fogom az úr templomává alakíttatni, de lelkiüdvemért nem teszem ki másodszer magamat meghűlésnek Theresienstadtban.

Itt betegnek lenni valóságos tortúra. Mert minden fogoly ápolni, látogatni s őrizni akarja a beteget. Második nap mindjárt jötl hozzám Steinthal hadnagy, a kit közönségesen «gavallérnak» hívnak. Éjjelre rám akart erőszakolni egy (<börtönört>). Harmadik napon Ramberg küldötte hozzám a térkapitányt és egy sebészt a kórházból, hogy nálam örködjék. Végre fölkeltem, hogy megszabaduljak ettől a jóakarató csapástól.

De egy kínzást, mióta az idő rosszabbá lett, el nem háríthatok magamtól. Tudniillik az a nevetséges szokás van itt, hogy a sánczfegyenczek után mindig egy-egy katona jár fegyveres kézzel, töltött puskával. Ha tehát az én Luchesinim a kútra, a konyhába, vagy egyik szobából a másikba megy, utána, valamint a bennünket kiszolgáló hasonló foglyok után egy-egy kamasz oláh katona vonul. Ezeknek a félvadaknak gyakran semmi teendőjük nincs, mert szolgálaink sokszor szobáinkban vannak, vagy foglalkozás nélküliek. Ilyenkor 10—12 efféle ór tartózkodik ajtóim előtt s oly lármát csinál, hogy belebolondulhat az ember. Egyik füttyül, a másik oláh nótát danol, a harmadik ásítózik, a negyedik tánczol stb. Mondhatom, hogy néha már kihozott a sod-

romból, mióta ez a csöcselék az eső miatt a szárazai keresi. Épen ez az ezred, a Károly Ferdinand, Baldacci ezredessel volt Erdélyben az én időmben; mostani ezredese ugyanaz, a ki mint őrnagy oldalammal jelen volt a balázsfalvi oláh gyűlésen, melyet a magyarok nekem oly nagy vétkül tulajdonítottak s a hol én Puchner dicséretét és köszönetét oly nagy mértékben megnyertem. Ugyanazon tiszték állnak az ezred élén, kiknek lefegyverzését Kolozsvárt! elutazásom utolsó perceiben megakadályoztam.

Nov. 5. Elvesztettük a mi jó szakácsunkat. Összeperelt az öreg porkolábbal s most nem szabad többé kijönnie a kazamatákból. A leginkább rászédettek azonban mi vagyunk, mert a főprofoszné úgy főz, mintha disznó volna, vagy disznóknak főzne. Régóta nem éheztem így. Talán használ javuló egészségemnek. Mások kárpótolják magokat estve burgonyával, káposztával, virslivel stb., én is így fogok tenni. Van ebben a vár-fogsági életben egy és más, a mit soha sem fog meghallani az, a ki meg nem ízlelte. Mindenekelőtt ez a porkolábgazdálkodás, ez a ravasz intézmény, mely a foglyok legkisebb kiadásánál is kiveszi a maga részét. Itt nem vehetni egy tojást, egy darab fát, egy korty sört, s a legcsekélyebb apróságot másnál, mint a derék felügyelő személyzetnek egyikénél, vagy másikánál. A legszebb az, hogy a ki pénzét egyik porkolábnál költi el, azt a másik üldözi és boszantja. Én a költséget kettőjük közt osztottam meg. Herz porkoláb — vulgó tömlő!! — ad nekem ebédet, olykor vacsorát, szeszt, gyertyát és olajat, Döme porkoláb tejet, tojást, mosást, itató papírt s holmi apróságot. Így mind a kettővel békében élek. Az öreg porkolábné — a Frau Mutter azt mondta: bár csak azt a kedves, jó b. Vay urat el

ne vennék tőlünk egyhamar, az ilyen derék embereket soha sem kellene szabadon bocsátani; ha tőlem kérdenék, inkább tíz más urat adnék helyette. A másik porkolábnál, a ki valamivel kevésbé öreg, «Mutterle»-nek hívják.

A legboszantóbb nyomtaték azonban Steinthal. Odaadom neki, a mit megtakaríthatok, de az ő zsebe feneketlen, s hozzá még szemtelen is a ficzkó. S mégis örülhetünk, hogy ő a közvetlen felügyelőnk. Ha akarná, némelyikünket halálra boszanthatna. Az itteni életnek egyik legkellemetlenebb oldala az, hogy az ember ily közönséges kamaszoktól, goromba s ritkán józan porkoláboktól, hitvány börtönőröktől és káplároktól lenne kénytelen függeni, ha pénze nem volna. Így ők mégis a mi szolgálaink, sőt inasaink s kevésbé megelégszenek. Sokan csak 6 krt adnak nekik, a hol a jobbmódnak forintjával fizetnek s célta is érnek. Itt mindent ki lehetne vinni, mindent elérni, minden intézkedést megkerülni, ha szükség volna rá, vagy rászánná magát az ember.

Besze, a nagy férfiú, még mindig várja az amnesziát. Köztünk ő a legközönségesebb ficzkó. Egészen ki is selejteztük. . . Tokaji borunk rendkívül tetszik itt, de az egy Steinthalt kivéve, a ki nyolcz üveget kapott, az urak közül senki sem mert elfogadni egyet is, habár a nyálok folyt érte. Montigni térkapitány jön néha hozzám, ez a mindegyiknél jobb ember s megiszik egy pohárral, egy palaczkot pedig eldug. Így félnek itt a jobbak a nyomorult följelentőktől, a kik mindenfelé hemzsegnek.

Nov. 6. Egyik társunknak, Salamoni cremonai lelkesznek nem rég egy üveg tokajit küldtem, mely igen ízlett neki. Ma egy darab pompás minőségű sajtot és

szalámit kaptam tőle viszonzásul. Dúsgazdag ember s úgy él, mint egy koldús. Ot is az én Luchesinim szolgálja ki, a kinek ezért hetenkint tíz krajczárt fizet. Azt tapasztaltam ma, hogy a porkoláb havonként viseleti jegyzéket, conduitelistát, küld rólunk Bécsbe. No, ha a felesége kívánságát teljesíti, az enyim rosszul fog kiütni. Nádasdyról azt írta egyszer: «jó nevelésű és a társalgásban mívelt».

Nagy esemény volt ma itt egy illatárus zsidó. Estvére már mindenki tudta, hogy mit vásárolt tőle egyik másik s multságunk volt vele. Általában furcsák vagyunk e tekintetben. Ha az egyik nagyobb gombóczot kap, mint a másik, vagy borjúszelet helyett ürüezombot, két ugorka helyett egyet, az már izgalomba hozza a társaságot, úgy hogy a hónap végén mindenki figyeli, mennyire megy kinek-kinek a számlája s ezt aztán megjegyzésekkel kísérik. Az enyém, annak daczára, hogy Ödön 8 napig itt volt s kettőnk részére főzettem, néhányszor vacsorát is, sőt egyszer fáczánt is kaptunk, nem ment többre 30 frtnál, a mi valóban tűrhető.

Nov. 7. Soha nem volt oly élénk álmod, mint a múlt éjjel. Téged láttalak ... de végül keserű ébredés görcsösen szorítá össze szívemet, úgy hogy azon 12 hét óta, mióta a jóságos császár haragja börtönben sínlődtet, most először érzem ingadozni eddig szilárdan maradt bátorságomat. Az utánad való vágyakozás megtörte eddig rendületlenül maradt akaraterőmet. . . Hiszen én a világgal már különben is leszámoltam. Az rám nézve jelentéktelen, élő sír. . . Világom még egyedül csak te vagy, te töltöd azt be nékem egészen. . .

Pár nap előtt költözött ki innen egy sánczfegeyencz, egy bécsi polgár, foglalkozására nézve hentes. Egy évig volt itt. Búcsúzásából nem igen látszott valami különös javulás. Politikai bűnös volt. Egv kém jelenlétében lián-

gosan kimondta azt, a mit ezek gondolnak és éreznek. Ma egy olyannal beszéltem, a ki már 18 éve húzza itt a taligát; még két éve van hátra!

Nov. 8. Érdemes tudni, hogy a várfoglyokról — ez a mi címünk milyen jól gondoskodnak a császár kegyelméből. Ha valakinek minden vagyonát elrabolták, azt bezárják és bár előbb milliókkal birt, kap egy szobát. ritkán egyedül, hanem többekkel együtt, a melyben mindenki részére van egy-egy nyoszolya szalmazsákkal, egy asztal, egy szék, egy ruhafogas, egy teljes öltözet világos szürke posztóból, fűtőfa, s olaj a világításra. Mindez nov. 1-től kezdve. Végre naponként 10 krajczár és egy fél komiszkenyér. A sánczfelegyenczek, a 10 krt leszámítva, mindezt kapják és az étkezést, melyért a porkoláb reggelenként 4 krt kap. Az étkezés naponként egy ételből áll, többnyire hüvelyesből s hetenként kétszer húsból. Ilyen étkezőt a porkoláb körülbelül mindig 300-at számít fel; jelenleg 275-ből áll a liszta.

Minden vasárnap reggeli 8 órakor kivonul az egész csapat a várudvaron levő kápolnába. A sok meglánézolt láb csörömpölése oly irtózatossá zajt csinál, mely messziről hallgatva egy távoli tenger zúgásához hasonló. Az isteni tiszteleten gyakran imádkoznak a haza atyjáért, a mit a kedves gyermekek rendesen köhögéssel, torokreszeléssel s lánczsörgéssel kísérik, míg őket az oltár mellől a pap le nem szidja s minden illetékes czimzésekkel rendbe nem szedi. Ez kivált azóta történik, mióta a császár nem rég itt járt s egy 10 év óta kínzott felegyencz azzal a kéréssel vetette magát lábához, hogy hátra levő büntetését, 2 évet, elengedni méltóztassék. A császár a nélkül, hogy viselete felől kérdezősködött volna, ridegen e szavakkal utasította el: «hogy'is ne!», «warum denn nicht gar?»

Ma Duschek is megjött végre. Nyolcz héttel ez előtt még Budára az a parancs érkezett felülről, hogy őt Theresienstadtba kell szállítani. A hadparancsnokságnál valami ostoba írnok azt írta rá: «miután Duschek polgári fegyencz Josephstadtba már elvitetett, ezen elkésett rendelet ad acta tétetik». Aztán teljes nyolcz hét kellett ahhoz, míg az ügyvezetés megengedte, hogy elszállíttathassák. Íme ezek a jótéteményei a centralisációnak s a katonai bürocraticus uralomnak! . . .

Ma levelet kaptam Szabótól, mely Debreczenből négy nap alatt vitorlázott ide. Ez a szerencsétlen levél magyarul volt írva — magyarul! és Debreczenből! Ez elég arra, hogy felségsértést szagoljanak ki belőle. Meg is kerestek engem, hogy azt visszaküldjem s fordítást mellékeljek hozzá, a mit kevés szóval meg is tettem s meg voltak vele elégedve.

Duschek úgy találja, hogy rossz színben vagyok, pedig már csaknem megjavultam, bár még mindig szedem a gyengén oldó lapdacsokat. Új vendégünket ideiglenesen Luzsénszky vette szobájába, míg később más elhelyezés történhetnék. Rajta leszek, hogy egy kettős szobát kapjunk, akkor magamhoz veszem őt, a mi rám nézve különösen akkor lesz jótékony, ha betegségem ismétlődnék.

Nov. 10. Az egész napon reátok gondoltam. Vájjon ti is mindnyájan én reám? Mily öröm azt hinnem, hogy ma minden gyermekünk körülted seregük s hogy mindnyájan jól vagytok? Én azonban, fájdalom, a ti hosszú, leirhatlanul fájdalmas hallgatástok miatt végtelen aggodalomban vagyok.

Mióta az időjárás és lábaim miatt kevesebbet mozgathatok, az a jó szokásom van, hogy csak reggeli 8—4 órakor alszom el. Így hát estvétől 7—8 órányi időm

van a töprengésre. Mily kellemes, kivált ha az ember kél héten ál semmit sem tud az övéiről.

Nov. 14. Végre ma vettem leveledet. Igazán szégyenlenem kell magamat, mily kétségbe esett voltam a múlt napokban. De mit tehetek róla, hogy annyira csüggök rajtatok! S ha néhány napig leveletek nélkül vagyok, oly sok aggodalmat csinálok magamnak, oly sok eszme, gond. kétség kerít hatalmába, hogy aztán a zűrzavarból alig tudok kimenekülni . . .

Duschek ebéd után mindig nálam van, együtt olvassuk az újságokat s aztán estve 6 órától 8-ig.

Nov. 16. Tegnap megint egy sáncz-fegyencz szabadtul innen, valami Katona nevű, Miskolczról. Megindulva búcsúzott tőlem s ígérte, hogy meg fogja látogatni Lajos. Mindezen gaznépnél nagy kegyben állok. A melyik hozzám közelíthet, mindjárt meg is teszi. A ki e szerencsétlenek közül kiszabadul, Birt útiköltséget kap; a várfogoly azonban egy fillért sem, s a megkegyelmezettek gyakran a legnagyobb zavarban vannak, hogy mint hagyják el a várat. Én azonban e miatt legkevésbé sem aggódom.

Majd be tudnám én dolgaimat rendezni, ha megszálná a Szentlélek a lovagias császárt, az ő gavallérsága azonban... Tegnap egy harisnyámat foldoztam meg, de oly göröngyösen, hogy alig fogom benne kiállani. Hiába! Mindent tanulni kell . . .

Mily boldoggá tette az embereket az a néhány könyv, melyet magammal hoztam! Még a kazamatákba is becsempészik némelyiket. Általában jelentékeny szerepet kezdek már itt játszani. Hogy hozzám közeledhessenek, minden párt kibékült egymással; csak két rabiatus kerül egymást, kiknél a gyűlölet rögeszmévé vált; ezek egyenkint jönnek hozzám.

Egy olasz hajóskapitány s bizonyos Cseremiczkv levelet kaptak, melyben reményt nyújtanak nekik arra, hogy csakhamar ki fognak szabadulni. Mily keserű lehet majd csalódások!

Tegnap itt a kisebbik váron ment által Ramberg vadászatra. Én épen az udvaron voltam s hosszasan beszéltem vele. Igen nyájas volt s a felnyitott levelekből tudta már, hogy csakhamar jönni fogsz.

Ma voltam Sternthalnál, másodszer mióta itt vagyok. Mily szegénység! Ma a nejét is láttam; valóságos képe a nyomornak; láttam felnőtt lányát is, aráját egy innen kiszabadult lengyel ifjúnak. A többi gyermekei, szám szerint négyen, naponkint legalább egyszer bejönnek szobámba, hol egy pár almát, vagy kenyeret adok nekik. Az éhség gyakran beúzi hozzám a szegényeket.

Duschek ismét búskomor, kivált azért, mert hír szerint, a felesége súlyos beteg. Ismét igen szorgalmasan dolgozik; de Luzsénszkyt szorgalomban senki se múlja felül. Igen szép az, a mit mostanában készített, tudniillik a saját és a Blaskovich szobájának összes bútortatát. Ha szerénytelenség nem volna, én is arra a szívessegre kérném.

Nekem az idő ekkoráig nem volt igen hosszú, úgy hogy én sem efféle dolgokkal nem foglalkozom, sem nem kártyázom. Ha kedvencz hangjegyeim itt volnának, akkor néha zenélnék, de azok híján, ritkán játszom; hanem népdalt éneklek s a mellett rád gondolok.

NOV. 20. Ma estve Duschek és két fiatal ember volt nálam, a kikkel gesztenye és thea mellett tűrhetőleg múlt el az est. A mint eltávoztak, később fehérneműimet javíttattam ki, mert holnap vasárnap és a szennyesek a porkolábnéhoz vándorolnak. Holnap már kilencz hete

lesz, hogy itt ülök s egy évnegyede, mióta a császárnak örömet szerzek azzal, hogy kosztosa vagyok.

Nov. 21. Isten vezéreljen ide benneteket minél hamarább. Vajha egy lépést sem tennétek értem. Ki ne tedd magadat semmi Bach-féle megaláztatásnak. Inkább itt pusztuljak el, sem hogy még egyszer gorombáskodjék veled az a pokoli eb. Van köztünk egy Braun nevű, a ki jól ismeri azt a söpredéket azon időből, mikor még torlaszhős volt. Azt kell meghallgatni, hogy helyes fogalma legyen az embernek erről a gézengúzról, erről a larchenfeldi fiaker-fajzatról. És az aljasság eme címere most a császár első, legközelebbi megbízottja!!!

Non. 21. Az idő igen rút. Talán innen ered rosszulétem. Álmatlanságom már nagyon bosszant. Nemcsak hogv későn alszom el de gvakran föl is ébredek, a mi egy fogolyra nézve rossz állapot. Az ily életmód mellett sok fa fogy el és sok gyertya s a legrosszabb, hogy általa az életerő és a szemvilág szenved.

Nov. 25. Ma is. mint mindig, te voltál első gondolatom, drága, híven, bensőleg és örökké szeretett névnapom! te vagy az utolsó a késő estveli órákban is, általában mondhatnám, az az egyetlenegy, mely engem egészen eltölt, az egyetlenegy, melybe mint erős horgonyba kapaszkodom. Megértem e napot, a nélkül, hogy bizonyosan tudnám, hová kövessenek áldó kívánataim. Az éghez intézem hát azokat, melv téged nekem üdvemül adott. Vajha meghallgatást nyernének.

Ha széttekintek az emberek ama tágas körében, mely engemet az életben közel és távol körülvelt, számosakat találok, a kik nekem igen-igen le vannak kötelezve s nehezen lesznek valaha képesek adósságokat leróni; míg én az ilyes hitelezőket örömet s lehetőségig gyorsan kielégíttem. E tekintetben nem hiszem, hogy

valakinek adósa volnék. Gyermeki kötelességeimet is minden helyzetben híven teljesítettem s hiszem, hogy a mennyire lehetséges, szüleimnek soha meg nem jutalmazható szeretetét hálásan viszonzottam s e tekintetben is nyugodt lehetek.

Csak te, drága Katim, csak te adtál életem mérlegébe oly kincset le árasztottad rám az önfeláldozás, az önmegtágadás és szeretet oly gazdagságát, le halmozol napról-napra új meg új áldozatot az alig megszámlálható régiekhez oly mértékben, hogy kétkednem kell, vajjon leróhatom-e valaha legkisebb részét is annak, a mit értem tettél, értem, a ki neked végül terhedre, vesződségedre és gyötrelmedre válni kényszerültem. Mindezt élénkebben érzem ma, mint valaha, midőn a helyett hogy neked valami örömet adhatnék, vagy szerezhethnék, gondjaid és aggodalmaid tárgya vagyok.

Késő éj van s engem kerül az álom. Minden csendes, csak az ör szabályos léptei hangzanak ablakom alatt és az időnként közelgő őrjárat «HaIt, wer da» kiáltása. De nyájasan lobog a tűz kályhában s egyedül a láng lobogása ad némi életet és mozgást környezetemnek.

Nov. 29. Ramberg ma azzal a figyelemmel volt irántam, hogy közölte velem azon rendelet másolatát, melyben tudatják vele, hogy Henrik fiannak megengedettett négy heti szabadságidejét Theresienstadtban tölteni. Ez kissé hallatlan kitüntetés.

Ma hagytam el betegszobámat is, dr. Langbein nem adott több orvosságot. Mondják, a mellett hogy ő az egész környéken a legjobb orvos, egyszersmind dictator a polgárok közt és sok jót eszközöl. Nem érdek embere, mert a mi szegény foglyainknál egyszeri látogatásért 6 krt számít fel. ű beszéli, hogy ezt az egész várost, lé-

tezése kezdetén, elbocsátott várfoglyokkal s különösen sánczfelegyenczekkel népesítették s a jelenlegi nemzedék azoktól származott. Még most is mindenki, a ki a városban házat akar építeni, a telket ingyen kapja s maga és gyermekei 30 évig adómentesek; fiai nem katonakötelesek. Néhány éve még építési anyagot is előállítási áron kaptak s a kincstárnak egy írtjával fizették vissza. Talán annyira meg fogom szeretni az ill tartózkodást, hogy magam is ilyen üzletbe kezdek itt . . . Oh! el ne hidd! Egy pusztán, egyedül veled, «a hol fesztelenül s kémektől nem környezve lélegzhetünk» ... De most mindenütt ilyenek vannak. És hol nem nyomasztó, hol nem fnllasztó a levegő, a hová a Bach-fele piszok elhatott? Szinte szégyenlem magamat, hogy majd minden gondolatomnak refrainje ez a kanosai semmiházi . . .

Nov. 30. Ma meglepett engem az én kedves Katim, Henrikkel és Klárával. Nem mondhatom, mennyire megörvendeztetett látások. Mi mindent közlöttek velem! Szerencsére több jót. mint rosszat, bár ez utóbbi sem maradhatott el egészen. Nagyon örülök, hogy értem csak épen az az elkerülhetlen lépés történt, hogy két katona fiam, a császár kegyét megköszönve, könyörgött kiszabadításomért. Henrik, mint idősebb, volt a szószóló s előterjesztvén kívánságokat, oly erősen nézett a fiatal uralkodóra, hogy ez nem sokáig tarthatta ki az ő tekintetét. Egyébiránt közbenjáróim a legjobbat remélik ettől a jó fogadtatástól — én épen semmik Okos dolog volt, hogy írásban semmit sem nyújtottak be, mert akkor, a mi most igen gyakori, legfőlebb két évet engedlek volna el, a mi engem jobban bántott volna, mint maga a haditörvényszék ítélete. «Ganz muss die Gnade sein, sonst ist sie keine». Tűrhetlen volna rám nézve, ha más fajta pártfogást vennének igénybe (Grüne et Comp.).

Deczember 1. Az én kedves vendégeim itt léte új életet hozott a foglyok közé. Az üdvözlők mindnyájan kicsipték magokat. Duschek is most vágta le szakállát először, mióta Theresienstadtban ül. Luzsénszkyt sosem láttam másként, mint szennyes hálóköntösben; ma egész dandy lett. Blaskovich frakkot öltött és fénymázás topánt. A többiek holnap fognak tisztelni.

Decz. 3. Ma Henrik is nálunk volt ebéden. Duschek egészen boldog volt, hogy velünk étkezhetik. Miután kedves Katim megtiltotta neki, hogy megmozduljon s cseléd hiányában ketten szolgáltunk fel neki, azt mondta, hogy úgy nézi magát most, mint a koldusok a zöld csütörtöki lábmosásnál.

Decz. 5. Ma volt a nevem estvéje. Fogolytársaim közül egy sem maradt el a szokásos üdvözlésről. Fgv részök szobámba jött, a nagyobb rész Luzsénszky nál várt reám, hol a háziúr mindnyájok nevében üdvözölt s a kis Blaskovich Ilka geniusnak öltözve, koszorút nyújtott át, kedveseim is jelen voltak, s jól adta az ég, hogy ott voltak, mert különben talán a szívem hasadt volna meg. Így is magasan dobogott az, a mint távollévő kedveseimre gondoltam. — Mégis csak van abban valami vigasztaló, hogy az emberek becsülnék és szeretnek bennünket. Ily kárpótlás mellett a kebel és a lélek könnyen nélkülözi a rendjeleket és a kegyeket.

Decz. 6. Nem nevetséges-e az, hogy a mi egész felügyelő személyzetünk a legnagyobb díszben üdvözöli engem? Aztán egy sereg ajándékot kaptam a foglyoktól, még a sánczfégyenczektől is: költeményeket, verseket, névjegyeket; nevezetesen egy rövid iratot minden itt levő magyar nevében. Valóban sajtóságos körülmény, hogy kedvenczévé kellett lennem sok tiszteletre méltó embernek is ugyan, de igen sok semmirekellőnek is.

Ezek azonban kedvesebbek nekem, mint a szerteséjjel csavargó Bach- és Grüne-féle banda!

Dec. 11. Néhány nap óta rosszul érzem magamat. Régi májbajom jelentkezik. Nagyon kellemetlen volna, ha elhatalmazna rajtam. Horváth tábornok meglepett ma látogatásával. A felügyelő személyzet nagy szemeket meresztett e miatt. A jelenlegi kormányzatnak, rosszaságáról nem is szólva, ostobaságát semmi sem bizonyítja inkább, mint Magyarországon a forradalmi pártnak ama mindenfelé hangoztatott érzülete, mely engem még most is a dynastia emberének tart s meg van győződve, hogy én az ellen soha semmit nem tettem s nekem még most is «Schwarzgelb» nevet ad. Nem tekint magához tartozónak, de mégis büszke arra, hogy Bach és rongyczimborasága engem is hozzá sorozott s így a történelemben a forradalom örökségévé tette az én nevemet is, melv azt inkább fogja emelni, mint sok más a többiek közül emelni képes volna.

Még inkább ez az eset Duscheckkel, a ki a mostani kormánynak positiv szolgálatot tett, a mit én, magam is megvallom, legkevésbé sem tettem. Ő, az egyetlen, nem az oroszoknak, hanem az osztrákoknak adta meg magát. Aranyban, ezüstben többet adott át nekik félmilliónál. Daczára a forradalmi párt rábeszélésének, aranvban-ezüstben mintegy másfélmilliót hagyott hátra a pesti bankban, a mint az országgyűlés Debreczenbe menekült. Ezt mind Windischgratz vette át s tiszta nyeresége volt a kormánynak, mert az egy forintos bankjegyek, melyeknek az fedezetül szolgált sosem váltattak be, hanem megsemmisítették. Rézpénzben átadott m in tégy 2—300 ezer forintnyi értéket. És vájjon 1848 kezdetén melyik kamaraelnök mert volna tíz millió bankjegyet kétszer huszonnégyszer óra alatt Budáról Bécsbe szállíttatni?

S Duschek, mint alelnök, megtette azt. És végre 65 millió magyar bankjegyről a kormánynak oly pontosan beszámolt, mint ha csak ugyanannyi krajczárról lett volna szó.

És Ferencz József kormányának látható feje, az a nyomorult eb, halálra ítelteti ezt az embert; megkegyelmezteti, de úgy, hogy 17 frt 20 krral viszik a fogságba; családjának Ínséggel küzdve kell nyomorognia s ma sincs anyyija, hogy magának egy meleg reggelit rendelhetne, ítéljen fölötte az utókor a mint akar, de az az egy megdönthetien marad, hogy ő a magyar forradalom alatt, tehát a legválságosabb időben, midőn százak lellek koldusból dúsgazdag emberekké és most részint szabadon járnak-kelnek, részint a Bach-féle kamarilla kegyenczei, daczára annak, hogy ő száz meg száz milliót kezelt, mai nap nejevel és gyermekeivel együtt egy koldus, a ki itt tíz krajczárból él naponkint s a jövő évben, ha öltözete lekopik róla, a császár komisz fegyenczruháját fogja viselni. Bizonyos azonban, hogy a halálra ítélt miniszter szíve nvugodtabban fog az alatt dobogni, mint összezsugorodott belei (mert tagadom, hogy szívök volna) az ő hálátlan hitvány hóhérainak.

Decz. 13. Prágában egy fiatal ember azt az elméncziséget követte el, hogy azt kérdezte: «melyik a legmagasabb trón?» s azt felelte rá: az osztrák, mert arra F. J. négy év óta nem bír felkapaszzkodni. Ezért a szójátékért a szegény ördögöt négy évi vár-sánczfogságra ítélték és ide küldötték. Néhány hóval ezelőtt okadatolva jelentették innen Becsbe, hogy gyengesége és lábköszvénye miatt nem bírja hordozni a szerencsétlen a 6—7 fontnyi nehéz vasat, különben tönkre megy a miatt. Csakhamar megérkezett a rendelet a legfelsőbb helyről, hogy kegyelem útján levehető ugyan a vas a lábáról, de ugyanoly

nehézségűt kell tenni testének más egészséges részére. Nem hittem volna ezt a barbárságot, ha ma saját szememmel meg nem győződtem volna, hogy azt a vasat, melyet szenvedőtársai lábokon viselnek, ő a két kezén czipelve, egy homokkal megrakott taligát tolni volt kénytelen.

Ha József császár, Ferencz, vagy Ferdinánd idejében minden bécsi szójátékot ily módon sánczmunkával büntettek volna, ez ugyancsak sok dolgot adott volna. De ők az ilyes gúny és gyalázkodáson magasan felülemelkedtek. Csak a ki magát találva érzi, forralhat boszút ilyes haszonlалanságokért.

Decz. 14. Megint egy császári katonatiszt látogatott meg, még pedig egy német ezredtől. Bánhidy kapitány kísérte ki kedveseimet. Természetes ismét nagy sűgásbugás lett a felügyelők és a foglyok közt. Különben semmi újság e bezárt világban.

Decz. 16. Eseménydús nap. Mindjárt reggel híre futott, hogy a császár Theresienstadton fog keresztül utazni. Minden mozgásba jött. A katonaságnak riadót fűjtak, a parancsnokoknak díszbe kellett csapni magokat, hogy a pályaudvarnál üdvözöljék a haza atyját s talán a várba is bekísérjék. Még oly gyöngye fejűek is akadtak köztünk, a kik részletes amnestiát reméltek. Pedig az egész annyiból állott, hogy az ifjú úr Berlin felé utaztában egy pillanatig megállt a legközelebbi vasúti állomáson s tovább repült.

Örvendetesebb volt ennél Mérey látogatása, a ki Baseliéket akarta látni. Az estét nálunk töltötte. Katim vidám estélyt rendezett számára.

Decz. 19. Az események halmozódnak! A parancsnok jött ma, hogy bennünket ismét lásson, hogy az ő «kedveseinek» fejét megszámlálja. S íme! egy drága fő

sem hiányzott, sőt még többet talált egygyel. Tudniillik Duscheket még nem látta. Ez azt a kívánságot nyilvánította, hogy néha engedtetnék meg a sánczokon sétálnunk, mert különben sötét szobáinkban és szűk udvarainkban megvakulunk. És íme! a parancsnok oly kegyes volt, hogy mindnyájunkat maga vezetett föl. A kilátás olyan csudaszép. Jót tesz az különösen azoknak, a kik évek óta senyvednek itt s ma vettek részt először ebben az élvezetben. Nekem azonban Kisfaludy szavai jutottak eszembe:

Innen nézem bátorságból
A világ nagy tengerét,
Innen nézem szabadságból
A föld sok rab emberét.

Mint gyermek sokszor egy magas szekrényre, vagy magas nyoszolyára másztam fel s onnan declamáltam ezeket a verseket. Ma hiányzik nálam a szabadság, én vagyok a *rab*; de még rosszabb az a sors, mely a börtönfalakon kívül élőkre nehezedik.

Decz. 22. Ma nagyszerű rab-theaestélyünk volt. A szegény emberek oly falánkak voltak, mint a farkasok. Jól esett nekik. Katim mód nélkül kedves volt s minden szívet megnyert. Azt a megjegyzést tette, hogy mily különbség azon emberek közt, a kik most bennünket környeznek, és azok közt, a kiknek körében előbb éltünk! Mikép érezné magát ezen urak közt például gróf Szécsen Miklós, a kik közt a legjobb is 10—20 évi várfogságra van ítélve! Ha igazság volna e világon, bizony ő ülne most itt egyikünk-másikunknak helyén; én legalább nem cserélnék vele . . .

Decz. 24. Karácsony estéjét meglehetősen vidáman töltöttük. Henrik is megérkezett Bánhidyval, a ki itt már meglehetősen otthonossá lett. A cél tábla Sternthal volt,

a ki földig lerészegedett. Hogy töltötte ezen órákat az én szegény anyám? nem kellene arra gondolnom! És mégis hálát kell adnunk az istennek, hogy habár szét-szórtan, rész szerint fogságban, mégis élve örvendhetünk a múltaknak.

Decz. 26. Ma lett nagykorúvá az én Miklósom. Kéves fiatal ember tesz ilyen koráig oly sok s gyakran keserű tapasztalást. Tartsa meg őt az ég s kímélje meg a sors további csapásaitól. Huszonnégy évvel ez előtt ezen órában nem gondoltuk volna, hogy csak annyi napot is érjen, a mennyi évet most elért. Hogyan kétkedhetnék hát az ember az isten jóságában, s mily nem kisebb veszélyben forgott akkor az én Katim, ez a mi legdrágábbunk, a mi mindenünk, most még inkább mint akkor!

Egyébiránt ma fájdalmas pillanatot kellett átélnem, mert ma hagytak el kedveseim.

Decz. 30. Már sötét volt, midőn a porkoláb tegnapi egy pár sorodat nekem átadta. Bepecsételve érkezett s nem kívánták vissza. Hál istennek, hogy szerencsésen megérkeztetek. Még egy ládika szöllőt kaptam Pestről. Egy Csernák János nevű úr adta fel, s Josefstadtba volt címezve. Azt gyanítom, hogy Gyurcsányi küldte.

Az itteni régibb foglyoknak csakugyan igazok volt. Ma figyelmeztetés érkezett Sternthalhoz, mely szerint a séta a sánczokon ezután tiltva van, és csak azon a magaslaton, a hol először Ramberggel voltunk együtt, tartózkodhatnak koronként a gyöngébb szemű urak. Nagy kacajjal és szitkozódással fogadták.

Ma este Luchesini megnyitotta előttem a szívét. Arra kért, hogy tartanám még magam mellett tizenegy hónapig, mikor szabadulni fog. Én azonban a 3 ½ évvel mentekeztem, melyet még itt kell töltenem.

Schlechta kezd a szerepéből kiesni. Ma már oly aljas czivakodása volt Füleppel, hogy ismételt esetben megint könnyen elkülöníthetik tőlünk. Úgy tűnik föl előttem, mint valami pudli, mely a «szolgálat» megtanulta s á la madame Patavia, igyekszik a nagy dámát játszani. De a pudlitemészet nála az uralkodó, s mielőtt észrevennők, négy lábon áll vagy szalad a «pudli-dáma». Így ő rajta is erőt vesz végre a lerehenfeldi svihák természet. Néha azonban mégis vannak jó ötletei. Nemrég a hírlapokban egy rendelet volt, mely szerint ünnep és vasárnapokon minden hivatalnok templomba *tartozik* menni. Némelyek túl tették magokat ezen a kényszer-rendszabályon; ő azonban azt gondolta, hogy ez azért szükséges, mert különben minden templom üres maradna, melyben csakhamar senki sem fogna többé imádni olyan istent, a ki dr. Bach és czimborái minden gonoszságát büntetlenül engedi.

Decz. 31. Szilveszter estéjét Luzsénszkyknél töltöttük. Én már fél 8 órakor szobámba vonultam; a többiek még puncs-lakomát csaptak Braunnál, a mely 10 óráig tartott. Epén ül az éjféλι óra, melyet ébren akartam bevárni, vele elhangzik az ó-év is, melyből engem a te alakod, védszellemem gyanánt vezetett át az újba. Vajha nyugalmasabban alakulna, mint gonosz elődje! Bár az isten örködnék felettetek, távollevő kedveseim! szegény anyám felett! öt kedvenczem (gyermekeim) felett s mindenekelőtt tefölötted, te örökké, bensőleg, mindig inkább-inkább szeretett, imádott angyalom! Ezen imával, isten bölcseségébe, gondoskodásába és jóságába vetett erős hittel akarom én üdvözleni az ép most elrepült keserves év utolsó óráit, s köszönteni a most kezdődő, még el-fátyolozott újév kezdetét!

1853. Január 1. Mily borult ma az ég! Vajha el-

takart fénye ne legyen rossz előjele a beállott új esztendőnek. Az egész délelőtt üdvözlésekkel tölt el, melyeket minden oldalról fogadnom kellett. Úgy tódultak hozzám, hogy alig tudtam felöltözködni. Ebéd után még Montignv is eljött nejével és leányával. Luchesini a mai «takarodó» előtt arra kért, hogy tartanám őt meg szolgálomnak «egész életében». Még tizenegy hónapja van hátra, de kitartja itt velem a négy esztendőt, ha megígérem neki a szolgálatot. Természetes, hogy el nem fogadhattam, de meghatott ennek a rám nézve végre is egészen idegen embernek ajánlata.

Besze szavát tartotta; neje betegsége alatt elnémultak húrjai. Ma jobb híreket kapott, erre most már megerezstette a zabolát. Ha egy kissé önző volnék, kétkednem kellene a felesége gyógyulásában.

Sajátságos hatást tett rám a Puclmer hirtelen halála. Tehát őt is szélhűdés érte, mint eme hóhér-rend nagymesterét korai hirtelen halál a múlt évi április 5-én. Istenem! mennyi vér tapadt ennek az embernek kezéhez! Módjában volt Erdélyt virágzón, egy emberáldozat nélkül megtartani fejedelmének, vagy a legiszonyúbb polgárháborút földidézni: ő ez utóbbinak adott előnyt! Egyik lábával már a sírban, *hazudott* a gyalázatos öreg s rágalalmazott engem oly dolgokban, melyekben én ő reá, az ő *katonai becsületére* hivatkoztam; utczai gyerkőcz módjára eltagadott oly dolgokat, melyekben én őt irotl okmányokkal meghazudtoltam . . . Vétek volna az isten ítéletébe avatkozni akarni: de ott a hol nem segít a hazugság, a hol nem zsoldos hóhérok ülnek törvényszéket s a gazemberek nem leplezhetik kölcsönösen egymás gyalázatos tetteit: ott bizonyosan nem várhat ő reá babérkoszorú, melyet itt a földön az isten képmása tett az ő bűnös fejére.

Január. 3. Nincs meghatóbb, mint egy várfogoly temetése, mely semmi szín alatt nem térhet el a szabálytól. A temetés ideje késő este. Naplemente után jön a lelkész négy hordárral, kik az egyszerű fehér deszkakoporsót a holttesttel vállokra emelik s egész csendben elviszik. A fogolytársak közül csak ketten követhetik; ezeknek is vissza kell térniök a vár határától, a hol a lelkész is, megáldás után, elválnak a halottól, mikor aztán a négy bérszolga, a szegényt, habár ezer barátja és rokona volna is, egy már kész sírba dobják a legközelebbi temetőben (a falu neve Pansovitz). Ez az utolsó cselekmény rendszeren sötétben történik, ha épen a hold oda nem kölcsönzi bágyadt világát, vagy egy istálló-lámpa lényé nincs kéznél. Vájjon kivételt fognak-e tenni Rhaboszkynál¹? Neje bizonyosan nem fogja engedni, hogy holttestét meggyalázzák.

Január 10. Valódi szerencse, hogy tegnap oly korán lejöttem a Luzsénszky névestéjén tartott vendégségből. Az urak engedélyt eszközöltek, hogy 9 óráig együtt maradhatnak. Fájdalom! arra használták az engedélyt, hogy legtöbben barommódon leitták magokat. Még az öreg papot, Salamonit is félholtan vitték haza. Képzelmű, hogy Duschek mily kínosan érezte magát a társaságban. Hozzám menekülni nem volt bátorsága. Attól féltem, úgymond, hogy megvernek, azért csak fent maradtam. Ma délután, minthogy Bl. ki nem jött, evg kissé zenéltünk az ő szobájában, egyébiránt úgy telt a nap mint rendszeren már csaknem egy félévi fogságom alatt.

Január 13. Ramberg kijött ma hozzánk Montigny társaságában s egyenesen szobámba rohant. Nem talált otthon, sétálni voltam. Az utcán találkoztam vele. Elhagyta a körülete levő foglyokat, barátságos arczezal közelített hozzám s félre vonva így szólt: «gratulálok ön-

nek, tudja már miért».* Daczára annak, hogy Ramberg csendesen és bizonyos távolban beszélt velem, a környező rabok mégis meghallották a «gratulálok» szót és már azt látták lélekben, hogy kegyelmet kaptam. Természetes, hogy a dolog mibenlétét nem kötöttem az orrukra. A nélkül is elég gyalázkodásra ad okot későbben e csöcseléknél az, hogy a leányomat egy «durch und durch schwarzgelb» vasasnémethoz adtam, a ki saját hazája ellen harczolt.

Horváth kapitány ismerősünk szerencsésen keresztül vitte, hogy testvére 18 évét 6 évre leszállították. Mint-hogy már négy év óta ül itt, aránylag rövid idő múlva kiszabadul. Kevésbé voltak szerencsések a Blazevics rokonai; ő egyáltalában semmi vigasztaló hírt nem kapott. Csak katonai pártfogás használhat valamit. Az én két vitézemnek ugyan semmi hatása nincs, Bánhidy Grünnebe bizakodik, a ki Babarczy őrnagygyal jól van. Mindig elfeledtem téged arra kérni, hogy hívasd őt magadhoz. Ő velem együtt volt Erdélyben, látta és méltányolta ottani helyzetemet s felajánlotta minden körülmények közt, eddig még soha igénybe nem vett szolgálatát.

Ma két ismerősünk haláláról értesültem. Jászay Szántóról és a füredi fürdőorvos Adler.

Közel van az éjfél: aludjál jól. Én meg Dumas Memoire-jait olvasom, midőn azonban a könyvet bezárom s az oly epedve várt több órai önfeledésnek adom át magamat, még egyszer feltűnik lelkem előtt a te alakod, melyet az fogva tart s felébredéskor újra élelem varázsol. Te vagy első és utolsó gondolatom, kedves jó Katim, te és minden kedveseim, oh mily gazdag

* B. Vay leányát, Klárát pár nappal azelőtt jegyezte el Theresienstadtban B. Bánhidy Sándor, a ki akkor Prágában volt állomáson mint kapitány egy vasas ezredben. Ismeretségek Theresienstadtban kezdődött.

is vagyok, mily gazdag és szerencsés, hogy titeket magaméinak nevezhetlek!

Január 16. Kedves anyám utolsó levelében ismét azon szándékáról ír, hogy a legközelebbi tavasszal meglátogat. Ez rám nézve borzasztó. Miként fogja kiállani az utazást, mint veti magát alá az itteni kényelmetlen életnek; végre az elválás mint törné meg! hisz magamról tudom, hogy a töletek való elbúcsúzás mint szorította össze szívemet. S mégis mikép gátolhatjuk őt abban? Végre nem marad egyéb hátra, mint előbb még kísérletet tenni megkegyelmeztetésem végett, talán több oldalról is, de mindent magánál a császárnál, legfőlebb ha anyám írna az anyacsászárnéhoz, Dorottya főhercegnőhöz, Amália svéd hercegnőhöz; ugyanazon időben meg lehetne mozgatni a bádenieket is, valamint a Vayakat: Abrist, Lajost, Lojzit, Gyürkyt, meg Pallavicinit is stb. Grünére pedig Jósika, különösen Apponyi, Barczy és Bánhidy bírnának némi hatással. Meg vagyok győződve, hogy eszélyesen kezdeményezve, egykori egyházkerületemtől is lehetne kérvényt kieszközölni: de vajjon nem többet ártana ez? az már más kérdés.

Mindezt csak azért mondom el neked, mert épen fejemben kóválygott és különösen azért, hogy ha Klára egybekeléséből csakugyan lesz valami, a miben nem kétkedem, mégis csak szeretnék ott lenni . . . Azt sem tagadhatom, hogy egészségem nagyon hanyatlik; nevezetesen ismét szédülésekben szenvedek. Ha mindez nem sikerül: beletörődünk s isten nevében apródonkint bele nyugszunk.

Január 18. Bánhidy tegnap este Prágába utazott, ma még inkább egyedül valók, mint különben. Új kellemes dolog az udvarban kezdett bizonyos építkezés. Új

örházat építenek s intézkednek helyiségek állításáról még száz sánczfelegyencz számára.

Borzadva olvastam a mai hírlapban, hogy Pesten és Budán, daczára az ostromállapotnak, daczára a liadi-törvényszéki eljárásnak, még bőségesen hirdetnek rögtön-bírósági ítéleteket, tehát a békés kormányzat négy éve után, az ostromállapot végleges megszüntetése helyett még a rögtönítelő törvényszék! Ez teszi fel a koronát Bach kormányára.

Január 21. . . . Csakhamar azután, hogy titkos levél-vivőm eltávozott tőlem. R. a feleségével együtt udvarun-kon át tipegett, talán a lőporos toronyhoz. A nő oly közel ment el ablakom mellett, hogy nem maradhatott előttem észrevétlenül az a nagy változás, melvet az idő Carlsbad óta idézett elő rajta. Ha ablakrostélyomon át-tekintethet, vájjon nem tette volna-e ő is ezt az észre-vételt?

Azonban a házaspár meglehetősen rosszkor érkezett egvik fogolvtársunkra nézve. A szegény a sétaóra után véletlenül a vár sánczán volt (természetes egy tömlőcz-tartóval) állítólag azért, hogy megkeresse tolikését, melyet kevéssel az előtt, a mint mi többiek is ott voltunk, elvesztett. E miatt a porkolábok megidézttettek s erősen megdorgáltak; a mellett meghagyatott nekik, hogy mi csak egyik kisebb sánczon tartózkodhatunk s ott csak szétnézhetünk, de nem járkalhatunk, azért mert azzal a gyöpben kár esnék.

... Meglátogattam ma a szegény Zaninit. Először láttam, mert mindig beteg s különben is rossz hírű fráter. De most atyja halála miatt kétszeresen szerencsétlen. Aztán a részvét fölemeli az embert. És a ki maga is igazságtalan üldözések miatt szenved, némi okot talál arra, hogy szenvedő társai iránt szelídebb érzelmű le-

gyen. Szóval nem riadtam vissza s az elárvultnak némi vigaszt nyújtók, a mit ő végtelen hálával fogadott. Szinte érezni látszott, a mit a költő mond:

«Pótolhattok férjet, kedvest, barátot:
 Ám a derék atya valódi kincs,
 Melyet csak egyszer ád nekünk az ég.»

Mily gyakran szomszéd a fenségessel a nevetségessel! Az én látogatásomon is együtt volt a tragieum a comi-cummal. Tudnillik volt Fahnenbergnek egy rövid szabású zöld színű nyári frakkja, melyet valószínűleg berlini régi kedvese szabatott rá valamikor «a hársak alatt». Minthogy könnyű kelméből volt s egy kissé már kopott is, még a múlt őszön eladta azt a tulajdonos a beteg Zanininak, a ki a hitvány öltönyt a maga eredeti alakjában folyvást híven megőrizte egész mostanig. Most azonban rájött a mély gyász s világos ruhánál nem volt neki egvebe, a mit nem talált a gvászhoz illőnek. Elővette hát a zöld frakkot, egy fazékba tintái kevert s én úgy találtam czeilájában a gyászoló fiút, a mint felgyürközve fekete festékekkel vontá be az egykori Fahncnberg-féle gúnyát. Senkinek sem szóltam a dolog felől, de a szegény! megjelent estve vacsorán az öreg porkolábnál s kezének feketesége elárulta őt. aztán nem is csinált titkot szándékából, hogv ígv akart szert tenni gyászruhára.

Ha az én tárczám is oly fekete nem volna, mint a Zanini tintás fazeka, biz' adnék neki néhány forintot nyomora felruházkodására. Mellette is Luchesini szolgál. Nem bír előttem eleget beszélni szegénységéről. Atyja ezredes volt. Ha szerencsére egy nagybátyja nem volna, a ki nyugalmazott altábornagy, a szerencsétlen ember tisztán tönkre menne, mert elhalt atyja után semmije

se maradt. Sajátlag gyermekei miatt esett ily nyomorba. Két fia van, mind a kettő börtönben ül lopásért.

Január 25. Mióta Bánhidy a Klára kezét megkérte, csak egy a gondolatom. Kellene, hogy kellemesen érintsen, szórakoztasson, s elvonja lelkemet azoktól, a mik mégis kellemetlenebbek. Es mégis helyzetem azóta tűrhetlenebb. Honvágyam méginkább fokozódott s annak tudata, hogy e mindnyájunkra nézve oly fontos, s oly sok tevékenységet kívánó pillanatban távol kell lennem tőled, sőt gondjaidat még szaporítnom kell, rám nézve oly nyomasztó, hogy szinte leroskadok alatta. Ügy lát-szom magam előtt, mint egy halott, a kinek még holt leste is gondol és bajt okoz a hátrahagvottaknak. Ha léged nem bírálak, ha állandó érzelmem örökké nem tifelétek irányulna, kik engem még a külvilághoz csatoltok, bár eléggé terhetekre vagvok is, kétkedném az én hasztalan és elhibázott létezéseim fölött. Csak akkor bizom abban, midőn így az estveli órákban veled cseveg-hetek: de kárhoztatom mint a te boldogságod meg-zavarásának forrását.

A kazamálákban nagy lázadás történt. A politikai foglyok azt akarják, hogy szolgálaink 3 hónapról 3 hónapra vállalassanak fel, mivel ezeknek minden tekintetben jobb dolguk van, mint a többieknek. Ennek a kívátnak kitörésére, melyet állítólag Ramberg elé terjesztettek, Luehesini vigyázatlansága adott alkalmat; mert ő nem győzte eléggé dicsérni, mily jól megy nálam a dolga s mily sokat keres *nálunk*.

Január 26. Ma nagy mozgalom van nálunk. Reggel 2 órakor érkezett a parancs, hogy a mi várórségünk, az egészségi csapat egy százada, pár nap múlva eltávo-zik innen. Dalmáciába kell vonulnia s helyére kapunk — mily szép ajándék! egy «straf-compániát». Sőt némelyek

tudni akarják azt is, hogy a háborús kilátások következtében bennünket innen mindenestől másuvá szállítanak.

Schlechta valószínűleg, hogy megboszúlja rajtam magát azért, mert nem engedtem festész-szeszélynék s mai napig nem hagytam magamat általa elcsúfíttatni, egy általa készített szomorújátékot adott által nekem azzal a kéréssel, hogy «deplezetlenül» nyilatkoztatnám arról véleményemet. De egyszersmind hozzá lelte, hogy szeszélyének ezt a szüleményét már Bécsben egyik legnagyobb költő átolvasta s bírálatát ebbe az egy szóba foglalta: «isteni!» Tegnap tehát túlestem az «isteninek találandó» kéziraton. Nem gondolhatni annál nyomorultabbat. Rímes versekben van írva. Gyakran elhagyja a «szép németiség» s csaknem a «lerchenfeldi»-hez kell tartania magát . . . Annyi bizonyos, hogy hónapok óta nem aludtam el oly gyorsan, mint tegnap ennek az unalmas ostobaságnak elolvasásán. S ez volt a dologban a «legistenibb». Bevalljam-e ezt neki leplezetlenül '? . . .

Január 28. Épen most jöttem haza egy nagyszerű tivornyáról. Molnár névnapja volt: így jöttünk össze az öreg porkolábnál, a hová kolbászt és sört hozattunk. Duschek, Braun, Schlechta, Fahnenberg, Hoffman, Csere-miczky, az ünnep hőse és az én csekélységem voltunk együtt hat órától nyolczig. Eléggé vígan mulattunk.

Az öreg porkoláb ma arról értesítő bennünket, hogy várórségünk oly tolvaj népségből áll. a kik előtt, az ő tanácsa szerint, ajtónkat egy pillanatig sem kell nyitva hagynunk. Schlechta azonban úgy gondolta, hogy ily módon kilátásunk van rá, hogy magunkat is ellop-nak, a mi neki mindenestre kellemesebb volna, mint itt bezárva lenni és savanyú répát falui. «Ejnye — gondolta az öreg porkoláb a répa pedig jó zöldség

Zuspeis, mikor maga a törzsorvos úr is igen ajánlja.»
No hát csak abrakolja vele a maga törzsorvosát —
felelte rá Schlechta.

Január 31. Ismét oda egy hónap! Oh vajha azzal rövid életünk egy jelentékeny szakasza is el ne tűnt volna! De ez pogány gondolat, vagy csupán itt alatt kell azzal korlátot állítanuk. La vie de ce monde est á l'éternité ce que la seconde esi á un siécle. Nous vivons íme seconde sur la terre, nous vivons íme éternilé prés de Dieu. Talán még ránk is derülnek jobb napok! Dieu a détourné un instant ses yeux de nous, et pendant cet instant l'ange du mai a passé au dessus de nos têtes et nous a touchés.

Szükségem levéli a Montigirynál levő könyveimre, hozzá küldöttem s visszakértem tőle a régieket, légy részét meg is kaptam, még pedig azzal a mentegetéssel, hogy azokat Pachta grófné is átlapozta, lé könyvek egyike volt a Dumas «Légy galamb története». A mint lapozgattam, a magam által megjelölt következő helyet találtam benne: «les prisons étaient devenues des Sepulchres destinés á ensevelir les vrais serviteurs du roi, est le erime de lése majeslé métáit plus d'attenter contre le roi ou contre son état. mais de n'avoir pas un zele cl une obéissance aveugle pour toutes les volontés et les desseins de són ministre.» Ezt ugyan Zelma grófné nem igen mutatta meg a papájának; ha igen, akkor sajnálom kellene, hogy ahhoz még néhány szél-jegyzetet is nem irtani, melyekből arra a k — a Bachra ráismert volna. Aláhúзва találtam még a szavakat, melyek kommentárt nem kívánnak, de melyek lelkemből szólnak: «cjuant á la ruine de inon rang, de mes dignités et de ma fortune, je les accueille avec un sourir ile mépris. Les honnues m'avaient oté tout ce que pouvaient me donner

les hommes; mais ils avaient été forcés de iné laisser ce qui me vénait de Dieu — votre amour» ezt a néhány nap múlva negyedszázados, engem boldogító, híven viszonzott, clenyeszhetlen, s első ifjú üdeségét érző szeretetet! . . .

Február 2. Itt ülök ismét egy áttengedett nap után s nálad keresek üdülést, drága angyalom. Mint sajnálom azokat, kik nem bírnak az életben egy oly szilárd ponttal, mint minőt én lebenned bírok. Mily örömem és vigasztalásom vagy te nekem, kivált mostani helyzetemben. Ha nem bírom gondolataimat lekötni s mármár szinte összezavarodnak, hozzád vezetem azokat s azonnal száműzve van a kedvetlenség, az unatkozás, az életunalom démona.

Nagy feltűnést keltett a kis vár-közönségnél a miszelid érzületű fejedelmünk ama hallatlan kegyelmi ténye, hogy egy két évre ítélt olasz sánczfégyencznek büntetése hátra lévő részéi, mintegy 17 hónapot, vele született nagylelkűségénél fogva elengedni méltóztatott.

Egyidejűleg olvassuk a hírlapokban, hogy Napóleon L. császár háromezer politikai fogolynak szabadságát egy tollvonással visszaadta.

Február 1. Tegnap czudar napom volt. Ma már jelentékenyen jobban vagyok. Néha szinte belezavarodom. Hidd meg, nem Lehetek róla; a testből ered a baj. Ha a fejem szabad, gondolataim is tisztábbak s kevésbé komorak. Csak életelevenségem csappan. Nem tudok olvasni és írni a nélkül, hogy gondolatom szét ne szóródjanak s akkor mindjárt le vagyok verve.

Ma reggel H. levelet kapott az öreg Sterilthaltól azzal a reménnyel, hogy a nagyhéten egynehányan kegyelmet fognak nyerni. Délig már általános amnesziát csináltak a hírből. A bécsi vonattal egy jól öltözött

pufók, nagy hasú úr érkezett ide meglánczolva. Szabályszerint csakhamar levetköztették, de nagy aggodalmára a porkolábnak, mert a sánczfegyenczek egész ruhatárában nincs olyan kabát vagy nadrág, a melybe őt bele lehetne rázni. Egye csak egy pár hétig a porkoláb kosztját, akkor majd belefér. A neve Kessler, gazdag gyógyszerész Lembergből.

Február 7. Ma Lajos és Béla* csak egy órákor jöttek ki, mert nem szabadulhattak Rambergtől. Estére nem hívta meg őket, valószínűleg azért, mert Lajos ily szavakkal mutatta be magát neki: «testvérét jött meglátogatni, de meg kell vallania, hogy ha egy csöpp igazság volna Ausztriában, mindenesetre *neki* kellene most itt ülnie s inkább rendén volna, hogy akkor *én* legyek nála látogatóban». Ramberg sajnálatát nyilvánította s egyszersmind bámulatát a felett, hogy te Bécsben semmit ki nem eszközölhettél. Lajos erre megjegyezte, hogy bár két fiam megjelent a császárnál, de különben semmi más lépés nem történt. A császár, úgy vélte a várparancsnok, ebben nem fődolog, hanem a belügyminister, a kinek neve nem jutott az eszébe. Igen, mondá Lajos, Dr. Bach, a ki testvéremnek Magyarország helytartóságát ajánlotta fel s mivel ő azt visszautasította, ezért cgyenérték gyanánt a kisebb vár egyik zárkájába utasította.

Különben Ramberg igen nyájas volt s emlékezett a Sáromberkiekre, igv Lillára is, mikor ő még

* B. Vay Lajos, a Miklós öcscse, Borsodmegye főispánja, a borsodi nemzetőrök parancsnoka volt s részt vett velök a Schwchati ütközetben. — Béla, a Lajos íia s később a borsodi főispánságban utódja. — Sáromberke Erdélyben a gr. Telekiek birtoka; onnan vette nőül B. Vay Lajos gróf Teleki Lillát. — B. Vay Miklós lelkes neje folyvást segítette a foglyokat. Ellátta őket a legszükségesebbekkel.

gyermek volt. Furcsán beszélte el a testvérem, hogy Ramberg sántítva jött elébe. Erősen meg volt győződve, hogy valamely «dicsőséges» seb gátolja őt különben is rövid és görbe lába használatában, holott pedig, mint később bevallotta, egy pár tyúkszem akadályozta a járásban.

Lajos átadta nekem a szivar-ládikát. Figyelmed egész a könyékig meghatott. Csókolják kezedet szenvedő társaim. Valóban őrangyalunk vagy, mindnyájunk jól levője. Harllebentől is megkaptam egynéhány munka folytatását, így hónapokra mentve vagyok az unalomtól. Mily sokaknak jól fog esni, ha ezekből néhányat nekik is juttatok!

Lajos számára a szokott étkezést fogadtam fel. csak épen a *pecsenyéi* kötöttem ki hozzá, melyet, mint tudod, Lajos nem szívesen nélkülöz. Ebéd után elmentem vele Duschekhez és Luzsinszkyhez, hol néhány más urat is találtunk. . . Az estét az én szobámban töltöttük, hol Fahnenberg is jelen volt. Lajos némely dologra emlékeztette, a mit ő restellett. Például, hogy őt Szemere Miskolczról, a hol rejtőzködött, megvasalva akarta zászlóaljához küldeni, s csak dr. Katona orvosi bizonyítványa mentette őt meg e kellemetlenségtől. Anyai ágon levő nagyanyja gr. Wurmbrandtnak második neje volt, ennél fogva ő a Zsolczaiakkal nagyon közel rokonságba akarta magát hozni, sőt kiterjesztette ezt az összeköttetést egészen Vay Gyuláig, a kinél ezen ürügy alatt több hónapra át tartózkodott. — Este nyolcz órakor váltunk el egymástól, csúnya időben.

Február 9. Tegnap szándékosan későn feküdtem le, s félvakságig olvastam, csakhogy minden kellemetlen gondolatot elűzzek magamtól s éjjel föl ne ébredjek. Az utóbbi sikerült is: de azért mégsem voltam ura álmaidnak.

Csupa fris mezei virágokat, menyasszonyi koszorúkat és fátyolokat láttam, de mindezt össze-vissza. Csak midőn fölébredtem, illesztettem össze az egészet. A mint ura lettem magamnak s önzésemet legyőztem, éberem álmodtam vissza magamat 25 évvel azelőttre s rá gondoltam akkori boldogságomra. Aztán könyörögtem az én kedves Klárám részére ugyanazt a boldogító érzést, mindenek előtt pedig azt, hogy majd egy negyedszázad múltán, ép úgy mint én ma teszem, hátaltelt szívvel emelhesse szemét az ég felé egy egész boldogságteljes életért és hogy február 9-dikét igen sok szép és zavartalan öröm forrásául tekinthesse.

És most hozzád fordulok, kútfejéhez mindannak, a mi jót és kedvest az életben tapasztaltam. Legszerencsésb halandó volnék, ha azzal a meggyőződéssel bírhatnék, hogy a te életboldogságodat én is így alapítottam meg. Az az egy biztos vigaszod lehet azonban, drága kedves Katim, hogy én ma, daczára ősz hajamnak, ép oly ifjúi érzéssel szeretlek téged, mint 1828-ban épen ezen éjjeli tizenegy órakor, melyben ezen szavakat leírom. Csak azért óhajtanék még élni, hogy létem minden napját, minden perezét neked szentelhessem, hogy a mennyire lehet, csak egy csekély részét is lefizethessem annak a tartozásnak, melyet hosszú évek során keresztül rám hárított a te soha illegnem rendüli hűséged, szereteted és gondosságod mindnyájunk iránt, a kiknek téged védszellemeül adott az ég.

Ah! mily rosszúl esett, hogy senki előtt nem nyilatkozhattam! Magamba zártam örömemet, fájdalmamat. Egész nap szórakozni s kábulni akartam, míg végre késő este, isten színe előtt szabad folyvást engedhettem egyes érzelmeimnek s imádkoztam, sőt még most e pillanatban is imádkozom hozzá, imádkozom kedves

gyermekem boldogságáért és a magaméért, melyet te általad adott ő nekem, te hön szeretett, egyetlen drága angyalom!

Február 11. Vendégeimnek kettős estélyök volt. Béla és a fiatalabb urak Fahnenbergnél töltötték az estét: Lajos Blazeviceknél játszott, a hol én is voltam. Egyébiránt B. meglehetősen kedvetlen volt, mert büntetésideje hátralevő részének elengedéséért benyújtott kérvényét Ő felsége egyszerűen elutasította, a nélkül, hogy azt előbb csak tárgyalás alá is vétette volna . . . Szép kilátás! . . .

Valóban azt kellene hinni, hogy Theresienstadt a mi gyermekeinkre házassági befolyást gyakorol. Tudniillik Lajos, a legszigorúbb titok pecsétje alatt beszélt el nekem, hogy Béla tegnap lefekvéskor kinyilatkoztatta neki, hogy házasodni akar, még pedig azon szerény hozzáadással, hogy mivel maga is belátja, hogy még nagyon fiatal s választottja is ebben a naponkint javuló bajban szenved, ő minden esetre várni akarna még — egy félévig: Választása pedig Teleki Domokos idősebb leányára esett s hízeleg magának, hogy az sem egészen közönyös iránta. A fontos lépés a hazatérés alkalmával Pesten talán megtörténik s így az én látogatásomból Béla is mint vőlegény fog haza térni. Neki közelében marad az atyja, engem pedig dúsan pótol az anyám, a kihez nincs több hasonló e földön.

Február 13. Ha az ember ezeket az újságokat olvassa, melyek többet elhallgatnak, mint közlenek (az olasz zavarokról), bizony gondolkozóba esik az, a kinek két fia és még egy veje van a katonaságnál. — Mióta Lajos itt van, keveset beszélt még a Klára házasságáról. Ma azonban kinyílt a szíve s elmondta, hogy az egész ország megbotránkozott azon, hogy fiaim a császárnál

szolgálnak, a ki oly gyalázatosan bánt atyjokkal. Aztán a vőmről csak annyiban szólt, hogy ha becsület lakozik benne, sógoraival együtt el kell hagynia a katonaságot, ha engem minél előbb szabadon nem bocsátnak.— A Bécsben legközelebb elítéltek közül hír szerint, egy tömeg az itteni sánczokra is fog jönni. És még igen számosán várják ott elítéltetésöket . . .

Február 15. Testvérem elutazása és a te megfoghatlan hallgatásod miatt ismét oly kedélyhangulatba jutottam, melyben szeretne az ember véget vetni az ily gyalázatos létezésnek.

Február 16. Épen fél év óta vagyok jól ellátott kosztosa ő császári apostoli királyi Felségének; áldozata egy császári királyi gonosz szeszélynek, elárasztva rágalmazó ugatásától egy lerchenfeldi ebnek, egy fölpasszományozott rabló kapitánynak, a minden gonoszságok Doctor miniszterének Bachnak, a gyalázatos oláh gyilkos és gyújtogató Urbánnak, nem említve az egykori bűnös Puchnert, minthogy utálatos életét ő már bevégezte . . .

Február 18. Montigni egy nyugalmazott tábornokról beszelt nekem, Dorschnerről, a kit Erdélyből én is ismertem. Gratzban élt s csak most vonták hadi törvényszéki vizsgálat alá. Annyira lelkére vette, hogy szive megtöri, meghalt. Ezt biz én az ebszülöltek kedvéért nem lettem. Ellenkezőleg sohse dobogott és nem dobog szívem magasabban, mint midőn ezen hóhérok hadára gondolok s mind inkább azt a meggyőződést nyerem, hogy ők engem, mint a ki útjokban álltam, tönkre juttatni s egyszer-mindenkorra lehetlenné tenni akartak. Hogy azonban ez az erős szív a hosszan tartó elválás fájdalma és a honvágy miatt nem törik-e meg, az más kérdés.

Február 19. Ma a kisebb várban nagy mozgalom volt. Először Fahrenberg holnap el fog utazni és a «bácsi»-ja is kimaradt, bár mindenféle adós. Továbbá Komáromból az a jelzés érkezett, hogy onnan egy új lakótársat fognak kapni, Szentiványi Ödönt: isten tudja mit csinált ott, de egyik minisztériumtól az a parancs jött, hogy vele a legszigorúbban kell bánni. Mindig szigor, ismét szigor. Tegnap megint harmincz egynéhány elítélés volt sánczra, vasban. Egy nap sem múlik legalább egy kivégzés nélkül. Csak aztán ez a Schwarzenberg-Bachféle rendszer meg ne teremje igen hamar a rossz gyümölcsöt. Mert a mi sok, az megárt . . .

Február 21. Valóban tartozom szenvedő társaimnak azzal, hogy fentartsam magamat s lehetőleg túrhető kedélyállapotban legyek. Ha rám jön a komorság, akkor az egész tisztelt társaság le van verve. De ha magamhoz térek, a mi mindig megtörténik, ha rólatok jó híreket kapok, akkor ők is újra élednek. Így ma Duscheket hívtam teára szobámba: azon felül egy regalia-szivart is adtam neki, melyet Lajos küldött nekem Prágából. Úgy felvidítottam, hogy bár egész nap föl sem kelt a divánról s szörnyű fejfájásról panaszkodott, nyolez órákor mintegy átváltozva távozott tőlem.

Schlechta mind inkább «mauvais sujet»-nek bizonyí. Itt is mindenkihez csapja magát, csak én irántam van nagy tartózkodással. A többi urak saját módjuk szerint élnek. Csak Kofflert és Molnárt látom naponkint szívesen. Nagy jótétemény volt köztünk a szegényekre nézve, hogy Tóni és Lajos jelentékeny összeget adott ál nekem kiosztás végett.

Február 23. Mily gyarló anyag ez az emberi test! Tegnap előtt oly egészségesen feküdtem le, a mint csak physicalai érzésemtől kitelhetett s reggel már oly rosszul

keltem s egész nap oly elesett, hogy csak estve felé tértem magamhoz. Ma már jobban vagyok s reggelig, remélem, ismét lábra állhatok.

Fahnenberg ma utazott el. Az egypár nap alatt, melyet itt mint szabad ficzkó töltött, annyi sok csínt követett el, hogy csak egy hajszálon múlt, hogy Ramberg vagy ismét be nem záratta, vagy el nem tolonczoltatta. Valami gonoszabbat, elvetemültebbet nem képzelhetni. Sajnos azonban! helyette új vendéget kaptunk. Szentiványi Ödönt, egykor liptói alispánt, majd főispánt, Albrecht főherczeg Komáromból ide szállíttatta. Egy hadnagy, egy káplár, két közember és két csendőr hozta őt ide ma délben megvasalva. Isten tudja, micsoda új vétket követett el. Bosszant, hogy épen, de épen, mellettem helyezték el. Egy fal választja el egymástól az ágyunkat. Utasítás érkezett, hogy a legszigorúbban bánjanak vele, azonban egy sánczmunkásnak, egy istentelen gazgyilkosnak és tolvajnak megkegyelmeztek.

Február. 26. A múlt csütörtökön azt a titkot közölték velünk, hogy a komáromi visszaélések miatt a fő-törvényszék elrendelte minden várban éjjeli kutatás tartását a foglyoknál. Azóta minden éjjel várjuk a kedves vendégeket. Habár egyikünkénél sem fognak semmit találni, képzelhető, mily kellemes valami ez.

Szentiványi mennyre-földre esküszik, hogy ő Komáromban semmit nem követett el, semmibe nem keveredett s mégis egyszerre csak elfogták, vasba verték s ide vonszolták. Csak hallomásból tudja, hogy néhány más ottani foglyot, tiltott levelezés miatt, a mellettök szolgáló sánczfegyencz feladása következtében elvittek onnan. Ennélfogva lehetséges, hogy őt is ily följelentés folytán expedálták el alattomban, minden kihallgatás nélkül. Ő egyébiránt egy testestől, lelkestől «Schwarz-

gelb» ember, a ki igen szívesen csatlakoznék hozzánk, kik az itteni többség előtt hasonló színben állunk. Eddig azonban senkivel sem szabad érintkeznie. De hogy mégis érintkezett, a fentebbiekből látható. Azonban én még eddig nem láttam.

Az én Luchesinim szenved a lábára a rajta levő vas miatt, még pedig úgy, hogy alkalmasint kórházba kell mennie. Egy ideig azonban Langbein által kezeltetem.

Február 28. Tegnap is kutatót tartottak a levelezések, írószerek, nagyobb pénzösszegek (!) stb. tárgyában. Nálam az csak igen kíméletesen végzett formalitás volt. De még mindig vár reánk ilyen éjjeli megrohanás Prágából. Ez istentelenség. Ha a gazok most, épen e pillanatban jönének!

Csiszár holnap eltávozik; ő is kiállta büntetésidőjét. — Duschek ma a velem átellenes szobába költözött, a minek nagyon örvend; de most Luzsénszky egészen magára maradt, mert Csiszár vele lakott.

Márczius 1. A múlt éjjel egész két óráig olvastam és irtain. Aztán oly mélyen elaludtam, hogy hihetőleg későn vettem észre, hogy takaratlanul feküdtem a kihűlt szobában. Az eredmény jelentékeny torokfájás és láz lett, úgy hogy csak most este 8 órakor érzem magamat jobban ... Az én Luchesinim sokat szenved sebes lába miatt s nem bírom kieszközölni, hogy levegyék róla a vasat. Ez csak a kórházban történhetnék, de attól nagyon fél a szegény! s naponta Salamoni lelkésznél rejtőzködik. Ideiglenesen nálam egy nagy bécsi német Hammenberger szolgál fel. — Szentiványi ma meglátogatott. Keveset nyert vele a társaság . . .

Márczius 6. Három nap óta folytonosan híre jár, hogy a prágai törzs-hadbíró már itt van, hogy egy vizsgáló bizottság fog bennünket meglepni stb. Eddig

még nem történt; a helyett azonban azt a rendeletet hirdették ki ma, «hogy a foglyok nejei jövőre hetenkint csak kétszer bocsáthatók férjeikhez és csak a helyőrségi hadnagy jelenlétében beszélhetnek egymással» . . . Jobb lenne, hogy idejöveteled csak néhány hét múlva történék. Az is lehet, hogy Bécsben a hadügyminisztériumnál külön engedélyt kell majd kieszközölnöd. Mind ez a komáromi nők viseletének eredménye, a kik fogoly férjeiknek a levelezésre segítyt nyújtottak. Hálát adok istennek, hogy a mi levelezésünk most már egészen rendben van!

Kedves anyám levele könyekre fakasztott. Hiszen ha megnyugtatóna bármi úton-módon való benyújtása egy kérvénynek! De fia nem volt *eltévelyedett*. Tisztán csak becsületének áldozata. Csak utólagosan lett világossá előttem, mimódon akart engem Bach rászedni és felhasználni, mily arcot vágott, mily dühös-gúnyosan nézett, a mint neki véleményemet megmondtam. Már akkor feltette magában, hogv megsemmisít. Ma azonban kérdezhetném tőle: kinek volt hát igaza kettőnk közül? Ő a király valódi gyilkosa, nem az a szabó («Libényi»).

Duschekkel együtt most rövid életrajzomon dolgozom. Fel akarunk abban világosítani némely dolgokat, különösen tüzetesen megczáfolni a hadi törvényszéki ítéletet, melyet a legelvetemültebb gonoszság diktált, embertelen rabulisták férczeltek össze s hallatlan nuehiavellismus léptetett életbe. Erős az én hitem, hogy egy veréb sem eshetik le a ház fedeléről isten tudta és akarata nélkül. Nem hiában engedte ő, hogy Schwarzenberg-Bach-féle értelemben hazaárulónak bélyegeztessen. Ennélfogva nem is védekezem az ellen. Ha anyám nem volna, semmi nem bírna rá, hogy gyilkosaim kegyéért folyamodjam, egy év lefolyása előtt semmi esetre. Mert

elengednének talán két esztendő s ez az én fogalmam szerint nem volna többé kegyelem! De a ti kedvetekért kész vagyok mindenre ráállni.

Huszonöt hete, hogy therezienstadti lakos vagvok. De itt is vannak örvendetes pillanataim. Tudva van, mit tettem Luchesiniért. Tegnap jelenlétemben bekötöttem sebét Langbein által. A mint az orvos eltávozott, azt mondá nekem, mi alatt könyek folytak az arcán: «higye el Báró úr, ha nem remélném, hogy egész életemben ön mellett lehetek, inkább most mindjárt meghalnék» . . . Mily könnyű megnyerni a szíveket! mily kevéssel megelégesznek azok, a kiket minden elhagyott, a kikkel senki sem törődik, a kiket minden üldöz! Képzeld, a Cseremiczkyvel való gyakori érintkezés által annyira megszoktam kezeimmel és újjaimmal hadonászni, hogy már karomat be akartam pólyázni! Ma Duschetet figyelmeztettem erre, s kértem, hogy szoktasson el engem ettől az ízetlenségtől: de figyelmeztettem arra is, hogy ő se tanuljon el valami effélét Blazevicstől.

Márczius 11. A körülünk történt események közt e pillanatban a legfőbb a következő. B. Ramberg, ez a vén asszony megijedt attól, hogy a várparancsnok B. Simoncsicsot Komáromban nyugalmazták, méginkább megijedt pedig a ma innen elutazott prágai bizottságtól, melyről már emlékeztem, s mely a mint látszik, ellene némi kifogásokat emelt. Ennélfogva most már minden kedvezményét megszünteti. A legkevesebb, a mit már holnap várunk, a következő megszorítások: a levelezések mindig csak Bécsen át történhetnek, úgy a mint az nálunk már egyszer volt, — nőt, vagy gyermeket hetenkint csak egyszer egy félóra lehet látni a porkoláb, vagy a hadnagy jelenlétében, — két órát délelőtt, két órát délután kivéve mindig bezárva kell lenni, — senki-

nek sem szabad csak egy krajczárt is magánál tartani, hanem mindent a porkolábnak kell átadni. A legrosz-szal)b, hogy Sternhalt alkalmasint elveszítjük s így a rendszabályok megkerülésére tartósan nem számíthatunk. Egy időre én segíteni fogok magamon.

Van még egy pár száz forintom, de azt nem igen akarnám oda adni s el akarnám rejteni a kutatás elől. Erről a kutatásról fogalmad sincs. Prágából jött egy törzs-hadbíró, Faulhueber nevű — már maga ez a név! Ez magához vette Schiller tábornokot és egy őrnagyot s kijött egy reggel, hogy bennünket megleljen. De már két nappal az előtt, magok a porkolábok még a sáncz-munkásokat is értesítették, hogy mindent elrejtsek. Mint három kamasz lépett be ez a hármás lóhere, mindenikünk-höz: átszaglászott minden szekrényt, könyvet, levelet: kémkedett Ramberg ellen és az egész személyzet ellen s oly aljasan viselte magát, hogy a porkolábnék köptek is rá.

Schillertől csudáltam ezt a nyerseséget. Mindenütt kilátszott belőle, hogy egy pesti suszter fia. És mondá Blazevecs, mit várhatni Faulhuebertől, a ki Bécs városánál lakott, reggelenként egy messzely pálinkát ivott, négy napért 5 frt 33 krt fizetett és a szobalánynak tíz krajczár borravalót adott. Mindezt ő elutazása után mindjárt egy órával megtudta.

Valóban nevetséges volt, a mint ma este arra a hírre, hogy a «grandporkoláb» eltűnt, a pinczéből, a porkolábnék szobáiból mint keresték elő a sok holmit, a mit az emberek ama szaglászok orra elől elrejtettek. Legszebb, hogy a pénztárban, mely a főhadnagynál áll, 300 frt hiányzott. Ezt a kutatás előtt helyre pótolta az öreg «tömlő» (porkoláb), de a mint vége volt, mindjárt vissza vette és most mindnyájan tudjuk, hogy a hiány ismét megvan. Ugyan szépen szolgálják ő felségét!

Luchesini egészséges. A szegény L. egészen koldus. Őt is segítenünk kell. Rá sem lehet ismerni, úgy le van verve. Már Duschek is kölcsönzött neki; pedig ez nagy szó!

Márczius 15. Mily nyomort hozott ez a nap monarchiánkra, s az én szegény hazámra! Öt évvel ez előtt eseménydús volt ez milliókra nézve s reánk szegény várfoglyokra ma nem kevésbé. Folytatni akarom e hó 12-e óta félbeszakadt tudósításomat. Az én kedves Sándim, a ki engem megérkeztekor szabadon sétálgatva, mindig sokaktól környezve talált, ma bezárva, magamra hagyva látott ismét, a min láthatólag elszörnyedt.

Mint már említém, Prágából egy bizottság volt itt. Alkalmassint titkos feljelentések folytán. A foglyokra semmi sem sült ki, de igenis az, hogy Ramberg több kedvezést adott nekünk, mint mennyit az a híres 1806-diki utasítás megenged. Sternthalnak kellett meginnia a levét. Egy irodába tették át a nagy várban. Montigny fogja a főfelügyeletet vezetni. A porkolábok eddig helyükön maradtak, valamint a börtönőrök is; tőlünk azonban minden kényelmet, minden kedvezést elvontak, úgy hogy e pillanatban sehol sincs a foglyoknak rosszabb dolguk, mint az annyira magasztalt Theresienstadtban. Az előtt reggeli 6 órától estveli 8—9 óráig szabadon jöhettünk mehettünk, most ajtóink mindig be vannak zárva. A séta nyolcz személyenkint történik 3 csapatban; mindegyik csapat délelőtt és délután csak $\frac{3}{4}$ órát járkalhat. Tehát csak ezen idő alatt láthatja egymást. Ezelőtt kedveseink látogatását fogadhattuk s ezek az egész napot velünk tölthették, velünk beszélhettek; most ez hetenként kétszer egy-egy félórára van szorítva a porkoláb jelenlétében. Pénzünket az utolsó krajczárig elvették s kiadásainkról a porkoláb gondoskodik.

Kétségbe kellene esnem az estvék miatt, 3 órától

11—12 óráig egyedül maradva, ha kilátásom nem volna, hogy 10—14 nap múlva két egymásba nyíló szobát kapok, a mikor aztán Duschekkel együtt fogok lakni. Csiszár meglátogatta Pesten Szentiványinét. A mint tőle kijött, rögtön elfogták és az Újépületbe vitték, de mivel semmit sem találtak nála, elbocsátották, az innen csak mostanában elbocsátottat.

Rhrabovszkyt, egy ott jelen volt tiszt elbeszélése szerint, épen úgy temették el, a mint azt néked innen megírtam. Csak Moga és egy pap kísérte a deszkakoporsót. Hiszen az akkor már voltaképen mindegy, de mégis borzasztó. A golopi földben örömet hajtanám fejemet nyugalomra.

Édes anyám emléklapjai valódi kincs és édes vigasztalás az én mostani hangulatomban. Mily gyakran elolvasom! Mily sok nőiség, szelídség, szerénység és élel bölcsesség van azokban! Egy imakönyv se lehetne épületesebb.

Márczius 16. Hét hónap óta vagyok várfogoly; még negyvenegy van hátra. Ez úttal a kedves Sándimtól való válás fájdalma, a ki ma reggel hagyott el, messze túl haladta a viszontlátás és megzavart rövid együttlét örömeit. Mily elkeseredett szívvel utazott el! Ez a tapasztalás, ez a benyomás bizonyosan mély nyomot fog hagyni az ő fiatal, lány kedélyében. Így nevelődik a legközelebbi jövő nemzedék, így aczéložódik a jellem, így képződik, így hangolódik.

Ramberg tisztára megbolondult. A felharagított Sternthal mutatta ma nekem az utasítást, mely szerint négy órán át mindenikünk szabad levegőn lehet. Az ő elbocsátása az elmozdítási rendeletben egyedül azzal van indokolva, hogy «az általános veszélyes körülmények más egyéniséget tesznek kívánatossá.» A «gavallér» most

gyalázkodik s írogat is némely pártfogójához védelemért ezen igazságtalan eljárás ellen.

A mai lapok hozták a hírt Haynau haláláról; Milder érsek is néhány órával előzte őt meg. Ugyan mily mértékkel fognak nekik majd mérni? Itt mind a kettőjüknek egyforma, fájdalom nélküli halála volt; guta ütés. Schwarzenberg, Puchner és Haynau nincsenek többé, de még sok czimborájok maradt hátra. Mások nőnek utánuk. A suszter-tábornok Schiller, bizonyosan fontos szerepet fog játszani köztök. A mi rosszabbodott helyzetünk főleg az ő műve. Maguk a porkolábok és börtönörök is szabadon beszélnek a rajok parancsolt rendszabályokról. Természetes, némely dolog az ő figyelmüket is kikerüli, különösen az öregekét. Azért hiszem is, hogy egy és más dolog másképen is lesz; kivált a rövid séta idő ellen fogunk in corpore óvást emelni. Ha le eljössz hozzánk, úgy vélik az urak, minden másképen lesz; még a sánczokra is ismét fel fogunk jutni.

Márczius 18. Bennünket folyvást sanyargatnak. Ma reggel már 8 órakor az udvaron kellett lennem, ha egy órát a szabadban akarok tölteni. Így kilencz órától délutáni két óráig, azután délutáni háromtól késő éjig egészen egyedül kellett bezárva ülnöm. Sőt Montigny arról értesített ma, hogy Prágából parancs érkezett, mely szerint mindenikünk hetenkint csak háromszor sétálhat egy-egy órát, különben pedig egyedül bezárva kell ülnie. Apródonkint akarnak bennünket elpusztítani.

A hírlapok ma jelentik Scitovszky primásnak bíbornokká kinevezését. 1832-ben rozsnói püspök volt s én a kolera idején, mint királyi biztos lényeges szolgálatokat tettem neki. Heviczky arról győzött meg, hogy ő a Szedlniczky kémje volt. Talán ezért nem állhatta ki József nádor főherczeg. A pápai kinevezésben ez a tor-

mula van: «fejedelmek fölé helyezlek tégedet, királyokkal egyenlővé teszek tégedet!» Méltó collegét kaptak ő Felsőgeik.

Márczius 22. Már négy napja nem vagyok jól, tegnap óta pedig komolyan beteg. Anyám leveléből látom, hogy te is már több mint 14 napja őrzöd az ágyat. Fölötte megindultnak érzem magamat; istennél akartam vigaszt keresni s nehéz szívvel járultam az Úr asztalához. Fájdalom! könnyebbülés nélkül tértem onnan vissza. Átvonszoltam a napot. Estve egy levélpapírért küldtem, mire azt a választ nyertem, hogy további intézkedésig senkinek sem szabad írni. Megvallom, a guta környékezett s először éreztem életemben, hogy az ember a bosszúságtól beteggé lehet. Egy nappal azután hívtam Montigny, a ki bár Ramberg főntemlített rendeletét teljesítette, de mégis azon hozzáadással, hogy az, csak az ő Prágából visszatértéig fog tartani

Tegnap már valóban életbe lépett, hogy ötösével, hetenkint háromszor szabad sétálnunk egy-egy órát a pavillon háta mögött, a hol a sertés ólak vannak. Vasárnap épen nem; a helyett van a templomba menetel. Csak képzeld, tegnap Duschek kikérte, hogy mint betegápolót bezárassa magát hozzám. Istenem! milyen dühbe volt!

Ramberget Prágába hívták a kerületi parancsnoksághoz, a hová a többi parancsnokokat is összegyűjtötték Josephstadtból ésKöniggratzból. Talán még szigorúbb rendszabályokat fog onnan visszahozni. Én csudálom, hogy Montigny ily gyalázatosságok végrehajtására odaadta magát. Egyébiránt alig vagyok egy pillanatig magamban. Az orvos kétszer jön napjában. Az öreg porkolábné szinte. Aztán hol egyik, hol másik belopja ide magát.

Március 23. Nálatok már tavasz van, nálunk pedig 8 fokos hideg s hóval borítva minden. Ma reggel Montigny volt nálam, még Duschetet is elhozta magával, a ki egész nap nálam van, s hűségesen borogat engem. Langbein is kétszer volt itt. Jól gondoznak, jól kiszolgálják. Szenvedésem iránt mindenki benső részvétellel viseltetik. Még kanári madaram is mindig a párnámon ül most: Ma mikor fölbredtem, már mellettem találtam, még pedig mivel a szobában még sötét volt, szundikálva. Oly kedves volt!

Március 25. Ma volt örömem megkaphatni e hó 19-én írt kedves soraidat. Nekünk még mindig nem szabad írunk. R . . . még nem tért vissza. Mégis sok a mit ezek az emberek úznak. Fiatal embereink például három nap egymásután járnak ki egy órára, azután 4 napig az ajtó elé sem jönnek.

Új börtönőrünk van. Mindig ezzel a formulával zár el bennünket: «most pedig lesz szerencsém bezárni önöket», úgy találom, hogy az «édeskés gonosztevő» kifejezés teljesen illik valamennyi főnökünkre és felvi-gyázónkra. Sokaknál az a gyanú, hogy Fahnenberg szerezte nekünk ezeket az örömöket, — hogy ő haragudott Rambergre és Sternthalra s gyakran fenyegette őket, az bizonyos. De ez a rosszság mégis csak sok volna.

Március 26. Tegnap előtt ismét megbetegedtem s mai nap délig az ágyat kellett őrzenem. Félek, hogy lábbadozásom sokáig fog tartani. Ma ebéd után kint voltam s nagyon jól tett egy kis séta, melyet bokáig érő sárban, egyedül, egy ór kíséretében végezhettem. Ezt az intézkedést a visszatért Rambergnek köszönhetjük. De ez nem az egyetlen. Így például Molnár és Koffler külön lesznek választva s külön szobákban helyeztetnek el. Blazevicsnének távoznia kell. Leveleket írni

nem szabad. Mai nap még az írót is elszedték tőlünk. Nincs arról fogalmad, mily nyomorúságosan néz ki most már körüllem minden. Az én pavillonomban lakók mégis naponkint kilopják magukat hozzám pillanatokra. Sokan borzasztóan néznek ki köztök; én magam is ezekhez tartozom, remélem azonban feljavulok, míg te ide jössz.

Sternthal csütörtökön a nagy várba hurczolkodik s Duschek velem az ő lakásába, a mi nagy jótétemény lesz, úgy hogy ha később talán a naponkénti kimenetelt is megengedik, én e dolognál mégis nyertem. Egyébiránt más várakban, még a feldicsért Aradon sem megy most jobban, mint nálunk. Ha türelmem néha fogyni kezd, akkor eszembe jut az a tapasztalat, mely szerint istennek még hálát kell adnom azért, mely szerint nem lévén tökéletes boldogság e földön, az én valóban ritka boldogságomat eddig elé egy kis elzáratáson kívül semmi sem zavarta meg.

Hogy síri magányomban mégis némi mozgalom legyen körültem, kályhámot mindenféle kígyókkal, szél-malmokkal, kerekkel díszítettem, melyeket egy tűhöz erősítve a melegség hajt. Most egy egész körhinta szerkezetén dolgozom. Úgy-e reális foglalkozás?

April 1. Hálásan kell elismernem, hogy R. és M—v sok kíméléssel vannak irántam. Az utóbbi kihozta hozzám a törzsorvost, egy igen tisztességes embert, a ki sokáig feküdt Magyarországon s tökéletesen beszél magyarul. Hogy szükség esetén még inkább könnyíteni lehessen helyzetemen, átvette a főfelügyeletet orvosi kezelésem fölött. Egyszersmind pedig egyszersmindenkorra engedélyt nyertem naponkint kétszer kimehetni s ez nekem, az én jövő, szellős, tágas lakásom mellett, elegendő. Mióta melegszik az idő, szobám valóban egészen pinczeszerűvé vált. Rám nézve az új rendszabály jónak

bizonyult; csak eleinte esett nehezen az elzárás. Most időmet a szerint rendeztem be s eléggé jól is megy a dolog.

April 2. Mára kevés a mondani valóm. Egy új rendelet megtiltotta a papírskatulák csinálását, mert rá jöttek, hogy leveleket és más iratokat csempésznek ki a borítékokban. De nálunk ily eset nem fordult elő.

Ma már sokkal jobban vagyok. Pár nap alatt friss és egészséges leszek.

April 3. Az előtt Beszén kívül, senki se járt templomba, most mindenki tolakodik oda, mert másként nincs lehetőség, hogy egymást lássák. Ma is így volt; csak Dushek és én maradtunk itthon. Kétszer voltam kint a szabad levegőn, a mi igen jót tett.

April 4. Új lakásom leírhatatlanul barátságos. Néhány nap múlva kiköltözöm innen. Általában semmire sem panaszkodhatom, mint épen a levelezés eltiltása ellen, de ezzel is tulajdonkép kedveseink vannak büntetve. Mert nekünk a leveleket pontosan kézhez adják s még csak el sem kívánják.

A mai lapok megint tele vannak szörnyű ítéletekkel. Csak Csongrádján nyolez kivégzés történt egyszerre. Boldog az, ki távol maradhatott ettől a véres kormányzástól.

April 5. Ez mozgalmas, eseménydús nap volt. Már 7 órakor hirdették, hogy egy *Superindátor* megérkezett, a ki mind a két felekezetű evangelicusoknak prédikálni és úrvacsorát osztani fog. Az isteni tiszteleten Rainberg is jelen lesz, azután bennünket, kedves gyermekeit, meglátogat stb. Színlett lábadozásom miatt, nem engedtem magamat sodromból kihozni s hálóköntösben és papucsban nyugodtan vártam a dolgokat, a mint jőni fognak. Valóban jött is valami; nem Bamberg ugyan, hanem az

isteni tisztelet után Montigny kíséretében a tábori-superior Majlandból, a ki a mi fiainkat, különösen Ödönt nagyon jól ismeri s most ki van küldve, hogy a helyőrségeket és várakat Csehországban és Morvában meglátogassa. Neve Taubner. Hivatalát Dorottya főhercegnőnek köszöni. Én is személyesen ismerem őt. Tizen-négy nap múlva ismét visszamegy Olaszországba. Megígérte, hogy nálam tett látogatásáról azonnal értesíteni fogja Ödönt. Nagyon nyájas és tapintatos volt.

A mint mindketten eltávoztak, egészségesnek jelenttem magamat és sétálni mentem. Séta után hazatérve hallottam, hogy Luzsénszkyné itt van. Albrecht főherczegtől kapott engedélyt az ide jövetelre. Ramberg, ha igaz, gorombán fogadta. Annyi való, hogy látogatása alatt Montigny és a porkoláb egy perczig sem távoztak oldala mellől. Engem nem látogatott meg, a mi fölött én azonban vigasztalódni tudtam. Holnap már nem jöhet be. Másodszori látogatásához ismét új engedélyt kell szereznie. Blazevicsné is megjött. Hogy részrehajlóknak ne láttassanak, vele is azt a ceremóniát tartották meg.

Ezekhez még vásár is volt ma a várba. Ennélfogva udvarunk csak úgy hemzsegett az emberektől, szekerektől, barmoktól stb. E miatt azután a mikor sétálni mentem, őt, mondd őt katonaőr volt felállítva.

Az újságokban olvastam Kiss Bálint esperes haláláról az én egVkori egyházkerületemből. Elérte 81-dik évét. Kedves emberem volt a papok közt. Maverffyné, a ki üzleti dolgokban jár itt, beszéli, hogy Nedelkovics is vizsgálat alatt áll. Furcsa volna, ha így akarnának lassankint megszabadulni saját hóhéraiktól.

April 7. Ma vonultunk be új lakásunkba. Mily leírhatatlanul jól érezzük magunkat, hogy a fatális ablakrostélyoktól megszabadultunk s a helyett napsugarakat

nyertünk. Duschek ablaka előtt egy hársfa van, mely már rügyet hajtott. En néhány hegycsúcsot látok. Ott a csakhamar megjelenő zöld, itt a messze látkör megóv bennünket a megvakulástól.

April 8. Rendkívül jót tesz, hogy pinczénkből napos lakásunkba jutottunk. Innen reméljük, a holdat is újra megláthatjuk egyszer. Hét hónap óta nem jutottunk látásához. Végre meg sem ismerem többé. Utólszor a pesti új-épületben vetette sugarait rostélyos ablakunkra.

April 11. Ma az öreg porkoláb hivatalosan jelentette nekem, hogy «a legfőbb törvényszéktől engedély érkezett arra, hogy a 17. §. értelmében, naponkint három órát, s ha gyógyvizemet iszom, négy órát sétálni mehetnek.» Mit érhet el az ember még többet? Ha elgondolom, hogy másokkal mint van a dolog, igazán szégyenlem magamat az irántam tanúsított sok figyelem miatt. Hogy elvemhez híven semmit sem kértem, gondolhatod. Lakásunk igen kellemesnek bizonyul, csakhogy Luchesini-nak folytonos harcza van a poloskákkal és bolhákkal.

April 12: Érzékenyebben már nem lehel valakit kínozni, mint a hogy én velem bánnak ezek a gazemberek. Különben is napirenden vannak a «tűszurások». Ma azt a rendeletet hirdették ki, hogy senkinek sem szabad bort inni, hogy minden két hónapban új szolgát kapunk, hogy csak három hónaponként írhatunk egy rövid levelet a várparancsnok irodájában slb. ehez járult az egész társaság kesergése, gyalázkodása, káromkodása. Mindig hálát adok az égnek valahányszor a zár nyikorgását hallom mögöttem és D. mögött; akkor legalább nyugton vagyunk s legjobban érezzük magunkat. Bizonyára olvastál valamit a hírlapokban az «asztalmozgásról», mi is meg akarjuk tenni vele a kísérletet.

Schlechta ma misét olvastatott elhalt édes anyjáért

a kis várkapornában. Mindnyájunkat felkért a megjelenésre, de eltiltottak, a mi őt ép oly dühössé tette, mint az, hogy mindeddig nem engedték meg, hogy a hozzátartozók valamelyikének írhasson.

April 15. Végre meglátogatott ma Miklós a M—gny felügyelete alatt, de tartózkodás nélkül beszélhettem vele. A fiú sajátságos bűbájjal hatott rám. Még itt akar maradni, hogy legalább a rácsozaton keresztül láthasson engem. Talán kiszoríthatja még egy párszor a hozzám beléphetést. Semmi sem volna könnyebb, mint becsempészni őt ide, de azt nem akarom.

Ma 18 golya repült az udvarunk felett. Ez volt a tavasz egyedüli jele, mert különben hideg van, mint télben.

April 16. Ismét eltelt fogságomból egy hónap. A legújabb az, hogy porkolábjainkat is elveszítjük. Isten tudja, minő új söpredék fog ide jönni. Az én Luchesinim is bevonul május 1-én. Veszélyes, ha a szolgák sokáig vannak uraik mellett. Bizalmasakká válnak s összeeskühetnek a kazamatákkal A tegnapi magyar újságban közölve volt a múlt évben kivégzettek jegyzéke. Abból Magyarországra 109 esik; az egész monarchiában 860-ra megy a szám. A folyó esztendő még termékenyebb lesz.

Óhajtandó volna, ha valamely lapban valami jelennék meg a mi állapotunkról. Én nyelvbe ütöttem egy fogalmazatot, melyet itt följegyzék, nem azért, hogy fölhasználd legalább most ne csak épen az én mai napi lapom kipótlásául írom.*

April 17. Elgondolhatod, mint bának itt velünk,

* A pár lapnyi ezikkben semmi új, vagy különösebb érdekű nincs. Azt az embertelen bánásmódot rajzolja, melynek részletei az itt közölt levelekben is fel vannak említve s melyet (határtalan önkény) kifolyásának tart.

ha elmondom, hogy Montigny ma arczképemet és egy szivartáskát, melyet Sámlinak akartam küldeni a testvére által, a börtönőrtől elvette és lefoglalta. Nem tagadhatom, hogy türelmem a vége felé jár s mégsem emlélek semmit a Bécsben tett lépésektől. Mindent könnyebben tűrnék, csak azt tudnám, hogy ti jól vagytok. Duschek igen össze megy; sokszor határtalanul le van verve.

April 18. Nyolcz nap alatt háromszor bocsátották hozzám Miklóst. Ma vett tőlem búcsút, mert Ramberg egyszerően kinyilatkoztatta, hogy mai látogatásának az utolsónak kell lennie. Velence ólomkamaráiban nem volt rá eset, hogy a fiúk ne látogathatták volna atyjokat. Holnap bizottság jön, mely minden könyvünket össze fogja írni. A mint Blazevis ma innen a zongoráját el akarta küldeni, egyszerre megjelent Montigny és egy porkoláb, hogy utána nézzen, vájjon nem csempész-e ki valamit a felhúrolt szekrényben, mint valami koporsóban. Koporsóban, igen! de holtan bizony jobb lenne kimenni innen, mint oly kedélyháborgást tűrni, minőt én az utóbbi időben türtem.

April 19. Duscheket még sohasem láttam oly bösznek, oly dühösnek, mint ma. Tegnap Montigny megajánlotta neki, hogy írjon a feleségének, ma pedig azl üzente, hogy ez csak három hónappal történhetik azon nap után, a melyen utoljára irt neki. Tehát a rendelet visszaható erővel bír. Hát nem igazibb és emberiesebb értelmezése volna annak az, hogy most azonnal minden fogoly adja tudtára az övéinek, hogy jövőre évenként csak négyszer írhatnak nekik, tehát ahoz alkalmazkodjanak. A rémülettől ki sem ismerik már az emberek magokat.

April 20. A mai nap sem múlhatott el háborítás

nélkül. Montigny jött egy hadbíróval könyveinket összeírni. Hírlík, hogy el is akarják venni. A hírlapokat már eltiltották. Bútoraink megkevesbítésére is rákerül a sor. Az új szolgálakat már kiválogatták. Egyikök egy ex-pap, a ki daczára nőtlenségi fogadalmának, a világot szaporította, azután pedig a bölcsőben gyermekének nyakát metszette. — Duscheknek a levéltörténete miatt Montignyval igen heves jelenete volt. Aggódok szegény miatt. Néha oly forró a feje teteje, hogy az ember azt hinné, mindjárt megüti a guta. Ma úgy esik a hó, mint télben, de azért asztalomon egy tálka ibolya van. Mikor szedhetek én ilyet a golopi malomárookban! Addig bizony minden tagom «hült és merev» lesz.

April 21. Ma reggel nálunk mindent magas hó borított, csak délután tisztult kissé a levegő. — Duscheknek tegnap Montignyval történt jelenete azzal a jó eredménnyel járt, hogy az írást mindjárt mindenkinek megengedték és a három hónapot csak mostantól számítják. De mindenkinek, a porkolábtól és egy őrtől kísérve a nagy várba a vár-irodába kell mennie s ott vetni papírra néhány sort.

Néhány nappal ezelőtt meg volt írva a hírlapokban hány kivégzés történt a múlt év folyamán Ausztriában. Nem különös-e, hogy ugyanazon lapnak mai számában a következőt olvashatni: megszámozták, hogy Singaporem Keletindiában évenként 360 embert tépnek szélyel a tigrisek. Mintha csak mind a két helyen szavokat adták volna egymásnak a tigrisek, hogy minden nap egy-egy gyilkosságot kövessenek el.

Ma olvastam Bulwer novelláiban egy helyet, a mely nem igen akart fejembe férni. «A ki mindent meg tud vetni, az mindent bír. Ha az ember megveti a szabadságot, akkor szabad», — ha oly sok kedvesünk nem

volna a szabadban, akkor inkább igaz lehetne ez: de az ilyen kincs nem engedi ám magát megvetni. Aztán idéz egy helyen egy francia íróból a ki egész könyvet írt annak bebizonyítására, hogy a viszontagságok nemcsak szükségesebbek mint a szerencse, hanem hogy az élet minden szorongatása közt legkellemesebb és leghasznosabb a fogság. Az utolsó tétel igaz lehet, de az állítás első részének elismeréséig még nem bírtam föl-emelkedni.

April 23. Ma láttam az első fecskét, az első pillangót és a szivárványt. Amaz élő lények nem ámítottak, mert nyájas tavaszi estve volt; de az égi jel nyom nélkül eltűnt az utolsó napsugárral.

Úgy tűnök fel magam előtt mint egy óramű: ha fel nincs húzva, megszűnik a mechanikai élet. Az én éltető szellemem is csak néhány napig van mozgásban, ha töletek híreket kapok: ha ezek kimaradnak, aléltóságba esem jelentékeny testi szenvedéseim folytán. Lutzsénzky ma egy szelenczét adott nekem, mely az én fogoly-szobámat ábrázolja. Csinos, bár szomorú emlék.

April 24. Az egyedüli esemény, hogy a törzsorvos. Montignyval meglátogatott. Neve ennek «Heil». Duscheknek, a mint ezt a nevet hallotta, eszébe jutott, hogy 1836-ban midőn az államtanácsnál volt, egy ezredorvos épen ezt a nevet kérte magának, minthogy előbbi neve Gimpel elriasztotta tőle a betegeket; pedig hír szerint ez a madárfaj magába szívja a kóroanyagokat. Egyébiránt Heil csehül ép azt jelenti, a mit a Gimpel németül.

April 25—27. Új bosszantást hirdettek ő felsége nevében. Egyikünknek sem szabad mától kezdve hírlapot tartani, vagy olvasni.

A fentebb föl ragasztott ibolya-párt* a sánczunkon találtam. Talán irántunk, szegény foglyok iráni érzett száanalomból vonult oda. A természet mégis jobb mint az emberek, kik tőlünk minden élvezetet elrabolnak, még a szabad levegővel is fősvénykednek, melyet szívünk kellene s mindennap új meg új «legmagasabb» kínzásokat találnak ki.

Mivel a viharos idő miatt (apr. 27.) az ajtón sem léphettünk ki, Duschek, Molnár, Koffler és én kísérletet tettünk a sokat emlegetett asztalmozgatással. Daczára annak, hogy egy egészen könnyű asztalt vettünk elő s majd másfél óráig ültünk mellette kapcsolatosan, meg nem mozdult, bennünket azonban szörnyű unalom szállott meg. Végre is az egész csak mystificatió, vagy csak a szabadban sikerül — szabadságban. Hiszen csak a szabadságban lehet élet, mi azonban börtönben kísérleteztünk, míg körülünk szolgálk lánczaikkal csörömpöllek.

April 27. Szívből köszönöm születésnapj jó kívánataitokat, az égnek is azt, hogy te most már kevésbé szenvedsz. Ez a hír az én legszebb, legkedvesebb születésnapj ajándékom.

Bizony bezárom a mai nappal életem ötvenegyedik évét; mikorra innen kimegyek, kész öreg vagyok, ha csak az ég előbb meg nem szán. Egyébiránt nem panaszkodom. Egész életem kiterítve fekszik előttem s naponkint szemlét tartok felette. Egy szép múltból élek, melyet mostani helyzetem sem bír elsötétíteni. Ha mindazokat, a kiket valaha ismertem, lélekben elvonultatom magam előtt, egy sincs köztök a kivel cserélnék. És óh!

* Az egy pár száraz ibolya az apr. 26-án írott levél homlokára van felragasztva. Ezután több levelét látta el ilyes csinosan odaillesztett tavaszi virágokkal.

mily sokan vannak a megmaradtak közt, a kikkel összehasonlítva, én még mindig szerencsefia vagyok! . . .

A kedves rendeletek még mindig érkeznek egymásután. A mai azt rendeli, hogy a várfoglyokhoz tartozók közülüi senkinek sem szabad a várban időzni, s a kik itt volnának, azokat el kell távolítani.

April 29. Születésem napját legalább nyájas ég üdvözölte. Senki sem tudott róla s a szabadban töltöttem, gondolatban veletek. Három óráig kószáltam a sánczokon, egy csoda-szép ibolyakoszorút kötöttem, a mely most a te arczképeden függ.

Ma megint egy tisztességes öltözetű urat hoztak a sánczokra. Nekem még mindig borzasztó, mikor látom, hogy a porkoláb irodájából, a hol őket levetkeztették és fegyencz ruhába bujtatták, lánczba verve kilépnek s a kazamatákba rablók és gyilkosok közé dobatnak. Mívelt emberre nézve ez tízszeres halál. Már több mint 300 fegyencz van itt.

A mi udvarunk most rendkívül zajos. Az itt fekvő Károly Ferdinand ezred 900 újonczot kapott, a kiket részben a mi szemünk előtt képeznek. Bár a lárma gyakran tűrhetetlen, de ezeknek a leendő hadfiaknak ügyetlensége sok tréfát szerez. Így például ma egy lóczát ugrattak volna át velök, de a fele a lóczára esett.

April 30. Rövid szomorú ösvényünkön naponkint fejlődnek a virágok. Egyedül enyém az egész flóra. A kinek csak keze van, nekem szed ibolyát. Szobám úgy szaglik és illatozik, mint egy bokréta. Az új házirend szerint soha sem szabad kimennünk egy ór nélkül. Minthogy én többször mozgok a szabadban, mint mások, gyakran van szerencsém ilyen «négyszem-köziséghez». Eleinte tartózkodtam a ficzkóktól, mosl tréfát szerez,

hogy őket egyenkint mindig megjuhászítom s a szabály szerint tilalmas beszélgetésre bírom. Nyelvüket rendesen megoldja egy-egy szivar. Akkor pedig nagyon örülnek, ha őket a közelebbi alkalommal, gyakran 10—14 nap múlva is megismerem. Minden egyes embernek meg van magára nézve a maga kis története, múltja, jövője; a jelennel egy sincs megelégedve.

Duschek rettentően unatkozik. Órák hosszát ásít, a legragályozóbb módon.

Május 2. A bezárás és bosszantások daczára is örülök a belépeti tavasznak. Kétszer voltam sétálni s egy friss ibolyafüzérrel tértem haza. A várbeli veteránok ijesztettek engem a nyárral s gondolták, hogy a rövid napokat könnyebb átélni. Való, hogy a szabadba vágyódás nagyobb akkor. Fájdalmasan esik bezárva lenni épen akkor, midőn legszebb oda künn; estve öt órakor már mindenkinek szobájában kell lennie. Az én honvágyam is erősebb, mint valaha; *én* azonban még erősebb vagyok s elűzöm a rossz gondolatokat, elnyomok némely sovárgó könnyel, s azok égve hullanak a megkövesült szivekre, melyek nekem oly sok fájdalmat szereztek. De mi indíthatná meg a követ!

Duschek ma ugyancsak rosszul volt; de ő meglehetősen bakafántos is. Könnyen szerezhetne orvosi bizonyítványt s akkor kijárhatna; de arról tudni sem akar. Örülne ha elveszne bele. De én ám nem szeretném még azt az örömet szerezni dr. Bach et Comp.-nak.

Kedvesebb valamit nem is képzelhetni mint az én előbbi lakásom a Luzsénszky-féle szekrényben. Duschek mostanában tapétázta ki. De rejtve tartogatjuk, mert különben bizonyosan lefoglalná Montigny.

Május 3. Az én kedves Miklósom múlt hó 29-én írt. Ő is megemlékezett születésem napjáról. Átala tu-

dom, hogy Henrik szerencsésen megérkezett állomására. Tehát huszárjaim, orvosi bizonyítványra támaszkodva, akarják eszközölni megkegyelmezésemet. De ahhoz előbb még betegnek kellene lennem, mert most egészségesebb vagyok, mint sokkal előbb. Azonban nem is hiszem, hogy egyhamar valami könnyítést eszközölhesetek számomra. Az idők nem arra valók. Míg Bach és Urban befolyással bírnak, a ti fáradozástok mind hajótörést szenved.

Május 4. Ma egy éve hozták meg fölöttem azt a gyalázatos Ítéletet, melynek következtén harmadfél hónappal később az Újépületbe jutottam s az óla az emberi társaságtól meg vagyok fosztva.

Duschek ma kapott fiától levelet, melyben neje betegségét jelenti. Mérey tudatja vele, hogy D. fogsága ideje alatt a nő 300 frt évi kegydíjat kap. Dühös e miatt s haragját Montigny jelenlétében is kiöntötte. Attól tart, hogy ez által megkegyelmeztetését megnehezítette.

Azt hiszem, hogy előbbi szobámban elpusztultam volna. Annál jobban érzem magamat, mióta falainkra süt a nap. Ma egyébiránt hideg viharos időnk van.

Május 5. Ma megint nagy ingerültség uralkodott az én társaim közt. Tudniillik hét várfogoly érkezett, mind olasz; ennél fogva a régibb s most egyedül lakó várfoglyoknál beszállásolás fog történni, a mi őket szerencsétlenné teszi. Az a hír is szárnyal, hogy Bambergel nyugalmazták. Annyi igaz, hogy több mint nyolcz nap óta távol van.

Május 6. Még mindig érzékeny hideg van. Ablakomból jobb kézt, a melléképületen felül látok kiemelkedni egy magános hegyet, mely egészen olyan alakú, mint a mi «Sátorunk» Szántó mellett. Különösen ha napnyugot felé beáll ez a melancholikus börtöni csend, nem

bírok rá tekinteni. — Most tudom igazán, mi az a «honvágy». Megfoghatom, hogy a miatt tönkre mehet az ember.

Ma meglátogatott Montigny és egy új ezredorvos, Murilló nevű. Spanyol névvel bíró zsidó, komáromi kapitulans, Veszprémből való. Az az őr, a ki engem ma kísért, egy óriás; csaknem hét láb magas. Azt állította, hogy neki ő Felsége parancsából naponkint három adag kenyeret adnak. Az elhelyezési vita még mindig tart.

Május 8. Különös, hogy néhány nap óta az én megkegyelmeztelésemnek mindenki hitelt ad. Luchesini is megújította kérését, hogy utánam jöhessen. Mások üvegeimet kérik tőlem. Duschek felhívta Molnárt és Kofflerl, hogy majd az én szobámat foglalják el. Montigny is beszélt róla és egy látogatásról, melyet legalább neje és leánya nálad tennének. Más szenvedő társaimban is fölébredi a szabadulás reménye egy levél által, melyet állítólag Schlechta kapott, s melyben a legközelebbi Sófia-naptól sokat várnak.

Május 9. A nap nyugodtan és csendesen múlt el. Az idő szép volt, de hideg. Az új porkoláb megérkezett. Nyolcz aprós gyermeke van; úgy látszik, szegény. Vele is majd jól meg lehet élni. Josephstadtból jön, hol 140 politikai várfogoly van, négy-öl egy szobában. Még itt is odáig fogunk jutni, ha igaz, hogy ismét oly sok elítélés történt. Mégis csak furcsa így eltemetve lenni, mint mi vagyunk s a külvilágról, különösen a politikáról legkisebbet sem tudni. Duschek szörnyen rossz kedvű. Fáradságba került őt felvidítani, de azért az nekem csaknem mindig sikerül.

Május 10. Bánhidy ma nálam volt. Mindinkább megfoghatóvá lesz előttem, hogy az én ifjú leánykámnak

tetszhetik. Ő is szabadításom körül serénykedik. Miklós, azon orvosi bizonyítványt illetőleg, melyet testvérének küldött, elfelejtett egy fontos dolgot, tudniillik azt, hogy annak másolatát elküldte volna Bánhidynak, hogy ez bizalmasan közölte volna az itteni törzsorvossal. Talán még pótolható lesz. Bármennyire örülök az ilyen látogatásoknak, de azok mégis újra felizgatnak s azután kimondhallan kedvetlenség száll meg.

Míg hozzánk érkezel, készen leszünk életrajzommal. En főképen anyámért és leérted egyeztem bele, hogy azt papírra tegyük. Egykor talán máskép használhatjuk azt. most csak kevesekkel közöld, bár szeretném egy másolatát Carlsruheba elküldeni a nagynénémnek. Te is találsz abban némely új dolgokat, különösen, hogy az ítéletemet méltatni tudhasd. Talán nemcsak egyszer olvasod el s szeretném ha úgy történnék, mert akkor egy pillanatig sem hihetnéd, hogy én valaha kötelességtől csak egy hajszálnyira is eltértem. Itt-ott azonban meg fogod jegyezni, hogy én a távolban többet gondoltam rátok, mint saját magamra.

Az új porkoláb eléggé tisztességes ember. Josephsladiból jött. Könnyek gyűltek a szemébe, a mint azon általános szereidre és tiszteletre gondolt, melylyel az ottani foglyok rólam emlékeznek. Több mint harmincz üdvözlétét hozott onnan. Ott összesen 231 politikai fogoly van. Ma három rózsatőt kaptam. Különben is minden oldalról hozzák a bokrétákat, ügyi hogy alig tudok már mit csinálni velők.

Május 11. Ma van az atyám halálanapja. Akkor láttam utoljára, midőn Pesten bennünket a végső elválás előtt, a lépcsőig kísért, honnan mi azután kocsira szálltunk, ő pedig zokogva tért vissza szobájába. — Holnap lesz kilencz hónapja, hogy engemet anyám épen így

kísért a mi csendes golopi házunk lépcsőjéig, honnan én a börtönbe siettem. Fájdalmasan néztem őt s a kedves halottra gondoltam. Azért is mindig ott látom őt lélekben. ott, ugyanazon helyen állani. Csak az Isten tudhatja, nem volt-e ez is örök elválás! Csoda nélkül bizonyosan az.

Fél napig az én kis madaram foglalkoztatott bennünket. Kirepült az ablakon és eltűnt. Azonban estve felé magától visszatért. Nem esett neki jól az ottlét. Ah ő egyedül van. Nincsenek kedvesei a külvilágban!

Május 14. Végre mégis melegedhetünk a napsugárnál. De a fák még oly kopaszok, mint télben. Luzsénszky a mi neveinkkel díszít egy nagy táblát, melyet egy lánc vesz körül; az egész domború, fáradságos munka. Duschek azt gondolja, hogy mi úgy kerültünk a társaságba, mint Pilátus a Credoba. Venturininál oly kegyetlen kutatás volt, hogy Montigny még a nadrágzsebeibe is belelvult. Pfuj! ezeket ugyan nálam meglehetősen üreseknek találja. Egyébiránt kellemetlen volna, ha Írásaimnak nyomára jönne, de gondoskodtam, hogy efféléket ne találjon.

Május 20. Sokáig nem írtam. Ismét beteg voltam. De Langbein ismét *lábra* állított, a mely nem volt ugyan «lang», de valóban «schwach». Duschek pompás betegápoló; én kevésbé jó beteg vagyok, a mint ő állítja.— Ulógyógyszerül az jutott tudomásomra, hogy Sándort (látogatásomtól) elutasították. Lehet-e már valaki durvább, mint ezek az embertelenek? Hogy' fájhatott ez neki! mily fájdalmat okoz anyjának is! Az ilyennek igazán nevet sem adhatni. Valódi Madarász-fajta.

Május 21. Gondoltad volna-e négy évvel ezelőtt, midőn annyi sok beteg és egészséges császári katonatisztet részesítél védelmed, ápolásod és mindenféle jó-

téteményedben, hogy 1853-ban, Buda bevételének évforduló napján férjed, a ki akkor a magyarok keze közt volt, egy császári várban fog gyötörtetni? Ez igazán nevezetes. Nálunk folyvást irtóztatón mennek a dolgok. Egy nap sem múlik kínzás és bosszantások nélkül. Engem utoljára kevéssé érdekelnek; de a többiek! Hiszen sokan vannak, a kik a régebben nekik engedeti szabadsággal visszaéltek, a mi most lassankint világosságra jön. Effélék miatt kellett ma a börtönörnek családjával együtt rögtön távoznia.

Május 23. A dolog új rende óta Ramberg ma volt először nálunk. Nem lehet neki kellemes, mikor valaki előtt oly aggodalmasan megáll. Velem egy pár pillanatig maradt egyedül s ekkor meglehetősen megnyílt a szíve. Ha Clamm nincs, akkor már nyugalmazták volna. Neki is az a gyanúja, hogy Fahnenberg adta fel. Alávaló ember. Mégis különös, hogy az emberek szigorúak akarnak lenni, de nem szeretik, ha a világ szigorúaknak tartja őket.

Blazevich 3-4 nappal ezelőtt írt a feleségének a szokott szabálv szerint. Csak akkor ment el a levél, mikor G. és Montigny átvizsgálták. A «*kinteljes*» szó is benne volt, a mely általában a mi állapotunkra vonatkozott. Ez elég volt arra, hogy a levelet kézhez ne adjak s most Ramberg nagyobb elővigyázatot rendel a levelek küldése körül.

Május 24. Elképzeld, mily egyedül, mily elhagyatva éreztem magamat ma, kedves anyám névnapján. Legalább az volt a vigasztalásom, hogy ti körülte voltatok. Bizonyára először történik életemben, hogy én őt ezen a napon legalább írásban nem üdvözölhetem. Mily sok év óta kellett már attól tartanom, a mint ez a nap újra visszatért, hogy a legközelebbit már nem fogjuk

együtt megérni. És mégis az ég a jelen óráig oly ritka kegyességűnek mutatta magát irántunk. Az emberek, oh csak az emberek gonoszak, kegyetlenek, igazságtalanok! Még Duschekkel közleni sem volt erőm, mily ünnepélyes nap volt rám nézve a mai. Egy részvevő szó kivett volna mesterséges, fölkényszerített hangulatomból. Olyan vagyok, mint egy nagy behegedt seb. Egészen meggvógyítani nincs erőm, de van annyi, hogy elvérzésemet még megakadályozhattam. De semmit nem kell megrázni rajtam, különösen semmit a mi a kedélvre hat, ha még oly kicsiség is!

Mondd meg utólagosan, hogy én e napon lélekben, szeretve, köszönve, imádva mellette voltam. Az ég vigasztalja és tartsa meg őt. Én még fel fogom őt találni, ha *itt* nem *amott* bizonyosan, egész bizonyosan; ott fent nem fogom sokáig várni magam után.

Május 25. Ma érkezett meg a rég várt hét mantuai. Igen tisztességes kinézésű férfiak, mindnyájan érett korúak. Lánczot fognak viselni. Más tizenöt elvált tőlök útközben s Josephstadba vitték őket.

Egy rendelet közöltetett velünk s vizsgálják, ki kapott Radáknétól segélyt. Tehát jót tenni sem szabad a foglyokkal. Az egész napon át viharzott. Három nap óta a házban étkezünk. Három hét óta most ettem először meleg levest, a mi nagyon kellemes érzés volt. Ez az előnye is megvan a nélkülözésnek, melyet ha kiálltunk, az, a mit sokáig nélkülöztünk, kettős értékkel bír. De azért nem mindent pótolhatni vissza, nem mindent lehelni ismét jóvá.

Május 27. Tegnap irat érkezett a várparancsnokhoz, melyben Albrecht főherczeg részére viseleti jegyzéket, conduitelisztát, kivannak valamennyi magyar politikai fogolyról. Általános derűtség! kilátás amnestiára! Fa-

batka! Ma volt az első nyári nap, az első reggel, melyen nem fűtettem.

Május 28. Bizonyynyal téged is kellemetlenül érint, kedves Katim, hogy én nektek nem írhatok. Ez a lelkiismeretlen megszorítás egészen önkényes; mert ma kérdés intéztetett Bécsből Ramberghez: «mi adott alkalmat ezekre az erős rendszabályokra». Talán oda felülről emberségesebbek lesznek.

Két olasz, a most érkezett manluaiak rokona, úgy tudja, hogy a császár augusztus 18-án megkoronáztatja magát. Természetes, erre a hírre nagyon felszöktek az amnestia-actiák. Montigny ma meglátogatott, de se erről, se az előbb említett viseleti jegyzékről nem szólt.

Május 29. Oly szép, bánatos olasz ének hangzik át a kazamatákból most minden estve, ebben a pillanatban is, hogy velőkgig meghatja az embert. Tanult énekeseknek kell lenniök. Rendesen négyen vannak, de gyakran egész kar.

Ma ismerkedtem meg két mantuaival, egyik orvos, a másik bankár. Mivelt, nyájas emberek. Az utóbbi azt állította, hogy csak különös pártfogás mellett jutott ide, mint minden más vár közt elismert legjobb helyre. Mily kiábrándulás! Már a pokolban sem lehetne az embernek sokkal rosszabb dolga.

Május 30. Mikor éri már el célját ez a megpróbáltatási idő! Mikor lesz eloltva ama vérengző emberek bosszúja, a kiknek mint az emberiség és jószág példaképeinek kellene világítani előttünk? Az ember kétkezdőbe esik az ég igazságos volta felett. Különben is gyakran borús itt. Alig van nap eső nélkül.

Május 31. Eddig csak elhúztuk a szolgálaink változtatását; tovább azonban nem lehet. Holnap az én szegény Luchesinimnak is be kell vonulnia. Az elbucszás-

nál sírt mint egy gyermek. A szerencsétlenség mind inkább egymáshoz csatolja az embereket. Megint egy olaszt kapok, Trevisi nevűt, valódi prototvpjét Montigny-nak; a mint mondják, az ő titkos rendőre. Ez azonban engem legkevésbé sem bánt. Megesik az ember szíve, hogy az életbe léptetett szigorú, a mellett ostoba s napenkénti bosszantásokkal egybekötött bánásmód óta a mi egész társaságunk mennyire el van keseredve és fel van izgatva. Köbleit és Molnárt kivéve, alig társalkodom többé valamelyikkel. Blazevecs és Braun a legkiállhatlanabbak.

Es daczára az ilyen életnek, az idő mégis csak elvesz. Ez a hónap is elrepült. Csaknem egy éve, hogy a haza atyja rajtam hűti haragját.....

Június 7. Három egész nap óta nem volt erőm lapjaimat folytatni... Vízgyógymódomat még mindig nem kezdhetem meg. A reggelek még folyvást hidegek. Egyébiránt testileg egészen tűrhető állapotban vagyok. A szigorú fogság legkevésbé sem aggaszt. Naponta kétszer kimerülésig járkalhatok, virágot szedek, fák árnyékában olvasgatok s néha szenvedő társaim egyikével másikkal érintkezem. Soha nem únom magamat. Egyébiránt mesterséges szellemi izgalom az, melybe én magamat elmentem, hogy a legmélyebb búskomorságba ne merüljek el. A mit nélkülözök, az csak le vagy, élelem génusza! s anyám és gyermekeim. A börtönélet kínjait viselni több mint erős vagyok. Hiszen feladatom, hogy azt másoknak is, sokaknak, megkönnyítsem s elviselhetővé tegyem. Mi lett volna Duschekből én nélkülüm? Mennyire érzi ő ezt maga is! mennyire köszöni ezt gyakran!

Valami különöset erről a hónapról nem mondhatok. A többi öt mantuaít is megismertem; de nem nekem

valók. Az új szolga meglehetősen beválik. Egyébiráni egy idő óta a bosszantások és fondorkodások megszűnnek: de nem is tudom, mint lehetett volna bennünket még inkább megszorítani. S meg tudom fogni, mily rettenetes a helyzete köztünk azoknak, a kik magokban semmi menedéket nem találnak, semmi belső életet magokban kifejtteni nem képesek, s nincs anyagjuk, melyet kiképezve, némi kárpótlást szerezhethének a külvilágért!

Június 5. Úgy-e kedves jó Katim, bámulod ezt a szép füzért?* Több mint ötvenféle növényt szedtem össze börtönöm szűk környékén. Csak a természet jó irántunk. Virágokat hint utunkra. Megadja az anyagot, hogy belőle könnyű füzereket fonjunk, melyek vigasztalólag vegyék körül gondolatainkat, kárpótlásul azon lánczokért, melyeket ránk az emberi álnokság ráköti. Mindenki maga az oka, ha a teremtő ajándékait figyelem nélkül hagyja. Akkor aztán a vas-csörgők kétszerte súlyosabbak. És mégis mily könnyű ez a teher, a szívet. a lelket gyötrő nélkülözésekhez képest!

Mindig utolsó foglalkozásom volt napi emlékezéseimet papírra vetni. Ma vihar fenyegetett. Ma vasárnap volt, a porkolábok el voltak foglalva. En hát biztos voltam, hogy nem fognak háborgatni. Négy óra lehetett a mint a fentebbi sorokat bevégeztem. Ablakom alatt gyors lépteket és kardcsörgést hallok; Duscheket kérem, vigyázzon, hogy írásomban meg ne zavarjanak. Monligny úr megpillantja őt a rostélyon át. Rausch fehér kendőt lobogtat s mind a ketten kiáltják: «B. Vay szabad!» A kiáltás viszhangzott az egész udvarban, az én keblemben is. Rátok gondoltam; anyámra, te rád és a mi

* Ennek a levélnek homlokára különböző apró virágokból egy igen ügyesen alakított kis füzér van nagy gonddal felragasztva.

menyasszonyunkra (Klárára), Isten tudja, magamra kevésbé. Aztán a két úr feljött hozzánk. Látszott rajtok a részvét. Csak valamivel később jött az alezredes Ramberger Írásbeli értesítésével. Dühös volt, hogy a más kettő megelőzte őt. A mint eltávoztak, mindenki rohant hozzám, hogy üdvözljön. Nem használt semmi új rendszabály, semmi tilalom, senki sem maradt a maga ezellájában. Kp úgy mint ide érkezésemkor, ma is mindenki tódult hozzám. Ez a jelenet nem kevésbé meghatott. Az általános búcsúzás után, a mint Duschekkel egyedül maradtam, a szegény nem annyira az örömtől, mint inkább a fájdalomtól sokáig nem bírt magához térni.

Ezzel tehát be volna végezve életemnek ez az időszaka. Keserves idő volt: de még sem szeretném kitörülni életemből. Rám nézve az nem vezett el; még a túlvilágra nézve sem. Sokat tanultam az élet könyvéből; tanultam ismerni sok nyomorúságot, de sok erénvt is. Tapasztaltam némely megaláztatást, de szerencsére, érdemetlenül; ennél fogva azok csak benső öntudatomat emelték. Isten iránti bizodalmám soha sem hagyott el; az emberekre azonban keveset számítottam. Szerencsém, hogy ez a hitetlenség kudarczot vallott.

A mint azonban, drága angyalom, a te képed, a terád való gondolat mindig, még a legszomorúbb órákban is híven lebegett előttem, úgy az nyitja meg most nekem a börtön kapuit is. Törekvésed, szellemed megmentette gyermekeink vagyónát; a te eljárásod adta nekem vissza a szabadságot is. Tied marad, mint mindig, ezután is, az én életem.

Június 6. Reggel tíz órakor Ramberghez mentem, a ki rendkívül kedvesen fogadott. Nála kellett ebédelnem. Elbeszélgettük az időt esti hat óráig. Azután búcsút

vettem alezredes Gaczbertől. Montignytól, Sterndahltól, a törzsorvostól és dr. Langbeintől. Meglátogattam Herdrichct. Mindenki, még Rauschert sem véve ki, kedveskedéseivel és nyájasságával üldöz. Azon szándékomban, hogy a vidéket kissé megnézzem, megzavart egy rettentő zivatar, úgy hogy nyolcz óra felé szobámba vonultam s önként bezárattam magamat Duschekhez. Úgy elfáradtam, hogy úgy a mint voltam, elaludtam a divánon s csak tizenegy óra körül ébredtem lel. De ezeket a sorokat még lefekvés előtt, jó éjt kívánva, neked akartam szentelni.

Június 7. Képzelheted, hogy ezt a napot nem csekély izgatottságban töltöttem. Hogy megkegyelmeztetésem híre már e hó 4-én tudva volt Hildán, egy ma érkezett levélből olvasom . . . Ide jövedeled most már késő volna, mert én, miután Ramberg útiköltséggel ellátott, holnap útra kelek. Leitmeritzi útlevelembe úgy vagyok beírva, mint «volt koronaőr». De még egy csúfságot kellett rajtam elkövetnie a rendőrbiztosnak. Két évvel fiatalabbnak vagyok ugyan feltüntetve a valóság-nál; de a «különös ismertető jelek» rovatánál azt szúrta oda: «kopasz».

Duscheket mindenkinek ajánlottam. Hiszem, hogy Rambergtől kezdve, mindenki jól fog vele bánni. Az én szobámba fog hurczolkodni s az elsőbe Molnár, Koffleral. Pénzzel egy időre elláttam őt, mert otthonról semmit sem kap. Most már naponkint kétszer ki fog járni. Mindenemet összecsomagolta, a mi nem kis dolog volt. de őt szórakoztatta. Mindig könnyben úszik a szeme.

Mindenki azt állítja, hogy velem sokat vesztek. Adná Isten, hogy az ég mielőbb megszánná a szegényeket; némelyek bizony megérdemelnék.

Holnap tehát kivonulok e falak közül, habár vidám

szívvel; de szeretném, ha túlestem volna már az utolsó búcsúzáson.

Ismét Rambergnél ebédeltem. Ő, a neje és mindnyájan a legbarátságosabban üdvözölnek téged, különösen Montignyné, a ki örömet látogatna egyszer hozzád. Tehát a közel viszontlátásra, kedvesem! Oh vajha te is csakhamar megszabadulnál szenvedéseidtől, mint én fogságomtól!

CANCELLÁRSÁGA IDEJÉBŐL

1860—1861

Pozsony, jan. 3. 1860.

Igen tisztelt barátom!

Én nekem Hozzád egy speciális kérésem vagyok, melly a magyar Akadémiát illeti, és mellynek felkarolásával a hazai tudományosságnak igen nagy szolgálatot tehetnél, egyszersmind pedig alkalmat szolgáltatnál, hogy a' Felség a magyar nemzeti tudományosság iránti rokonszenvét olly módon tanúsíthatná, melly mostan a finanziaák terhelhetése nélkül történhetik.

Nagy Károly, magyar. Akadémiai Tagnak (a' Daguerreotyp írójának, ki él és Bécsben lakik) Batthyányi Kázmér tömege ellen nevezetes követelése volt. Ennek jószágai az állam részére elkoboztattak. Nagy Károly igen sokáig nem tudott pénzéhez jutni; elvégre azon gondolatra jött, hogy ajándékozzon valamit a kormánynak. És így történt, hogy *Bicskei* házál, mellyel egy csillagászati observatorium vala összekötve, a benne lévő igen nagy becsű és tökélyű, a' tudomány legújabb fejleményei szerint készült csillagászati műszereivel, az államnak ajándékozza. Így jutott Nagy Károly elvégre a pénzéhez. Az adománylevélben Nagy Károly kikötötte, hogy a műszerek a *hazának* tartassanak meg.

Ezen műszerek most is Bicskén vágnak, semmi rendelés irántuk nem történt. — Stopfer Professor 1857-ben kiküldetés folytán megvizsgálta, 15,357/1857. szám alatt

most is ott hever a közoktatási ministeriumban ezen tanár jelentése, elintézetlenül.

Tudod, hogy az Akadémia most házat épít; — én a tervek készítésénél már előre reflectáltam arra, hogy mathematicai műszerek számára helyiségeink, sőt eventualiter a' meteorologicumon túl, csillagászati observatoriumunk is lehessen, — mert ezen műszerekre már régen speculálok.

Most e' tekintetben, gondolom, kedvezők a körülmények.

A' magyar Akadémiát az európai tudományos világ előtt felettébb emelné, valamint nállunk is, a' tudományos haladást, ha Akadémiánknak observatoria és csillagászati műszerei lennének — e' felett egy illy observatorium az ország központján valódi szükség, mert a' Budai a Gellért hegyén várrá van átalakítva, 's az Egyetem műszerei végképp elavultak, és a' tudomány mai haladása mellett, hasznavehetetlenek.

Íme előtted fekszik az egész tárgy, és az én szívem óhajtása.

Én azt hiszem, hogy a' Felsőig igen hajlandó lesz, mihelyt a dolog elibe lesz terjesztve, ezen műszereket, melyek használatlanul hevernek, és gondviselés hiánya mellett el fognak romlani, az Akadémiának ajándékozni. Hogy a' dolognak hatása bizonyosan jó lenne, az kétségtelen. A műszerek értéke 20 és 30 ezer között áll.

(Én megvallom Neked őszintén, hogy később, ha már a házépítés egy kissé haladni fogott, [April elején kezdjük] czélom folyamodni, hogy 20. évi adómentességben részesíttessünk [rendesen az új házak 10. évig adómentesek] — azonban ez nem ide tartozik, és ezen kérés, tekintve hogy országos épületek úgy is adómentesek, teljesen motiválva leend, — különben is ország-

gyűlési úton az illy középületek adómentessége hihetőleg ki fog mondatni.)

A Felség, melly a' gazdasági Egyesület irányában igen szépen mutatta ki pártolását, az Akadémia érdekében nem tett még semmit.

És én azt tartom, igen szép alkalom volna most *egyelőre* legalább ennyit tenni. Hihetőleg koronázás alkalmával úgy is czélszerű leszen tenni többet is.

Ezen műszerek nem kerülnek az államnak *semmibe*, és így a financiák jelen szorongatott állapotában sem lesz feltűnő, és senkinek sem fogja szemét szűrni, ha nekünk ajándékoztatnak.

. . . Beke Kálmán, Referendárius, ezen egész ügyről már tud. Végtelen bajaid között ezzel nem kívánlak terhelni. Ha reá bízod, ő bizonyosan el fogja Néked a kellő irományokat készíteni, a' mi Felséges urunk pedig bizonyosan lesz kegyes ajánlásodat elfogadni.

Szép volna és jó egyszersmind, ha a dolog sokára nem haladna.

Hogy én, mint Elnök e' miatt folyamodjam, sürgőtelen. Sokkal szebb és nagyobb hatású az egész, ha mint *motu proprio* jelenik meg az egész a' Felségnek, ki általad lőn figyelmeztetve; hogy meg vágynak a műszerek, hogy az Akadémia házat épít, és műszerei nincsenek, és ki magától jön a' gondolatra, hogy ezeket az Akadémiának ajándékozza.

Sapienti sat! Azon levélben, mellyben az ajándékot közlenéd velem, ezen egész esetnek azon fordulatot adni, melly a' Felség generositását legjobban kitünteti, könnyű leszen.

Én pedig majd megölellek érette, — mi nem nagy jutalom, mert szép asszony nem vagyok; — hanem iga-

zán igen nagy szolgálatot teendtéél nekünk ezen adomány kieszközlésével.

Széchen Antal meg, a Nénjét, az öreg Grassalkovich-nét, kinek tömérdek a' pénze, reá vehetné, hogy adjon valamit az Akadémiai házépítésre. írtam neki, de nem is felelt.

Én hónap Pestre megyek in Academicis negotiis.

Teleki László ügyét nobiliter intézte el a' Császár. Isten áldja meg érette. Lassanként már majd csak bele megyünk a' kerékvágásba! Adja Isten!

Nagyon kérlek mondjátok már egyszer ki az országgyűlés határidejét. A halasztás csak kárral járhat, haszonnal nem.

Igaz tisztelőd:

Dessewffy Emil s. k.

Pécs 18/5. 1860.

Tisztelt barátom!

Miután hihetőleg eddig már hon vagy, oda intézem e soraimat, melyeknek célja Téged értesíteni, hogy Apponyi tegnap ő Felségének határozott kívánságára a' birodalmi tanácsosságot elfogadá, 's ennek következtében vastag barátunk és a' kis Gyuri is ugyan ezt tevék. Mind a' három férfiúnak jelleme méltán köztiszteletben állván, nem lehet, nem szabad senkinek indokaik becsületességén kételkedni. De miután a világnak romlottsága, s a kedélyeknek Hazánkban ingerültsége mellett a' leg-tisztább szándok 's a' legönzéstelenebb cselekvés is félre-értéseknek 's megtámadásoknak van kitéve; Ti néktek Jobbaknak és Higgadtabbaknak lesz feladása ez ellen erélyesen fellépni, 's a nemtelen gyanúsításoknak seregét visszautasítani. Kivált Te, kedves Miklósom, vagy e tekin-

leiben a legkedvezőbb helyzetben, miután roppant befolyással bárkinél többet tehetsz; 's meg is vagyunk győződve, hogy azt barátink és a jó ügy érdekében fel fogod használni. Nem is szükséges tehát, hogy erre különösen felkérjelek. Politikában elvégre is minden *a'* szemétkéntől függ, kik abban ténylegesen szerepelnek. Valamint nem jó, vagy legalább nem egészen jó dolog, becsületes kezekben tűrhetővé, sőt pozitív nagy jók forrásává válhat, úgy viszont; annyit pedig bátran merek állítani, hogy a haza érdekei becsületesebb kezekre bízva nem lehetnének, mint György barátainkéira, kivált másik két társainak támogatása mellett. Hej be kár, hogy Ti is bele nem mentetek! Talán, ha *a'* dolog illy kimenetelét sejtethetted volna, még ma is Collegámat tisztelhetném benned.

Miként fogadták hitsorsosaid a vallásügyi legf. elhatározást? Reményilem, hogy, valamint itt várakozáson felül tellyesen és kisszerűségekkel nem bíbelődve dönteteti el a dolog, úgy oda lent is csak a lényeg — melly elérve van, és nem részletek s alárendelt kérdések fognak tekintetbe vétetni, nehogy jó akarat hijjával vádolhassatok 's új bonyodalmak keletkezzenek, mellvek az üdvös cél elérését ismét a távol jövőbe taszíthatnák.

Isten Véled Kedves Miklósom, tartsd meg barátságodban fogytig hű barátodat:

LÁSZLÓTÓL

Bécsben, Május 18-án 1860.

Kedves Barátom!

Laczi leveléből tudod milyen fordulatot vettek a' dolgok reánk nézve. Elszántuk magunkat, s most, miután megtörtént, szinte lehetetlennek tartom, hogy ellenkezőjét tettük volna. Az ingrata pátriának soha sem hoztam nagyobb áldozatot ennél; ha siker nélkül maradna is, öntudatom legalább meg lesz nyugtatva, mi nem lelt volna, ha felmentésemet erőltettem volna. Már most nem nézek vissza hátulon elégett hajóimra, nem rímánkodom, hanem bátran szállók szembe a' legyőzendő akadályokkal; szinte úgy tesznek Hansi és Gyuri barátaink. Miután azomban honunk véleményét épen nem ignoráljuk, bízunk benned, miszerint tettünk jelentősége felett, ott hol szükséges, nyíltan fogsz nyilatkozni, tanácsaiddal pedig törekvéseinket elősegítended.

Ezeket jól esik írnom, ámbár nem volt szándékomban, mert tudtam, hogy Laczink levelet írt neked. Soraimnak célja más. Történetesen, de hitelesen értesültem, hogy lemondásodat *alkalmasint* el nem fogadja a' Felség, hanem ennek kijelentése mellett szabadságot ad. Én ebbe nem folytam be, és be sem folyhattam; hanem fontos okoknál fogva szörnyen érdekelne tudni, hogy ebben az esetben mit tennél? Hétfőig meg kellene ezt tudnom; miért is igen kérlek, hogy telegramul által értesíts. Ha az Urlobot elfogadnád a mire épen nem persvadírozlak (de szép szó!), bár mennyire óhajtom, telegraphírozz «Ich bin auf Urlaub», ellenkező esetben «Ich habe keinen Urlaub»; és ezt útasítsd Laczihoz Wollzeil 770.

Isten áldjon, kedves Miklósom; reményiem, hogy találkozunk nem sokára, minek tiszta szívből fog örvendeni hív barátod

Apponyi s. k.

Kedves barátom!*

Egy dolog jutott az eszembe.

Azon elvből indulván, hogy a régi főispányokat nem kérdezzük meg, suapte fluit, hogy a' kinevezéseknek arra való tekintet nélkül kellene történni és ki is hirdettetni.

Azonban Batthyányi Imre és Marich meg fogván kínáltatni, nem volna jó, ha azoknak Vay még ma telegraphirozna? Estig választ is kaphat. (Marichnak, Te). Es pedig ennyit Batthyányinak: «ich beabsichtige Ew. Excellenz in Vorschlag zu bringen, damit Sie die Obergespanswürde des Zalader Comitates wieder übernehmen. Ich bitté um sofortige telegraphische Antwort. Ich hoffe Ew. Excellenz werden, das von Ihnen bekleidete Baronat, beibehalten wollen.»

Herczeg Eszterházy itt van ezzel mindjárt lehetne beszélni, úgy hiszem nem fogja a' Megyét vinni akarni. Pálffy Fidélnek és Herczeg Batthyányinak lehetne szinte telegraphirozni, — ha mindezek nem akarnak mint hiszem, úgy az Adminisralorok kinevezése mindjárt így mehetne az újságba, hogy *elaggott koruk és egészségi állapotuk miatt magukat felmentetni kérvén stb.*

Hát Schönbornra nézve mit mondunk?

* Kelet nélkül. Talán Szögyényhez van intézve.

Vigyázni kell, nehogy kapczáskodjanak mindjárt kezdetben.

Vale & ama! Tuus

Aemilius.

Széchen mondása szerint az Úr kész a' Főispányok iránt Hétfőn intézkedni.

Pesten, October 12-én 1860.

Tisztelt Kedves Barátom!

Apponyi távsürgönyét nem kétlem, már vetted, — mi mindnyájan nagyon, de nagyon kérünk, «ne késsél Bécsbe jönni fel». Vasárnap október 14-én este Bécsbe leszünk, Emil — és Sennyei — is. Jelenléted mnlhalatlanúl szükséges. Szécsen Tóni Ő Felsége egyenes felhatalmazása folytán Téged és minket hívott egybe, hogy a közelebbi teendőkről tanácskozzunk. Sikerülni fog, nem kétlem, a még meglevő némi nehézségeket legyőzni. Soha a mostaninál kedvezőbb pillanat nem létezett, *nagyot* és *állandót* állítani lábra. Azért ismételve kérlek, ne késsél azonnal útnak indulni. Régi híved:

Andrássg György s. k.

A mai Igazgató Ülésben Téged egyhangúlag Igazgatónak választónak.*

* A M. T. Akadémiában.

Patak, okt: 23. 860.

Kegyelmes Uram!

A' Tarczali Gyűlésről vissza jövedt itt találtam. Sennyey 1½ soros levélkéjét, melyben Bécsi barátink azon ismételt óhajtását tudatja vélem: hogy mielőbb Bécsbe rándulnék.

Ily körülmények közt midőn a Jobbak solidari-tása elannyira kívánatos, elmennék biz én a' tűzbe is, de egyelőre az eránt is értesülvén: hogy Excellentiád pár napra Golopra érkezik, Apponyi pedig 's többen Pestre rándulnak, meg írtam Palinak: hogy ez oknál fogva további értesítésig fel nem utazom; — hihetvén azt is: hogy az Esztergomi értekezlet melytől én igen sokat várok hihetőleg mihamar fog megkezdetni.

Egyéberánt én nem vagyok itt tétlen a szent-igék terjesztésében — s erre mint látom, nagy szükség lesz mindenfelé. Azonban egy jobb ösztön sugallata azt mondja nékem: hogy tán sikerülni fog a' most még kevés számú *igaz* hazafiaknak meggyőzni egy nagyobb többséget a' felől: hogy a' kijelelt ösvényen erélyesen haladva többet, jobbal, 's állandóbbat érhet el szegény Hazánk, mint a merész tévelygések ismeretlen útján.

Ily szempontból fejtegetem én itt e' kérdést, 's elv-barátaim szolgálatára kész vagyok bármi részben — noha 's ezt sajnosan kell kimondanom — hogy gyöngé egészségem nem engedi, miszerénl tényleges szolgálatot válalnék; ezentúl azonban Nagyságtoknak őszinte szolgálója lenni kívánok.

A' Hgné kimondhatatlanúl örvend ép úgy az ügynek, mint Excellentiád személyes győzelmének, és sok, igen sok szépet kíván általam át adatni. —

Írtam tegnap Palinak is: jó lesz *sietni* a' két koronaőr kinevezésével 's meg is neveztem szerény véleményem szerint jelöltjeimet: Barkóczy vagy Eötvös — Prónay Albert vagy Zsedényi feltéve: hogy a jó Emilre reá lehet egy vacans Regni Baronatust erőszakolni.

Áldja Isten Excellentiádat 's vezérelje Jóra a' mi Királyunkat régi híve
sietve. *Szent-Iványi Vincze s. k.*

Pest 24/10. 1860.

Kedves Barátom!

A' tegnapi események felett írni, mind a' mellett hogy illúzióktól ment vagyok, nehezen esik. A' város kivilágítást akart, de tudva lévén az ellenkészületek, Benedek a kivilágítást megtiltotta. Úgy látszik, hogy a Eeopold városa erről nem kapott értesítést, 's a' mint kezdték az ablakokat kivilágítani, azonnal kezdődött a dobálás, mely circa 400 ablakot tört össze, — a' kivilágítás erre elmaradt, de a' roppant számú iffjúság mindenféle csöcselék néppel teljes erővel cravalt akart; úgy mondják, hogy idegenek vezették és fizették őket. A' kihívó, gúnyteljes viselete a' tömegnek utóbb szükségessé tette a' katonai erőnek megjelenését, melynek majd mindenütt engedett a' tömeg, csak a' magyar színház és Zrínyi tájékában volt összeütközés, hol 15 vagy 30 kapott szurony- és kardsebet; 11 órakor csend uralkodott. Fogják-e ma ismételni a' botrányt nem tudom; szegény Benedek nagyon fájlalja, hogy ittlétének végső perceiben kelle ennek történni. Ennek következtében a' tiszteletbeli polgárságot, mellyel ma kívánt kedves-

kedni Pest városa, el nem fogadta, úgy nyilatkozván, hogy csak akkor lesz hajlandó rá, ha meghallja, hogy Pest a' tegnapi esemény szeplőjétől megtisztult. Már hogyan és mikor? e' más kérdés!

Hogy a' forradalom, melynek lábai alul elhúztuk az alapot, ezen lebegő helyzetében nem nyugodhatik, és alapot keres -, azt előre láthatta mindenki; fájdalom hogy Deák, ki ellen legjobb barátai e' miatt neheztelnek, semmit sem akar tenni a jó ügy támogatására, ő tisztán a' nemlegességben keres menedéket, ha pedig nyilatkozik, csak árt. Eötvös is örökké mondja, hogy nem agitál ellenünk, de ezt annyinak mondja mindég ismételve, hogy mindent rosszal, miszerint nem tudom mit ért agitáció alatt? Ők ketten legtöbbet ártanak —, de úgy hiszem sikerülni fog főképp befolyásoddal, 's pedig itt helyben, pártot alakítani. Holnapután szóval többet.

Hív barátod

Apponyi s. k.

Patak. old. 28. 1860. este 7 órakor.

Kegyelmes Uram!

Egy napra haza rándulván, e perezben veszem a' tegnap érkezett táv. sürgönyt, mely azon kedvetlen helyzetbe juttat, hogy mint ép most táviratoztam, több körülmények felett egészségi állapotom sem engedi azt, miszerént folytonos és állandó szolgálatot tehetnék. Ezt nékem Excellentiád őszinte szavamra annál inkább elhiszi, mert még a remények napjaiban is bizalmas beszélgetésünk közt úgy nyilatkoztam, és Sennyey barátomnak. mint egy 8 nap előtt már a priori megirtani,

hogy azok előtt, kik róllam megfognának emlékezni, határozottan így nyilatkozzék.

Azonban az elvonultságot nem akarom úgy értelmeztetni, mintha én tétlen a' neutralitás kényelmes szerepére akarnék szorítkozni. Nem! máris tevékeny vagyok a kormány-párt szellemében, s a maga módja szerint — tán nem siker nélkül — jártam el e' kevés nap alatt is. S azt hiszem, hogy e megye nem lesz rász, 's én ily állapotban több szolgálatot vélek tehetni a közügynek, mint hivatalos bármily állásomban tehetnék. Engedje meg hát Excellentiád, hogy visszavonúlt helyzetemben is oly híve maradjak, mint voltam mindig.

'S ha már írok, nem lehet meg nem jegyezmem: hogy fődolog volna a fő Ispányokat mielőbb kinevezni, mi nem kis gondot adhat, mert ha ezek nem lesznek *igazi* barátai az ügynek, akkor ez megbukott. En egyet sem neveznék ki, míg Excellentiád vélek maga nem szólt!!! Kérem, eszközölje azt, hogy legalább az adott szó kötelezze majd az illetőt. Zemplént tartaná meg Excellentiád, s ha ez nem kombinálható, ez esetben Andrássy Gyula. Ungvár lesz a legroszabb, oda én Sztáray Victorra gondolnék.

Ma itt van Dessewffyné leányaival, Zichy Henrik, Rudolf, Zsedényi, Sztáray Tóni.

Excellentiád szíves engedékenységére újra is számít

régi híve

Szentiványi s. k.

Nagy méltóságú Báró Úr!
Kegyelmes Uram!

Azon erős hitnél fogva, hogy csekély egyéniségem Excellentiád emlékében mai napig is foglal el egy párányi tért, bátorkodom Excellentiádhoz szomorú körülményeim közt, betegágyamból a legőszintébb alázatos bizodalommal folyamodni.

Én Kegyelmes Uram, a nélkül hogy tudnám miért, a múlt September hó 29-ke óta üldözés tárgya vagyok. Ugyanis a nevezett nap éjszakáján érkörösi lakóházamat bizonyos Litinszki nevű Tasnádi cseh hivatalnok fegyveres lovas és gyalog katonasággal, csendőrökkel megrohanta, szobáimat felkutatta, nőm s leányom hálószobáit sem kímélve meg. Én szerencsémre, vagy szerencsétlenségemre honn nem lévén, engemet el nem foghatott s fegyveres erejével távozott, erőszakos működésük eredményéül azzal elégedvén meg, hogy némely csekélyebb értékű tárgyakat, mik kutatások körébe estek, elloptak. Az elfogattatási kísérlet családom által rögtön tudtomra adatván, én többé házamhoz vissza sem mentem, távolabb lakó barátim s rokonim között várom bizonytalan sorsom kimenetelét.

Ha, Kegyelmes Uram, bármi kis részben is érezném magamat hibásnak, üldöztetésem a jelen viszonyok között nem csodálkoznám, de fogságomból lett kiszabadulásom óta tökéletesen visszavonulva élek. foglalkozva gazdaságom és pénzügyeim rendbehozásával s épen nem tartom magamat méltónak, hogy Józsefvárba bellebbeztessem.

Hasonló szomorú körülmények között bujdokolnak

Közép Szolnok megye több notabilitásai, kik szintén a fent írt éjszakán, épen Mihály napján lévén, a befogatást elkerülhették, csakis egyet, László Imrét találták honn. kit ágyából rögtön szekérre tettek és kemény katonai őrizet alatt Józsefvárba hurczoltak.

Valódi okát ezen erőszakos és törvénytelen eljárásoknak senki sem képes kitalálni, mert azon aprólékos és ártatlan demonstrációknak, melyek nálunk a Kazinczy. Széchényi requiemekkor 's közelebbkor a Sz. István napkor történtek: józan észszel nem tulajdoníthatók. Inkább azt kell hinnünk, hogy ezen cseh hivatalnokok látván Ő Felségének Ápril 19-ki határozatát, látván a Birodalmi Tanács vitatkozásaiból, de sőt meg is győződhetvén hogy hivatalaiktól elesnek, mindent elkövettek, hogy egyfelől érdemeket szerezzenek magoknak, hogy más korona országokban ismét hivatalba jöhessenek, és hogy zsebek megtöltéséről gondoskodhassanak. Fezéből az olyan községekbe, hol a vidék jelesebb egyénei laktak, a legerkölcstelenebb embereket alkalmazták Bírói és Jegyzői állomásokra, azokkal spioniroztattak, az utak esinálásánál s az adók felhajtásánál szokatlan és költséges eljárásokat erőszakoltak, nemes embereket megbotoztattak s midőn eljárásaik által a közérzületet maguk ellen lázították, a' megyét forradalmi törekvésekkel vádolták el, szükségesnek nyilvánítván a' jelesebb emberek összefogdosztatását, hogy így egyfelől a megyét is terrorizálják, másfelől katonai fedezel alatt üzleteiket folytathassák, bosszujokat a magyarokon kitölthessék. Így történt, hogy a fentemlített Litinszky nevű cseh hivatalnok a múlt September hó 21-ik napján több nemes embereket botbüntetésre ítélvén, egy igen jó szüléktől származott, de azonban elszegényedett Szakácsiba való Balogh nevezetű fiatal nemes embert hivatalos szobájába cseh

törvényszolgái segítségével, miután önkénytesen lefeküdni nem akart, saját maga lehúzott, a fejére ült s úgy vetette el rajta a bothüntetést. Ezen aprólékos részleteket azért kívántam Excellentiáddal tudatni, hogy a dolgok állásáról Excellentiád magának annál biztosabb tudomást vehessen.

Megyém még mai napig is üldözés alatt álló egyéniségei Becsky Lajos, Pogonyi Dienes, Rásó Leopold, Szilágyi Lajos és Balásy Antal urak, kik szinte velem együtt várják sorsok kimenetelét.

Alázatos kérésem Excellentiádhoz úgy magam, mint említett több társaim érdekükbe és nevökbe az, hogy méltóztassék Excellentiád hathatós befolyásánál fogva oda működni, hogy úgy László Imre Josefvárba bellebezett társunk, és mi még fennebb említett szabadok, vétessünk bírói rendes vizsgálat alá, hallgattassunk ki, és ha hibásoknak találtatunk büntetődjünk, ellenesetben üldöztetésünk szüntettessék meg. Én, mint beteg ember, családi ápolásra lévén szükségem, egy pár nap múlva haza megyek, hol is ha a cseh erőszakoskodók eltalálnának fogni, ügyemet előlegesen is az Excellentiád kegyes figyelmébe ajánlom.

Engedje meg Excellentiád, hogy mély tiszteletem n}úlvánítása mellett maradhassak

Excellentiádnak

Pusztá Póó, Oct. 30. 1860.

alázatos szolgája:

Bérsey László m. k.

Pesten oct. 30-án délben. 1800.

Kegyelmes Uram!

Parancsolatod folytán sietek arról, mit Pesten tapasztaltam, értesíteni.

A hangulat jó, jobb mint gondoltam az intelligencia közt. Találkoztam Deákkal, Szentiványi Károly, Szalay historicus, Zsivora György, Tót Lőrincz, Havas doctor, Trefort Ágostonnal, ezek mind szerencsének tartják a sikert, 's elegendőnek a kiindulási pontra, csak esennyen óhajtják, hogy a' főispánok mielőbb neveztessenek, mert anarchikus mozgalmak mutatkoznak az országban.

Nyári Pál, úgy mondják, válal hivatalt. Mórmarosban Máán Józsefet ajánlja Deák; szóval én azt hiszem, jól fog menni az elindulás, csak az esztergomi tanácskozmányon szét ne váljanak. Deák és társai az 1847'8. választási törvénynek elfogadását provisorium képpen szükségesnek tartják, így gondolkozik egész pártja.

Meggyőződtem róla, hogy az utczai demonstratióknak nincsen semmi nyomatékos fontossága, és csak a rendes hatóságok működése megkezdődjék, azok el fognak enyészni.

Esennyen várnak mindannyian. — Kegyességében zárt kitűnő tisztelettel maradok

alázatos szolgád

Somsich Pál s. k.

NB. Én holnap megyek Somogyba, hova per *Gedenbury*, *Sörnye*, *Sárdon*, parancsolatidat várom.

Tisztelt Barátom!

Hogy felszólítatlanul soraimmal alkalmatlankodom, tulajdonítsd, kérlek, egyfelől irántad viseltető bizalmamnak, másfelől állásom azon telyes függetlenségének, miszerint igényeim épen semmik.

A f. h. 20-án kelt pátensek Erdélyről felette felületesen és hiánosan gondoskodnak. Az unió, mely Erdélyre nézve életkérdés 's Magyarországra is legnagyobb fontossággal bír, *egy meglevő törvény telyesítése helyett a vitatkozások, a nemzeti nyilvánúilatok terére van áttéve*. A dolog ez állásában minden attól függ, hogy Erdély részéről is egy a válságos körülményeknek megfelelő korlátnok neveztessek, a ki valamint általatok támogatatik, úgy minden kérdésekben s különösen az unióban is tudjon és akarjon titeket támogatni. Még Erdélyben is azok. kik a közelebbi intézkedések eránt kevés reménnyel viseltetnek felette számosak, a mérsékelték bizalmmai és örömmel értették, hogy kezdetben Kemény Ferencz és Mikéről volt szép az erdélyi korlátnok kinevezésénél, valamint később nem kis felháborodást okozott, hogy az írt egyénekről letettek azon oknál fogva, hogy miután a magyarországi korlátnok református, az erdélyinek catholicusnak kell lenni. Ily nyomorúlt elvek ellen ki remélheti, hogy válságos idők nehézségeit képesek lesztek legyőzni?

Légyetek tehát igyekezettel, hogy a fentebbi egyének közül valamelyik neveztessek korlátnoknak, addig is pedig hívjátok fel azokat, hogy Erdély részéről is legyen legalább egy-két oly egyéniség fent, ki felvilágosítástokra és támogatástokra szolgálhasson, mert nem kis

aggodalomra szolgál okul itt az is, hogy midőn M. ország érdekei sikeresítésére oly számos nagytehetségű férfiak működnek, olyanoknak, kik Erdély érdekeit közelebbről ismernék — hiával vagytok. Te, kedves barátom, bizonyosan még jobban tudod mint én, hogy oly nehéz viszonyok közt, mint a jeleniek, egyedül alkalmas egyéniségek képesek az elismert elvek, a megállapított szabályok és megszokott rendszer hiányát pótolni. Ha Erdély viszonyai kibonyolításánál is nem ez elvből indultok ki, az irt országnak kétségen kívül nagy szerencsétlenséget, de Magyarországnak és magatoknak is felette nagy bajt okoztok.!

Az ég áldása légyen véled és véletedek. Ha sok bajaid közt nem felednéd, kérlek tisztelem Szögyényinek megmondani s alkalmatlankodásomért is bocsánatot kérve maradtam

Kolozsvár 30/10. 1860.

tisztelő barátod

Id. Teleki Domokos m. k.

Feladatunk.*

Miután a forradalom lábai alól a talajt kihúztuk, kísérletei kell tennünk arra, hogy a talajt ismét el ne érhesse. Óvatosaknak s mérsékelteknek kell tehát lennünk követeléseinkben; semmit a mi a lázadásnak ürügyül szolgálhatna.

A szabadelvű párt meghasonlása már megtörtént; ezt föl kell tartani és nagyobbítani. Ha a fusio az ősz-

* Kelet nélkül, hihetőleg az októberi diploma után. Apponyi gróf sajátkezű német irata, de neve aláírása nélkül.

szességgel lehetetlen, úgy annyit, a mennyit csak lehet magunkhoz vonunk. A szájhősökkel és javithatlanokkal felhagyunk.

A nyert töredékkal, a szabadelvűekkel s az okos conservativekkel rögtön tanácskozást kell tartani, pl. Andrássv Gyulával, Lónvai Menyhérttel, Kiss Andrással, Rohonczyval.

Ezen tanácskozásban mindenekelőtt megállapítandó, hogy:

a) Mindent meg kell lenni, hogy az országgyűlési létre hozzuk.

b) Hogy addig minden ellenszegülés, tényleges átalakulás meggátoltassák, s minden az országbírói értekezlethez utasíttassék.

c) Hogy a fiatalság erőszakoskodásának, a clubboknak és az emigrációnak ellene dolgozzanak.

E mellett a sajtó által is kellene a közvéleményre hatni, tanítva, csillapítva s a botránnyokat korholva.

Becsben a kormány által s a sajtó útján elejét kell venni annak, hogy azon útczai zavargásoknak, a melyek itt történtek, vagy történni fognak oly nagy fontosságot tulajdonítsanak, hogy ne álljon be bátortalanság vagy visszahatás.

A mi pedig Horvátországot s a Vojvodinát illeti, meg kell előzni, hogy a pesti fiatalság tüntetése ne hason visszarettentőleg annak elfoglalására és visszakebelezésére.

Apponyi.

Pesten, November 2-án 1800.

Igen tisztelt barátom!

Jelen sorokkal nem a kanczellárt, hanem a régi jó barátot keresem meg, ki kevés szóból is megértem! engemet, és helyzetemet méltányolni tudja.

Hosszabb idejű távoliet után csak tegnap előtt érkezvén Pestre, hódoló érzéssel szemléiein a hírlapokban, mikép Ő Felsege által családi jogaim elismerésével, a Főispányi tisztség vitelére ismét felhivatám; de más részt fölötte meglepett az, hogy akár hová fordulók, akár ki-vel érintkezésbe jöttem: e hivatalnak mind elfogadása, mind elfogadója iránt idegenkedést, vagy legalább is ingadozást tapasztalék. — S valóban e' körültekintő tartózkodás nem minden alap nélküli tünemény: hiszen ki tudná oly hirtelen fölszámítani, mily messze vágó é] a válság időszakában kivált megyei hivatal elére állani, s mennyi áldozatot igénylene az a hon, és Felség érdekeit szívéen viselő hazafitól?

Ki ismerné éltem egész folyását jobban mint Te kedves barátom? *Előtted* leginkább tudva van, mikép a' hol hazámat s királyomat szolgálnom szükséges vala, ott én mindenkor önzéstelenül készen valók, s bár áldozatot kelle hoznom, vissza nem vonultam. De tudva van az is előtted, hogy szolgálatim, bármely részről és mily mostohán, mily kevés elismeréssel fogadtattak, sőt fáradozásaim után még félreértéseknek, balítéleteknek is kelle kitéve lennem!

Mind a mellett, most kivált, miután nagy megnyugtatásomra e nehéz napok kormánya ép a Te ismert

eszélyességű kezeidre szállt zászlód alatt örömmel hoznám a legnagyobb áldozatot, ha azon meggyőződés vezérelhetne, hogy hazámnak, királyomnak hasznára lehetek. Ámde kérlek őszinte bizalommal, lehet ezt várni tőlem, ha elszigetelten állok, ha honfitársaim, kik ugyanazon köztiszttség viselésére nevük, vagyonuk és socialis állásuk nyomatékosságánál fogva hívatvák, visszavonulnak?

Engedd őszintén kinyilatkoztatnom, hogy a mostani körülmények között izolált helyzetben, se hazámnak 's királyomnak, sem végül családomnak jót tehetni reményem nincs, — sőt a közvélemény mellőzésével a kívánt célnak tán csak ártalmára lehetnék!

Személyesen kívántam ma Hozzád felutazni, de távollétem alatt összehalmozódott magány ügyeim miatt leheltem vala szabadulnom. Egyelőre tehát ma csak azon kérdéssel bátorkodom baráti szívességedet megkeresni, váljon szükséges-e a *hírlapi* kineveztetésre már most választ terjeszteni föl, vagy pedig bevárhatom, míg a formaszzerű kineveztetés hozzám hivatalosan megérkezem!/? Nagybecsű válaszat kérve, állandó barátságodba zárt maradok tisztelő hű barátod:

Nádasády Lipót s. k.

Pest 2. November 1860.

Igen tisztelt Bátyám!

Midőn sikerült az eddigi eredményeket kieszközölni, melyek előttem is ki nem elégítők, teljes elismeréssel voltam s vagyok azon hazafiak irányában 's nem kételkedem őszinte jó szándékukban, kik ha nem is a nem-

zet mindenbeni kívánságát, ha nem is a' törvényes alapot egész terjedelmében vívták ki, de mégis végkép megdönték a volt rendszert, és oly utat nyílnak, melyen ha Austriának háborúja nem leend, egy jobb törvényes és alkotmányos állapot, a' magyar korona integritása és nemzetiségi érdekeink megvédése mellett kifejlődhetik.

Ezt előre bocsátom, hogy hivatalos levelem motívóját adjam; ha nem mondták Emil és Pál barátim: alkalmasint nem mondák, mert máskép e' hivatalos sorokat írnom nem kellene, meg kell említenem, miszerint Emil a Hegyaljára, hol a szüreten voltam, telegraphirozott, jöjjen Pestre, s itt határozottan nyilvánítani, hogy én Eőispánságot már azon oknál fogva sem vállalhatok, mert meg vagyok győződve, miszerint nekem helyem az első háznál van.

Tegnap reggel nagy meglepetésemre kellett olvasnom Czepléden a' portásnál vett újságból, hogy Ugocsai Főispánnak ki vagyok nevezve. Pestre jövel már akkor Tisza kiadta elhamarkodott nyilatkozatát, mely annyira hatott az emberekre, hogy a kinevezőitek majdnem általános lemondását húzhatta volna maga után; ezen hatást jóváteendő, Andrássy Gyulával fel tettünk egy nyilatkozatot, úgy redigáivá, hogy Tisza is aláírhatta, 's a' hónapi Naplóban meg fog jelenni; mi talán nem rossz hatással leend, én úgy vagyok meggyőződve, hogy nagy szerencsétlenség lenne, ha a' megvék gyorsan nem organisáltatnak. Sokaknak nagy scrupulust okoz a leteendő főispáni eskü; a' diplomára esküdni nem fognak; továbbá az is, hogy talán a' kormány azt fogná kívánni, miszerint ne választás, de főispáni kinevezés által töltsenek hé a' hivatalok. Jó lenne ez eránt a kinevezendőket megnyugtani.

Maánnak és Gábor bátyámnak írok, hogy jó lenne elfogadniok a kinevezést. Ugocsába helyembe ajánlnám talán Albert testvéremet; ő Bereg-Ugocsában igen populáris ember, 's ha bizonyára nem mondhatom is, úgy hiszem elfogadná a kinevezést; minden esetre jobban esmeri az egyéneket mint én.

Egész bizalommal, 's úgy hogy magunk közt maradjanak, írom ezen sorokat. Én reá vettem barátimat, hogy, azok kik meghívatnak, elmenjenek Esztergomba \s az országgyűlésre, ide számítom Tiszát, Teleky Gyulát, Andrássy Gyulát sat.

Bocsánatot kérve, az idő rövidsége miatt gyorsan és olvashatlanul írt soraimért, magam kegyeidbe ajánlva vagyok
 őszinte tisztelőd:

Lónyay Menyhért s. k.

A kancelláriához kinevezett referendáriusok és különösen a ministeri tanácsosokkal a közönség nincs megelégedve. Az egy Zsedényit kivéve, a többibe nincs bizalom. Neveli a bizalmatlanságot az, hogy *biztos* tudósítások szerint Sztratimirovics generál helyről-helyre jár, és Magyarország ellen agítál, a 48-diki mód szerint.

Pesten, November 3-án 1860.

Kegyelmes Uram!

Szükségesnek tartottam az itteni eseményekről melyek komolyabb fordulatot vettek, Téged azonnal tudósítani.

Esztergomban a Prímásnál, előttünk egy nappal, Károlyi István, Eötvös, és Danielik valának látogatásra,

és már ott találkoztunk József úr működésének nyomai-
val — mert míg ő az öreg úrnál a választási census
íránt igen higgadtan nyilatkozott, addig a kanonokokat a'
48-ki törvény inellett láttuk prseoccupálva; —feltűnő az
indok, melylvel őket megnyerte: hogy t. i. Ő Felsége
kéziratóban mindazoknak, kik az 1608-ik törvéynél ké-
sőbbben nyertek politicalai képviseleti jogot, ugyan ezt
osztály különbség nélkül, tehát azoknak is, kik a
48-ki törvény szerint ebben részesültek — biztosítja,
annyival is inkább, mert ugyan azon kéziratban ki-
mondja, hogy a' fennálló törvények csupán országgyűlés-
sen, közösen Fejedelem és Nemzet közt változtathatnak
meg. Az esztergomi lanácskozomány tehát — így okos-
kodik József — kénytelen a különben hiányos 48-ki
törvény mellett nyilatkozni, különben azon veszélynek
teszi ki magát, hogy a' gesztenyét ő kaparja ki a parázs-
ból, és végre avval agitáljanak Mécsből a' Nemzet ellen,
hogy a' Császár megadta a' népnek a' jogot, és ezt el
nem akarta vétetni még a ¼ telkestől sem, de az Esz-
tergomi Conferentia vette reá Ő Felségét. Fájdalom, a'
legesztelenebb okoskodás is, mihelyest bizalmatlanságra
van fektetve, megtenni a hatást.

A' névjegyzéket a' Prímás azonnal felküldendi, és
nagyon óhajtáná, hogy legfeljebb 10-ig bocsájthatná ki
a' meghívókat, mert különben az illetők ki fogynak az
időből és 25-ig fel nem jöhetnek Esztergomba.

Egyébbberánt a mostani körülmények közt, és a' mily
keveset lehet az itteni emberekbe bízni, — meggondolni
való dolog, váljon jó lesz 25-kén megtartani ezt a Con-
ferentiát, és nem szükséges-é, hogy Te elébb az ország-
ban körülnézted légyen magadat? — a' külesemények
is nagy befolyással lesznek.

Igen ajánlom a' névsornak újabbi meggondolását,

melly szerint az ellenfélnek lesz hihetőleg többsége — azt pedig látjuk, hogy egyezkedési hajlamra, vagy épen engedékenységre nállok nem számíthatunk. Egyéberánt feltűnt nékem, hogy az egész Bánya Városi vidékről fel a határig: Árva, Túrócz, Liptó s. a. t. nincsen a listában egyetlen egy ember.

A' Prímásnak szüksége lesz positiv utasításokat adni; mert például már Stenographok is környezték, a' mit természetesen kivertünk a' fejéből, és Forgách kanonokot megkértük, hogy a' megye termét úgy rendezze, hogy oda hallgatóság ne is férjen.

Megérkezvén Pestre, — sokat kelle a főispáni lemondásokról hallani, — ajánlom figyelmedbe a' két nyilatkozatot a' Pesti Naplóban. Az első Tiszáé, melly eleinte igen megijesztette az embereket, és, mint hiszem, Károlyi és Csáky lemondását okozta; alig jelent meg azonban a' lapban, már is megfordult a közvélemény Tisza ellen, és most általános a rosszalás, prepotentiának bélyegezvén az ő fellépését, kit a vezér szerep e' részben legkevésbé illethet. Saját elvbarátai mindent elkövettek e lépés visszatartóztatására, Andrássy Manó hírlapi cikket is akart ellene írni, de ez oly kevésbé volt kielégítő, hogy ismét jóakarói kérték meg annak visszavételére; végtére a mai nyilatkozatban állapodtunk meg Andrássy Gyula, Lóuyay M. és Tisza aláírása alatt, melly a dolog mérgét némileg enyhíti. Eötvös ezen utóbbi nyilatkozat érdemét magának tulajdonítja, és azt izeni Néked, hogy ha kapnál még több lemondást, azt ne fogadnád el mindjárt, hanem írnál még egyszer az illetőkre, hogy gondolnák meg jobban a dolgot. Károlyi György csupán félelemből nem fogadja el, és azonnal indult Csákóra. Nekem az a' benyomásom, hogy az emberek alakoskodnak, de most saját tapasztalásunk sze-

rint is, épen azok agítálnak az elfogadás mellett, kik visszaléptek. A. Gyula bevallotta, hogy megállapodás szerint az első bizottmányi ülésben, protestálni fognak az Oct. 20-ki engedmények ellen, és az 1848-ki állapotnak teljes restitúcióját visszakövetelni; adó és katona megtagadásokat, a? mennyire lehet ellenezni fognak. Gyula határozottan megkért, hogy adnám tudodra, miszerint Manót egy főispányság boldoggá tenné, — de az ő nézete szerint, — ámbár Szent-Iványi Károly ötlet ajánlja Gömörbe, — ezen vármegyére gyenge, és csak kisebb megyében ajánlható. Zemplénben Gyula fél a¹ Tulipánoktól, és legjobban szeretné Szirmav Sándort, ha pedig ez el nem fogadná, Kazinczy Andrást. Biharból valami Beke nevezetű fő ellenzék petitiót hozott volna Eötvöshöz, melyet Andrassy Gyula is olvasott Haller Sándor mellett, ki átaljában igen népszerűnek mondatik, talán épen gyengesége miatt.

Végleges benyomásom az, hogy Néked kell mielőbb az országba jönnöd, és szólni az emberekkel, — mert a közvélemény vár egy iránypontot, — és most is a' reactió oly stádiumában vagyunk, melyet fel lehetne használni.

Kegyeidbe ajánlott

hű barátod és szolgád:

Senyey Pál s. k.

A mostani Helytartóság még mindég az illető inisteriumoknak teszi felterjesztését, mert a kancellária alakulásáról nincs értesítve. Ez iránt Néked kell intézkedni, Kegyelmes Uram! De van egy nehézség! t. i. a' mostani testületben, míg át nem alakittatik, nem lehet a' német nyelvet mellőzni, mert csak 3 ember tud magyaról dolgozni; — mehetnek-é német feliratok a' ma-

gyár kancelláriához? Más részről régi szokás szerint a' felterjesztések Ő Felségéhez czírneztetvén, intézkedni kell a postán, hogy ezek mint hajdan, a' kancelláriához, és ne valahogy a' kabinetbe útasíttassanak.

Tisztelt Barátom!

Lajos Bátyám által tudtomra esett, miszerint le az én lemondásomat, mellyel e hó 1-én Hozzád intéztem, mind addig felsőbb helyre juttatni nem fogod, még én a dolgot jobban megfontolván, határozatomat talán meg nem változtatom. Ezen gyengéd barátságos eljárásért fogadd legszívesebb köszönetemet, és engeddd meg hogy én is őszintén, nyilatkozzam, s mint ifjúsági barátod és hajdan pajtásod szerény nézetemet és véleményemet veled tudassam. Mindenesetre bajos egy jól megfontolt lépést főképpen az én koromban visszavonni, de más felől meggondolván, hogy e' jelen alkalommal a" dolgok élére állani, és a' gyeplőt, mely most kezünkbe adatik megragadni majdnem polgári kötelesség, — nem ellenzeném a' lemondásomat visszavonni, a' mit a' te barátságos szívességedből még minden compromissió nélkül tehetnék, ha nem lenne előttem egv akadály, melv eránt még tisztában nem lehetek, az t. i. a' Főispányi eskü.

Ha az újon kinevezett Fő Ispányok a' 20-iki octóberi Diplomára lesznek kénytelenek esküdni, úgy bár mennyire sajnálom, de arra esküt letenni nem érzem magamat hívatva, és hiszem miszerint sokan a Collegáim közzül szinte ezen eskü letételétüi vonatkozni fognak. Mert teljesen méltányolván azon sikeres eljárást, mellyet Apponyi és a Birodalmi Tanács magyar tagjai veled együtt kivívtak, még is minden magyar érzelmű

honpolgárnak feladata és kötelessége marad, legális úton ugyan, de minden törekvéseit oda irányozni, hogy hazánk az elvesztett jogait tökéletesen vissza nyerje. A 20-ik octóberi Diplomára tett eskü pedig ezen törekvéssel többé meg nem férne. A' mi a' koronaöri kinevezést illeti, ezt csak azért nem fogadtam volt el, mert szerénytelennek tartottam a' legkegyelmesebb kinevezésekben válogatni. Ha tehát a Főispányságot elvállalom, úgy ezen díszes és az ország által később megválasztandó hivatalt szinte elfogadom. Én a jövő héten fel jövök Bécsbe, és mihelyest az eskü eránt aggodalmamat szétosztatni szíves leszel, dispositiód alá rendelem magamat, és ha addig jobb, és alkalmasabb Főispányt Szathmárvármegyére nem találsz, bár mennyire szeretem a kényelmes életet, kötelességérzetből ezen legkegyelmesebben reám ruházott Hivatalokat el fogadom. Fogadd el ismételve köszönetemet, és tarts meg barátságos emlékből és jóvoltodban.

Tisztelő barátod:

Károlyi György s. k.

Szénás-Pusztá nov. 9-én 1860.

Nagy Méltóságú Báró, Cs. K. valóságos belső titkos
tanácsos ect., Fő Kancellár Úr!
Kegyelmes Uram!

Azon általános fájdalomérzés, melyet Erdélyországnak, Magyarországhoz vissza nem csatolása okozott egy részről, és más részről azon bizodalom, melyel Exciád csekély személyemet megtisztelni méltóztatott, kötelességemmé tesz, hogy mint román, ezen ügy körüi magam nézeteit Exeellentiaáddal közöljem, annál is inkább, mert a' mint már is a' lapokból láthatni, helyül-helyül

az Erdélyi románok részéről oly nyilatkozatok merülnek fel, melyek a közösen óhajtott egyesülésnek nem a' legkedvezőbbek.

Az 1848-ki szerencsétlen eseményeknek fő oka az volt, hogy az Erdélyi magyarság által, az akkori román-ságnak még akkor igen gyéren lévő, és elegendő kiképzettséggel bíró egyénei, kiképzettségökhöz képest hivatalokra nemcsak nem alkalmaztattak, de sokaknál, még a' képviselői állások elnyerésébeni törekvésük alkalmával minden elkövetetett hogy azok megbuktattassanak, és ez által idő engedtetett arra, hogy a közügy ellenei, kik résen állva csak alkalmas perczre lestek, hogy őket magokhoz csábíthassák, s nem is maradt eszköz próbálatlan céljok elérésére bárminő áldozatba került, míg fájdalom végre sikerült is.

Azonban a lefolyt 11 év igen nagy oskola volt, és sok ember tanúit, úgy hogy bár az erdélyi magyarság kötelessége szerint nem tette a közeledést azon őszinteséggel, mint szükség lett volna, még is úgy hiszem, hogy ha a jelen körülmények közt helyesen fog megragadtatni az alkalom az ő kibékítésökre, a' szerencsés sikeről kétség nem lehel.

Hogy tehát jelenleg a' bizodalom tökéletesen helyre állíttassák, mindenek felett oly lépés tétele szükségeltetik, mely a bizalmatlanságra nemcsak hogy legkisebb ürügyet ne szolgáltatson, de inkább abban az Erdélyi románok mint tükörben jövőjüket tisztán láthassák, és meggyőződ-hessenek arról, hogy ő velök a kibékülés őszintén ezé- loztatik.

1-ször Ilyennek tartanám, hogy a lehető legrövidebb idő alatt az Erdélyi ügyek teendőire nézve egy tanács- kozmány hívattatna össze, melyben a' Románok felesen legyenek képviselve, addig is pedig

2-or a Brassói Gazetta 's különösön annak szerkesztője Baricz a magyar érdeknek minden áron megnyeréssé k,

3-or a vissza állítandó megyékbe és legalább egy Szász-székre mint főkirály Bíró és vagy négy vagy öt Fő Ispány neveztessek ki a románokból, továbbá a főbb kormány székekhez és Törvény Székekhez a románokból tanácsos, ülnökök, titkárok és alsóbb ranguak többen neveztessek ki.

A megyéknél és kir. városoknál, a hol csak arra való mívelt és kiképzett egyéniségek vágnak, mulhatatlanul alkalmaztassanak, 's úgy ezek, mint a fentebbiek, addig is míg kineveztetnének, erről kéz alatt biztosítottassanak, igen nagy okosság lenne, ha az oltani magyarság, ha inyökre nincsen is, azt ne mutassák, sőt inkább szokott magyar őszinteséggel a legelőzékenyebben közeledjenek hozzájuk, vigyék be társaságokba és legyenek elnézők, bizonyosak lehetnek, hogy egy ily eljárás nem tévesztheti el hatását, 's százszorosán fog az a nemzetnek kamatozni; ezen eljárással az Erdélyi magyarok tartoznak a nemzetnek.

Részint az alakulandó tanácskozmányokban, mint a magasabb hivatalokra, a' mennyire az egyéneket ösmerni szerencsém van, következőket vagyok bátor ajánlani:

a balásfalvi Érsek, egyesült és nem egyesült Püspökökön kívül, kiket mellőzni nem lehet.

Pappfalvi Constantin és Czipar Thimosleus balásfalvi egyesült C. Kanonokok, Papp Macedón számosújvári g. e. Prépost, bár magyarul nem tud, de határozott egyén, s talán megnyerhető.

A világiakból, és pedig Fő-Ispányokká: Buda Sándor volt képviselő. Kóvár vidékére, Bobeczél Sándor

volt képviselő, Leményi Ferencz birtokos, Bab János birtokos, Luki N. volt kapitány, jelenleg tán Abrud-Bányai járási főnök; Axenti N. 1848-ban főszereplő, de igen határozott jellemű és 11. év alatt sokat tanult, nagy nyereséggel lenne az ügyre. Baloméry N. volt képviselő Szász-Sebesi ügyvéd és jó birtokéi ottani lakos; ezt a szász-sebesi székbe kellene kinevezni, miután a Szászföldön csaknem annyi Román lakik mint Szász, nagy biztosítékul szolgálna arra, hogy a Szászföldön sem fognak többé mellőztetni.

Egyébb hivatalokra Papp László jelenlegi Igazságügyi ministeriumnál osztály tanácsos; Moga Demeter volt ügyvéd Déési főtszéki ülnök; ennek semmi szín alatt sem lehet kimaradni, mert egyike a legjobb jellemeknek, értelmes és tisztán látó fő. Dunka Pál fő tszéki Tanácsos Szebenben; Mecselár N. fő tszéki Tanácsos K. Fejérvárt; Moldován Demeter járás főnök, a földtehermentesítési ügyet vezette a Guberniumnál Szebenben Baricz N. a Gazetta szerkesztője; Borgó N., Ladoy N., Aldujanu N. tszéki Elnök, Angyal N. főtszéki Ülnök Pesten.

Lehet, hogy talán merültek fel többen s talán belölvásosabb egyéniségek is, de minthogy én ritkán forogtam köztök, nem ösmerem, de úgy hiszem, hogy Gróf Mikó ő Excellentiája biztos felvilágosítást adhat minden egyestről, valamint a felosztás czélszerűségéről is, valamint szintén Papp László osztálytanácsos úr is.

4-szer A' szamosújvári s balásfalvi g. e. megyebeli papságnak a' Congruát azonnal ha csekély összegben is megadni, előlegezésképpen addig is, míg a kinevezendő pap és világiakból öszve állítandó Bizottmány annak minő aránybani felosztását megállapítaná véglegesen és meghatározni a módját, miként szabályoztassék ez a' nem egyesült lelkészeket is illetőleg, végre

5-ör múlhatatlanul szükségesnek látom, hogy midőn az Erdélyi megyék és Szász Székek újbóli rendezése fog történni, mindenüvé egy egy magyarországi egyén, ki a román nyelvet jól értse, küldessék ki, kinek vezetése alatt történjék a rendezés az illető főtisztek által, mert őszintén ki kell mondanom, hogy kevesek kivételével a magyarországi és erdélyi magyarok közt a szempont, melyből a' jelenlegi viszonyokat tekintik, igen különböző.

Ezek azok, melyeket én múlhatatlan szükségeseeknek hiszek a' Magyar és Román nép közötti bizalmatlanság kiegyenlítésére. Excellentiád bölcs belátása, a veendő felvilágosítások után határozzon, ezekből mi és mennyi elfogadható.

Magamat magas kegyeibe ajánlván, alázatos és mély tisztelettel vagyok Excellentiádnak Bécs, November 12-én 1860 alázatos szolgálja:

Mán József s. k.
máramarosi Fő Ispány.

Pest 13-dik Nov. 1860.

Tisztelt Barátom!

A' mai hírlapokból láttam hogy az én kinevezésem Fő Ispányi Helyettesre (Administratorra) szól.

Én a minap e liztet mint Helytartó Fő Ispány in sensu leguni 1848. fogadtam el. Ha nézetetekben van engem csak Administratornak kinevezni, ezennel komolyan kinyilatkoztatom, hogy ilyen kinevezést semmi esetben el nem fogadok.

A mit néked a minap mondtam, hogy e tisztet csak a jövő Nádorválasztásig akarom megtartani, azt most is ismétlem. Kegyeidbe ajánlott nagyra becsüléssel és hazafiúi üdvözlettel maradok hű barátod:

Károlyi István s. k.

Tisztelt barátom!

Lehetetlen nem sajnálnom a közbejött félreértést; előterjesztésem az 1659-ik 76-ik Törvény Czikken alapít s ennek nyomán keletkezett ily modorban a már kezemenél lévő kinevezés: «A' nádori méltóságnak s az azzal összekötött pestmegyei Főispánságnak törvényes betöltéséig, ezen főispáni hivatal' helytartójává, Ó Felsége Gróf Károlyi Istvánt kinevezni méltóztatott».

A' 848-iki Törvényekről e tekintetben szó közöttünk nem volt 's bölcseségedre bízom annak megítélését, ha váljon lehet e' a' jelen viszonyok közt, midőn a' mondotit ország-gyűlési év törvényei közzül ő Felsége által csak a' határozottan kijelelt 8. 9. 10 és 13-ik T. Czikkék tartattak hatályban, arra kilátás, hogy e véletlenül felmerült kérdés alkalmából, éppen azon 28-ik T. Cz. vétesék amazokon kívül még rögtön fogamatba, melynek tartalma, az eredménvre nézve tökéletesen egv 's azonos a' kinevezésed alapjáúl szolgált 1659-ik 76-ik T. Czikkkel; mert hiszen amannak 1. §-a sem szól másról, mint helytartóról; hazafiságodról pedig sokkal magasabb fogalmam van, mint sem hogy azt hihessem, miként attól függessed fel egy fényes, annyi ezernyi magyar lakosból álló jeles megye mi elébbi felüdülhetését, virágzását, boldogságát, ha váljon mint «főispáni helytartód v. «helytartó főispán» veended annak főkormányát ügyes kezeidbe.

Magad vég elhatározása felől, midőn becses tudósításodat ezennel kikérem, régi igaz hű tisztelettel öröklök

Bécsben 15. Nov. 1860.

szolgálatra kész barátod.

Br. Vay Miklós s. k.

Pest. 18-ik November 1860.

Tisztelt Barátom!

Bocsáss meg hogy csak ma felelek tisztelt és kedves leveledre; de mindenek előtt azt kellett tudnom: elfogadnak é, és hogy fogadnak a megyében; ebben tisztában vagyok; egy valami negyven előbbkelő tagokból álló Conferentia engem az elfogadásra kért. Most csak a' Magistralus alakításáról tanácskozunk, Isten segítségével ez is meg lesz.

Kérlek tehát, légy oly jó és küldjed meg nekem mentül előbb a *Diplomát*, mert a nélkül a bizottmány néni híhatom össze; a megye nagy és az össze hívásra egynéhány nap szükséges. Igen jó hatást tenne itten, hogy ha egynéhány napra le jöhetnél Pestre, személyiséged sokat kisimítana. *Sapientia paucis*. Nem akarok drága idődtől hosszabb levél olvasása által megfosztani. Tisztelt és nékem igen igen drága barátságodba ajánlván magamat maradok hű barátod:

Károlyi István s. k.

Fő Méltóságú M. Kir. Ud. Fő Cancellár!

Kegyelmes Uram!

Az 1848-ik év nem egy áldozatot kívánt hazánktól, s a Mindenhatóhoz a keservteljes 12 évek lefolyta alatt nem egy család folyamodott a keserűségek pohara eltávolításáért, hol azonban sem az idő engesztelési, sem gyakori kérelmezések eredményt, sőt a 12 évi szenvedés még szánalmat sem tudott gerjeszteni: ott megengedi Excellentiád, hogy halmozott teendői közepett is privát

kérelemmel járúlni kötelességemnek tartom. Báró Bémer László a szegény szerencsétlen volt Nagy-Váradi püspök, kivel nőm által közel rokonságban állok, s kinek múltja Excellentiád előtt bizonyosan ösmeretes, 1850-ben halálra, kegyelem útján fogságra ítéltetvén, később Bécs mellett internalva, még jelenleg is Tirolban, Brixen melletti Neustift kolostorban, élte 73-ik évében, távol hazájától, erőben megfogyva, 's rangjához képest csekélység élelmezési összlettel ellátva, sínlik, megengedi Excellentiád, ha ennél a ténynél többet, nehogy kérelmezésem keserű kifakadásra fajuljon, nem közölhetek; azt azonban előadni el nem mulaszthatom, hogy a szegény Püspök privát vagyona, sőt az Ipámé is, mely a Püspök által kezeltetett, elkoboztatván, később a hitelezők kérelmére csődútra utaltatott; ezen csőd 9 évek lefolyása alatt a hazánkban híressé vált csődper rendtartás oltalma alatt annyira haladott, hogy a perügylők és Curatorok fizetései lassan lassan a hitelezők és örökösök vagyónát elfogyasztandják.

Kérésem, melyre Excellentiádhoz hazánkban támasztott bizodalom és ragaszkodás bátorított, abban pontosul, hogy a szegény szerencsétlen Püspök részére ha lehet igazságot, vagy pedig hosszú szenvedéseinek enyhítést, hatalmas befolyása által kieszközölni méltóztassék, esdekelvén, hogy az óhajtva várandó kegyelmi okmányt M. Zsedényi Ede Ud. Tanácsos Urnak átadni kegyeskedjék, ki atyám, Péchy Imre, volt Zágrábi Főispán iránti kegyeletből, azt nekem szívesen átküldendi.

Ki egyébiránt magas kegyeibe ajánlott mély tisztelettel maradtam Pécsújfalván 1860-ik évi Nov. 20-án.

Excellentiádnak

alázatos szolgálja:
Péchy Ferencz s. k.

30/10 estve 1860.

Kegyelmes Uram!

Ha ma délben jobb színben láttam a pesti hangulatot, mint arról ma estve értesültem, annak oka nem én vagyok, hanem korunknak hullámzó álnoksága. Úgy biztos és jól értesült körben hallottam, miként a' radikálok éppen azért nyilatkoznak, sött agitálnak most a' hivatal fogadásra, hogy a közgyűlések' megalakultával arra tömegesen besereglenek, és az 1847 8-iki törvények érvényességét kikiáltásák.

Deák határozottan visszavonul mindentől, Esztergomba sem megven, azt mondja: «Die Bolle der Manner von 48, ist ausgespielt».

S. P.

Nagy Méltóságú Báró!

Magv. Udv. Fő Kancellár Úr!*

Ő Felségének kegyelmes a' Hatóságokhoz intézett legfelsőbb leiratát párban vevén, az ezt kísérő hozzám is intézett felszólítását Excellentiádnak, a' tárgy fontosságát szem előtt nem tévesztve, igyekeztem volna olly határozat hozatát Borsodban kieszközleni, mellv által törvényeink sértése nélkül, a fenforgó környülmények tekintetbe vételével, kikerültetthetnének a' Hatóságok részeiről olly intézkedéseknek szigorú fentartásuk, melyek által azon stádiumban sodortathatnának a' dolgok,

* Kelet nélkül. 1860-ból.

hogy az alig elfoglalt alkotmányos állásról ismét hatalom szó által leszoríttatva a' Hatóságok egyszersmint. az egyedül gyökeres orvoslást eszközölhető országgyűlése tartása, újra bizonytalan időre elhalasztathatnék, bár kétségtelen, hogy az innen eredhető gyászos, még pedig mindkét félre nézve gyászos következményeket kiszámítani nem lehet. De kénytelen vagyok őszinte megvallani, hogy illy, az eljárásra és eredményre nézve közvetítő módot sem magam ajánlatba hozni képes nem voltam, sem más valaki által illven a' tanácskozás folyáma alatt nem terjesztetett elő.

A leiratra válasz feliratát a' felséges trón zsámolyához már felterjesztette tisztelettel a' Megye közönsége. Láthatja ebből Excellentiád, hogy miután ezen Megye is 11 évek alatt az egész országgal ősi alkotmányától megfosztva, önkény szülte rendeleteknek engedni kénytelenítettett, mert midőn a' 20-ik Octóberi nyílt parancs folytában felhatalmaztalott az önkormányzatban törvényeken alapúit alkotmányos állását újból, bár részletesen visszafoglalni, azon vélekedésben van, hogy ezen biztos, de egyedül azért biztos állását, mert törvényekre van alapítva, ingataggá tenni önként, ha eltérve a törvények parancsaitól olly intézkedésekben venne tetleg részt, melyektől éppen azon törvények által szigorúan eltiltatik, — és más részről ha önkormányzati törvényes állását egészben akarja vissza nyerni, igyekeznie kell azon határvonalig kiterjeszteni tevékenységét, a' meddig erre világos, szentesített törvényeink által nemcsak fel van jogosítva, sőt inkább köteleztetve is.

Olly esetekben, hol világosan rendelkeznek a törvények, ezeket latolgatni nem szabad és ezeknek hódolni kötelesség, még olly esetekben is, hol talán a' környül-

mények mást tanácsolni látszattnak, mert eltérni, lelépni a' jogon, törvényen alapított állásról és így alkudozni a' környülményekkel, mindég veszélylyel járható próbatétel, de talán az erős ily kísérletet is tehet; de még nem hiheti a' Megye, hogy e' rövid újabb korszak alatt fel élesztett alkotmányos állása már annyira megerősödött volna, erejének túlbecsülése nélkül már illv próbatételbe ereszkedhetnék. Alig szükség említenem, hogy a' nyílt parancsok általi kormányzás, adóajánlat és újonczok állítása országgyűlésén kívül, azon tárgyak, melyek eránt leghatározottabbak, tiszták, szigorúak törvényeink.

Midőn azonban határozottan kimondja a feliratban Borsod Megye, hogy el nem térhet a' törvények rendeletétől, az ezek által kijelölt ösvénytől, hozzá teszi, hogy anyagi erőnek engedni kénytelen, és távol van gondolatjában is attól, hogy ábrándos reményekre támaszkodva a' sikamlós forradalmi térre akarná juttatni a' haza legszentebb ügyét, mert tetteleg eddig is már tanúsította, hogy a' békés útoni átalakulást óhajtja.

Én, ki megbízattam ezen Megye kormányzásával, biztosan merem állítani, hogy Borsod Megye, jóllehet el van határozva a lehetőségig íentartani alkotmányos hatósági állását, de a törvények által kijelölt határokon túl menni teljességgel nincs szándoka, több törvényes kívánságainak tellyesítését a' kitűzött országgyűlésétől 's ő Felségének, Nagyméltóságod által is kijelentett atyai jóakarattól feltételezi, ezen országgyűlésnek a' kitűzött napig való megnyitását bizodalommal elvárja; de ha az epedve várt országgyűlése kinyitása újra elhalasztatnék, akkor minden reményeiben megcsalódván, egy jobb jövő eránt bizodalomát vesztvén, a' sújtott Hazával együtt nem fog-e' az általunk megszilárdíttatni óhajtott trón is

veszteni? a' jövőt setét fátyol takarván el, bizonyossággal senki sem mondhatja.

Ki megkülömböztetett mély tisztelettel maradok
Nagy Méltóságodnak
alázatos szolgája:

Báró Vay Lajos s. k.
Borsod Megye Főispánja.

Kedves Bátyám!*

Igen köszönöm a' folyó hó 17-kén írott tudósításokat. Mi ill az nap kezdőnk meg Gyűlésünket. Pest Megye közüé *nyilatkozatát*, ez alapul szolgált a' jóllehet e' nélkül is el nem maradható discussionak; határozott: «Ir Borsodmegye nem a' Cancellárhoz, de az ő Felsége által választott *Tanácsához*, (mert illyet választani kétségtelenül joga van); kijelöltetnek aggodalmaink, támogattatnak a' Pesti pontok, kivéven az utolsó, mellv eránt nézetünket alapos megfontolás után akarjuk kimondani, és e' végett először egy nagy küldöttség fogja meg rostálni a' kérdést. Igaz, a' két pont az adó és a' törvényhozás fő dolog. De tagadhatatlan, hogy ha csak vissza emlékezünk az 1822-dik évre, mikor bizony Magyar Ország nem állott forradalmi téren, és alkotmánya nem forgattatott fel, még is mikor az adót fel-emelték országgyűlésen kívül, és újonczokat kívántak, sok megyék a végrehajtást megtagadták, ettől a Tisztviselőket eltiltották; tehetünk most kevesebbet? Nem jobb lett volna a' volt cs: Bezirkerekkel az egész restantiál béhajtatni, az új kivetést pedig az országgyűlésre

* Kelet nélkül. 1860-ból.

hagyni? Alkotmányos Megye és tisztviselői ebbe segédkezet nyújtani nem fognak, igen kétlem.

Mi a törvénykezést illeti, igaz, képtelenség egy általlyános *moratórium*: nem kielégítő kimondani Ítélet alapjául az 1848 és az előtti törvények szolgáljanak, de képtelenség az is, hogy akkor Sz. Biráink reggel mint alkotmányos tisztviselők a közigazgatásban járjanak el, délután vagy még délelőtt pedig paragraphusok szeréül ítéljenek, bélyeg rövidítést paragraphus szerént exequaljanak. De ha pro hic et nunc országgyűlésileg a' *slempliol* le mondanak, ki mondatik a' Sedria visszaállítása választás útján, rendeztetik feljebb vitel a' Királyi Táblához, általános szabály ideiglenesen az olly perekre nézve, mellyékről régibb törvényeink nincsenek, hozatnának, mint úgy is szóban van az ország bíró által, el húzódhatna a' tárgy, míg *törvények* elintézik. Mert így, mint Borsod akarja próbálni is mehetne, de az egyformaság a' megyékben elérhetetlen. Ezen nehézségeket mind át látják legalább nállunk, nem is akarják törésre hozni a' dolgot, de hogy Máry et Consortes paragraphusaikból, az adóhivatal, (inancz, gendarmerie nálunk tovább is egy célra működhessenek, ez csak ugyan egy magyar embernek sem fér a' fejében, még kevésbé a szívébe.

Ezért tűzzétek ki az országgyűlést, onnan rendeltessétek el a restans adó beszédését, ez nem fog nagy ellenzésre találni, csak azon oknál fogva, mert egy lég alább számra nagy rész befizette, és inkább a tehetősebbek nem. — Borsod levelében benne van az is, hogy ha tiszta alkotmányos úton halad a' kormány, megadja mindazt, mit jogosan kívánhatunk; loyaltásáról biztosít.

Havas most adja át az átadandókat, szombaton me-

gyen Budára. Holnap gyűlésem van, kiadjuk az utasítást a' Sz. Bíráknak, Ünnepe és új év előtt általveszik a csász. Sz. Biráktól az actákat ect.

Bük Zs.-val . . . megint bajom volt a' gyűlésen; egy újság lapi cikkért le akart (vagy tette) mondani, utánna a' 2-od A. Ispán; ekkor a' magistratus azt mondta, az esetben nékiek sem lehet maradni; hogy fel tegyem a' gombot, kijelentém, hogy ez esetben keressek más Fő Ispánt is; így azután megint leült B. Zs. vége volt a comedianak, de mit restellek, a Bizottmány tette magáévá az ügyet, és felszóllította a szerkéztől, kitől jött a' cikk? és köz pennával akarják megezáfolni, visszatorlani. Én róttam, ki a cikket nem is olvastam, és mondák, hogy én is sértve vagyok benne, részemről mindjárt kiparirozlam a dolgot, ki jelentvén a' végzési, az teltem, hogy ha elolvassván a' cikket, úgy találom, hogy sértve vagyok, a' magam ügyét magam végzem el; de ha tovább nem megy a polémia, én sértve nem érzem magam; este tartott conferentiáról van szé> benne, de még e' szó sincs benne, hogy titkos; az egész jelenet szükségtelen volt, B. fel hozza az esküt, és nem úgy mint áll a' dolog; ő arra, hogy 2-dik A1 Ispán nem lesz, megesküdt, de nem az első végett.

Miskolczi fabricából került a cikk, de még nem vagyok bizonyos benne kitől.

Igen jó volna, ha már a' Helytartóság megkezdén levelezéséi a megyékkal, nem mindég a' Fő Ispánokkal, vagy van ennek oka? azért nem szeretem ezt, hogy belöllünk Főnököket ne csináljanak.

Valahogy Pozsonba ne hívjatok, elég Pestre is menni illy hideg időben.

ölel hű testvéred

Vay Lajos s. k.

Kedves Miklósom!

Czirákv t haza küldtük, 's a' dolog elhatározását feljöveteledre halasztottuk. — A¹ részleteket elmondhatják Gyuri s' Pali Budapesten.

Leveledet mutattam a Császárnak, ki a' kunszentmiklósi parasztnak feleletén fájdalmasan mosolygott.

Vétseynek nincs még itt lemondása. Ha megérkezik, kívánságod szerint cselekszek.

Az Esztergomba meghívandó zsidót Schoosbergernek «der altero) hívják.

Szécsényi Pál, Török Váli b. t. tanácsosoknak kinevezvék.

A' Jászkunok iránt már leküldöttem a szervezési rendeletet.

A szk. városokban is felhatalmazott a Császár ennek tevésére; de ezzel minden esetre bevárom feljöveteledet.

Nem tudom, vetted-é leveleimet, miután azokról mit sem szóllasz.

Bathány azt mondja, hogy Szlávay elfogadta a Bereghi helyettségét.

Vass Gerebennek megadtuk az újságot, de kérlek, hivasd őt Pesten magadhoz, 's adass magadnak némi biztosítékot a' veszélyes fegyvernek becsületes használása iránt.

Az erdélyi dolgok megoldásukhoz közelednek. — Keménynek minden kívánatai telyesítettnek 's Mikó oda lent állíttatik a dolgok élére.

Jöjj fel Kedves Miklósom — kérlek — mi előbb,

nemcsak azért, hogy alig elviselhető terhein könnyebbüljön, hanem hogy saját lelkinyugalmadból magamnak is kölcsönözhessek némi kis részt a tornyosodó bajok közt néha igen lehangolt kedélyem számára.

Mind inkább sürgetőssé válik [eljöveteled. Itt van már Pozsony-megye közönségének felirata, a régi megyei hatóság helyreállítása iránt, melly egyenesen *személyedhez* van intézve. Erre tehát nem válaszolhatok, 's a' kanczellária által sem válaszoltathatok. Hallernek levelét azomban elküldöm, hogy arra belátásod szerint válaszolj, — úgy hiszem, figyelmeztetni kellene őt a *közgyűlés* összehívásának *iltisítéis ellenességére*, 's szükségtelenségére, miután a bizottmány alakítása az utasítás szabálya szerint is éppen olly jól megtörténhetik. Isten veled,— maradok híved

László.

Schmcrllingnek Nosztitzzali belépése már mintegy lett dolog. Goluchowszky egészen visszalép. Tóni nagyon megelégszik Schnnerling feltételeivel.

Kegyelmes Uram!

Bocsásson meg Excellentiád, ha hogy soraimmal ismét alkalmatlankodom, de hazafiságom nem engedi, hogy hazámat fenyegető újabb veszélyének néma tanúja legyek, 's lélek ösmereti 's hazafiúi kötelességemnek tartom erre Excellentiádat, kinek kezei közt létezik hazánk sorsa 's jövődjé, ismételve figyelmeztetni, nehogy egykor hazám által méltán vádoltassam azzal: hogy Morvát országban lakván, 's hazám ellen szőtt ármányoknak szemtanúja lévén, ezeknek felfedezése elmulasztásával, hazám iránti kötelességemet is elmulasztottam.

Magány állásomban azomban nem lévén jogosítva ezek ellen még most nyíltan fellépni, de más részről Excellentiád' bölcsességében és hazafiságában tökéletesen megnyugodva, ez ármányoknak hírlapokbani fedezése és hazám felébresztése által Excellentiádnak és a' kormánynak úgy is nőttön nőtt aggasztó gondjait sem szaporítani, sem pedig a kormány nézeteit s Rendeletét megelőzve, az izgatást és harezot megkezdeni, vagy is inkább a' már is forrongó kedélvek közzé az égő kanóczot vetni akarván; nem marad egyéb hátra, mint ezeket Excellentiádnak ezennel bizalmas úton feljelenteni.

«..... in welcher wie es scheint von allén Seiten her ein Storni sich erhebt, in welehem zwar auch die Gerechten untergehen können, die ungerechten jedoch jedenfalls zu Grunde gehen müssen.» Ezen jellemző szavakkal végzi a' báni conferentia f. é. Nov. 26-dikáról kelt 's egy horvát udvari kancelláriának alakításéért esdeklő felterjesztését. — Már valamint a' Repncsen-tálisnak egész stylusábóh úgy főleg ezen vakmerő s felségsértéshez közelítő kifejezésből kitetszik. mily elhatározóban lép fel az illír párt egy követeléssel, mely által nemcsak Magyar országtóli tökéletes függetlenségét biztosítani kívánja, hanem melyet a' királyi hatalom s Ő Felsége személye irányában is mintegy kihívó, és fenyegetődző modorban önteni merészel, ezen minden jobbágyi hódolatról megfeledkező nyilatkozatból végre nyilván kitetszik azon ármányos szövetségre való megújított kihívás, mely 1848-ban szegény hazánkat vérbe borítá, 's melynek a' Reaktióvali ismétlése reményében már is nyíltan kezdenek az illírek a' magyarok ellen zúgolódni, őket Rebelliseknek nevezgetni s a rend helyreállítására állatok adandó erőhatalom szükségéről, sőt

az Orosz segítség meghívásáról beszélgetni. — Ezen nyilatkozatok nem az alsó, hanem legfelső körökben veszik eredetüket: Haulik bibornok előttem is így nyilatkozott.

Csegovich Metellnek (kiben az illír párt főkanzellárját s minden követeléseinek biztosítását látja) a' horvát függetlenség mellett Írott hírlapi czikkei kéziratát magam szememmel látám itt a⁹ szerkesztőségénél.

Strossmayer Diakovári püspöknek felette izgató s ide % mellékelt lakomái Beszédje.

Fiumei «l'ecco» nevű újságnak egy magyarországi csatlakozást kívánó cikkért a' Bán által történt letiltása.

A Slavoniai magyar párt Programjának titkos útoni elsikasztása, s végre

Mura köznek báni parancs következtében egy határ ezreddeli megszállása — mindannyi tanúbizonyságai a célba vett ármányoknak, melyeknek kommentárra tovább nincs szükségük.

A pártok állása közt nevezetes tünemény, hogy a horvát népnek nagy többsége magyarországgali őszinte szövetséget kíván ugyan, de ennek szava soha napfényre nem jövend, mert ámbár az illír párt vezetői majdnem egytől egyig gyenge eszűek és semmi pozitívus tudománnyal és elméleti tehetséggel nem bírnak (mint ezt politikai fellépésük s többnyire hamis történelmi és statisztikai adatokra épített követeléseik elannyira bizonyítják, hogy e napokban a' három istriai szigetnek követeli csatlakozását magok is nevetségesnek találván, s ezeknek a német szövetséghez való kétségtelen tartozását átlátván — e' bakot most Busán Hermán tudakosságának tulajdonítják) — mégis elszánt, 's erélyes működésük és izgatásuk által, a szinte többnyire gyenge

eszü, de e mellett még erélytelen, félénk, fösvény, áldozni mit sem akaró, 's mi több még anya-nyelvükben is gyakorlatlan 's így cáfolni és feleselni sem képes magyar párt képviselőit, a csataterről vajmi könnyű fáradtsággal elűzik.

Végre a' mai nap tartott báni conferentiának eredményéről van szerencsém Excellentiádat tudósítani mint következik.

A felterjesztett követelésekre érkezett kir. válaszszal nem elégedvén ugyan meg, mégis már abban is megnyugodnak, hogy ügyeik nem a magyar kancellária által tárgyaltnak, megnyugodnak tovább főleg azért, mert másrésről kérelmük teljesítése, Dalmacia reincorporálása végett (szerintük) még várakozásukat is felül múlja; — elhatározott tehát, Ő Felségének egy alázatos köszönő feliratot küldeni a teljesített kérelmekért, de egyúttal Ő Felségét újra megkérni, hogy a megígért *udvari horvát Comissió* nevét mint kedvetlen és törvénytelen hangúat megváltoztatni s annak más nevet adni (minőt, nem mondatik) ezt mielőbb alakítani, s ennek végre *egészen és mindenben* azon hatáskört adni méltóztassék, melyet jelenleg a magyar udvari kancellária bir mert állásuk (?) megkívánja hogy ezzel mindenben egyenlők legyenek; meghagyatván a Bánnak, hogy a' főispányok kinevezésük iránt előterjesztését a comissiónak kinevezendő Elnöke útján nyomban tegye meg. Biztosítva lévén végre arról, hogy Ő Felsége által már is Zágrábba rendelt Dalmát országi követek legfeljebb két hét múlva megérkezendének, az országgyűlési követválasztási rendszer csak ezeknek jelenlét tükben határozott tárgyalatni, s jelenleg csak a megyei szervezet kidolgozásával megbízott választmánynak munkálata tanácskozás alá vétetni, melynek bevégeztével a

conferentia, a Dalmát követek megérkezéséig elhalasztatik.

Kegyerbe ajánlott mély tisztelettel maradok
Excellentiádnak

Zágráb, December 10-én 1860

alázatos szolgálója:
Mérey Károly s. k.

Kegyelmes Uram!

E perczben közli vélem Deák Ferencz azon expedienst, mellyel Hevesben a főispányi esküre nézve feltaláltak. Kijelentették ugyanis, hogy ők Főispányukban annyira bíznak, hogy az eskü letételét szükségesnek sem tartják. minthogy azomban Zsigmond decretuma szerint (úgy hiszem 6-ik) a' főispánvnak vagy a' király személye előtt, vagy pedig a' vármegyénél kell letenni az esküt, és első esetben a' megye bizonyítványt kívánhat tőle az eskü letételére nézve, ők a' főispánjukhoz viseltetett bizalomnál fogva nem bánják ha a hitet király kezéhez teendi le, és dispensálják attól, hogy erről bizonyítványt adasson magának. Deák különösen e' tárgy végett keresett fel engemet, kijelentvén, hogy nékie nagyon szívéen van, miszerint ezen kényes tárgyban kiegyenlítés találtassák, és felhatalmazott engemet, hogy ezen esetet az ő nevében Véled tudassam.

Egy más tárgyat is óhajtott tudomásodra juttatni, Szlankovánszky lemondását illetőleg; ő hiszi, és reményű, hogy azon esetben, ha nékie ismételve Írnál, és különösen figyelmeztetnéd, hogy lemondásával a megye szervezetéi késlelteti, és a kormánynak bajt csinál — ő lemondását vissza venné.

Az Esztergomi tagok már jobbára érkeznek, és nagyban folynak az értekezések. Kegyeidbe ajánlva igaz híved

Pesten Decz. 14-kén 1860.

Senyey Pál s. k.

Pest 24. Decz. 1860.

Igen tisztelt Bátyám!

A meghívásokat átadtam még tegnap, válaszoltak is reá.

A Laczi esetéből nagy baj lesz, ha hamar el nem intéztetik. Pestmegye a' napokban tart gyűlést, ott szóba fog jönni, még pedig úgy, hogy minden megye követni fogja. Követelni fogják azonnal elbocsátását, 's ha bűnös, magyar törvényes bíróságok elébe való állítását. Eddig az egész országban ritka tapintattal, kerülték még az említését a Fejedelem személyének. Sehol egy rossz szó ellene nem mondatott, de most lehetetlen lesz, ha a törvénytelen elítélések, kivégzések szóba fognak jönni, annak élő tanúi és mártírjai megeresztik svadájukat; úgy a gyűlölet érzete, mely eddig hallgatott, annyira fogja magát kimutatni, hogy ily discussiónak valódi eredményét kiszámítani nem lehet.

Teleki Gyula megy hozzá, hogy láthassa. Szegény László, ha soká még fogva lesz, nem hiszem, hogy meg nem örül. Méllózlass neki engedélyt a' kimenetelre adatni.

A leveled végén említett dietális referensről szóllottam mind az öreg úrral, mind Pepivel; ők hamarjába nem tudtak mondani alkalmasat. Hisz reá lehetne parancsolni a' vállalást. Ha az öreg úr megmondaná Ghiczy

Kálmánnak, hogy mint magán ember jönne fel Bécsbe, és ott tollal és tanácscsal készítse elő az országgyűlési meghívásokat, előadásokat sat. azt bizonyára megtenné.

Méltóztass ezt az öreg úrnak előhozni, de nem úgy mintha tőlem jönne.

Őszinte tisztelő híved

Lónyay Menyhért.

Tisztelt barátom!*

Lónyai harmadik kéz által felszólítottatott, nyilatkozom, vajon tetszenék-e nekem egy udvari tanácsosi állás a magyar udvari cancelláriában?

Kitéve magamat azon veszélynek, hogy részvétlennek fognak tartani, mégis őszintén bevallom, hogy az országra nézve olv áldásdús kinevezésednek hírére szándékosan késtem örömteljes érzéseim kifejezésével, mivel a hízélgésnek még látszatát is ki akartam kerülni. — Ezen aggodalmat az említett felszólítás által elhárítottnak látom s nem hiszem, hogy átlépelek a szerénység határait, sőt kötelességemnek tartom, hogy a tőlem kért véleményt közvetlenül az ősforrásnál, s pedig kötelességszerű nyíltsággal megadjam.

Kevélység és becsvágy soha sem volt az én bűnöm. Tizenegy év óta egy perczig sem panaszkodom állásom elvesztése fölött. Az a mi nehezen súlvosodott reám, a saját kenyérkeresésnek lehetetlensége volt. Szívesen fogadtam volna el magánszolgálatot; balcsillagom meg-híúsította ebbeli törekvésemet. Magánszolgálat elfogadása

* Eredetije német

nem hatott volna reám lealaesonyítólag. Másképp tekintem én a dolgot az állammal szemben. A legfiatalabb udvari tanácsossá való kinevezés, tehát azzá, a mi 22 évvel ezelőtt voltam, egy második eliteléshez, tudniillik lefokozáshoz látszanék hasonlítani, annál is inkább, mivel hadi törv. széki elítélésemben hivatalom elvesztése nem volt kimondva s az állami közigazgatás elfelejtette a hivatalomtól való megfosztást ellenem utólagosan kimondani.

De ezen megaláztatásomon is túltennem magamat, ha azért kárpótlást azon szerencsében találnék, hogy a közjóért oly két férfiú vezetése alatt munkálkodhatom, kik nékem jóakaratoknak, — igen is büszkeséggel mondhatom — őszinte barátságuknak jeleit adták. Engem még akkor is egy körülmény akadályoz, melyet a te jóságod nem vett észre, s mely mégis a jelzett irányban való alkalmaztatásom ellen szólhat.

A magyar udvari cancellaria hivatalos nyelve most, a mint illik is, kizárólag magyar. Én nem bírom azt oly mértékben, hogy abban előterjesztéseket tehessek és fogalmazásokat nyújthassak be. Nem volnék tehát képes a szolgálat követelményeinek úgy megfelelni, a mint ahoz 30 éven keresztül szokva voltam. Nemcsak hogy életem alkonyán azt a nehezen szerzett jó hírnevemet veszíteném el, hogy meglehetősen jó hivatalnok voltam, hanem mint hasznavehetetlent csakhamar el is mellőznének. Ezen megszegyenítés azonban nem csupán engem, hanem ezen alkalmazás magas kezdeményezőjét is érné mely utóbbihoz pedig semmi esetre sem akarok segédkezet nyújtani.

Bár én a korábbi tisztán magyar közigazgatás alatt is szolgáltam s ott helyemet meglehetősen jól be is töltöttem; de helyzetem ott akkor egészen más volt. Főnök

voltam; nem kellett saját magamnak a tollat vezetni, elég volt, ha eszméimet és határozataimat kinyilatkoztaltam; azokat kellő alakban papirosra vetni ügyes és megbízható személyek állottak rendelkezésemre.

Legyen szabad még egy kérdési érintenem, a nélkül, hogy arra a helyes feleletet megadni merészkedném: vájjon képes lesz-e a mostani magyar udvari kancellária a közvélemény súlyának és szeretett hazánk általános törekvésének sokáig ellentállani? Nem lesz-e talán csakhamar a 48-iki törvényeknek áldozata? Mi történik azután velem? Vájjon ezen udvari álláshoz való ideiglenes beosztásom ellátásomra még azon leggyöngébb reményt is nem zárná-e el, melyet a 47 48. törvények életbeléptetése esetén azoknak 3. cikkelye kilátásba helyez?

Kegyeskodjék az én fenkölt lelkű pártfogóm saját bölcsessége szerint maga elhatározni: hogy csakugyan és mi módon volna tanácsos jóakaró szándékát érvényesíteni? Mindenesetre azonban legyen biztosítva, hogy nagy jóságának ezen újabb bizonyítéka felette boldogít s a legbensőbb hálaérzettel tölti el keblemet.

Kérlek, ne értsd félre őszinte beszédemet s ne vedd azt magasabbra törekvés jelének. Az utóbbi távol van tőlem; nekem csak egy kívánságom van, személyemet illetőleg: egy darab biztos kenyér öreg napjaimra és nyugalom. Túlboldog volnék, ha rehabilitálva, előbbeni rangomba visszahelyeztetném, és hogy megélhessek, az ennek megfelelő rendes nyugdíjban részesíttetném.

Minden 48-as elítéltnak visszaadták jószágát, legújabb időben többeknek czímeit, méltóságát és rendjeleit. Sokkal becsületesebb, vagy ha úgy tetszik, sokkal ostobább lévén, mintsem korábbi hivatalbeli állasomat hasznomra kiaknáztam volna, nem szereztem vagyont; egyedüli

jövedelmem fizetésem volt, ezt természetesen az említett kegyelmi tény által vissza nem kaptam, a mellett tehát üres kézzel maradtam, ámbár talán némi igényt tarthattam volna a méltatásra.

Midőn Therésienstadtból Bécsbe jöttem, rábeszélte egy magasrangú államférfid, hogy tegyek lépéseket jövőm iránt; ő azt vélte, hogy azok nem maradnak eredmény nélkül. Én azt nem tettem; mert egyáltalában el voltam határozva, hogy semmit sem fogok kérni; legkevésbé koldulhattam pedig olt, a hol oly gyalázatosan bántak velem. A mostani közigazgatás férfaitól ama kegyet szíves köszönettel fogadnám el.

Én tehát ez ügyben nem kérelmezek az udvari kanczellár úr Ó Excellentiájánál, a mennyiben a legtávolabbról sem szándékom a magas államférfiút azon alternatív zavarba hozni: hogy vagy visszautasítson, vagy épen magas állását rendelje alá a barát jóakaró érzelmeinek. Ezen kívánságot csak azért bátorkodtam felemlíteni, mivel éppen azon voltam, hogy egész őszintén beszéljek s így egész éneimet feltárjam.

De nagyon hosszadalmas kezdek lenni és elrabolom az a nélkül is túlterhelt államférfidtól érdemesebb ügyekre méltó idejét. Bocsánat a vétekért.

Egy kérést még is meg kell magamnak engednem: Légy kegyes a mi I. barátunknak Laczinak, azután ifj. B. Miklósnak az új udvari titkárnak szíves üdvözlétemet átadni és légy meggyőződve változatlan szeretetéről és hű ragaszkodásáról

a te hálás odaadó

Duschekednek.

Bedekoveina 2812 860.

Igen tisztelt barátom!*

Ide rekesztve küldöm azon levél copiáját, melyet Eötvös Jósinak küldtem. Ebből megláthatod a dolgok állását: soha embernek akkora popularitása nem volt Erdélyben, mint neked most, — minden reád függeszti szemeit, tölled vár szabadulást. Isten adja, hogy a körülmények ne gátoljanak megfelelni nagy elhivatásodnak! Soha az erdélyi magyarok oly egygyesek nem voltak, mint most; mindenki azt mondja, mit Ferencz és Imre. Isten adja, hogy az egygyetérítés jövőre is fenn maradjon, *— Isten adja, hogy a golopi Wechselwirtschaft a magyar Cancellariusi államra nézve államelvvé ne váljon, mert így minden veszve van!

Neked is azt írom, hogy ne válaszolj; tudom nincs időd reá, nem is ambitionálom magam, Isten világosítson és erősítsen

igaz hű barátod

Kemény Domokos s. k.

Másolat.

Igen tisztelt barátom!

Nem szokásom tanácsaimmal senkit, annyival kevésbé téged fárasztani, ki minden tekintetben fölöttem állasz, de soraim nem is tanácsot foglalnak magokban, hanem kérelmet, melyet én szegény kis hazám nevében, hozzád, a hatalmasabb testvérhöz intézek.

* Kelet nélkül 1860-ból.

Hogy az Unió Magyar hon érdekében kívánatos-é vagy nem, azt te jobban megítélheted nállamnál, de hogy az Erdélyi magyarság Unió nélkül el van veszve örökre, a felől nálunk az utolsó magyar paraszt is meg van gvőződve.

Az Unió kivitelének két útja van. — Vay kijelenti Magyarország, hogy az Unió maga rendjén kell ünnepléses törvényczikkek által már életbe lévén léptetve, e felől vitatkozni többé nem lehet, következőleg megkívánja, hogy az erdélyi törvényhatóságok a magyar honi országgyűlésre küldjenek követet; e felől a kormány szükséges rendeleteit megtegye; vagy megvárjátok, hogy elébb ez ügyben az Erdélyi országgyűlés rendelkezék.

E két út közzül kétségen kívül az első az, mely diplomaticai állásunkkal leginkább megegyező, mert az Unió már egy *fait accompli*, — azon óhajtás pedig, hogy az Unió mentül kevesebb rázkódást okozzon Erdélyben, hasonlólag csak is az első utón elérhető.

Az Erdélyi magyarokat és székelyeket illetőleg, nincs eszme, melyet 12 év valaha annyira megérlelt volna, mint az Unió. Én ez ügy felől Kolosvár, Enyed, M. Vásárhely vidékén többekkel beszéltem, de sem az alsóbb, sem a felsőbb körökben még egyet sem találtam, ki e válság idejében az Uniót ne tartaná egyedüli palládiumának, sőt az alsóbb körökben — ha lehetséges — még forróbban karolják azt föl, erdélyi Cancelláriáról nem akarnak semmit tudni «mert hiszen Vay a mi Cancellárunk». E közönségesen elterjedt vélemény eléggé tanúsítja az alsóbb körök lelkületét.

A *szászok* szokásuk szerint nem tudják mitévők legyenek — félnek ők egyfelől a magyar- másfelől még inkább az oláh-suprematiától — ők egymás közt egyenet-

lenebbek, mint valaha. Azonban miután a *szász föld* nagyobbára határos az Oláhországiés Moldovai szélekkel, miután az oláhnépesség ilt is jóval felülhaladja a Szászok számát, miután a szászok nem bírnak valamely rokonszenvű harcziás szomszédal, mely őket szükség esetében megoltalmazhassa, mint a compaet Székely nemzet, a megyékben szél szórt magyarokat, miután a szászok fél annyi energiával sem bírnak mini a magyarok; ezen nagyfontosságú okokat méltányolva, átlátták az értelmesebb szászok, hogy rosszabb lessz reájuk nézve egv külön vált megoláhosodott Erdély, mint az Unió. Ilv értelemben nyilatkoztak is már több Szászok magános körökben, de nyíltan föllépni — az oláhoktól való rettegés miatt — nem mernek. Minél fogva ha egy két szász bureaucrata valamely antiunionista nyilatkozattal lépne fel a szász nemzet nevében, meg lehetek győződve, hogy ez nem tolmácsolja az értelmesebb Szászok kívánatét, kik csak féltükben nem teendenek ellennyilatkozatot.

Oláh nemzői politicai értelemben még nincs nállunk. A földműves oláh azt sem tudja, mi az Unió, nemzetisége felől nem sokat aggódik, csak hogy ihassék pálinkát mentül többel, és büntetést ne kapjon mikor lop. — Ha nem lennének köztök nehány bújtogató radical oláh patrióták, fülökel sem mozdítnák. Az oláh értelmiséget Erdélyben alig képezi 50—00 személy, kik nagyobb részint esküdt ellenségei az Uniónak, mivel Dacoromanum Imperiumról álmodoznak — de köztök is vannak értelmesebbek, kik átlátják, hogy az oláhokra nézve is jobb az Unió, mint a közelebbi 12 év alatti sínlődés, melybe Unió nélkül okvetlen vissza esnének.

A feljebbiekből önként következik, hogy ha Magyarhon és a kormány az Uniót mint fait accompli-t procla-

málnák, ezt az erdélyi *magyarok és székelyek* a legnagyobb örömmel fogadandják, az értelmesebb *oláhok és szászok* azon megnyugosznak, sőt az *egész szász nemzet* szívéből nagy kő fog leesni bár miként nyilatkoztak légyen azelőtt; az *oláh nemzet nagy tömege* egykedvűleg fogadandja azt, ha bujtogatások nem történnek, és így csak a kevés számmal levő radical oláh patrióták azok, kik e fait accompli ellen ki kelnének, de kiket a kormány a bújtogalásról könnyen vissza lartóztathat. — A *fait accompli* proclamálása egy üdvös coup d'état lenne, mely minden előleges bujtogást és cselszövényeket megelőzne.

Ellenben elvárni, míg Erdély az Unióra nézve nyilatkozik, — ez a legszerencsétlenebb gondolat.

Ez út szegény kis honunkat a még eleven emlékezetben levő borzalmas időknek újra kitenné. A megyei gyűlések megkezdése nállunk minden esetben *veszélyes válságot* fog előidézni, mert most legelőbb fog — a szemközt álló nemzeti érdekek kivívására — a legális csatátér kinyílni. Ha a megyei közgyűlések megtartását, még a fait accompli kimondása után is nagyszerű nehézségek környezik, úgy majd lehetlenné fog az válni, ha a követválasztás mellett az Unió kérdése is függőben tartatnék; az Unió feletti vitatkozás a kedélyeket annyira felcsigázná, hogy a közcsend fön tartását senki többé nem garantírozhatná, még a kormány sem.

De az Unió feletti vitatkozás a követválasztást több vármegyében is lehetlenné tenné, s hol azok meg is választatnának, nem sok haszon lenne bennük, mivel ily körülmények közt magyar földön mást mint oláh követet alig lehetne várni. Szokás mondani, hogy Erdélyben a Székely, a városi követek, a regálisták, az Uniót minden esetre ki fogják vívni, s magam is remélem, ha

a függőben hagyott Unió kérdése szegény Erdélyt lángba nem borítja — de minő erkölcsi gyengeséget fog adni az ügynek, ha a magyar föld követői ellene nyilatkoznak! Minő satyra lesz ez! 's mennyire kimutatandja, hogy a magyar föld nem más, mint oláh hon!

Végre Erdély előleges megkérdezése veszélyes alkudozásokra adna alkalmat, oly ügy felett, mely felől többé szóllani nem is lenne szabad. Törvényczikkeink az Uniót *föltétlenül* mondták ki, de ha most az Unió újabbi vitatkozás tárgya lesz, semmi sem természetesebb, mint hogy a szemközt álló nemzetek költsönös alkudozásokba ereszkednek, minek könnyen lehel oh^T — számos kivételekkel, módosításokkal spékelt Unió következménye, mely többé nem is Unió, sőt a rosszabbnál is rosszabb, mivel a két testvérhon közt súrlódásra vezető anyagokat idéz elő; mindezen veszélyek, nehézségek megelőztethetnének, ha az Unió mint teljesedésbe ment tény kimondatván, a kormány rendelkeznék a felől, hogy a Magyarhoni országgyűlésre az erdélyi megyék követeket küldjenek.

E fai te accompli az esztergomi gyűlésben gondolom kimondathatnék, mert hiszen arról lesz ott szó, miképpen rendeztethessenek a megyei gyűlések, és az erdélyi törvényhatóságok, melyek Magyarhonnak integráns részéi teszik, e kérdés alkalmával el nem mellőzhetnek.

Tudom én, hogy ily határozatnak csak is úgy lehet kívánt következménye, ha abban a kormány megegyezik; nem is óhajtom az ellenkezőt, sőt megvagyok győződve, hogy ha Magyarország Erdélyt föl szállítná követek küldésére, a kormány ellenkezőt rendelne; az ily visszálkodás, a loyaltást affectáló oláhok kezében veszélyes fegyver lenne ellenünk; de hogy a kormány az

Uniót, mint teljesedésbe ment tényt elősmerje, arra ti a körülmények szerint, igen sokat tehettek.

Hogy Magyarhon az Unió mellett ne csak nyilatkozzék, hanem a legnagyobb energiával föllépjen s hogy a feljebb ajánlott utat válasszátok: múlhatatlanul szükséges, különben *Erdély el van veszve*.

Ha az Unió kérdése függőben tartatván Erdély újra lángba borúti, ha a megyékben elszórt magyarok az Unió ellen fordulnak, mely őket a vésznek kitette, de megvédeni nem tudta, ha kétségbe esve nemzetiségüket megtagadják, s az oláhval fognak kezét, csak hogy családjaitat újabbi mészárlásnak ki ne tegyék, — akkor senki reájok követ ne vessen, mert nem ők pártoltak el Magyarhontól, hanem Magyarhon hagyta őket cserben.

E bizalmas levelet csak neked írom közönség eleibe nem való, mert nyílt szavaim sértenének; választ sem várok reá, mert tudom sok a dolgod; — nincs is arra semmi szükség, nem is kapna az itt engem, ki napokban indulok Pestre. Egyedüli célom volt, téged fölkérni, hogy azon befolyást, melyet neked a' mennyei gondviselés adott, Erdély megmentésére felhasználj és téged meggyőzzellek, hogy célhoz csak is úgy juthatunk, ha az Unió *egy már teljesedésbe való lénynek vétetik*, melv véleményben minden erdélyi magyar honfi, kivel eddig elé beszéltein, nagygya kicsinyne megegyezik.

Mi a dynasticus érdeket illeti. — a magyar igaz ugyan hogy el van keseredve, — de ha lessz idő a kölcsönös bizalom kifejlődhetésére, a kibékülés nem lehetetlen. Az oláh ellenben sine ira et stúdió valedicat, die sebeiden in Frieden und ohne Groll. mihelyt a Dacoromanum hősei és protectorai elő állanak, ha mindjárt tejbenvajban fűrösztetnek is. Ez a nagy kiüömbőség a kettő

közt. Ha tehát a kormány sípot ád az oláhok szájába: saját érdeke ellen cselekszik.

Bocsánatot kérve hosszas levelemért maradok alázatos szolgád, barátod:

Kemény Domokos s. k.

Utó írásul jelenthetem, hogy a román atyafiak már gondoskodtak Dacoromán aristoeralia felől is; e napokban jelent meg egy czikk. melyben több erdélyi család — többek közt a Kemény is, román eredetűnek proclamál-Intik. — Audi gut!

Szombaton.

Kedves Barátom!*

Van alapos kilátás, hogy visszatérte dig G. a miniszteriumból kilép, és Schmerling foglalja el helyét, kin kívül még táreza nélkül Nostitz nevezetnék. Mért Sch. és nem Hübner? azt néked élőszóval elbeszélendem; a fő ok az. hogy m inkább tőjükre nézve csak egy hely volt megürülve, minekutána H. táreza nélküli állást elfogadni nem akart, és e föladata nézve Sch. igazgatási jártassága nagyobb nak látszott. — Sch. vezéreszméi: A' Német—Szláv tartományokra nézve az Octóber 20-ki Programmának és diplomának komoly és őszinte életbeléptetése; Magyarországra nézve őszinte, komoly, becsületes megtartása az Octóber 20-ki diplomának; az elszakított részekre p. o. a Vajdaságra, — azután a' Magyar korona országaira p. o. Horvátországra és Erdélyre nézve, becsületes elhárítása minden magvarellenes

* Kelet nélkül. Valószínűleg 1860-ból.

irányzatnak vagy cselszövénynek, valamint az Ő Felsege egyenes akaratja (mondhatod többek közt az embereknek, hogy Ő Fge távollétedben egy egyenesen hozzá intézett oláh petitiót, mely nem méltányos kívánatokra, hanem egy agitationális népgyűlés tartására czélt, egyenesen visszautasított) a magyar kérdések megítélése és eldöntése általad, és azok által, kik mint Majláth és Senyey az országban lévén, az engedélyek, ellenállás, traetatus kérdéseit egyedül képesek megítélni.

A Horvát-kéziratot márma közöltetem másolatban veled. Nem lehetett a deputatiót visszatérésedig vártni; de az ideiglenes bizottmány Elnökének kinevezése nem fog semmi esetre befolyásod nélkül történni.

Reményilem, meg leszel elégedve; minden magyar igényletek szorosán megőrizvék; — az egész intézkedés *ideiglenes*; az elnök csak *előadó* a Miniszteri tanácsban, nem annak tagja; a' megyék szerkezeténél az örökös főispánságokat illetőleg, van egyenes utalás Magyarországra; a' mindég magyar érzésű Erdődyek örökös főispáni jogát a kézirat által eleve biztosítottam.

Az erdélyi dolgok megértek; ha nem akad az utolsó szempillantásban nehézség, Keményen kívül itt Mikó lesz a' Gubernium elnöke; az egész rendezés K. előterjesztése szerint történik. Isten veled. Visszatérted' óhajtva várja

Szécsen, s. k..

November.*

Drága barátom!

Leveled valóságos jótétemény volt reám. Fogalmad sincs róla, mi mindent kellett kiáltanom a közelebbi 8 nap alatt a minden oldalról jövő aggályoskodás és sürgetés folvtán. Az ide szóló rendszabályok kibocsátása többé fel nem tartóztatható; nem a ministerek miatt, hanem mert az általános várakozás oly lázasan feszült, hogy további halogatásnak nincs helye. Minthogy visszatértedet élénk sajnálatomra, közbe jött megbetegesedés késleltette, másrészt pedig a nyilvánossághozatal tovább el nem odázható, ennél fogva egyenesen parancsol kaptam Ő Felségétől, hogy téged felszólítsalak, hogy Te bennünket neved aláírására *táviratilag* felhatalmazz. Minden ügy marad, a mint itt létedkor megegyeztünk, kivéve, hogy az én indítványomban birodalmi gyűlés helyett ismét «Reichsrath» (birodalmi tanács) áll, és hogy e kifejezés: «Reichsangelegenheiten» (birodalmi ügyek) mindenütt kihagyatott, továbbá azon §. után, a mely a kiküldetés módját és egyenes választások lehetőségét fenlartja, Magyarországra egy kikezdés van közbeszúrva, melyet számodra A. alatt mellékelek.

Hogy az ideiglenes rendszabályok (provisorische Maassregeln) elleni mindenféle aggálynak elejét vegyem, - kieszközöltem számodra, továbbá Mazuranic és Kemény számára a B. alatt kibocsájtott kéziratokat (Handbillette), a másodikat különösen azért, hogy a végleges szervezkedés a Magyarországhoz való viszony rendezésétől té-

* Kelet nélkül. A szöveg első fele német. Valószínűleg 1860-ból.

lessék függővé. Ösmerem barátainknak valamennyi ellenvetését és *osztom* azokat, a mint hogy jól tudod, milyen erélyesen szállottam értök síkra. De viszont ösmerem a viszonyokat is; itt valaminek kellett történni. Itt pusztá országos szabályzatokkal (Landesstatuten) a dolgot nem lehetett lerázni nyakunkról. A Magyarország nélküli szűkebb birodalmi tanácsnak nem lehetett azt a hatáskört megadni, a mit a múlt hó 20-ki diploma a szélesebb körűnek biztosított; az meg az előtted is ösmeretes pénzügyi okokból is lehetetlen, hogy a kérdések és alapelvek megállapítását mindaddig elhasszák, míg a magyarországi viszonyok tisztázódnak; hanem a §. melyet beszúrattam, tisztán mutatja, hogy tulajdonképen az októberi diploma határain túl, mely a magyar országgyűléssel való tárgyalást ily határozottan fel nem tartotta, de nobis sine nobisról nincs is szó. Barátaink azt állítják, hogy ezt a birodalmi Tanácsi Statútumot nem fogják védhetni; megengedem, de kérdeni merem, tudnak-e olyan formulázást, melyet jelenleg minden esetre és *minden részleteiben* védhetek volna? Azt hiszem, nem, és azért talán jobb, hogy oly alakban jelenik meg *qui donne de la marge aux transactions*, mintha mindjárt oly képen alapított volna meg, hogy ahoz minden részleteiben még akkor is kellett volna ragaszkodni, ha az országgyűlés ezen részleteket is megtámadja. Sőt tudod, hogy ezen transactionális politika, mely a régi magyar ellenzék modorához hasonlít, nem épen az én politikám, de oly kényes időkben, mint a mostaniak, il fait fairé fléche de toul bois. — Emil finanziaális eszméi teljes méltánylatra találnak és fog ez értelemben visszajöveteled után nyilatkozat történni.

Isten veled, feleletedet várva várom. Oly időt mint

az utolsó 8 nap volt, az októberi eseményeket kivéve, még alig értem.

Hú és őszinte barátod

Szécsen Antal.

Kegyelmes Uram!

Excellentiádnak folyó hó 19-éről kelt kegyes utasítása folytán, melylyel egyszersmind Ő cs. kir. apostoli Felsége folyó hó 10-ről kelt Rendelete velem azon meghagyással közöltetik. hogy ezen királyi leiratnak kihirdetésére mielőbb bizottmánvi ülést híván össze, arra törekedjem, hogy Ő Felségének atyáskodó szándokai méltányoltatván, rendelései tartozó engedelmességgel fogadtassanak s pontosan teljesíttessenek, — van szerencsém válaszolni, hogy az említett legmagasabb, a megye közönségéhez intézett rendelet, ép bizottmányi ülésünk estéjén, folyó hó 20-án érkezett s folyó hó 21-én azaz márra tárgyalatott is, még Nagyméltóságodnak hozzám intézett kegyes sorait csak most este kaptam kezeimben.

A fent említett királyi leirat 4. pontja a megyét nem igen érdekli.

Az első pont azon egyéneknek választását semmisíti meg, — kik a birodalom ellenségeihez szegődtek sat. e megyében ilyen tudtommal nem választatott; a mai tárgyalás alatt hallottam említeni valami lhász urat, ki a külföldön van, de miért, nem tudom; annyit értettem, hogy honvéd volt, — de a birodalom ismeretes elleneiből a megye közönsége senkit sem választott.

A második ponttal az adók megakadályozására, vagy új adók kivetésére tett intézkedések megsemmisítetnek;

a megyének az adók megakadályozására irányzott határozata sem létezik, új adót kivetni jogosítva magát előbb sem, de az említett királyi leírat után épen nem érezvén, a megye szükségeinek pótlására megkivántató egy évi pénzüsszeget szabad ajánlott kölcsön útján kívánta megszerezni, mert alkotmányos hivatalnokait a cs. kir. pénztár által fizettetni alkotmányellenes teltnek hiszi.

3-szor. A törvénykezést illetőleg, a törvénykezést elvileg elfoglalta ugyan, de csak elvileg, s eddig törvényszéket nem is nevezett.

4-ik pont, mely az 1848-ki törvényeknek azonnali életbeléptetését tiltja, e megye is kimondotta, hogy az 1848-ki törvényeket oly sérthetetleneknek tartja, mint más bármelyik sarkalatos törvényt, s ezt elvileg el is fogadta, — de a megyének ez alapon történt szervezésén túl, mit sem tett vagy határozott eddig, mi Ö cs. kir. apostoli Felségének atyáskodó szándokát, vagy Nagyméltóságodnak országszerte elismert hazafiúi feláldozása eredményeit veszélyeztetné.

A megye Ö Felségének marnia tárgyalt legfelsőbb rendeletére egy alázatos felirást rendelt Ö Felségéhez, miben az 1848-ki törvényekhez! ragaszkodását fogja tolmácsolni, ezt akadályoznom nem lehetett, de nem is akartam, nehogy ezen királyi Rendelet szenvedélyes tárgyalása által hozassanak oly határozatok, melyek Ö Felsége nagylelkű ígérését, s Excelleneziád önmegtagadó feláldozása sikerét komolyan gátolhatnak.

Legyen Excellenciád meggyőződve, hogy elkövettem s el fogok követni minden tőlem telő áldozattal is mindent, hogy a különb megyék szenvedélyességben vetélykedő, s szenvedélyekre számított, ezeket felkorbácsoló levelezések daczára is Excelleneziád által célba vett

hazafiúi nagy munkálatában, kormányzatomra bízott megyém által ne gátoltassék.

Veszprém, 1861 évi Január 22-én.

Excellenciád

alázatos szolgája

B. Fiáth Ferencz, s. k.
Veszprém megye főispánja.

Pesten, Január 24-kén 1861.

Kedves Barátom!

Ma volt második ülésünk és bevégeztük az általános discussiót, melyben a Septemvirek, ügyvédek, azonkívül Deák Fér. és Ghyczy Kál. részt vettek, úgyszintén a' Tárnok és Barkóczy Ján. Egyhangúlag kimondatott, hogy bármennyire óhajtandó volna, mindazonáltal a régi törvényeknek és eljárásnak restitúciója, minden pótlás és változtatás nélkül, lehetetlen. Ezután kezdődött a vélemény elágazása. Ghyczy Kálmán csak a telekkönyvekre és büntető eljárásra nézve tartá szükségesnek a' provisorius intézkedést, a mennyiben azokat folytatva fentartani, az utóbbira nézve pedig a' jogegyenlőség elvét alkalmazni kellene. — egyébiránt a magyar törvények szerinti törvénykezést ajánlván bizonyos határidőtől kezdve, és minden azon polgári ügyekre nézve, melyekre a magyar törvényt alkalmazni már nem lehet, moratóriumot. Deák Fer. és vele az egész tanácskozmány a magyar törvénynek és eljárásnak alkalmazását ajánlják mindenekben, hol az a magánjogi viszonyoknak megrázkódtatása nélkül megtörténhetik, de ideiglenes provisoriumot és moratóriumot azokra nézve, mik

időközben megváltoztak, úgyszinte a büntető eljárásra nézve is, a jogegyenlőség tekintetéből. Milyen legyen ez a provisorium? ezt a választmányok fogják minden egyes törvénykezési ágra nézve tervezni. Annyi előre ki van mondva, hogy új octroyirozásról szó sem lehel, tehát mindenütt, hol hézag lesz, az a mostani eljárásból és törvényből fog ideiglenesen pótoltatni. Más mód nem létezik, melylyel valaki képes volna országunkban rendes törvénykezést kieszközölni. Igv alkalmasint átesünk a kérdésen. Csak a bírói hatalom gyakorlását más kezekben hagyni, mint olyanokban, mellyek tökéletesen törvényesek, erre nem bírja az országot senki; így történt, hogy a Királyi Táblának visszaállítását és a feltörvényszékeknek megszüntetését egyhangúlag kérte a tanácskozmány. Én úgy hiszem, hogy rendezett törvénykezésünk lesz kevés idő múlva, és ha nem is teljesül, mi 20-ik Octóberban rendeltetett, t. i. a Statusquo fen tartása, más részt az sem történik, mit Nyáry Pál és a megyék többsége akart, és így felsülnek és a közvélemény előtt nagy stragest szenvednek. Deák legjobb dispositiókban van, Ghyczy annál rosszabban. Ezeket sietve írom, részletesen többet.

Isten áldjon!

hív barátod
Apportyi György, s. k.

Pest, 29. Január 1861.

Igen tisztelt Bátyám!

Folyó hó 27-éről kelt becses és bizalmas soraid ma vettem.

Tökéletesen felfogom a helyzet komolyságát s bé

látom azon erkölcsi küzdelmeket, melyeket elviselni csak is oly szerencsés kedély és valódi hazafiúság mint benned ritka mértékben megvan, elviselni és kitarítani képes.

Leveled tartalmát már közöltem és még közölni fogom ott' a hol és a' mennyiben szükséges.

Ígért lejöveteled csak jó hatással lehet.

Úgy vélem, hogy az országgyűlés összejövetele s annak mielőbbi lehetővé tétele a' fődolog. Ha Februárban jön össze, nyugodtabb elemekből fogott volna alakulni, mint Aprilban. Aprilban ismét nyugodtabbakból, mintha talán ismét egy vagy két hónap múlva történnének a választások.

Ily criticus időben,, úgy hiszem meg kell lennünk azt, minek helyességéről lelkiismeretünk szerint, és nyugodt meggondolás után meggyőződve vagyunk. A többi aztán az Úr Isten dolga. Mint mindég őszinte tisztelőd s híved

L. M.

Hónap leend a Pest városi közgyűlés, hol a' 16-diki Decretum tárgyalatni fog.

Miután a túlzók egy igen mérges felszólalásra készülnek, az öreg úr fog egy szelídebbet, melyet formulázott, előterjeszteni.

Bár csak November elején lépett volna ki tétlenségéből.

A Horváthok, mint ország kívánnak az országgyűlésre meghivatni, még pedig 6 követtel jelennének meg, kik szavazata 18-ba számíttatnék. Azt hiszem, azt nem bánnák nálunk.

Bécs, 25/1. 1861.

Kedves Miklósom!

Éppen most adta át Nákó kedves leveledet, melynek tartalma végtelenül megörvendeztetett! különösen annak zárszavai — saját kis táborunknak eszmezavarjában jól estek megoldás után epedő szívemnek, mi csak úgy lehetséges, ha — mint Te magaddal — mindnyájan tisztába vagyunk magunkkal.

I) *De egyet tartanék végtelenül szükségesnek; s ez az lenne, hogy aláírói mutatkozzék némi bizalom irántunk, s hogy ez által a németek irányábani állásunk tekintélyesebb legyen.* Erre kettőnek kell történni.

1-ör. Mán muss dem Herrn Schmerling ein wenig die Zahne zeigen, mire éppen most kínálkozik az alkalom.

Sch. t. i. egy rácz püspököt proponál Karloviczra, s ez iránti kész propositióját közli veled, azt egyenesen személyedhez — zür eigenen Eröffnung — (tehát a Kancelláriának tüzetes kirekesztésével) intézvén. Úgy szinte két más notájiban közli, hogy Rajacsics a Leopold nagykeresztjét kapta, Massirievics *temesvári püspök* pedig bel. Litk. lanásos lett. En ugyan keveset törődöm ezen jó uraknak kitüntetéseivel; de minden oda mutat, hogy Schm. a szerbek dolgát véglegesen kezeiben akarja megtartani, s azokat céljaira felhasználni. Ezt túrni immár nem lehetvén, irtani néki nevedben egy erős, férfias választ; melyet ha helyesled, légy szíves aláírni s nékem azonnal visszaküldeni; ha pedig scrupulusaid vannak, tudasd kérlek azokat velem, s kívánságod szerint leszek teendő.

2-or. Jó volna, hogy oda lent mind az ellenzéki lapok, mind — mi még fontosabb volna — a tekintélyesebb egyéniségek becsületes iparkodásunk *méltánylásai* nyilvánítsák, hogy a németek lássák, miként oda lent nem éppen megvetett emberek vagyunk, és hogy mostani, már szinte tűrhetetlen «de haut en bas» viselkedésünk irányunkban az országban bizalmatlansággal indokolva nincs. De ha ez lehető lenne, a méltánylásnak nem csupán *személyekre* kellene szorítkozni, hanem mindnyájunkra kellene terjeszkednie; pedig hogy ha így közvetve én is részesülnék benne, az talán nem éppen jogtalanul jutna nékem, Te jobban vagy képes megítélni.

Megnyugtathatnád azokat oda lent azzal: hogy ezt nem személyeink érdekében, s jövőnk (!) biztosítása kedvéért kívánjuk; mert hiszen mi ma inkább mint holnap szabadúlnánk, s szívesen átadjuk a dolgokat nekik; — hanem az ügy érdekében, — itteni befolyásunk szilárdítása, az alsó *lehető* kívánatok keresztül vitelére, — s a németek fitymáló maguktartásának lehangelése végett bírna nagy fontossággal.

Mi minden esetre csak átmeneti emberek vagyunk, tehát féltékenység ne tartóztassa őket, — hogy pedig mostani hálátlan, roppant nehéz feladatunk megoldásában! eljárásunk elismerést *érdemek* a Mindenható tudja. Nem lennének tehát egyebei, mint a mivel tartoznak; ügyüknek pedig jó szolgálatot tennének.

A császári tisztviselők kivételes Jurisdictionjuk iránt erőlyesen tiltakozott a kancellária; s ebből még csúnya históriánk lesz. — A kancellária, — mc moventc, — a véglegesre kész inkább, sem hogy azt publicálja.

Köszönöm kéréseim szíves teljesítését.

Mondd meg kérlek Emilnek, hogy a hitel intézet

íránt fogok Plenerrel szóllani. A jó öreg Torkost sajnálom. Isten nyugoszsza.

Ma érkezett az esztergomi polgármesternek egy lamentáló levele a katonaságnak ottani garázdálkodásai iránt.

Írok iránta hivatalosan Majláthnak. De Te talán bárátságosan egy részről a Primás s más részről síéin állal hathalnál a dolog elintézésére.

Isten veled, maradok

László.

régi híved

Bécs 26/1, 1861.

Kedves Miklósom!

Vettem ma reggel második kedves leveledet, 's ha az ez után érkezők ugyan ily mértékben fokozandják legtökéletesebb egyetértésemet mind azokkal, mi kel tapasztalsz és cselekszel, már legközelebbi levelednél el fogom mondhatni a vén Horáczzal: «sublimi feriam sidera vertice»; mert a miket írsz, annyira szívemből vannak véve, hogy én azokhoz tenni mit sem tudnék, és csak azt kívánhatom, miként azoknak teljesítésére ott és itt elég ildom, bátorság és jóakarát létezzék. Igenis, nincs más mód a bonyodalmakból! kibontakozásra, mint a *pragmatica sanctio* *céljainak* elfogúltalan becsületes *elismerése*, s az erre vezető eszközöknek idő s körülményekhez képesti *felkeresése* és megállapítása.

De minthogy a *pragmatica sanctio kétoldalú szerződés*; valamint szükséges, hogy a birodalom fen- és együttmaradásáról történjék cél- és időszerű gondoskodás, úgy jogos és alapos az országnak is követelése, hogy saját jogainak és szabadságainak megoltalmazására, 's az

elmúltakhoz hasonló megtámadások elleni biztosítására minél hatályosabb intézkedések tétessenek.

Így fogom én fel mind azon érdekes nyilatkozatokat, ígéreteket, és készülleteket, melyeket velem közleni szíves valál, 's melyekhez én parányiságomban mindenkor legteljesb készséggel nyújtandók kezét, — áldandván a' gondviselést, ha ezeknek keresztülviteléhezi járulás után, a' haza és király iránti kötelmek hű teljesítésének érzetével térhetendek a magán életnek, sóvár vágyam célját képező nyugalmaiba.

Nem csak tehát hogy nincs, mit becses közleményeidre nézeteidtól eltérve — válaszolhatnék, — sőt kérlek folytasd hatásodat ezen irányban következetesen, 's biztosítsd mindnyájokat legszívesb közremunkálkodásunkról. Ha a lényegre nézve könnyen megegyezendünk, a Schlachtenplan is nagyon czélszerűnek látszik.

Tóni barátunkkal is közlöttem mind két leveleidel, 's nem csak hogy azokkal teljesen egyetért, sondern er isi ganz entzückt über deren Inhalt.

Tegnap Ő Felsége egy szárnysegédét küldte ki Zólyom, Árva, Liptó és Trencsénbe az ottani inség feletti tapasztalat szerzés és jelentés tétel végett. —

Az itteni bureaucratianak ellenünk való áskálódása már túrhetlen, 's ha itt volnál, azt indítványoznám, menjünk ü Felségéhez panaszra. De így bevárom míg meghívat, s aztán elmondom sérelmeinket. A' *Fortschritt* már haldokló félben tüntet fel minket, 's tudni akarják, hogy Járy, Hegyessy és Remekházy titkos utasításokat kaptak, hogy magukat készen tartásák. — Embereink egészen le vannak hangolva; 's aztán ily érzelemmel küzdjön az ember a' nagy nehézségek ellen! — Azért volna jó alulrul egy kis támogatás.

Isten veled, maradok híved:

László.

Bécs 28/1 861.

Kedves Miklósom!

Gyanítván, hogy már oda hagytad Pestet, Golopra intézem e' soraimat.

Tegnap nettó egy óra hozszat töltöttem Ó Felségénél. Oda meneti ötletem Apponyinak Pestrőli távozása volt, mire utólagosan a legfelsőbb jóváhagyást kívánta. Ha tudná a jó György mily könnyen lőn ez megadva! —

Ez után szóllottam mindenről, mi szívémen volt, s hiszem, ha ott vagy, meg lettél volna velem elégedve. Először is leveleidnek minden érdekes!) pontjait közlöttem, miket érdeklél hallgatott Urunk. Természetesen a 48-ki törvényekre is reá került a szó. — Nem plaidíroztam ugyan mellettük, de mégis megjegyzém, miszerint ha kivitelükre nézve garantiákat mutatnak, elfogadtatásukat nem tartanám lehetetlennek. De a Cs. ezen garantiákban nem bízik, 's még most mit sem akar hallani ezen törvényekről.

Elpanaszoltam aztán az itteni lapoknak irányunkbani magoktartását, melyben a ministereknek inspiratiója sejtetik, úgy szinte ezeknek irányunkban! hostilis viseletét, 's ügyeinkbe való illetéktelen beavatkozását. Megvallá, hogy a' lapoknak a' magyar túlságos irány, nevezetesen Deák beszéde és a felirási javaslat elleni megtámadásai az ő tudtával s akaratával történnek; de a kanczellária ellen intézett ócsárlások szándoka nélkül tétetnek, sőt biztosított minnyájunkat további bizalmáról és megelégedéséről. — Ellenben a hto tanácsra rendkívül nehezted, s azt a legkeményebb kitételekkel haszontalannak s gyávának nevezte. — Említé mily nagy

önmegtagadásba kerül neki a' pesti badar és merész fecsegések türelmes meghallgatása. Többnyire mindenek refrainje csak: az adó s szabadságosok beállítása volt. Képzelheted, hogy csillapítottam a' mennyire bírtam, s hogy mindég csak a főkérdések megoldásának s a koronázás eszközölhetésének szükségét emelvén ki, minden egváb iránt türelmet s engedékenységet kértem. Ha azonban az országgyűlés az adó befizetését *eltiltaná*, annak rögtöni elosztatását nem lehetne itt feltartani. —

Ugyan ily érdekes volt a' reá következő miniszteri Conferentia, melyben a megyéknek, nevezetesen Abaújnak adandó előlegezés iránti vitánk jött szőnyegre. En persze — sürgettem, 's Tóni is pártolt, de a többiek mind ellene voltak. El akarták határozni, hogy magyar költségekre a' központi kincstárból már mi se adassék, miután az ország már 18 millióval tartozik, semmi sem jó be, s újabban is 40000 Irt küldetett le országgyűlési s más szükségletekre. — Kemény kijelentések történtek. — Schm. *illúsió*nak mondá Deák és Eötvös beszédeit s a naponta történő nyilatkozatok után, hinni, hogy kiegyenlítésről és békés megoldásról szó lehessen. Magyarország szerintük már most is insurrectióban van, s *ellenségnek* tekintendő, melyet még segíteni akarni képtelenség. Elhatároztatott, hogy csak azon megyéknek adatik előleg, melyek maguk kivetést nem tettek, s melyekben az adóbeszedés kielégítő folyamatban van. Mily értelemben aztán Péchynek telegraphíroztam.

Isten veled, híved

László.

Pest, 1. Febr. 1861.

Igen tisztelt Bátyám!

Az öreg úr — mi okból — nem tudom, nem akart eljönni a' mai Pest városi közgyűlésbe, — hanem az általa feltett felírási javaslatot át adá a' főjegyzőnek.

Tegnap dél előtt sokat küzködtünk az előleges tanácskozmányban, Szilágyival; arra reá hagyta magát venni, hogy legyen felirat, de le nem mondott arról, miszerint el ne mondja már egyszer leírt és betanult pfilippikáját.

Lukács, Gorove, Kemény és én elhatározánk magunk elmenni 's a' Deák felirati javaslata mellett mindent megtenni, — de reánk nem volt szükség, mert Eötvös Pepi noha katarális és lázas állapotban volt, eljött a gyűlésbe, — és egy igen alapos és szép beszédben Szilágyinak beszédét üres declamációvá eltörpíté, — 's közhelyesléssel el is fogadtatott a komoly de még is szelíd modorú, törvényes s egyszersmind monarchikus szellemű télirat.

Miután gyorsírók jegyezék a beszédeket, úgyhiszem a Pepi beszéde az osztrák tartományokban, hol neve nagyon esmeretes, jó hatással leend.

Örvendek azon, hogy sikerűit a Pest városi gyűlést ily irányba vinni. Most azon vagyunk, hogy a megyei gyűlés is akadályául ne legyen az országgyűlés megtartásának.

Nekem csak az a' belső meggyőződésemből eredő hazafiúi kérésem, hogy legalább az országgyűlésig ne botsásad ki kezedből a gyeplőket. Valóságos calamitásnak tartanám a nemzetünkre és a monarchikus elvre,

ha az országgyűlés elnapoltatnék. — Pedig itt arról beszélnek, hogy Bécsbe arról gondolkoznak.

Hol lesz az országgyűlés? — nem lesz-é baj abból, hogy Budára hívatott, — nem tudom, de azt tudom, hogy bárhol tartassák, a teremnek igen nagyok nem kell lenni, se a karzatoknak igen terjedelmeseknek nem szabad lenni, — ott van a szabad sajtó, mi a legnagyobb és valódi nyilvánosság. A Lovardáról beszélnek; bizony ott csak Besze erős hangjával fog szólhatni — s ott az egész kör befér lármázóságnak. Tehát ha Pesten lenne, már a Museum terme is elég lenne.

Mind ezeket egész bizalmasan írom 's egyedül saját informatiódra.

Mindenesetre fontos történeti korszakot élünk, hol a' szerencse első helyre állítatott; — nehéz idők és körülmények közt vagyunk, melyekből csak erélyes eszközökkel lehet szerencsésen kivergődni s egyedüli biztos a lap csak a' törvényesség.

Hosszas soraimért, melyeket még olvashatlanul írek, bocsánatot kérve vagyok

őszinte tisztelőd:

L. M.

18 2 861

Kedves Miklósom!

Ma kétszer hívatott Ő Felsége, mindég a Partiumok tárgyában; nagyon sürgeti a' bekebelezést, — miután Lichtenstein azt jelenti, hogy az ottani lakosság már nyugtalankodik.

Dolgoztatom a tárgyat Zsedényivel ... ki bajomra egy kissé beteg. — Tartok tőle, hogy nagyobb nehéz-

ségek rejlenek az ügyben, sem mint azt hiszik. Igyekezni fogok azt visszajövedelig rendbe hozni, vagy legalább úgy megérlelni, hogy azt tüstént elvégezhessed.

A Pesti lapokért neheztel Urunk, — kivált az Üstökösben (4 sz.) s a' Bolond Miskában foglalt torzképekért (Orpheus). Nem lehetne ebben Kis György barátunk valamit? hogy a jó Úr ne bosszantassék folyvást újra a' haszontalan újságírók sületlen élezei által.

Éppen most értesít Crennewille, hogy Asbotli elfogatott s Józsefvárra vitetett.

Ebből lárma lesz. Apor nekem bajt csinált. A Regalisban *tudtom nélkül* megváltoztatott egy szót. s most nem akarja Zsedényi azokat aláírni, mert az «*utasítsák*» szó szerinte Instructióra értelmezhető. mi a 848-ki 5-ik szerint nem jár: az eredeti szövegben «*igazítsák*» volt.

Isten véled Kedves Miklósom. Örvendek a Conlémentiában irántad nyilvánult bizalomnak.

Juttass abból egy keveset fogytig hű

Lászlódnak is.

Köszönöm tegnapi szíves soraidat.

Pest, 1861. felir. 18*

Tisztelt Barátom!

Felette sajnálom, hogy itt tartózkodásod alatt oly ritkán volt alkalmam Téged látni. Igen el voltál foglalva a vég nélküli tanácskozmánvokkal s igénybe vettek a

* Eredetije német.

látogatók. Mint az uralkodó hangulatok figyelmes szemlélője és az országban történő dolgok ismerője, lefestetem volna előtted azt a benyomást, melyet a kormánynak az «Östr. Zeitung» által kiküldőit azon tervezete keltett az országban, mely 350 tagú Reichsrathot és annak a főrendiházzal való összfüggését veszi célba; elmondtam volna, hogv ez a rendszabály mily nagy mérték(ken) szaporítaná a nehézségeket és odázná el az országgyűléssel való megegyezés lehetőségét. Nem kétkedem, hogy az a számos férfiú, kivel itt alkalmad nvilt értekezni, részletesen ecsetelte előtted az ország hangulatát. Bizonyára belátod, mennyivel nehezebbé válnék a te helyzeted és a Szécsen^é egy ilyen rendszabály aláírása esetén. Még ha ehhez azon fentartás fűződne is, hogy a módoszatok fölött, melyek szerint Magyarország ezen Reichsrathba tagokat választ, országgyűlési megegyezés döntene; még ha a császár *nem* is nevezne ki magyar tagokat az örökös tagok közé; még ha *nem* is foglaltatnék benn ezen rendszabályban az a célba vett kikötés, hogy sürgősség esetén a Reichsrath egyenes választás útján kapná tagjait: még akkor sem lehetne tagadni, hogy túl mentetek október 20-án, és be volna bizonyítva, hogy a kormány nem akar alapot teremteni az alkudozásra és kiegyezésre.

Szécsen barátom előtt e tekintetben egészen őszintén nyilatkoztam, és megjelöltem a módoszatokat, a melyek szerint az esetleges hátrányoknak elejét venni, és az oki ²⁰-ka céljainak szem előtt tartása mellett az országgyűléssel való kiegyezésre alapot teremteni lehetne. Röviden óhajtom itt ezen módoszatot vázolni, azon reményben, hogy Bécsbe utazásodig marad időd annak megfontolására.

Szécsen barátom előtt következőket indítványoztam:

1. Királyi meghívó szétküldése és országgyűlés tartása Pesten.

2. Febr. 24-ke táján országos szabályzatok (Landesstatuten) kibocsátása az osztrák tartományok számára, széles hatáskörrel és a Goluchovszky-féle hibák elkerülésével.

3. Február végén, tehát még a magyar országgyűlési választások megkezdése előtt a Schmerling által tervezett rendszabályok kibocsátása, *de* következő lényeges változtatásokkal:

a) Az okt. 20-ki diploma *végrehajtására* egy 225 tagú testület alkotása, a magy. korona országainak *kihagyásával*.

b) Ezen testület hatásköréről a diploma 111. pontjának azon kikezdése gondoskodik, a mely «miután»-nal (nachdem) kezdődik.

e) Ezen testület az *osztrák-szláv* tartományok országgyűléseiből, választás útján alakulna.

d) Az örökös tagok tervbe vett testületé *ugyanezen* tartományok nagybirtokosságából és főpapságából alkotnák meg.

e) Ezen testület a *asziikebb* birodalmi tanács» nevet viselné.

l) Annak hatásköréből a diploma II. pontjában foglalt jogok *kivonatnának*.

g) Ezen jogok gyakorlatára fenntartnák a 100 tagú *általános* birodalmi tanács, az okt. 20-ki diploma alapján;

h) *ámde ezt reformálni* kellene, a mennyiben kimondatnék, hogy ez kezdeményezési joggal bírjon, tárgyalásai nyilvánosak legyenek, ügyrendjét maga állapítsa meg, elnököket választhasson, örökös — vagy a császár által élethossziglan kinevezett tagjai ne legyenek, hanem

szabad választás útján 1. a szűkebb Reichsrath, 2. a magyar korona országaiból alakulva.

i) Egyidejűleg az *állandó birodalmi tanács* ezen intézményből kidobatnék.

k) Egyidejűleg meghatározotok azon tagok száma, a kiket a *német-sztáv tartományok a szőkébb Reichsrath* köréből küldenének ki.

l) Egyidejűleg kimondatnék, hogy azon *módozatok*, a melyek szerint a magyar korona országai válasszanak, országgyűlési tárgyalásra hagyatnak fen.

m) Egyidejűleg kimondatnék:

1. hogy az általános Reichsrath in financiális csak azon ügyekkel foglalkozzék, melyek az *összmonarchia közös érdekeit és terheit érintik*;

2. hogy az *adótörvényhozás joga*, a mennyiben az az ország bel ügye, minden országnak, különösen pedig a magy. korona országainak előbbi alkotmányaik értelmében *biztosítatik*;

3. hogy azon megtakarítások, melyek az egyes országok administratiójának költségeinél törvényes intézkedések folytán az 1860. évvel összehasonlítva mutatkoznának, mindig az *illető ország javára* fordíttassanak.

Ez az íme, a mit Szécsennek suggeráltam. Megfontolás végett ajánlom Néked ezen eszméket.

Kétségtelennek látszik előttem:

1. hogy ily módon oki. 20-ikának az alapgondolata meg tartva, sőt úgyszólván végre hajtva lenne;

2. hogy bizonyos alap nyeretnék a magyar országgyűléssel való kiegyezéshez;

3. hogy így Schmerling az ő tanácskozó testületét megalakíthatná *anélkül*, hogy a magyar kérdést összebonvolítaná.

Ép oly kétségtelen előttem, hogy ha mindez nem

történik, akkor az ügy egy feloldhatatlan csomóvá gomolódik és a Ti állásotoknak teljesen *tarthatatlanná* kell válnia! Ergo caveant consules! Abba vetem reményemet, hogy olyan rendszabály, a milyen kikürtöltetett, a Ti hozzájárulástok nélkül *nem* lehetséges, és hogy Ti *ilyet lehetségessé* tenni nem fogtok.

Híved

Emilius.

Bécs 22 II. 1801.

Kedves Miklósom!

Tegnap csak futtában írtam egy pár sort, 's azokat is elég olvashatlanul; mert a' sok és sokféle baj miatt alig értem anynyira is reá.

Szeretném ha e' levelem az utolsó lenne, melyet hozzád küldök, mert alig várom feljöveteledet.

Tegnapi közléseim kiegészítéséül szolgáljanak ezek:

A' nappal az előtti Conferentia a felség elnöklete alatt 372 óráig tartott. Jelenlétem egészben felesleges vala, mert kirekesztőleg csak a német tartományok Statutumjairól volt szó, melyek iránt Urunk bámulatos szorgalmat, jártasságot és lelkiismeretességet fejtett ki. de Schmerling is fényesen megállotta a szigorú exament.

A' Reichsraths Statut még nem jött elő. Szegény Tóni barátunk szánandó állapotban van e miatt; miután ő személyes becsületi kérdést csinál annak Magyarországbani keresztülviteléből!! pedig ki tehet róla, hogy az eszmét nem lehet az országban megkedveltetni. Nékem már október 20-án is kevés reményem volt hozzá; hát még az azóta történtek után ki tarthatna számot reá!

Éppen most hívatott megint Ő Felsége. Óhajtja,

véllem együtt, hogy mielőbb feljöjj. — Kérlek tedd, s tudasd érkezésed napját. —

A' honvédi bizottmányok miatt nagvon neheztel Urunk. Kérlek igyekezzél az embereket ezen fatális philantropiávali felhagyásra bírni.

Ma jön elő a' Reichsrath Statútum a Felség elnökléte alatt; én is jelen leszek; bár ne kellene! Apponyi Gy. ez iránt különös Aphorismákat írt nékem, melyeket Felséges Urunknak felolvastam. Azon passusára: «Die Pazifizirung Ungarns wird erfolgen, wenn mán uns dazú Zeit lasst» — azt monda: «na ja, wenn mán wüsste 's uns L. Napóleon die Zeit lásst!»! —

Egyébiránt az Apponyi féle bizottmány javaslatának jó ágyat vetettem; 's reménylem, — ha küzdelemmel is, keresztül visszük azt.

Tegnap Pálffy Pepi volt audientián. 's a Császár nem épült Pepuska bölcsességén. Károlyi Lajos itt van hasonló czélből.

Scheyt elhivattam; — nemcsak Hollán megválasztására, de még más két követre is vállalkozik.

A' pesti országgyűlésről még mit sem akar hallani Urunk, 's a Prímás aligha nem híjába fog ide fáradni! — Plener nagyon sürgeti az adóbeli intézkedéseket; 's ő Felsége is rajta van, hogy valami történjék. — Kérem tehát mi előbb Plenernek nótáját. —

A' Kápolnánál elestekért Egerben tartandott gyászmisét Ő Felsége határozottan eltiltotta.

8½ óráig tartván a Conferentia, többet nem írhatok.

Isten veled!

László.

Privatissimum.

Bécs, 1861. Martius 1-én.

Felelj. 3 órakor itthon vagyok.

Kedves Antonius!*

Sokat gondolkoztam a Miklós helyzetén. Mindenek előtt megjegyzem: a febr. 26-ki rendelet már maga is *Patent* nevel ad magának, puneto VII. Továbbá hasonlítsd össze az okt. 20-ki diploma IV. pontját a febr. 20-ikinak VI. pontjával és úgy fogod találni, hogy a császár az utóbbiban messzebb ment.

Szerintem céltudatosan történt, hogy a császár az okt. 20-iki diplomában az állami alaptörvényről csak úgy beszél, mint irányadóról magára és utódaira nézve; először is nem hunyok szemet az előtt, miszerint magyar részről ezen tény elfogadása mellőzhetetlen, a végett, hogy ez becikkelyeztessék; és másodszor ez a szövegezés csak természetes folyamánya volt a megelőző I., II. és III. pontoknak, melyek tulajdonképen azt mondják ki, hogy a császár (a ki 12 éven át abszolút törvényhozó volt) az abszolút törvényhozási hatalomról lemond, s azt jövőben csak országgyűléseivel egyetemben s közreműködésével akarja gyakorolni.

Te tudod, milyen föltevésekre támaszkodva állítottuk mi kelten föl az okt. 20-ki diploma II. pontját. Ezek következők voltak: a birodalmi tanács teljes reformja és a pénzügyi rendszabály. Mikor Vay okt. 17-én ide érkezett, mi mindezt tudomására hoztuk. Hiszen csak nem gondolta ő, hogy az országgyűlés az okt. 20-ki

* Eredetije német.

diplomái csak úgy egyszerűen acceptálja és az ország a maga sarkalatos jogait feladni volna hajlandó.

Nos és most íme itt van a február 26-ki akta és a Vayhoz intézett kézirat.

A császár és a ministerek azt követelik, hogy ő a febr. 26-ki actát utólagos aláírás által elfogadjja.

Azon értesítések szerint, melyeket épen az imént kaptam Lónyaitól, ki tegnap este utazott el Pestről, a febr. 26-ka elleni düh csak azért hagyott egy kevésbé alább, mert Vay nincs a *többiekkel* aláírva.

Febr. 26-ika daczára csakhamar nyilvánulni fog az óhaj, hogy Vay maradjon. Nézetem szerint Vaynak egy a nyilvánosság elé szánt előterjesztés, és egy előre kombinált kézirat által kellene helyzetét tisztázni, a mire a febr. 26-iki kézirat szolgáltatná az alkalmat.

Mindkettőt Vay, Szögyéni, Te és én állítanék össze s nekünk kellene a császárt és a ministereket ez iránt kedvezően hangolni, és pedig mihamar.

A gondolatmenet körülbelül ez lehetne:

A febr. 26-iki kéziratban Vay rendkívüli fontosságú megbízást nyert, melynek eleget kell tennie.

De neki a császárt már eleve figyelmeztetni kell arra, hogy a magyar országgyűléssel megkezdendő alkudozások nem fognak az április 29-ére összehívandó bírod, tanács követeinek kiküldetésére szorítkozhatni.

Vay tisztában van az ország jogi felfogásával. O Fel-sége jónak látta az okt. 20-ki diploma II. pontjában és a febr. 26-iki akta 10. §-ában a birodalmi tanács hatáskörét körülírni.

Vaynak mindig föl kellett tételeznie, hogy ez által az ország törvényes jogkörét nem akarják csorbítani. Mindig föltételezni kellett, hogy az országgyűléssel egyetemben előbb okvetetlenül törvényes megállapodásra kell

jutni az iránt, hogy mily módozatok alapján lesz gondoskodva a jövőben Ő Felsége összes királyságainak és országainak jogairól, kötelességeiről és érdekeiről, mielőtt Magyarország együttes tanácskozásba bocsátkozhatnék a monarchia többi országainak képviselőivel. Ebből továbbá Vajnak azt kellett következtetnie, hogy a birodalmi tanács competentiájába Ő Felsége az okt. 20-iki diplomában csupán az összes országokra közös érdekeket óhajtott bevonatni, s e szerint a magyar törvényhozás illetékessége adóügyekben egyáltalán nem is lett kétségbe vonva. Következésképen Vay úgy fogta fel az okt. 20-iki diplomát, hogy az említett egyezmények alapján az állami költségelőirányzatnak a diploma II. pontjában contemplált megállapítása és vizsgálata szükségképpen csupán a közös érdekekre szükséges fedezetre és kiadásokra fog szorítkozni, és egyéb dolgoknak a birodalmi tanács competenciájába való bevonása nem szándékolatik. Ezen következtetésből folyik továbbá, hogy az ország belső háztartásában elérhető megtakarításokat természetesen ugyanannak javára kell fordítani.

Vay azt hitte, hogy Ő Felsége legfelsőbb akaratát és nézetét ez irányban ki kell kérnie, mielőtt feljogosítva érezhette magát, a febr. 26-ki diplomában parancserőre emelt indítványok megtételére és a magyar országgyűléssel való alkudozások megindítására. Vay egyúttal azt hiszi, hogy miután ő megbízatási nyert arra, hogy felszólíthassa a magyar országgyűlést, miszerint az az ápril 29-ére összehívandó birodalmi tanácsba követeket küldhessen (még a magyar országgyűlésből a birodalmi tanácsba való követküldés módozatainak végleges megállapítása előtt), — ennél fogva nem lehetett Ő Felségének szándékában az országgyűlési tárgyalásoknak azon kérdésében, hogy miként kelljen a közös érdekek el-

intézéséről és ellátásáról, törvényes úton gondoskodni, bármiképp prayudicalni azon az alaptörvény 7-ik jvában foglalt és a birodalmi képviselőtről szóló kikötés állal, mely kivételes esetekben a birodalmi tanács tagjainak közvetlen választásáról intézkedik.

Ezt követné egy kézirat, mely szerint Vay helyes föltevésekből indult ki.

Más kérdés lesz azután, hogy ha a császár és a ministerek ebbe belemennek, — Vay *ntóhujosan* alá írjon-e, vagy sem?

En azt hiszem, hogy *nem*. Ha az előterjesztés és a kézirat nyilvánosságra hozatnék, úgy azokból az egész publicum úgy is meg fogja tudni, hogy Vay az okt. 20-ika és febr. 20-ika eszméinek megvalósítása *érdekében* akar működni és *ez* elég! Az ő helyzete a császár szolgálatában kétségkívül jobb, ha *nem* ír alá. Nem jön önmagával ellenmondásba és *nem* ír alá olyan ügyiratot, a melyet mint *Pátens!* magyar törvények értelmében magyar udvari kanczellárnak nem szabad aláírni.

Emilius.

Kedves Báró Vay!

Minthogy Magyar Királyságom országgyűlése f. é. április 2-ára egybe van híva és sürgősen szükségesnek látszik kormányzásom menetét és irányát a fontos politikai kérdésekben és az előfordulható különféle eshetőségekre vonatkozólag megállapítani, — megbízom Önt hogy erre nézve gróf Szécsen miniszteremmel, és Szögyényi 2-ik udvari kanczellárral, gróf Apponyi országbíróval, Majláth tárnokmesterrel a Helytartótanáccsal és báró Sennvev titkos tanácsossal haladéktalanul érint-

kezésbe lépjen és tanácskozásaik eredményéről Nekem minél előbb jelentést tegyen.

Önre bízom, hogy az említett méltóságokon kívül tetszése szerint még oly férfiakat mint gróf Barkóczy, a Magyar Királyság főudvarmestere, gróf Dessewffy Emil és Andrássv György főpohárnok — meghívjon ezen tanácskozáshoz, melynek azonban szigorúan bizalmas jellegét meg kell őrizni.

Bécs 1861 Márczius 6.

Ferencz József s. k.

Láttam: 6/3.

Reiner főhg. s. k.

Bécs 9 4. 801.

Kedves Miklósom!

Jelenttem Ó Felségének elmeneteledet 's Apponyi megérkezését, átadván Néki egyszersmind ez utóbbinak jelentését az országgyűlés megnyitására. Kértem, méltassa figyelmére «Vortrag»-jainknak a főhercegi ellenörködés alóli felmentése iránti kérelmünket. Mit nyájasan megígért. Rajner thg. elenben, vagyis inkább Roschmann úr neheztelni látszanak vakmerőségünkért. Ma ministeri Gonferentiára voltam híva, hol a Hlytó tanácsnál felállítandó tanulmányi bizottmány 's a' tanodái főigazgatók visszaállítása iránti felterjesztésünket kellett volna előadnom. Szívesen tettem volna, mert a dolog régi szakomba vág, és sürgetős is, de miután sem Te. sem Tóni nem voltatok jelen, és így magamnak kellett volna a sógorok ellen, — kik úgy néznek reám, mintha minden bajokért engem akarnának felelőssé tenni küzdenem, kértem a fhget, halasztaná el a' dolgot vissza-

jöveteledig, mit meg is tett; mi által szerencsésen megszabadultam ezen mulatságtól.

Ő Felsőge nagyon sürgeti, hogy az adó beszédese tárgyában valahára történjék valami, s azt kívánja, hogy Majláth Kesslerfyvel valahára állapodjék meg *valamiben*, miként a megyékbeni eljárást, a megyéknek vagy főispányoknak bár mily előleges értesítése mellett megkezdeni lehessen.

Az öreg Papp Gábor ki van nevezve *campestris* királyi consellárusnak.

Ede barátunk dül fül Apponyi György ellen, kinek minden léptében a' 48-ki törvények elismerését látja. — Eleget csillapítottam, — de ez falra borsó! — Még a felséghez is el akar menni, erélyt s elhatározottságot javaltam!!!

Csak az a szerencse, hogy ez is pusztá szó marad; mert különben tenni kellene ellene, nehogy *confusiót* okozzon.

Ő Flge átadta herczeg Lichtensteinnak felterjesztését a koronázási ünnepélyek iránt.

Adná Isten hogy már szükségünk lenne reá!

Isten veled

maradok híved:

László.

Bécs, 11/4. 1861.

Kedves Miklósom!

Bevégeztem a mai ülést. Majd meggyúlt bajom vele. Zs. Apponyinak az országgyűlés megnyitásáról jelentése ötletéből figyelmeztetni akarta a felséget, az eddigi *Concessiók* helytelenségére! (Pesti Diéta, 's a' *rescriptumok*

megváltoztatása) és kérni akarta, hogy magát a' 48-ki törvények felé sodortatni ne engedje!! Képzelheted hogy nem könnyen vettem a dolgot, 's a' Kancelláriának volt annyi tapintata, hogy senki sem pártolván őt, a' jelentés a' Császárnak egyszerűen felterjesztetett. Zs. indirecte bizalmatlansági Vótumot akart Apponyinak szavaztatni, a mivel szépen felsült.

Itteni dolgokról egyebet nem irhatok, mert sem tegnap, sem ma oda fent nem voltam. App. Györggyel tegnap hosszasan beszélgettem. Nem sok vigasztalást találtam nyilatkozataiban.

Köszönöm szíves soraidat, melyeknek tartalma szinte nem nagyon emelő.

Ma megint Conferentia van «über die Geschäftsordnung für das Haris dér Abgeordnetcn». Képzelem menyire sajnálod, hogy részt nem vehetsz benne. Én is dispensáltattam magamat. Tegnap Kemény Ferencz volt nállam, állítván, hogy ha Erdély meghívatnék a magy. országgyűlésére, Deák pártja 70. szavazattal fogna erősödni. Károlyi Lajos még nagyon vágyik a Bátor-ságra. Talán valamikép mégis kivihetjük néki.

Magán leveleid nem érkeznek; a hivatalosakat tárgyalatom, a' ma érkezett superintendentialist pedig olvasatlanul ide csatolom.

Isten véled, Kedves Miklósom. Üdítsd fel magadat; de léi j mielőbb vissza: mert távolléted nagy úrt okoz bennem. Elszigeteltségünkben jól esik, ha legalább ket-tecskén vagyunk. Anyádnak s nődnek csókoltatom kezeit, s maradok híved:

László.

Nem hallgathatom még is el egy kis neheztelésemet Reád. Azt írtad App.-nak, hogy talán *egészen*

hon maradsz. Ha e' gondolat csak *pillanatig* is komoly vala benned, nekem van *első* jogom azt megtudni. Mert mi vagy együtt maradunk, vagy együtt megyünk; miután az «aussi will i» nálad sem élénkebb mint nállam.

Az öreg Majláth haldoklik.

Kedves Bátor Vay!*

Múlt hó 17-én kelt előterjesztésében előadta Ön azon tanácskozmányok eredményét, melyek múlt hó 7-ről kelt kéziratom alapján s az abban megjelölt férfiakkal azon irányzat fölött lőnek folytatva, mely a csakhamar megnyitandó országgyűlésen a kormány által betartandó legyen.

Tekintettel az ezen megbízatás alapjául szolgáló kérdések és feleletekre, indítatva érzem magamat, elhatározásomat Ön előtt következőkben nyilvánítani:

Azon általános kérdésben, hogy mikép viselkedjék a kormány az országgyűléssel szemben, tekintettel a múlt év október 20-ki diplomára és a f. év február 26-iki rendeletre, helyeslem a tanácskozmány nézetét és ajánlatait, a mennyiben azok is elismerik az október 20-iki Diplomám alapgondolatához való változatlan ragaszkodás szükségét, a mint azt f. év február 26-ikáról kelt elhatározásaim is fentartják. Azon formára vonatkozólag, a melyben ezen államjogi alapelvek magyar királyságomban alkotmányszerű kifejezésre jussanak, hajlandó vagyok a tanácskozmány ajánlata szerint a türelem, a mérséklet és eszélyesség minden eszközét egész

* Eredetije német másolat.

addig a határig kimeríteni, melynek átlépése egyúttal ezen alapelvek feladását jelentené, a mikben pedig Én a monarchia fennállásának mellőzhetetlen feltételeit látom.

Azon tárgyban, hogy a múlt év október 20-ki Diplomám értelmében sürgős és competentiájához utasított kérdések elintézésére f. év április 29-ére egybehívott birodalmi gyűléshez követek küldessenek, — az országgyűlés február 26-iki kéziratom értelmében felszólítandó, hogy minden eszközt megragadjanak, a melylyel magyar királyságom befolyását ezen kérdések eldöntésénél biztosítják; helyeselhető volna, ha az országgyűlés e célból egy deputatiót küldene ki, azonban annak hivatalos feladata kifejezetten csak a birodalmi gyűléssel az öszsbirodalmi gyűléshez utasított és competentiája alá tartozó kérdésekre szorítkozzék, és nem volna megengedhető, hogy ez a deputatio hivatalos és közvetlen tanácskozásokat folytasson a többi tartományok birodalmi tanácsával Magyarországnak az öszsmonarchiához való államjogi viszonyainak végleges rendezése tárgyában. Az összefüggésben álló első és harmadik kérdésére, a conferentia által adott felelethez az általános kérdés elintézésékor Általam kimondott alapelvek fentartása mellett beleegyezésemet adom, és hajlandó vagyok az országgyűlés kezdetekor Budára utazni; ha azonban az időközben beállott körülmények személyes megjelenésemet teljesen megeng'edhetlenné tennék, akkor egy császári herczegnek kir. biztossá való kinevezésétől is el kellene tekinteni és az országgyűlés az országbíró, mint erre kinevezett kir. biztos által nyitlatnék meg, a ki azonban megnyitó beszédébe mindazt bevenné, a minek a trónbeszéd tartalmát kellene képeznie. A második kérdésre adott válaszhoz beleegyezésemet adom. De szükséges volna a trónlemondási okiratot a magyar (kancellaria

által elkészítendő hitelesített fordításban az országgyűlés elé terjeszteni s e mellett megengedem, hogy az országgyűlés, ha ez esetleg kívántatnék, kiküldendő küldöttség által összehasonlíthassa a lemondási okirat német eredetijét a hitelesített fordítással a császári királyi házi levéltárban.

Hasonlóképen beleegyezésemet adom a negyedik, a nádorválasztásra vonatkozó kérdésre adott válaszhoz.

Tekintettel az ötödik, az országgyűlés tartásának helyére vonatkozó kérdésre, hajlandó vagyok az indítványozott változtatásba bele menni, föltéve azonban, hogy az országgyűlésnek Budáról Pestre való áthelyezésére irányuló óhaját loyális módon opportunitási érvekkel fogja indokolni.

A hatodik kérdésre vonatkozólag beleegyezem, az 1847/48-iki törvények javasolt visszautasításába, hasonlóképen az Erdély és Horvátország tárgyában adott válaszokba; kiterjedt amnestia tárgyában azonban az indítványban ne legyen utalás a koronázásra, hanem határozottan ragaszkodni kell ahhoz, hogy az amnestia joga szabad joga a koronának, mely sem alkudozás tárgya, sem az országgyűlés eljárásának egyik felállítandó feltétele nem lehet.

A mi a magyar kormánynak ezen kérdés által érintett szervezetét, valamint magyar tanácsosaimnak a korona jelenlegi tanácsában elfoglalandó és a hetedik kérdésben érintett szerepét illeti, erre nézve ragaszkodnom kell azon elvhez, hogy Magyarországnak a monarchiám többi tartományához való viszonya végleges rendezése előtt életbe vágó kormányrendszabályokra van szükség, melyek ezen királyságomban múlt évi október 20-ki diplomám alapvonásait formászerint keresztül vigyék; ezen kormányrendszabályok — mint az összmonar-

chia szervezetének mellőzhetetlen factorai — összminiszteriumom tanácskozásának is alávetendők, azoknak keresztülvitele azonban, az eszközök megválasztásának minden megszorító korlátozása nélkül koronám magyar tanácsosainak engedtetnék által.

Ha majd a magyarországi állapotok említett elhatározásaim értelmében rendezve lesznek, akkor nem fog akadályba ütközni, hogy a conferenzia indítványa szerint és a régibb országos törvények értelmében a kiválóan magyar ügyek, vagyis azok, melyeket az okt. 20-iki diploma nem sorol a közös eljárást igénylők közé, vagy melyek nem magyar tartományaimra való visszahatásukban nem érintik az összmonarchia érdekeit: magyar tanácsosaim által önállóan intéztessenek el. Ezen elintézés módjaira vonatkozólag magyar udvari cancelláriám annak idején alkalmas javaslatokat teend. A mi azonban e kérdésben a kormánynak az országgyűléssel szemben vak) magatartását illeti: magyar királyságom kormányának és közigazgatásának szervezete tárgyában kormányjavaslatok semmi esetre sem terjesztendők az országgyűlés elé, hanem az utóbbira kell hagyni a kezdeményezést; és csak a független magyar miniszteriumra irányuló követelésnek kell a fentebb nyilvánított alapelvek értelmében ellene állni.

A 8-ik és 9-ik kérdésre adott válaszokat tudomásul veszem, nem különben a 10., 11., 12. és 13. kérdés válaszait, mert ezek a kérdések az általános kérdésekre adott válaszokkal elvben már el vannak intézve; a többi részletek a keresztülvitel lehetőségeire vonatkoznak, melynek különleges megállapítása későbbi időkre és az események fejlődésére bízandó.

Az *(i)* és *(h)* alatti részletkérdésekben elfogadom a conferenzia válaszát, úgy azonban, hogy magától ért-

hetőleg a főrendiházi elnökségnek Apponyi gróf országbíróra való ruházása természetesen nem az 1847/48-iki törvényekre hivatkozással történjék; egyszersmind beleegyezésemet adom ahhoz is, hogy a képviselőház felhatalmaztassék elnök választására.

Midőn ezekben a konferencia javaslatai fölötti elhatározásomat tudomásul hozom, ismételten megbízom Ont, hogy magyar királyságom kormányának vezérlő orgánumait s annak kiválóbb híveit újólág értesítse rendületlen ragaszkodásomról azon szándékhoz, hogy Magyarországot pacifikálom, és annak alkotmányos és államjogi állapotát helyreállítom, s hogy el vagyok határozva, a jóakarát, elnézés és türelem minden eszközét, mely a cél eléréséhez szükséges lenne, egész addig a határig kimeríteni, melyet a monarchikus tekintély legmagasabb érdekei s összmonarchiám fennállásának föl-tételei elénk szabnak, a mint azt okt. 20-ki Diplomám formulázza; hogy nekem ezen Diploma elveihez és alap-gondolatához ragaszkodnom kell, és hogy az ennek ke-resztülviteli formája fölötti tanácskozásokra nézve nem adhatom beleegyezésemet ezen forma illuzorius vagy aggályt keltő megállapításához.

Midőn az Ön és magyar tanácsosaim figyelmét felhívom arra, hogy legfőbb gondjukat különösen azon sür-gős pénzügyi kérdések elintézésére fordítsák, melyeknek megoldása végett ápr. 29-ére a bírod, tanács összehíva-tott, minthogy csupán ezen kérdések szerencsés meg-oldása után juthat a kormány és az országgyűlés a vég-leges államjogi rendezés előítélet nélküli tárgyalásához és megállapításához: egyúttal kijelentem elhatározáso-mat, hogy minden, esetleg felmerülő eltévelyedéssel első sorban csak alkotmányos eszközökkel fogok szembe szállni, miközben az Ön legfontosabb gondja az lesz,

hogy a dolgok mai állapotában csaknem semmivé lett államjogi existencia alapföltételeit, a pénzügyi forrásokat és a haderőt biztosítsa.

Ha azonban az események valamely sajnálatos irányzata materiális hatalom alkalmazását tenné szükségessé, akkor magyar tanácsosaimnak, kiknek hűségére, odaadására és támogatására ezen esetben is számítok, legfőbb feladata lesz, odahatni, hogy hasonló erő kifejtésnek szükségessége minél rövidebb időre szoríttassék s még annak tartama alatt is, egv újabb alkotmányos megoldás előkészíttessék.

Bécs, 1861 ápril 6.

Ferenc: József s. k.

Láttam: 6/4.

Rainer főhg m. p.

Bécs 16/IV 1861.

Kedves barátom!

Mázsás teher esett le szívemről, ma vett leveled által; miután nvolcz napi távolléted óta, szokásod ellen, még csak egy leveledet vévén, mindég a minap közlött rémkép lebegett előttem, 's hosszas hallgatásodból mármár azt gyanítgattam, hogy valami nem jóban töröd fejedet. Pedig hidd meg, most O Felségét 's a' hazát nagyobb baj nem érhetné, mint ha Te lelénél, mit a Császárnak meg is mondtam, ki szinte úgy érez. — Az én maradásom vagy elmenetelem közönyös; sőt valószínű, hogy az utóbbi a' Te állásod érdekében nem sokára kívánatos lesz, mire minden perezben kész vagyok; de *Neked* helyedet elhagyni nem *szabad*, míg vagy jobbra, vagy rosszabbra nem fordulnak a' dolgok.

Tegnap estve a' 848-iki martiusi napok előpostájának voltunk szemtanúi. Schuselka lelépése ötletéből itt is megkezdték a' macskazenéket; 's szomszédomat, a' bíbornokot is meg akarták ekként tisztelni. Ropant néptömeg hullámzott estve az utcán; a rendőrség talpon lévén s rendes katonaság is kirendeltetvén, csak egyes zajosb felkiáltások hallatszottak, 's nem sokára a nép elszéledt.

Budapesten is volt a Debreczeni 849-ki Ápril 14-kének tiszteletére! nagyszerű demonstratio tervezve; mi iránt a miniszteri Conferentia által interpelláltattam. A' legerélyesebb ellentállás volt elrendelve, — Lichtensteinnak nyakra-főre le kellett menni, 's ha valami történik vala, bizonyosan a warschói jelenetek állottak volna elő. Azomban éjfél után 2 órakor Senvey azt táviratozta, hogy minden csendességben van.

Tegnap előtt temettük el az öreg Majláthot; számósán voltunk jelen s általános részvét mutatkozott a' nagy férfiú elhunytá felett. Gyuri is ide fen volt; 's 14 napi Urlaubol nyert a' Felsőgtől.

Nagyon czélszerű, hogy a felírási tanácskozáson (ha lesz felírás) lent akarsz maradni. De aztán kérlek, siess ide fel, mert nagy szükségünk van Reád, én pedig éppen árván érzem magamat. Tóni és Zs. már minden reményről letesznek, 's Gaus Uram is azon hittel érkezett, hogy Te sem sokat táplálsz immár.

Légy' kegyes Pestre jövedeledkor *azonnal* intézkedni, hogy *naponkénti* tudósítóink legyenek a' lent történő dolgokról. Majláth Gyuri Kecskemétiül ajánlja. Én megnyugszom benne; de még Török Jánost is megbíznam vele; hogy naponta két oldalról legyenek jelentéseink. Ígérj nekik bizonyos *fixum honorariumot*, p. o. 100 150 frtot havonként, melyet itt majd ki csinálnánk,

s minden hó végén kifizetnénk, de aztán *naponta* mindennemű kis vagy nagy, nyilvános vagy titkos eseményekről, tervekről, mendemondákról sat. kellene nekik referálniok. Ha más alkalmas egyéneket tudsz vagy találnál, méltóztas véllök szerződni; — csakhogy a' dolog minél előbb meginduljon az említett modorban, mert különben ki nevetnek a' németek, ha többet tudnak mint mi; 's mi sem készülhetünk, ha mindég csak a lelt dolgok esnek értésünkre, melyekre aztán a' haláztat alulról türelmetlenül sürgettetik; Senyeyék és Apponviék pedig nem írnak, mert ők mindég csak az illetéktelen német befolyást tartván szem előtt, megfelejtkeznek, hogy ez épen azon arányban nő, a milyenben ők az itteni magyar kormány iránt figyelemmel lenni elmulasztják.

Lajos öcsédnek jelentése a' Sípos iránti nyomozások iránt beérkezett. Egyelőre a kir. Hlvto tanácsnak szeretném leküldeni. Szeretnék én is Síposon túl adni; de ezzel hihetőleg meg nő bajunk ide fent; 's aztán van-é képes utódja? kivel a románok is megelégednének. Rajner főherczeg ellenjegyzései iránti feliratunkat a Császár szépen férc tette.

Isten véled, Kedves Miklósom; jelentsd kérlek anyádnak s nődnek hódolatomat, 's tartsd meg barátságodban hű

Lászlódat.

Bécs, 17/4. 18(51.

Kedves Miklósom!

A' tegnap előtti jelenetek tegnap estve is ismételtettek. De az egésznek igen békés jellege van. Roppant néptömeg tolakodik az ntczákon, mellynek 99/100 részét

ácsorgók, — kiknek számát saját Consiliáriusaink is nevelik képezik; aztán jön egy csoport útczai suhancz, ki az érseki lak előtt fittyöl 's magát egyszer elsikoltja, de azonnal ész nélkül elszalad. Erre jön policzia és katonaság, s nem sokára tökéletes csend uralkodik a városban.

Tegnap értesített Mecsey, hogy a minapi demonstráció Pesten 18-án akar megtartatni, a debreczeni Unabliangigkeits Erklarung évnepjének előestvéjén. Le küldöltem Senyeynek, hogy csináljon vele, mit jónak lát.

Benedeknek levele roppant rász vért csinált; még Zichy Edmund is dühös miatta. Nem lehet tagadni, hogy nagy hiba és tapintatlanság volt tőlle úgy írni. — Denique a sots amis mindég bajt szereztek.

Örményi Jósból engem mi sem tud meglepni. Die masslose Überschätzung, Arroganz u. Ambition des Menschen kaim ihn zu Allém verleiten; pedig 24 óráig sem tudna helyemen (mert a' Tiedre talán mégsem merne vágyani) megállani. Er ist dér personificirte Geist des Verneinens, dér nur zu vernichten, und nichts zu schaffen weiss; sőt minden népszerűtlenségem mellett ő véle még az ország előtt is meg mernék bizalom dolgában mérközni. — Reá illik, mit Lonovics a' múlt kormányról szokott mondani: «oquid quid tangit, frangit». Mit ihm wäre Dir also nicht gedient, mert el lehet rólla az öreg Szentkirályival mondani: «Izére neki érteni is kéne ám hozzá». Azonban a legkomolyabban és legelfogultalanabbúl mondom, hogy magam is nagyon jónak látnám, ha Melléd helyembe mielőbb más valaki lépne, 's erre én nem tudnék jobbat mint Senyey Pál barátomat, qui esset omnibus numeris absolutus. Evvel csak nyerhetnél, s én teljes megnyugvással adhatnám

néki át szerepemet, áldanám a Gondviselést, hogy jó móddal menekültem, mi Reánk nézve később is sikerrel vagy a' nélkül megtörténhetik. Jösit aztán Pali helyibe tehetnétek, noha irányában ott is ugyan azon kételyeim (de kisebb mértékben) lennének. — Gondolkozzál erről komolyan Kedves Miklósom és szólj Pállal. Es gibt in der Politik — Emil szerint — keine Sentimentalität, keine Charmanterie und keine Freundschaft. Itt csak sikerről és a haza megmentéséről van szó. — Mit használ ha ti tudjátok is hogy én éppen oly jó hazafi vagyok, mint más, 's hogy én vagyok az utolsó, ki meggyőződését megtagadni, vagy a hatalom előtt meggörbülni tudna,— ha ezt az ország nem hiszi, vagy legalább nem annyira hiszi, mint a hogv van? — Aztán, miután Zsedényi már egyszer itt van, 's mint látszik menni nem akar, jó volna ha valakit ellensúlynak felhoznál, kiben az ország több hajlamot látna a' 48-ki térnek elfoglalására, mint benem hisz, s valóban létezik is. — Mi azért egymás irányában vénségünkben is azok maradunk, kik szinte már 40 évek óta vagyunk. — «Nosce le ipsum» a practicus életben egy soha szem elől ném tévesztendő bölcs mondat.

Én oda lent talán nem elég jó, és ide fent nagyon is erős magvarnak tartatom. —

Nem tudok alkalmazkodni azokhoz, mert azt hiszem, hogy hazánkat sárba viszik, s még kevésbé ezekhez, mert nem tudom túrni, hogy hívatlan kezek a" mi dolgainkba avatkozzanak és így az itteni téren való capacitatióra, persvasiora és barátságos felvilágosításra, — mi talán leghatályosb lehetne, legyőzhetlen ellenszenvem miatt, nem vagyok alkalmas. Urunkért és Hazánkért ugyan mindent kész vagyok tenni, — de semmit a dühös szamarakért itt vagy ott. —

Ha Pált oda lent nélkülözni nem lehetne, talán megkaphatnád Czirákyt.

Most is egy kis fusióban vagyok, — mert egy, a' Septemviratusra küldendő s a' felség által már aláírt rescriptumot R. — uram kiadni nem akarja, mert német fordítás nem volt mellette.

Isten veled, Kedves Miklósom! barátságodba ajánlva maradok híved:

László.

Becs, 19 4. 861.

Kedves Miklósom!

A' tegnapi távsürgönyökből tudom, hogy Pesten vagy. Adja Isten, hogy ottlétednek haszna legyen! Ő Felsége azt üzeni, hogy néhány napig maradj ott, ha hasznosnak látod; de aztán siess fel, mert itt is szükség van Beád. Ingerültebbnek találtam Urunkat, mint *valaha*: de aztán megint szokott jóságos modorával nyugodtan meghallgatott. Nagyon határozottan nyilatkozott, miként egy *bizoiujos* vonalon túl *semmi esetre* sem megy, s indoklását bátran hallhatta volna az egész ország. Kérdezni fogod: «igen de melyik hát ezen vonal?» Ez azonban most részint messze vezetne, részint röviden kimondva ugyan ott van, hol volt, mikor azt mi is mindnyájan elvállaltuk. S ez az, mi őt leginkább keseríti; hogy t. i. azokat, kik őt octóber 20-ának megadására leginkább bírták, annak feladására hajlani látja; a' miben Téged mindég kivesz, miután Te az akkori dolgokat nem csináltad, hanem már készen találtad. No de ez sem legyőzhetlen akadály még; csak azzal legyünk, vagy legye-

tek tisztában, mit a' birodalom felállításának biztosítása mellett néki javasolni lehet; s nem kétlem hogy, ha küzdelemmel is, de kivinni fog lehetni.

Benedek dolga nagy baj; 's kivált Antal barátunk, ki ugyan a' történt tapintatlanságot maga is rosszalja. a' pesti nyilatkozat, 's annak sokak általi aláírása miatt egész dühben van. Szerinte még hosszú farka lesz a dolognak, mert a hadsereg tisztikara nem akarja abban hagyni, noha a kormány minden befolyástól tartózkodik.

Mondd meg kérlek Senyeynek, hogy az adó dolgában ma lemenő Decretumból is láthatják, mennyire gondoskodunk kényes állásuknak lehető kíméléséről, miután mi még kevesebb közreműködést kívánunk a' Hlytó tanácstól, mint mennyire maga ajánlkozott.

Felülről megint orrot kaptam, mert egy *Bescriptumot német* fordítás nélkül terjesztettem fel!

Ezen két tűz közti existentia már szinte tűrhetetlen.

Azért kérlek gyere fel, ha lent dolgaidat végezted, hogy tanácskozhassunk a teendőkről.

Isten véled, szeresd hívedet

László.

Bécs 20/4. 8()1.

Kedves Miklósom!

Vettem Pestről írt kedves soraidat; 's örvendek hogy szerencsésen megérkeztl. Ha magadat egy kissé tájékoztat, ird meg kérlek észleleteidet, hogy azokat () Felségének előadhassam. Nem könnyű ugyan bár mi positivumot abstrahálni a' jelen eszmefforrongásból; de azért a Te tapintatod és edzett tapasztalásod mégis körülbelül ki fogja vehetni hányadán vagyunk.

Mondd meg kérlek Pali barátunknak, hogy indokai által egészen legyőzve még mindég nem érezhetem magamat, s' hogy ha azoknak — erős *devalváció* után mégis némi súlyt tulajdonítani tudnék, ez csak akkor lenne, ha nem egyedül Ti négyen vagy öten éreztek úgy, hanem egész kis maroknyi táborunkban ugyan ez tartatik 's elismertetik, és így annak, ki köztünk hiúság vagy önhittségből Júdás szerepet játszani akar, ezen szép szerep általatok szemére lobbantatik.

Újság itt nincs. Schmerling uramat megint egy perfidián értem utól irányunkban. Pöffeszkednek a prágai eredményekkel. Csak aztán még torkukra ne forrjon.

A' zaránci dolgokkal nagy bajunk lesz. Lajos öcséd erélyes eljárást javasol Sípos fellépése ellen; — ugyan ezt pártolja Kemény. Zs. ellenben nagy sympatiával viseltetik Sípos iránt, mert a 48-ik törvények ellen nyilatkozott; s véle magam nem bírok.

Megvárom tehát ezen igen kényes és fontos dologgal feljöveteledet, mclly már e' miatt is szükséges.

Kérlek tudósíts *mikorra* határoztad ezt?

Pest, Május 2-án 1861.

Igen tisztelt barátom!

Nem kételkedem ugyan, hogy az országgyűlésnek látszólag tespedő, de alattomosan forrongó folyamáról kimerítő tudósításod van; mindazonáltal szükségesnek tartom, hocrv némelvek felett közvetlenül értesítselek.

Távirati sürgönyöd következtében a' vastag azonnal elállott a' Fusió eszméjétől, és oly annyira erősödött meg

elhatározásában, hogy még a' birodalmi tanácsnak megnyitása alkalmával tartott Trónbeszéd sem tántoríthatta őt el a' felírás melletti indítványától, mellyet hétfőn teend meg valószínűleg, de a Trónbeszédnek tiltakozó megemlékezésével. Reményilem, hogy példáját követni fogja az egész pártja, mire erősen agitál a vastag; de hogy nem esnek e belőtök el többen, azt csak a jó Isten tudja, mert roppant rász hatást tett főképp a' beszéd végső pontja, hol a' 20. Febr. alapelveknek biztosítása és az azok elleni törekvéseknek hatalommali visszautasítása, fejedelmi ünnepélyes hivatásnak canonisáltatik. Még a honunkat illető sorokba is becsúszott a birodalmi tanácsbani képviselés megemlézése és a 20. Febr., mi semmit sem használ és sokat árt; szóval bizonyos táborban nem okulnak és azzal ámítják magokat, hogy illy nagy szavaknak kimondásában fekszik az erő és varázs! A' mikor tehát elolvasták a beszédet, azonnal felkiáltották: «már így nem lehet többé felírás»; hozzájárul az adónak szerencsétlenségre épen most történt kényszerítő behajtása iránti intézkedés, mellyel rémítő módon agitálnak a' túlzók, ámbár a' vastag erre nézve is, igen tevékeny hogy a' veszedelmes határozatnak kimondását gátolja; de ő igen aggódik, hogy alig fog célt érni. Úgy hallom, hogy Nyárynak ebbeli indítványa igen gonosz, és így mind két részről követtetik el mindén, hogy a kiegyenlítés lehetetlenné tétessék. Nem hallgathatom el egyébiránt, hogy első pillanatban annyira ijedtek meg az emberek azért hogy te jelen voltál a' Trónbeszédnek tartásánál, miszerint majd csak el nem felejtették annak tartalmát vizsgálni, és csak azon ütköztek meg, hogy neked mi dolgod volt ottan? hogy ez a benyomás nőten nőtt mikor a beszéd tartalmát nagyobb figyelemmel olvasták, tagadnom nem lehet; és az a

verzió, hogy mint ministeri tag csak szertartásból és semmi politikai célból voltál jelen, a' kedélyeket máig sem nyugtatta meg. Én ezt nagy szerencsétlenségnek tartanám, ha a' dolgok nem állának oly rosszul, hogy úgy sem lehet többé mit sem reményelni. A' bécsi Status férfiaknak az emigratiovali közremunkálása megromtott minket! A' két szövetséges pedig gyűlöli egymást, de ügyünk elleni törekvésében gyönyörűi támogatja egymást, az egyik 1848-nak, a másik 26-ik Februárnak áldozván fel mindent. Hogy az országgyűlést el fog kelteni oszlatni, az előttem kétségei sem szenved —; az alatt hogy e' sorokat írom, tudatja vélem a vastag, hogy ő ugyan álhatatosan megmarad véleménye mellett, és indítványát megteszi, hanem bizonyos hogy sokan elesnek tőle és hogy ő kisebbségben marad, pedig nagy többség ellen. Tart még azonkívül attól is, hogy az adó dolgában szinte úgy jár. Tehát nem fog egyéhb hátra maradni, mint eloszlatni az országgyűlést! de mi történik aztán? A' mi programmunktól annyira eltért a Trón beszéd, hogy minket kötelezettségünktől nemcsak feloldott, hanem lehetetlenné tette annak további teljesítését, és ha mi le nem lépünk e' Trónbeszéd után, az csak azért történik, mert *mi* nem akarjuk az *első* lövést elsütöni, a' melyre aztán következik a' végnélküli csata; elsütik azt úgy is mások! Hogy világosan kifejezzem magamat, mi -soha sem köteleztük magunkat a 26-ik Februárius létesítésére, már pedig most úgy van odaállítva, mint az a noli me tangere, mely előtt hajolni kell mindennek! pedig mi mást hordunk szívünkön, mit valódi dynastikus hűségünknél fogva noli me tangere nek ismerünk el. — A' 20-ik október célját azzal összhangzásba hozni vala feladatunk s egyéb nem. — Isten áldjon!

Ószinte barátod: *Apponyi* s. k.

Pest, Május 16-án 1861.

Igen tisztelt barátom!

Három becses leveledre nem válaszoltam, és azolta hogy Deáknak indítványa tudva van, csak táviratilag értesítettelek, mert érzem, hogy az elhatározás küszöbén állunk, és hogy ennél fogva nem lehet eléggé megfontolnunk, miben rejlik a haza és közállam üdve? Eddig is csak annyira vittem a' dolgot, hogy tisztában . vagyok magammal a felett: mi lehetséges? de váljon ez nem törik-e rossz akaraton, gyávaságon, önzésen és esetlenségen? azt a jó Isten tudja! — Miután tanácskozás végett parancsolt velünk Felséges Urunk, feljövünk azonnal, mire be lesz fejezve itten a vita. Addig is készülök a küzdelemre, melyen túl kell esnünk, és mely elhatározó lesz az ügyre és személyes állásunkra nézve is. Adja az Isten, hogy a' Fejedelemnek elégséges biztosítást nyújthassunk arra nézve, a mi nélkül békés kiegyenlítés lehetetlen! mert tartok attól, hogy annélkül nem fog reá állani — p e d i g mi nem leszünk képesek, ha a ('elírás létre jön és abból az egész országnak egyhangú credója világszerte tudva lesz, azzal merően ellenkező irányban vinni a' sajkát! és akkor a' kormányt azoknak kell álengednünk, kik más mederben vélnek boldogulhatni! Már ezekből is kiveheted, hogy mit értek én a' kiegyenlítés lehelsége alatt.

Ne ámítsa magát senki azzal, hogy bármely országgyűlésével, ha igazán magyar —, más alapon lehessen egyezkedni, mint azon, a mely Deáknak indítványa által nyittatik. Ez egyes egyedüli lehetséges alapja a' tractatusnak, és a' ki ezt lehetetlennek állítja, azzal ki-

mondja a békés kiegyenlítésnek és így a' dolgok jóra fordulásának lehetősége feletti, kétségbe ejtő Ítéletét. Én egy pillanatig sem kételkedem Felséges Urunknak javasolni, hogy ezen a' téren bocsátkozzék a tractatusba; mert tiszta lelkiismerettel állíthatom, hogy mihelyt az országnak önállóságát és erre vonatkozó sarkalatos jogait *biztosítja*, és az 1848-ki törvényeket —, a' mennyiben az 1790: 10-ik törv: czik rendelkezését megerősítik, és a' belkormányzást, az időközben tökéletesen megváltozott körülményekhez alkalmazzák —, elfogadni késznek nyilatkozik, ellenben azon részeire nézve, melyek a fejedelmi jogot megsemmisítik, és a' birodalmi viszonyokat veszélyeztetik, határozottan tiltakozik, sőt ezen viszonyoknak figyelembe vételét és méltányos közreműködés általi biztosítását követeli, más részről pedig az országnak integritása iránt, a' jogszerű követelésekhez maga részéről is hozzá járulni hajlandónak mutatkozik és végre az emigratio dolgaiban engesztelő és nyílt választ ad, — hogy mondom ez esetben a' disetalis tractatusnak kedvező eredménve lehet. E' tekintetben tudom mennvire

óhajtandó, hogy ő Felségének a' pusztá reménynél nagyobb biztosítást nyújthassunk; p. o. hogy a' közbizalom emberei, kikben a' Fejedelem is megnyugodhatik, bona fide vállalják el a' törvényes kormányzást, t. i. az 1848-kit a' szükséges módosításokkal és a' közös anyagi viszonyok iránti méltányos kiegyenlítést. De ebben van még a' legnagyobb nehézség! Mindazáltal ettől fel nem tétélezhetném a' Felségnek elhatározását, ámbár igaz, hogy a kívánt eredménynek szükséges kelléke; és pedig azért nem, mert ha eredmény nélkül is történnék a' kísérlet, legalább a' Fejedelemnek jogszerű és méltányos szándokát constatirozná, és ha törésre kerül a' dolog, nem Ő Felségének honunk sarkalatos jogai elleni törek-

vései, hanem a törvényhozó testnek a' fejedelmi jogoknak megsemmisítésére és a birodalmi kapocsnak szétszakítására czélzó törekvései, legyenek a' törésnek elismert okozói. Hogy a' józan értelemben vett és lényegesen módosított 48-ki törvényekkel nem lehetne uralkodni, vagy hogy ez a' birodalomnak felbomlását vonná maga után okvetetlen, szinte olyan túlságos állítás, mint az, hogy csak 48-ban található üdvösségünk. De miután a' közvélemény ezt az irányt vette és a törvényes állapot ezzel identifikáltadk, csak egyet találok lehetetlennek és a birodalomra veszélyesnek, t. i. a törvénytelen állapotnak folytatását és a 26-ik Febr. erőszakoltatását. Csak egyszer törvényes alapon álljon Urunk, csak legyen megint tekintélye kormányának, és nem lesz többé nehézség!

Isten áldjon! hú barátod

Apponyi s. k.

Bécs 30/V 1861.

Kedves Miklósom!

Miután senki inkább nem fogja fel és méltányolja az áldozat nagyságát, melyet Urunknak és hazánknek kényelmes magánéleted odahagyásával hozol, örvendek hogy legalább néhány napig pihenhetsz,?s élvezheted családot és magadalkotta kis világod körében — ha igaz — a nyugalmat. Képzelem azonban, hogy ez nem nagy lesz; — miről majd a vidékiek barátságosan gondoskodnak. Azért tehát nem is zaklatlak a feljövettel, miután a felírás ideérkeztéig nagyobb dolog itt nincs; a többit pedig fiackerló-féle természetemmel elviszem

én, 's a' naponta előforduló csiti-patékra is elég' szívóságot tamilok lassan kifejteni. Mindazonáltal 8—10 napnál tovább talán már még sem maradsz el, beleszámítva ebbe pesti mulatásodat is; — melyet én sok tekintetben nagyon hasznosnak sőt szükségesnek tartok. Aztán úgy is itt nálunk kezdődnek a tusák, melyek aligha nem melegebbek lesznek, mint a' pestiek; — s nem képzelhetem, hogy egyik vagy másik félnek Kampfunfahigkeitéjával ne végződjenek.

Igazad van, Urunknak akkor Köztünk vagy Köztök kell választani; mert el nem gondolhatom, hogy mindkét részt kielégítő s állásabani megmaradását lehetségessé tevő válaszban bírjunk megegyezni. Én — mint tudod — eszméimmal tisztában vagyok, 's azokat immár formuláztam is. Rövidet ily fontos dologban és pillanatban nem lehet írni; — de igenis lehet békülékeny és minden jogos remény csíráját magában hordó modorban szólni. Ki fogja-e az én *mértékem* barátainkat oda lent elégíteni? nem tudom; de hogy az ittenieket — Urunkat talán kivéve *nem* fogja, — bizonyos. Az összeütközés tehát szerintem is mellőzhetlen. Az adót illetőleg meddőnek találnék most minden felszólítást az adresse felérkezése előtt, 's azért e tekintetben oda lent (Pesten) csak negative, t. i. minden a jelen állapotot *rontó* lépés eltávolítására kellene hatni. Ila pedig majd sikerülne, itt olyan választ, minőt én contemplálok, vagy talán még kedvezőbbet kivinni, s ennek az országgy. általi kedvező fogadtatására kinézés lenne, akkor aztán az adó iránti ideiglenes intézkedésre, egy úttal, — de külön — lehetne szerintem az országgyűlést felhívni.

A «Sürgönynek» minapi bécsi correspondentiáját contra Forschrift & Compagnie, ajánlom figyelmedbe.

Nem hijjába *lúd* írta; — de tolla tagadhatatlanul ügyesen kivitte, mi néki meg lett súgva.

Tegnap Dr. Schmidt hozta hozzám dolgozatát. — Elolvastam, — talpra esett. — Nem kellene kiadásával késni; különben post festa lesz. De ő arra hivatkozik hogy Te előbb magyar nyelven kívánnád annak megjelenését. Nincs ellenvetésem más, mint hogy az időt — 6—8 napot — kíván; miután nekünk erre alkalmas munkaerőnk nincs; mert ily dolgozatra nem bureaucratikus stylus, hanem az irodalomban is jártas írmodor, nevezetesen valamely journalistának tolla kívántatnék. Kecskeméthinek vagy Töröknek, vagy vezényletük alatt valakinek kellene erre igénybe vétetnie. Kérlek tudasd tehát velem s illetőleg Schmidt úrral ebbeli szándékat.

Tisztelt nődnek betegeskedését sajnálattal hallottam. Az enyém is csak lézeng a még mindég aggasztó állapotban lévő kis gyermek ápolása mellett. Alig várom már hogy falura menjenek.

Ma következő miniszteri sorozatot közölnek velem Pestről: Vay, Apponyi, Eötvös, Majláth. Ebben a személyeket tekintve — én is megnyugodnék, s aztán lenne időm a ministerelnököt Golopon meglátogatni.

Mondd meg Majláthnak, hogy tegnap megbotránkoztam egy általa, magyar administratív (noha kis szerű) tárgyban a Staats ministerhez írt német nótáján!

A reám bízott tárgyakban el fogok járni.

Zichy Antalnak beszéde itt nagy benyomást tett. De derék embernek is kell ám neki lenni. Egy pár luczal ilyen fából, 's meg lehetne a túlsó többséggel vívni. — Éppen most tudatja velünk Schmerling, hogy Ő Flge Riggitski bánáti biztosnak vaskorona rendet adott! — csalhatatlan jeléül annak, hogy a Szerb ügyeket, titkos

czélokra kezeikből ki adni nem akarják. Rigicski magyar nemes ember, magyarországi birtokos és lakos, quo jure jut tehát ő hozzá «annak kitüntetését hátunk megett ki-eszközölni»!?

Hogy az adó-executiótól elálljanak — nem hiszem, — s nem is jöhetnének ilyen propositióval, ha az adófizetést biztosító más intézkedéssel nem tudunk előállni.

Isten veled Kedves Miklósom, maradok fogytig hű

Lászlód.

A' kis Miklóst köszöntöm. A'propos az adóra. Említöm minap O Flgnek, hogy sikerülend talán az Országgyűléstől e részben egy kedvező Manifestatiót nverni. Mire azt felelte: liogv ezt el sem lehetne fogadni, miután competentiáján túl van!!! ki szerint nem sok reményem van választervemnek kiviteléhez!!!

Bécs 6/6, 1861.

Kedves Miklósom!

Kívánságod szerint írtam Plenernek a S. A. Újhelyi adóhátrálék betudása iránt, 's nagyon melegen ajánlottam neki a' méltányos kíváncsalom figyelembe vételét. Megjött Schmcrlingnek válasza is a' cs. tisztviselőknek katonai hatóság alá tett rendeltetésükre nézve, melynek tárgyalását azonban megérkezésedig elhalasztottam.

A' tegnapi szavazás eredménye nem igen vigasztaló, mert ha már ezen felírásra is oly nehezen (sőt valóságosan nem is) lehetett többséget szerezni, — mit lehet ezen országgyűléstől várni, ha meg nem adatik

mind az, mi ama felírásban — mint a kibékülés minimuma — követeltetik!

Ennek támogatására pedig én semmiképp sem határozhatván el magamat, s azért, ha barátaink csak ebben látják a megoldás lehetőségét, nagy hiba volt tőlük, bele nem egyezni, hogy én idejében kilépjek, mert azon nagy küzdelmeknek eredményére nézve, melyek itt a' válságos napokban be állani fognak, nem lesz közönyös, ha csekély erőink megoszlanak, vagy azoknak egyike magát legjobb esetben tétlenségre kárhoztatja. — Egyébiránt én nem állok a negatio terén. — Tökéletesen tisztában vagyok magammal, és sokat, nagyon sokat, sőt mindent meg akarok hazánknak szerezni, mi azt jogosan illeti, s mi megadható a' nélkül, hogy a Felső magát és birodalmát feladja, s ezzel magunkat is az enyészet mellőzhetlen veszélyébe sodorjon.

A szavazás eredményét távsürgöny útján közöltem Laxenburgba Urunkkal, kit én elmeneteled óta csak egyszer láttam, 's akkor is nem *hivatva*, hanem magam kérésére. Mi csalhatlanul arra mutat, hogy actiáink alább szállottak. Innen kell magyaráznom azt is, hogy Lonovicsnak s Bémernek dotációja iránt még mindig nem tudtam kinyerni a Resolútiót: pedig kár () Felsőgének ilyen magyar dolgokban mások tanácsának több nvomatékot tulajdonítani, mint a mienknek. — Azonban ennek orvoslása azért mécssem keresendő 48-ki minisleriumban, — noha az orvoslás elkerülhetetlen.

Most érkezett Resolútió szerint Ő Felsőge Apponyi György barátunknak kegyenezét nyáradi kanonoknak *nem* méltóztatott kinevezni. — Ezen György — tudom — nagyon fog haragudni; — de nem tehetek róla. A Püspök mindent elkövetett saját titkára mellett. — a Htó

tanács is ezt pártolta, — mink pedig e; perczben nem vagyunk szerencsések pártolásainkkal.

Tudasd kérlek velem felutazásod napját.

Isten veled, maradok híved:

László.

Kegyelmes úr!*

A holnapi napra már kihirdetett főrendiházi ülés és a mindnyájunk által annyira érzett kívánság, hogy a felirati vita végét gyorsítsuk, hogy végre a kínos és tarthatatlan állapot fordulópontjához jussunk, a mely csak Ő Felségének, legkegyelmesebb urunknak elhatározásától várható, tartott engem vissza, hogy a Báró Senyneyi által kapott értesítésre azonnal Bécsbe menjek s indított arra, hogy írásbeli nyilatkozatnak előnyt adjak.

Pest városának a képviselőházhoz intézett fölirata nem kevésbé bőszített fel bennünket, mint a korona legközelebbi tanácsosait. Azonban jelekkel bírunk, hogy ezen felirat inkább csak meglepetésből jött létre s semmi esetre sem tekinthető a nyilvános vélemény kifejezésének; hogy egyáltalában a szélső párt, a mely ama feliratot elcsenni tudta, napról-napra elszigeteltebbnek látszik, a mennyiben a sajtó legnagyobb része, az egész fiatalság és az országnak egészséges véleménye ellene nyilatkozik. Ezen túlzó párt, mely minden áron szakadásra akarja vinni az ügyet, semmi állal sem erősíttetnék meg annyira, mini politikai vértanúság által. Mint-hogy azonban a felirat azon tárgyat érinti, a mely sajnós! az országban a legnagyobb ellenszenvet és keserű-

* Eredeti német. Apponyi gróf valószínűleg azért fogalmazta egy pár levelét németül a cancellárhoz, hogy Ő Felségének is bemutatható legyen.

séget szüli: miután továbbá az országgyűlés azon körülményben, hogy az erőszakos adóbehajtások magában azon városban is meg fognak történni, a melyben az országgyűlés ülészik, érzékeny megaláztatást és kihívást lát, és végre, miután az országgyűlés magát erkölcsileg kötelezve fogja érezni, vonatkozással a szigorú intézkedésekre, melyek Pest városa s ama felirat kezdeményezői ellen foganatosíttatni fognak, hogy abból velők közös dolgot csináljanak: ügyelőre látható, hogy a szélső párt, épen ezen intézkedések által ismét tekintélvire emeltetnék és törekvésében támogatatnék.

Ez annyit jelentene, szerény véleményem szerint, mint a nagy kérdést, melynek megoldása oly közel van, az utolsó perczben koczkára tenni és pedig mintegy ama párt uszályában, melynek ezen megoldást minden módon megakadályozni legfőbb törekvése.

Attól tartok, hogy e kérdésben a nagy erély, Pest város ellenében és ebben a pillanatban, melyben abból csak káros következtetéseket vonnának a nagy politikai kérdések eldöntésére nézve, a törést kikerülhetetlen né fogja tenni.

Oly hosszú türelem után, mely remélhetőleg jó gyümölcsöt fog hozni, sajnálatra méltó volna, hogy az eredményt az utolsó perczben kicsikarják tőlünk.

Nem bírom tehát eléggé nyomósán azon kérésemet kifejezni, hogy Lichtenschtein herczeg tábornoszernagy úr — illetőleg a helybeli tábornoki kar által tervbevett elégtétel módja — első lépésnek vétessék, és egyelőre nem kellene kívánni a politikai főhatóság és a törvény beavatkozását. Utóbbi anélkül is abban találja a legnagyobb nehézséget, hogy a Curiának hazaárulás ügyében való Ítélezési illetékessége az idevágó törvénynek az országgyűlés által történendő revisiójától függ, mely

néhány nap múlva t. i. mindjárt a felirati vita után szerencsésen meg fog történni — ha csak az országgyűlés, ilyen közbejött esemény által figyelmessé téve, ellenkező értelemben nem nyilatkozik.

Mindezen okokból benső meggyőződésem szerint, ebben a perezben nem kell tovább menni, mint az Lichtenstein herezeg által ajánltatik. A legközelebbi napok el fogják dönteni, vajon a korona érdekében lesz-e az, hogy később kellő szigorral föllépjenek.

Pesten, Június 14-én 1861.

Apponyi.

Kegyelmes úr!*

Megkezdődvén ma a főrendiház felirati vitája, kötelességemnek tartom, értesítéssel szolgálni az eddigi tanácskozás menetéről és szelleméről.

Előre kell bocsátanom, hogy magánkörökben és értekezleteken azon óhaj nyilvánult, hogy Ő Felségének közös felirat nyújtassék át és pedig azon okból, mert ez államokiratul tekintetik, melynek a közelgő országgyűlési tanácskozások alapjául kell szolgálnia, tehát nem azon szertartásos feliratokhoz számítandó, melyeket az 1848. év rendelkezése szerint mindkét háznak külön kellene elkészítenie.

A képviselőház ily szándékkal közölte a föliratot a főrendek házával, a nélkül, hogy azt kimondotta volna; részint mivel az alsóház magát biztosítani akarta, hogy felirata módosítást ne szenvedhessen, részint pedig, mivel a felsőház által ezen kérdésben hozandó határozatnak elébe vágni nem akart.

* Eredetije német

A felsőházban számos hang szólalt fel, mely a feliraton módosítást óhajtott tenni, főleg azon pontokon, a melyekben Deák indítványa módosított. Midőn azonban megtudták, hogy módosítás a nagy idővesztés daczára sem vihető keresztül s hogy magának, Deáknak sem tetszik ezen eszme, a mágnások értekezletükön abban egyeztek meg, hogy bár némely aggodalmuknak kifejezési fognak adni, a mi őket majd azon helyzetbe hozza, hogy az országgyűlési tárgyalások folyamán érvényesíthessék eltérő nézeteiket, egyelőre a legfőbb érdeknek azt tekintik, hogy a felirat mennél hamarább a trón zsámolya elé jusson s hogy bekövetkezzék Ő Felségének nyilatkozata, melyet mint erős tám- s kedvező fordulópontot várva-várnak.

Három-négy napi vita után tehát az alsóháznak indítvány fog tétetni, hogy az előterjesztett tervezet elfogadásával közös felirat készíttessék, s ha valami váratlan közbe nem jön, a felirat szombatra, vagyis 22-én. Ő Felsége lábaihoz tehető: talán előbb is két nappal: de ez, sajnos, nem látszik előttem valószínűnek.

A mai szónokok voltak: indítványozó Gr. Cziráky, azután Br. Wenkheim Béla, Hajnak! püspök, Br. Orczy Béla. Br. Prónay Gábor, Grf. Eszterházy Pál, Gr. Forgách Ágoston prépost és Ranolder püspök. Mindössze hatvanan vannak szóra előjegyezve! De reményiem, hogy a leghosszabb beszédek ma már megtartattak.

A *«határozat»* érdekében alig fog tizenkét szavazat hallatszani; leginkább olyanok, a kik állal ezen vélemény nyomorultan lesz képviselve.

A mai szónokok mindannyian pártolták Cziráky indítványát a változatlan közös föliratra nézve. Nyilatkozataikban helylyel-közzel éles kritikák fordultak elő a korábbi rendszer és bureucratus ellen, de a szellem

mindegyiknél nagyon dynasztikus volt, azon élénk óhaj által vezérelve, hogy a törvényes alapon való egyesülés, valamint a koronázás csakhamar megtörténjék.

Erre vonatkozólag Wenkhcim Béla tüzes beszéde nagyon elragadó volt és nagy benyomást gyakorolt. Hajnak! püspök két óráig beszélt az egyesülésért; de sok éllel hangsúlyozta az Ausztriával való szövetség fenntartásának szükségességét és ama hatalmak hűtlen politikáját, melyek bennünket céljaikra kiaknázni akarnak.

Pesten, 1861 Junius 17-én.

Apponyi.

Csóor 31/7. 1861.

Kedves Miklósom!

Be nem vártam volna szíves soraidat, ha tudtam volna hazaérkezésed napját, hogy soraimmal felkeresselek. Most megértvén ezt kedves leveledből, nem kések erre válaszolni; — magam részéről is azt nyilvánítván, miként állásainkróli leléptünkben leginkább eddigi kellemes viszonyunknak és együttlétünknek megszakadását sajnálom, melyre mindég nagy gyönyörrel és meglepéssel fogok visszaemlékezni. Általában a' legteljesebb lelki nyugalommal tekintek megfutott pályánkra vissza, 's nincs egyetlen egy cselekvényünk is, melyet sajnálni tudnék; úgy, hogy ha ma kellene ismét működésünket october 21-ére visszamenve megkezdenünk, a' szerzett tapasztalás után is, Urunknak s hazánknak érdekében jobb 's czélszerűbb utat javalni nem tudnék, a' mint hogy legrövidebb idő múlva fogja a' tapasztalás igazolni.

miszerint más úton járniok nem is lehet, ha csak az alkotmányosság terét egészen elhagyni nem akarják. Nem is sikerült volna elleneinknek soha minket a tevékenység mezejéről leszorítani, ha tulajdon fészünkben nem támadt volna áruló.

En a felelőségnek legis legnagyobb részét Zsv. vállaira hárítom; — ki — minden oldalról vett leghitelesb tudósításaim szerint — már hónapok óta discreditalt minket, a' ministereknek a' Drain-Schlagen politikát ajánlotta, 's a' kiküldendő biztosok névsorát számukra elkészítette. Maga Forgács is beszéli ezt másoknak azon hozzáadással, hogy most magát is lejárta, naehdem er sie sitzen hat lassen. — A' rescriptumnak 9/10 része Zsedényi csinálmánya, s a' hozzájött miniszteri toldalékok egészen bele illenek annak eredeti szellemébe, melybe megnyugodni soha nem tudtam volna.

Magam iránt még semmi hivatalos értesítést nem bírok; — egészen visszavonulva élek mindentől, s élvezem a falusi csendet. — Te ezt alig érheted el; s valamint már eddig is, úgy sok alkalmad lesz ez után is működésünkről kisscbb, nagyobb körökben nyilatkozni. Ha ilyenkor néha megemlítended, hogy mindenben hű munkatársad valék, 's hogv a' törtétekben és nemtörtétekben nékem is vala egy kis részem, irániami régi barátságodnak megszokott újabb szíves jelenségei tapasztalnék benned.

Az enyimek — Istennek bála — legkissebb leánykámát kivéve, jól vannak; kedves nőm is igen felvette magát. — Mi nyáj a n — kivált jó öreg uram — nagyon örvendenek megszabadulásomon. Termésünk jó.

A katonai executiók most kezdődnek ezen vidéken. Bohus le akart köszönni: de visszatartóztattam őt. Zichy Feri már 2-szer meglátogatott. Nődnek 's anyádnak

kezeit csókolva, a' szobrász-titkárt szívesen köszöntve, megbecsülhetlen barátságodba ajánlott maradok fogytig Hű barátod.

László.

Budán, 1861. VIII/30.

Igen tisztelt Barátom!

Fiad által küldött nagybecsű soraidra sietek válaszolni, miszerint a borsodi küldöttségnek adott válasz szokott bölcsességeddel lón adva; a Te szereped nem lehet más, mini a közvetítés szerepe, ha erre alkalom nyílik, mit a' kedvezőtlen kilátás daczára nem tartok lehetetlennek, akkor béfejezheted a' művet, mellyen annyi önmegtágadással és áldozattal fáradtál. Most nem tehetnél egyebei, mint a rescriptum elleni hadjáratban közvitéztként részt venni, mi a te különvált helyzetekben nem méltó feladat. Ha a 2-ik felíratra adandó válaszban rejteni fog magva a kibékülhetésnek, akkor jöj j, és hiszem, hogy a Trónnak és Hazádnak lessz alkalmad kitűnő szolgálatot tehetni; ha nem, — akkor mindnyájunk szerepe bé van fejezve. Szögyéni Laczi tegnap írt; ide egyelőre nem jó, élvezzi a falusi élet rég nélkülözön örömeit, lovaglással és vadászattal tölti napját, időről-időre keresztül néz a“ rescriptumnak általa formulázoil tervezetén, és végűi egy nagy Ghiboukból fumigálja a világot. Seribe ei, quo ocyus, mert az hiszi, hogy már elfelejtkeztél felőle.

Sennyey Pál lemondása elfogadtatott, és így a fő Rendi ülés után valószínűleg Hmsbe fog menekülni a' hőség és por elől, mellyek a' politieai bajokat még kevésbbé teszik elviselhetőkké.

Apponyi igen rossz kedvű; mi bántja nem tudom, de gyanítom. Sógornéja egyébként tegnap óta itt van, és tán e' bársony kezeknek sikerülend eloszlatni a' hom-lpk redőit.

Deák három nap óta bezárkózik, és felirata felett izzad. Eddig hat ívet írt össze, és még csak a' 15-ik szakasznál van, hanem Eduárd barátunk legisticus okoskodásait úgy látszik pulverizálni kívánja.

Széchen Antal felől nem hallok semmit; meglehet az Oct. 20-iki hadjárat Memoires-ját írja.

Az új Iiancellár eddig kilátásba helyezett erélyének kevés tanúságát adta; meglehet, hogy csak a' fergceteget megelőző szélcsend.

Jelentsd kérlek hölgyeidnek mély hódolatomat, üdvözdöd szívélyesen Fernkorn adlatusát, és fogadd mélyen érzett baráti tisztelem őszinte kifejezését.

Híved

Emil.

Pest, Júl. 9. 1861.

Tisztelt barátom!

Jelentem, hogy feleségednek — kit még nem láthattam, és csak holnap keresek fel — és Kronenburg-nának a' holnapi képviselőházi ülésre jegyeket küldtettem Hajnyik által.

Igen köszönöm múlt szíves leveledet, valamint László barátomnak is jó sorait. Hogy ennyi bajok és praeoccupatiók között a' Földhitel-Intézet ügyét lelketö-kön viseltétek, az nem csak nekem öröm, hanem nagy jó a hazára nézve is. Ezen dolognak neki menendek egész tűzzel. A' resolutió tartalma, melly egészen jó.

tudva van előttem, noha még hivatalosan nem küldetett meg hozzám.

A' lelkem legmélyében fekvő áldásokkal kísérem mostani tanácskozástokat. Adja Isten, hogy olly annyira egyek legyetek nézeteitekben, mint egyek vagytok az ő Felsége és a' Haza iránti hívségben, és a Birodalom érdekei tiszta felfogásában. Ha valaha volt Perez, mikor az egyetértés múlhatlan feltétele volt a' lehető sikernek, úgy most van jelen ezen Perez. Discordia res maximé dilabuntur! Ezt egy perczig se felejtsetek!

So wie bei Aurele, so hat auch bei mir *eine* Idee Alles beherrscht, was ich über die Angelegenheiten meines Vaterlandes seit dreissig Jahren, gedacht, gesprochen und geschrieben habe. Die peremptorische Nothwendigkeit dass die Gegensätze, welche in den österreichischen und ungarischen Zuständen vorhanden sind, sich *friedlich aussöhnen*. Das ist der rothe Faden, der durch dies Alles geht. Es hat kamu Jemand mehr als ich über dicse Dinge nachgedacht. Was ich schrieb und drucken liess, macht über 180 gedruckte Bogen. Der grösste Theil bezieht sich auf damit zusammenhängende Gegenstände. Ich kann mich sicher oft geirrt haben. Aber im Ganzen und Grossen haben die That-sachen meine Ansichten immer gerechtfertigt. Schon als dér Védegylet aufkam, und später, drang ich auf gewaltsames Erdrücken dér Kossuth'schen Wühlereien, im Dec. 1847 rieth ich zür Auflösung des Landtags, im September 1848 zu einem offenen und ehrlichen Coup d'état, mit Beseitigung der Jellachich'schen Gomödien, May 1849 beschwer ich Bach & Schwarzenberg die Idee dér tabula rasa aufzugeben, 1850 schrieb ich das Memorandum, 1850—1853 drängte ich wiederholt Kübeck gégen das System aufzutreten, 1857 schrieb ich die Peti-

tion, 1859 August beschwor ich Rechberg das System aufzugeben, auf (len Rechtsboden zurückzukehren, September 1859 that ich mit Jósika, Széchen, Majlóth dasselbe — 1860 October sagte ich es voraus, dass dér 20-te October eine *ganze* Massregel seyn müsse, dass dér Termin des ungarischen Landtags gleichzeitig fixirt, die Inlegritat mit Bezug auf Bánát sofort hergestellt, hinsichtlich Siebenbürgens nicht negirt werden, das (iruppensystem adoptirt, die Idee Reichsraths im constitutionellen Sinne reformirt und ergänzt, die finanzielle Frage geklart, die Idee dér Gemeinsamkeit dér Behandlung geklart, fixirt, und auf ein mit dér Idee des 20 Oct. harmonisirendes Maass reduzirt, und die ganzen Maassregeln nicht überstürzt werden müssen — ich sagte es später 100-mal, dass *so*, wie sie *geworden* ist, sie dér Ausgleichung ungeheure Schwirigkeiten bieten wird, — dem 26. Febr. opponirte ich mit ganzer Kraft. so wie ich ihn nur ahnte, und sagte es voraus, dass er scheitern muss!

Ich war alsó leider bis jetzl immer die wahrsagende, aber nutzlose Gassandra. Dem Bruck sagte ich es 1856 in meiner Brochure voraus. dass seine Schvindelein, die finanziellen Zustände nicht bessern werden, und dér Goluchovszky hat es ersl im April 18(50 von mir gehört, dass er ein nicht vielweniger erbarmliches Kndc nehmen wird, als seine Vorganger. Beide hat der Teufel geholt seitdem.

Alle Anderen die einen analogen Gang anrathen und durchführen wollen, wird der Teufel holen, woran blutwenig gelegen ist, und was mir ganz gleichgiltig ware, wenn ich, und mein Land dabei nichts zu leiden lüitten.

Jetzt kaim ich jenen deutsehen Herren, die sehr

hald geneigt sind, desperate Mittel vorzusehlagén, nur das prophezeien, dass sie Alle der Teufel holen wird, und die Monarchie obendrein.

Überhaupt können sich die deutschen Herren folgende Fragen vorlegen:

War es ungarischer Rath, dass das Bach'sche System adoptirt werde — welches die Monarchie im *Innen* zu Grunde gerichtet hat?

War es ungarischer Rath, was dér Gráf Buol Alles get lián hat, und die Monarchie im *Ausland* zu Grunde diplomatisirte?

Und war es nicht gerade ungarischer Rath. dér vor *allén* Irrthümern immer warnte?

Und war es nicht wieder deutscher Rath, dér auch die Ergänzung und Completirung des 20-ten Art. in dér Anlage und Ausführung verhindert hat?

War es nicht deutscher Rath, dér es verhinderle, dass der Umschwung nicht schon im September 1859 stattgefunden hat? waren es nicht Ungarn, die ihm riethen?

Das sind eben nur Thatsaehen, und es ist traurig, wenn man gescheidter seyn will. als sie.

Der 20-te Oct. war ein Staatsstreieb des Absolutismus gégen die bureaukratischen ideen. Der Ausgangspunkt war das historische Recht.

Dér Kaiser ist auf die Grundlage dér pragmatischen Sanction zurückgegangen: Dieser Akt war aueh ein coup d'état. Die freye Einsieht dér ungarischen Standé hat ihn angenommen. Es dauert seit 138 Jahren. Sie ist dér Ursprung und dér historische Rechtstitel der Grossmaechtsstellung österreiehs.

Die *friedliche Aussöhnung* zwischen Ungarn und Österreieh, kaim wieder nur Resultat dér freyen Einsieht seyn, wenn sie dauern soll.

Es handelt sich darum, diese freye Einsicht *herbeizuführen*.

Dazu führt nur ein Weg, und der ist Euch bekannt.

So viel ist Thatsache: mit Ungarn richtet man *nirlits* aus, wenn man nicht zugleich auf den Reclitsinn, die Edéikéit, und die Schwachen wirkt.

Von den Provisorien und Coronini, kommt man zu Haynau, von da zu Goluchovszky — wenn es noch Zeit ist, wahrscheinlich holt einen früher der Tenfel Gottes Segen!

Dein Freund

E.

Kedves Miklós!*

A pesti felirat Ő Felségének egész figyelmét magára vonta, bár szó szerint még nem ismeri azt. Ő Felsége ugyan kegyesen fogadja erre nézve az én észrevételemet, mely szeriül daczára a forradalmi tény teljes perfid ignorálásának, a felirat egyes tárgyakban mégis, nevezetesen a vármegyék álláspontjának kiemelésében, — a törvények országgyűlés nélküli változhatóságának megállapításában, — azon állításban, hogy az októberi diplomában javasolt módok csak az országgyűlés útján (tehát általában mégis) eszközölhetők, — oly irányzat jeleit mutatja, a melylyel legalább szóba lehet állani: mind a mellett Ő Felsége úgy véli (s e legfelsőbb nézetben én is egészen osztozom), hogy más oldalról az okiratnak félreismerhetetlen ellenszegülését és fontosságát tekintve, kérdés, hogy mit kell lenni s vajon nem

* Kelet nélküli valószínűleg 1861-ből. — A szöveg legnagyobb része német.

volna-e legalkalmasabb a pesti gyűlésnek egy nyilatkozattal lépni ellene, mely az álláspontokat, még az országgyűlés előtt tisztán és leplezetlenül megállapítaná!

Gömörben egy szolgabíró két zsandárt, ki valamely kihágást követett el, lehúzatott és 25-öt veretett rája. Intézkedjete ez iránt, valamint az *ország és nemzet becsülete* érdekében, azon esküdt vagy csendbiztos ellen, ki gondolom Vasban egy zsidót páratlan kegyetlenséggel büntetett. Az újságok a tényt említették, de Ő Felségének van egyenes tudósítása.

Isten veled; írással mennél többször és részletesebben, úgy hogy az Úrnak is mulathassam a tudósításokat. Köszöntséd Tárnokunkat, Palit, Györgyöt, Emilt. Deáknak liszt eleimet.

Barátod

Szérsen. s. k.

A Regalisok iránti helyeslő resolútió leérkezett.

Csoor, 11/8. 1801.

Kedves Miklósom!

Három napi kirándulás után ide visszatérve, itt találtam kedves soraidat, melyekkel szokásod szerint irányomban ismét Supererogatumban vagy; minthogy már 3-ik kedves leveleddel szerencsétlenségem, holott én most csak a másodikat írom.

Bécsben voltam, hol 23 órát töltöttem. Oka következő vala: Felmentésem iránti kérelmemben csak általánosságban esedeztem 36 éves szolgálatim figyelembe vételéért, senkinek a világon egy jó szót se szólva annak kedvező eldöntéséért. — Ennek folytán augusztus 1-én

vevén Forgáchnak elnöki értesítését, hogy Ő Felsője Julius 25-én tehát 4-ed napra — kelt kéziratával, különös kegyelme jeléül fizetésemet nvugpénz képpen meghagyni méltóztatott, — mit nem is vártam. Ezt megköszönendő, feljegyeztetem magamat audientiára, s kedden este he mentem Pestre, hol App. Gy., Majláth Gy., Sennyey, Emil és többek által nagy szíves-séggel fogadtattam, kikkel Györgynél töltöttük az estét. Nála kellett megszállanom, — másnap felkísért Pécsbe.— Első utam Somossyhoz volt; — de alig léptem be a kancellária épületébe, úgy elcsapta az ott uralkodó szellem a hasamat, hogy alig volt időm mindenek előtt azon helyre eljutni, hova mások kísérete nélkül szoktunk menni. — Somosytól értettem, hogy legtöbb dolguk van Forgáchnak csehországi magán levelezéseivel. Magyar dolog minél kevesebb fordul elő. Minyájan — volt embereink — még nagyon le vannak verve.

Forgáchot is láttam. Igen kicsi volt előttem, s nagyon látszik érezni, mily nagy fába vágta fejszóját! Er hatte die Impertinenz zu sagen, dass wenn *ich* die zwei Zimmer neben ihm zu occupiren Lust hatte, Alles *atuiers* wiire. Mi magában is számaráság; de impertinentia is, melyre csak egy szánalmas megvető tekintettel feleltem.

Másnap audientiám volt. — Első bocsátattam be; de csak mintegy 10 perczig voltam bent. Elég szívélyesen fogadott urunk; de mégis nagy volt a különbség a közelebb múlt idők s most között! Közdolgok-ról minél kevesebbel szólott. Kérdezte hollétedet, s vajjon elfogadod-é képviselői helyedet? mire leveleid értelmében feleltem.

Két órakor oda hagytuk Györggyel Bécset, — s Pestre érkeve hallottuk a' Deák-lele felírásnak váratlan

diadalát. Szécsent is láttam Bécsben, ki még mindég le van hangolva s Franciaországba készült, tengeri fürdőket használandó. — Forgách meglátogatta Apponyit, ki sok keserű igazságokat mondott neki. — Eszterházy Móriczot viszont Apponyi kereste fel, s igen meg volt felfogásával elégedve; noha Apponyi most még sokkal elkerülhetetlenebbnek tartja a minisztérium megadását, mint az előtt, a minek jelenleg én sem tudnék már ellentmondani, miután Forgách-al a kancellárság agyon lett ütve s annak elvállalására becsületes ember már nem találkozhatik.

Pénteket Pesten töltöttem; sok emberrel találkoztam, s Apponyi egy kis férfiestélyt rendezett magánál, melyből bőven tapasztalhattam, hogy a kibékülésnek ára már most a legjobbknál is oly magas, hogy annak megadását 3 hét előtt mi soha nem javasoltuk volna!

Bohus sógorom is Pesten volt. Nagyon megviselte az Emsi fürdő. Oly csendes és kevés beszédű, mint még soha sem láttam. Tini nénémet e napokban vártam; de részint a nagy hőség, részint némi változás miatt később jön. — Hihetőleg Szeptember elején indulunk a Tiszai vidékre útnak s akkor mindenk előtt nállad tesszük barátságos látogatásunkat, s onnan Patakra et sic porro folytatjuk htunkat. Ad vocem Patak. Szén ti ványit csakugyan megkínálta F. az alkancellársággal. Olvastam levelét, melyben erről Senyeinek ír. Végleges visszautasítást nem találtunk benne. Igaza van Vincze urfinak, hogy most *más* ajánlatok tétetnek neki mint alattunk, de *más* körülmények is kellettek ám hozzá, hogy ilyenek néki tétessenek. Ha Pestre jössz, tudasd kérlek velem. Be szaladnék hozzád. Lónyay Menyus azt mondá nekem, hogy ha Eröss Lajos lemon-

dana képviselői állásáról, engem próbálnának a kisvárdai járásban megválasztatni. Szép volna, ha ezen pá_Iván is találkozhatnánk ismét; noha nem képzelem, hogy Deák felírására mást tehessenek, mint az országgyűlést feloszlatni, hacsak a Julius 21-ki leiratot simpliciter vissza nem vonják. Ha nem tennék, alig képzelem ki készítsen nekik választ? Arról is volt szó, hogy engem is felhívnak a^J tanácskozássra, mit minden módon kerülni igyekezendek; ámbár míg Schmerling ott van, alig kell ettől tartanom; mert ő minap Róllad sok dicsérettel emlékezve, róllam azt monda: «draditore», a miért kedvem lett volna ő kelmét feleletre vonatnom, ha a' zajt kerülni nem kívánom vala.

Családi örömidnek szaporodásához fogadd legszívesb üdvözetemet. Csakis ilyenekben találhat az ember valódi örömet, miután különben csupa ravaszság, önérdek, s az emberi depravationak sokféle sajnos jelenségei által környeztetünk. Köszönöm a Kazinczy leveleiből közlőit kedves idézetet, mely mind tartalma, mind általad lett méltánylása miatt nagyon kellemesen hatol' reám. — Én még most nem foglalkozom komoly olvasmányokkal, hanem Paul de Kock és Hackländer frivol munkáját lapozgatom, míg majd ezekbe bele unva más-hoz fogok; politikus jegyzeteimet azonban lelkiismeretesen folytatom. Apponyi jókedvű, s vérmes reményeket táplál szokása szerint fel s lefelé! Majláth nem sokai szóll, s nem tudom mire van bensőkép elhatározva. Szecheny Hanzi Deák felírásának keletkezése után azonnal írt Szécsen Toninak. Kancelláriai uraink közül csak őt láttam egy pillanatra, de a közdolgokról nem szó-lottám vele, ő viszi most a Revisiót!!....

Alig hittem volna, hogy e hosszú epistolát megírni tudjam, annyira bágyadt és gyenge vagyok minapi

némethasam, s a forcírozott utazás fáradalmai által; aber das Bedürfniss mich mit dir recht auszuplauschen, und dir von Allém Rechenschaft zu geben, hatte mich gestarkt. — Jelentsd kérlek anyádnak s nődek tiszteletünket, s tartsd meg szíves barátságodban hű barátodat

Lászlót.

T. Vali barátunk emberül viselte magát. Eduardó nehezen fogja magát előttem többé rehabilitálhatni.

Hétfőn. *

Kedves barátom!

Távolléted egész ideje alatt nem írtam neked, mert nem tudtam, hol találjak soraim. Nem is volt semmi közölni valóm; a B. feletti ügyről nem tudtam semmit, most sem tudakozodom a dolog felől; minekutána a' parancs köztudomásra jutott, melynek egyes kitételeit gáncsolom, mert bizonyos állásokban, mellve a' személyes elégtétel lehetőségét kizárják, nem kell soha olly kitételekkel élni, melyek másnak elégtétel követelésre jogot adnak, és minekutána a prokátoros és álszínű nyilatkozat keletkezett, mellyel a hadsereg véleményem szerint alig türend, a' dolog *politice* orvosolhatatlan és úgy legjobb azt magokra az illetőkre hagyni és belé nem elegendni.

A birodalmi tanács megnyitó beszédjéről nem volt szó eddig, és minden annak tartalma iránti aggodalom *eddig* ép' olly alaptalan, mint az állásom iránti gondoskodás. Soha sem volt szó személyes megjelenéséről

* Kelet nélkül. Valószínűleg 1861-ből.

míg a' magyar ügyek elintézve nincsenek, kivéve talán a ceremonialis megnyitást, ha Ő Flge maga a várteremben Udvarától környezve nyitná meg a Sessiót. Elég-szer mondtam azt barátimnak és óhajtanám, hogy az aggodalmak nem mindég ott kerestetnének a' hol nincsenek.

Kérdezd György barátunkat, nem vette-é hozzá intézett hivatalos levelemet, melylyel magamat az országgyűlési megjelenéstől kimentettem, vagy az ott elősorolt ok nem tartatott-e elégségesnek, minekutána újólag törvényes okok előadására fölszóllítottam?

Nem akarok kis dolgokban akadémikus lenni, de a magyar törvény, ép' úgy mint minden alkotmányos országok divatja, nem ösmer felsőházi verificatiót; ez 848-ki szülemény, és részemről addig, míg az 1848-ki törvények és azok alapján keletkezett határozatok Ő Flge nyilatkozata szerint revideálva nem lesznek, azok előtt se közvetve, se közvetlenül meghajolni nem fogok. De nem akarnék illy kicsinységben nemleges elvkérdéssel előállani, és éppen azért Apponyi irányadását óhajtom, nehogy ténylegesen annak megoldásába bocsátkozzam, annyival inkább, mert itt ismét olly «törvényes» okokról van szó, melyek törvényes fogalmát meghatározni igen bajos lenne.

Becsés barátságodba ajánlva

Szécsen Antal s. k.

Kedden.*

Tisztelt barátom!

Laczi közölte igen érdekes két első leveledet. Ez az egyedüli jó közlés, melyet hetek és hónapok óta vettem, nem annyira anyagi tartalmára, mint szellemére és irányzatára nézve. Ösmered abbéli axiómámat, hogy mindenkivel lehet talán ezéll érni, csak avval nem, ki maga nem tudja körülbelül tisztán, mit akar. Nem látok semmi nehézséget abban, hogy a' legjózanabbak sem akarnak semmit februárius 26-ról hallani; ép' azért iparkodtam minden módon (és mondhatom nem némi személyes áldozat nélkül), hogy a Te állásod ezen kibocsájtványra nézve szabad és független legyen. De fölötte sürgős, hogy valami történjék, és leginkább:

- 1- ször. hogy a kormányzási lehetőség biztosíttassák.
- 2- or. hogy az országgyűlés folytatásának esetére olly botrányoknak, mint a' Domahidy és Kubínyi badar beszédeinek, eleje vétessék. A nélkül az itteni állás tartahatatlanná válik, és az ember nem tudja mit feleljen az ittenieknek, és mi a' legfőbb, az Úrnak.

Isten veled; nevezzeél feleségednek, ki tudja, milly őszinte és régi tisztelője barátod.

Szécsen.

Hetzendorf Julius 27. 1861.

Igen tisztelt drága barátom!

Faluról visszatérve, hova sóg'rom és napám meglátogatására mentem vala, vettem a' f. hó 23-ról k. becses

* Kelet nélkül. Valószínűleg 1861-ből.

soraidat. Vedd őszinte köszönetemet barátságod' ezen új tanúságáért, és engedd meg részemről is kimondanom, hogy e' nehéz és kényes időszak emlékei közt a' veled való közremunkálás előttem a' legdrágább és legkedvesebb. Azon kegyes rokonszenv, melyet zsenge ifjúságom óta irántam mindenkor tanúsítottál, mostani közremunkálásunk által kettős jelentőséget nyert előttem. Megnyugtatómra mondhatom és lelkiismeretem előtt dicsőségemre válik, hogy minduntalan egy úton jártam olly férfiúval, kinek tiszta hazafisága, az ország érdekeinek pártfogása, és a nemzeti jellem kimerítő ösmerete nékie már rég hazánk közelismerését és tiszteletét biztosították, és ha ezen időszakból nem maradna rám egyéb hátra, mint a közremunkálás és a' veled való szünetlen érintkezés' emléke, dúsan látnám jutalmazva minden fáradságaimat.

Én is nehéz szívvel váltam el Urunktól. Nem tudom, mi fordulatot veendnek a dolgok. Szíves soraidon kívül alulról egy levelet sem vettem, és megvallom, azt hittem, megérdemlettem volna, hogy barátink legalább némileg a dolgok állásáról tudósítsanak. Illy körülmények közt lemeneteli terveim is teljessen felfüggesztvék és egészségem helyreállítására valószínűleg tengeri fürdőre menendek. Itt a kormány köréből R. és Esz. kivéve nem látok senkit; azt hiszem mindazonáltal, hogy a' törés nem általános óhajtás és örömmel ragadtatnék meg egy fölírás akármely pontja, mely kiindulási pontul szolgálhatna.

Feleségem köszönt; jelentsd tiszteletemet a' tiédnek; köszönts Miklóst.

Hű tisztelőd és barátod

Tóni.

Tisztelt Barátom!

Az a mi a Te lelépésed után előre látható volt, lemondásom a napokban megtörtént. 3-ik Szeptemberben még győzedelmes voltam; a kívánt resolutio kevés változtatással az erdélyi Ország Gyűlés szervezetére nézve kezeim közt volt. — De az összes ministerium kívánálára az ő Flge elől ülése alatt tartott Conferentia következtében az vissza vétetett, és egy olly szerkezetű válasz küldetett helyébe, minek következtében a Birodalmi Tanács elesmérése, és az Unió megsemmisítése országgyűlésig bizonyos kilátásba tétetett. — En a magam határozatával készen voltam, és másnap a resolutio beérkezte után lemondásomat bé is adtam. — Nékem ez nyugalmat ád; de nem tagadhatom, hogy szegény Erdély sorsa engemet aggodalommal tölt el. Vallyon nem esik-e oda vissza, a honnan közös erővel kiemeltük? Utódom ki lesz? még elhatározva nincs. Úgy vettem észre, hogy sem Rosenfeld, sem pedig Geringer nem. Hihető hogy az Apponyi befolyás az ifjú Nopstát a hunyadmegyei fő Ispánt e hivatalra emelendi. A mint baliám, már telegraphiroztak utánna. Forgácsnak sok köszönettel tartozom; ő magát ki tette az erdélyi ügyben. Egyéb aránt ő sem ígér hosszas időt magának. Úgy látom, hogy mi nem megyünk, nem sietünk, hanem rohanunk a veszedelembe; s tartok tőle hogy bé fog telni az, a mit együtt létünk alatt gyakran elbeszélünk t. i. «hogy a Schmerling ministerium veszedelmet hoz a hazára».

Midőn ezen soraimat olvasni fogod, én már átléptem a Királyhágót. Honomba vissza térve nékem

végig kedves emlékezetemben fognak maradni azon napok, melyeket barátságos társaságodba tölteni szerencsés voltam.

Kérlek Miklós fiadnak megmondani barátságos tiszteletemet.

Maradván Tisztelt Barátom

alázatos szolgád

br. Kemény Ferencz. s. k.

Pest 27-ik Szept. 1861.

**PROTESTÁNS EGYHÁZI ÜGYEKRE
VONATKOZÓK**

1856—1863

Bécs, Nov. 19-én 1856.

Kedves barátom!

Miután mind eddig Cornides Úr, átalagát te tőled meg nem kapta, más részről pedig három átalag melyei Nov. 14-én Pizskáról per Tokaj neki küldöttem, itten máma már megérkezett, ugyanannak kérésére azt kérdezem, valyon mikor ment el Golopról az átalag és van-e már tudósításod, hogy Pesten szerencsésen elérkezett?

Laczi egynehány hét előtt ő Felségénél audientián lévén, annak abbeli észrevételére: die protestantischen Angelegenheiten verwikeln sich, a dolgok állását előadta és egyebek közt azt is említette, hogy az előkelő protestánsoknak befolyása nélkül rendezés nem történhetik; így a reformátusok részéről igen kívánatos volna, ha B. Vay Miklós, ki az clébbi kellemetlen történetek folytán azon véleményről vezéreltetvén, miszerint individualitása a kormány előtt nem kedves, a Debreczeni Superintendentia kiküldetését el nem fogadta, hitsorsosi és a kormány közli viszonyoknak felvilágosítására és elrendelésére használtathatnék. Erre ugyan ő Felsége semmit nem felelt, de képét sem változtatta, mit ha a szavak kellemetlenül hatnak reá, tenni szokott. Később Laczi engemet is az Ágostai vallást követők iránt említeti, erre ő Felsége azt kérdezte: wird ihm der Wille nicht lehlen? mire Laczi igen jól felelt: sicher nicht, wenn die Kirchenverfassung nach den Glaubens-

principien der Protestanten angestrebt wird. Ezeket csak saját tudomásodra közlöm. Úgy látszik hogy itten általános a meggyőződés, miszerint a közlött javaslat ad acta tétetni és későbbben a 26. t. ez. nyomán a rendezés próbáltatni fog; a belügyminister úgyis nem helyeselte Thun eljárását. A birodalmi tanács abovo, referente Parkhard, a jelen javaslat ellen nyilatkozott és a mostani események véleményét igazolták. Midőn Parkhard al-elnöknek kineveztetett, a birodalmi tanács egyszersmind ő Felsege által tudósí La tolt, hogy Főherczeg Kainer tanács-üléseiben részt venni fog. Ezt némelyek oda magyarázzák, hogy idővel ő cs. k. Főherczegsége elnöknek ki fog neveztetni, mások azonban azt hiszik, hogy ha Főherczeg Albrecht Radeckzy helyébe Majlandba megyen, akkor Főherczeg Rainer Budára jöhetne. Mednyánszky, ki Lázsanszky helyébe Kassára jön, a volt kamara Elnökének íjja. Pálífy István, ki Mednyánszky helyett Barsba neveztetett, még nem bizonyos valyon házi körülményei miatt e helyet elfogadhatja e vagy sem; nem akarna most Poson megyéből távozni, hol ő viszi most annya gazdaságát. Az öreg Ditrichné férjhez ment Generális Poentnerhez, ki egy évvel ez előtt Csáky Hedviget el akarta venni. Lakadalmuk előtt, mely tegnap megtörtént, a mennyasszony 36,000 pftnyi adósságot fizetett, melly sommának letisztázását Poentner előre kívánta volt. Azt rebesgetik, hogy G. Dessewffy Egide Örményi Agatát el fogja venni. Nyáry Pál, ki egynéhány hét előtt kiszabadult, nevelő lenni akar.

Mint mindég igaz szívű barátod

*Eduárd.**

* Zsedényi.

Bécs, Február 17-én 1858.

Kedves Barátom!

Január 25-én hozzám intézett becses leveledre csak most felelek, mert annak tartalmához képest és azon nvughatatlanság folytán, mely hitsorsosainknál átalányosan mutatkozik, az illetőkkel beszélni akartam, hogy tájékozódra biztos adatokkal szolgálhassak. Az 1856-ik év végén felterjesztett a zsinat tartását szorgalmazó felírások m. é. Július havában különböző véleménynyel terjesztettek fel ő Felsője elébe. A Cultusminister megint kész javaslattal akar a zsinat elébe lépni, az Oberster Kirchenrath eszméjéhez ragaszkodván, és az oskolai rendszert az eklésia rendezésével nem akarja összekötni. A ministerialis Conferentia hasonlólag azt hiszi, hogy a törvényjavaslat szerkesztését nem lehet egy olly számos tagokból álló zsinatra bízni, de az oskolák iránt annyiban eltért Thun véleményétől, hogy az 1790/1 26. t. ez. szerint azoknak rendezését a zsinattól egészen el nem vonván, azt hiszi, miszerint a megállapított rendszer szorosan fenntartatván, csak annak miképeni végrehajtása iránt a zsinat megképeztessék. A birodalmi tanács sem az egyik, sem a másik véleményt el nem fogadván azt javasolta, hogy az 1791-ben tartott zsinat nyomán és az 1790/1. 26. t. ez. szoros értelme és rendelete szerint tartassák meg most is a zsinat, de az 1848-ki állapotnak visszaállítását nem pártolja, mert úgy hiszi, hogy mint az egyházkerületi gyűlések 1856-ban a jelen szerkezet mellett érvényesen megtartattak, úgy a zsinatra is közbizodalmmuk férfiai akadály nélkül a nélkül is megküldhetik.

Ezen felterjesztésre még ez ideig válasz nem jött, sőt nem is tudni mikor jöhet. E tekintetben tehát beszéltem a belüggymisterrel, ki e tárgyban bővebben beszélt, és a mint láttam, a magyar protestánsok törtérijával alaposan megismerkedett. Ő azt mondta, hogy a zsinat csak akkor gyűlhet össze, ha a kormány biztos lehet, hogy ezen gyűlési polilicai vitatásokra nem fogják felhasználni; feleltem, miszerint ebbeli kezességet magunkra vállaljuk, ha az iniciatívát és így a rendezés szerkesztését a zsinatra bízzák és az oskolák rendezését is avval összekötik. Azon nehézség, hogy a zsinat maga nem szerkesztheti a törvényt, könnyven elhárítható, mert egy Comité ki fog küldetni, melly ha úgy tetszik a ministerium embereivel is értekezésbe léphet. Ez ugyan nekie nem tetszett, de legnagyobb nehézsége volt az oskolák iránt, miután ő az oskolai rendszerek megállapítását királyi jognak állította; én e tekintetben a 26-ik t. ez.-re hivatkozván azt vitattam, hogy ha már a Schulplantól nem akarnak elállni, annak végrehajtása iránt t. i. valyon annyi számú tanítókra van-e szükségünk, és főleg a tanítási nyelv iránt, a zsinat véleményét elhatározónak tekinteni kellene. Erre a nyelv iránt bőven nyilatkozott, és ha is a reformátusokra nézve concessiókat tenni lehetne, az ágostai vallást követőkre nézve azt hiszi, hogy ezek jobbadán eddig is művelték a német nyelvet és miután már csak a 6-ik iskolában a német nyelv volna a tanítási nyelv, addig azt ki-ki magáévá tehetné. Magyar embernek, ki szívében hordozza a nemzeti nyelv szentségét, más érzései vannak, és ez lesz a vitatás keserű pontja. Azonban mérsékléssel nyilatkozott, és miután ő Felsége a magyar nyelv iránt, ha egyenesen ő tőlle jött a válasz, mindig kedvezően választ, reményeinkről nem mondhatunk le. (A debreczeni

oskola tanítási nyelve iránt 3 hét előtt érkezett a legfelsőbb válasz. Ő Felsége sem a ministerium, sem a birodalmi tanács véleményét el nem fogadván, azt parancsolta, hogy a Főherczeg-Kormányzó szólítassék fel véleményadásra.)

Azt gyanítom, hogy a belügyministerreli értekezésem folytán mai napon az újságba egy czikk jelent meg, melly alkalmasint egy hivatalos bureauból eredt és a

⁴⁷ melyben a protestánsok lüredelemre szólítálnak fel míg a végső resolútió kiadatik. Miután az ágostai superintendentiák ottan megemléttetnek, különösen a mi iglói gyűlésünk, azt hiszem, hogy Zimmermannak is (egy erdélyi szász és Sections-Rath a cultusministeriumban) volt benne része. A belügyminislernek említettem, hogy Te is azt hiszed, miszerint jó volna a mostani jó hangulatot felhasználni. A mint beszélgetésünk folytán azt említette, hogy a cultusminister bizodalma férfiaival, kik közt Szoboszlay hívei bizodalma is nagy mértékben bírta, a tervezetei kidolgoztatta; én azon megjegyzést el nem hallgathattam, hogy jobb lett volna Tégedet felszóllítani, ki Szoboszlaynál ezerszer több bizodalommal bírsz híveidnél és hívebb jobbágy is voltál, bár Szoboszlay, ki a debreczeni conventnek hódolt, jobban fordíthatta köpenyegét a szélnek. Egyébiránt a mostani körülményekben egyebet nem tehetünk, mint türedelemmel várni, nehogv ingerlő vitázások által a dolognak ártsunk. Az említett újságlapot ide zárom.

Mint mindég régi barátod

Eduárd.

Bécs, április 24-én 1858.

Kedves barátom!

F. hó 12-én hozzám intézett becses leveledre valamely érdekes újsággal felelni akartam, de ezen 14. nap alatt semmi sem történt, mi reánk nézve különös érdekel bírna, azaz a coulissák illegett semmi sem történt, mert hiszen a nyilvános esetek Angliában, Franciaországban elég érdekesek. A Főherczeg Kormányzó — mint írtam — a zsinat tartása ellen nyilatkozott; a cultus-minister sürgeti, de saját Entwurfot akar bemutatni: jelenleg ez utóbbi a Kormányzó felírásának czáfolásával foglalatoskodik; erre majd a kormányzói szék felelni fog, azután a ministeri tanács, így a birodalmi tanács nyilatkozni. A debreceni főiskola és a kisújszállási gymnasium tárgyában a roffi consistorialis gyűlés ugyan derekasan nyilatkozott. A tankönyveknek katolikus írók és épen szerzetesek általi készülését, a magyar históriának és statistikának teljes el mellőzését (az egész 8. éves gymnasiumi tanfolyamban), az anyagi állapotoknak hanyatlását erősen kiemelte, és örömmel olvastam, hogy önvallásuk alapelvéből kifolyó tanrendszert kér az egyházkerület által a ministerium elé terjesztetni, melynek helyben nem hagyása esetében magán intézetté alakítandja ezen a protestantismusra és hazára több századokon át fényt árasztott debreczeni főiskolát. Ilyeneket szeretek az újságokban olvasni. A Főherczeg f. h. 26 és 27-én Sopronban lesz, — 28-án ide jön. Főherczeg Max tegnap váratott, de csak kedden jön; ez utolsóra egy kicsit neheztelnek itten, mert véleményük szerint sokat költ és az olaszokkal kokettírozik, úgy hogy a katonai hatóságokkal sem legjobban áll.

Gróf Wolkenstein Károly, ki 1848-ban a brüni fel-
 lörvénvszék elnöke volt, a mostani ministerium alatt
 resignált és szolgálni nem akart, a porosz Kreuz-Zeitung-
 ban hatalmas czikkeket a mostani rendszer ellen irt, az
 ó-conservativ párthoz tartozik, és ha Csehországból, hol
 szép jószágán él, néha Bécsbe jött, mindég Samunál ve-
 lünk értekezett; épen e napokban nálam is volt; teg-
 nap ő Felsége által Reichsrathnak neveztetett. Ez a hi-
 vatalos világban roppant sensaliót okozott, senki se tudja
 magának magyarázni, hogy ki ajánlására neveztetett a
 ministerialis rendszernek ezen határozott ellensége a
 birodalmi tanácshoz. Én részemről azt hiszem, hogy az
 itteni Érseknek vagy a prágai Érsek Schwarzenbergnek
 ebben része volt, mert Wolkenstein igen eszes spirituális
 férfiú, de erős katolikus. Mindenesetre nevezetes eset;
 némelyek már azt rebesgették, hogy a belügyminister
 legközelebbi utódja. Nem hiszem, hogy már ottan
 volnánk. — Jelenleg még a réginél maradunk, de va-
 ezogunk.

Mint mindég régi barátod

Eduárd.

Bécs, Május 18-án. 1858.

Kedves barátom!

F. hó 10-én hozzám intézett becses leveled óta az
 ágostai hitvallású bányakerületünkből egy Deputatio je-
 lent meg itten, melly még m. é. October havában ki
 volt küldve, főleg a Superintendensek választása ügyé-
 ben, egyszersmind az 1848. előtti állapotba való vissza-
 helyeztetés kérdésében. Tihanyi csak most hozta fel egy
 más felírással, mely az áttérések, reversalisok és a katho-

likus ünnepek megtartásáról szól és csípős hangol öltött magára. A Főherceg feljelentette a Deputatio jöve-
telét és így a belügyminister útján tegnapra audientiát
nyertek. Tihanyi hosszasan szólott, (elolvasta volt ne-
kem beszédjét) és ő Felségét az adott szava szentségére
emlékeztette, hogy az ostrom állapot felfüggesztése után
a protestánsokat törvényes jogaikba vissza fogja helyez-
tetni. Ő Felsége magyarul felelt «hogy ez ügy befejezé-
sét ő is óhajtja, hogy ez most munkába vétetett, és
önök hozzájárulásával eszközlésbe fog vétetni». A Depu-
tatióval voltak Prónay Gábor, Kubinyi Ágoston, Pod-
maniczky László, Lajos és Ármin és öt esperes. Komá-
romi az Administrator, és Radvánszky, kik a felírást
aláírták, nem jöttek Bécsbe. Tinin hasonlókéig röviden
értekezett (ő hozzája Irakban mentek). Ő azt vitatta, hogy
a 60 éves sérelmekre nagy tekintettel nem lehet; feleltek,
miszerint ezek legújabb sérelmek; de arra nem sokat
hallgatott. Bach-al jobban voltak megelégedve, de ő is
generalitásba maradt. A pesti református Deputatio pün-
kösd után fel fog jönni; vájjon azonban audientiát
nyerni fog. miután ezek már erősebben lépnek fel, még
nem tudni, de én azt hiszem, hogv -igen, meri a mos-
tani politicalai körülményekben minden feltűnő lépéstől
tartózkodnak itten. Napóleonnal nem jól állunk; a két
hadihajónak kiküldetése a végett, hogy Montenegrót a
török sereg ellen védelembe vegye, a diplomalicus vilá-
got felzavarta, sőt az itteni ministeriumot arra indította,
hogy Főherceg Ferdinánd Miksát azonnal Velenczére
küldje, miszerint mint Admirális a szükséges rende-
leteket tenné meg. Azonban én azt hiszem, hogy miután
a montenegróiak a török sereget már is visszaverték, a
francia hajó Klekbe (egy austriai kikötőhely, hol a török
katonák partra szállítottak) nem fog jönni; — de fon-

tosabb azon hír, hogy Toulonból több francia hajó kiindult és így a francia kormány alkalmasint más czélt elérni kíván nem Montenegróban, de Olaszországban. Ez a börszét nyugtalanítja, mely azt hiszi, hogy Napóleon háborúra okot keres, és Oroszországgal szövetségre lépett. Ily körülményekben nem hiszem, hogy Thun tanrendszerével a kedélyeket fel akarná zavarni, azaz ő nem ösmeri a dolgok valódi állását, és ha arról meg fog győződni, tanrendszeréről és a magyar nyelv elnyomatásáról lemondani kénleien lesz. A sok hírek, hogy az egész rendszer változtatása kérdés alatt volna, még eddig nem valószínűek. Ezeket sietve közlöm, mert a sok vasúti és hitelintézeti ülések most többet írni nem engednek. — Mint mindég régi barátod:

Eduárd.

Bécs, Június 9-én 1858.

Kedves barátom!

A pesti superint. gyűlés követsége még nem volt itten és így alkalmasint még eddig audientiára szert nem tettek; a debreczeni és miskolezi gyűlés határozatai azonban már azon eredményt szülték, hogy a minapi ministerialis conferentiában Thun ellen, ki főleg azért, mert a Schulrathot az oskolák visitaliójától eltiltották. fúriába jött, maga Bach nyilatkozott, ki e jelen criticus szempillantásban az ingerültséget nevelni nem akarná, és így azt kívánta, hogy a tanrendszerét és az oktatási nyelvet ne erőltesse. Azt hiszem tehát, hogy Reviczky Menyus, ki az általad is említett jelentésében Lonyay Menyus, Tisza és Újfalussy ellen elégtételt kért, azt nem, vagy igen későn kapni fogja, általában ha

hitsorsosid a tettek terén maradnak, a jelen pillanatot erre alkalmasnak találom. Mert a political viszonyok igen összebonyolódtak. Párisban Hübner a dunai fejedelemségek iránti jegyzőkönyvet aláírni nem akarta, mivel oly szabadelvű organisatiót adnak, hogy a többi Oláhok, Bolgárok, Szerbek, sőt az erdélyi Oláhok is szünetlen agitációban tartatni fognak. Anglia, melly tíz nappal ez előtt még a Francia és Muszka kabinetek ezen tervét elfogadni nem akarta, egyszerre a Conferentiában mellette nyilatkozott és így Austria Törökországgal maradt. Azt beszélnek, hogy miután Hübner azt nyilvánította, miszerint a nem aláírásból háború kérdést nem csinálván, csak azon példái követi, melly Görögország alakításánál előfordult, hol Austria hasonlólag az organisatiót alá nem írta, a francia minister azt felelte volna, hogy e szerint Austria azon protectoratusról is le mond, melly a dunai fejedelemségekben eddig az öt hatalmasságokat illeti. Ezen fontos kérdésre való feleletet azonban Hübner ad referendum vette. A Dunahajózási törvénnyel is furesán vagyunk: a dunai hatalmasságok közti egyezés mint törvény, a minap közhírré tétetett, most Francia. Muszka, Angol, Porosz és Szardínia a Cabotaget (az egyik kikötő helyről p. o. Pestről, a másikig, Tolnáig való hajózást) reclamálván, azt is utoljára átengedni fogjuk, jóllehet erősen vitattuk, miszerint ez a souverenitással össze nem fér, és egyedül a tengeri kikötőhelyeken lehessen a portékákat kirakatni. Dalmát partjainál a francia hajók fel s alá mászkálnak, mintha otthon volnának. A hangulat az itteni diplomatáknál le van nyomva; mindenfélét beszélnek, sőt arról is, hogy a Császár a mostani rendszer káros következményeit át kezdi látni, — ezt azonban én még nem hiszem. — Prokesch Constantinápol-

ból ide váratik, állása a montenegrói história után kellemetlen.

Breczenheimné f. hó 28. vagy 30-án Patakra szándékozik; én 25-én Szepesbe indulok, de ez idén Vácztól magam kocsiján indulok, hol inspectiót tartok. Július 8-a felé Schmekszre megyek, September közepe táján Varanóra megyek és akkor Golopra is jövök. A Túdós társaság által ki küldöli Deputatió (Eötvös, Andrassy, Károlyi és Kubínyi) mely a statútumok tárgyában leérkezett k. rendelet elleni remonstrációt ő Felségének fogja átadni, e napokban Bécsbe jön. h'öherczeg Albrecht Badenben tartózkodik, Ferdinánd Max még e f. h. 24-ig itten maradt. Samu holnap jön Pestről, hol a lóversenyeknél jelen volt. A Hitelintézetnél mindenféle bajunk volt Rothschild miatt, ki ideiglenesen resignatié)jját visszavette.

Mint mindég régi barátod:

Eduárd.

NAPLÓJA

A magyarországi ágostai hitvallású bányai és a helvét-hitvallású négy egyházkerület küldötteinek, Méltóságos idősb Báró Vay Miklós úr ő Excellentiája elnöklete alatt Bécsben folyó 1860 Január 23-dik s következő napjain folytatott értekezletének.

Jelen voltak:

Az ágostai hitvallású bányai egyházkerület részéről: Báró Prónay Gábor mint elnök, Báró Podmaniczky Ármin, Deseöffi Ottó, Esztergályi Mihály Esperes, Székács József pesti lelkész, Schnell Károly vadkerti lelkész.

A túl a dunai helvét-hitvallású egyházkerület részéről: Nagy Mihály superintendens, Blaskovics Pál segéd gondnok, Konkoly Thege Balázs egyházmegyei elnök.

A dunamelléki helvét-hitvallású egyházkerület részéről: Gróf Teleki Gyula segédgondnok, Gróf Teleki Sándor, Egresi Sámuel, Török Pál Esperes, Erdélyi Ferencz egyházmegyei ülnök, Benedek László egyházmegyei ülnök, Szalai Sándor egyházmegyei ülnök, Fördös Lajos kecskeméti lelkész.

A tiszáninneri helvét-hitvallású egyházkerület részéről. Idősb Báró Vay Miklós, Gróf Vay Dániel, Gróf Pallavicini Róger, ifjabb Báró Vay Miklós egyházmegyei ülnök, Báró Vay Béla, Bernáth Zsigmond, Ferenczi József Esperes, Hegedűs László Esperes, Zsarnai Lajos egyházkerületi főjegyző.

A tiszántúli helvét hitvallású egyházkerület részéről: Gróf Dégenfeld Imre, segédgondnok, Tisza Kálmán segédgondnok, LónyaiMenyhért egyházmegyei ülnök, Balogh Péter helyettes Superintendens, Révész Bálint egyházkerületi főjegyző, Révész Imre egyházkerületi aljegyző.

Január 23-kán reggeli II órákor.

1. Elnök ő Excellentiája előterjeszté, miszerint Ministerelnök urnái bejelentette, hogy a Magyarországi ágostai hitvallású bányai, és a helvét hitvallású négy egyházkerület küldöttei, kívánnának Ő Császári Királyi Felsege előtt megjelenni, hogy ott az egyházkerületek ünnepélyesen kijelentett nézeteit élőszóval tolmácsolják, a Pátens és ministeri rendelet s az ezeket életbe léptető rendeletek sérelmes voltát elpanaszolják, és azok fel-

függesztését s hatályon kívül vételét kérik; de Ministerelnök úr nem nyújtván biztos reményt, az elfogadtatáshoz, mert a küldöttek oly egyházi testületeket képviselnek, melyeket a Pátens és ministeri rendelet eltörlöttek, s így törvénytelenek, ennek folytán elnök ő Excellentiája felhívta a küldöttséget, tanácskozzék a felett, mit kell tennie azon esetben, ha ő Felsége előtt, személyesen meg nem jelenhetnének.

A küldöttség általános véleménye abban összpontosult, hogy azon esetre, ha kérelmét élő szóval Ő Felsége előtt nem tolmácsolhatná, írásbeli felterjesztvény fogalmaztassák, és adassék át a Minister elnök urnák, a Felség kezeihez való juttatás végett.

2. Ezen most kifejezett határozat nyomán, elnök ő Excellentiája felhívta az ágostai hitvallású bányai kerület küldötteit, ha készek-e aláírni a készitendő felterjesztvényt, vagy külön feliratot fognak intézni () Felségéhez, a Minister elnök úr utján.

Egyező akarattal kinyilatkoztatták, hogy a felterjesztvénynek, a helvéthitvallású testvér egyház küldötteivel egvütt, ők is aláírnak, s egyszersmind ennek kíséretében, saját küldőik feliratait is felterjcsztendik.

3. Elnök úr ő Excellentiája felolvasta azon beszédet, melyet a küldöttség nevében, ü Felsége előtt elmondandó lenne, ha kegyelmes kihallgattatást nyernénk.

Miután ezen beszéd, az egyházkerületek ünnepélyesen és törvényesen kinyilatkoztattott, s a császári Felséghez beadott feliratokban kifejezett elvekkkel, nézetekkel, s így utasításainkkal mindenben megegyezett, s azokat a leghívebben tolmácsolta, szíves köszönet nyilvánítása mellett, örömmel elfogadtatott. Elhatároztatott egyszersmind, hogy azon esetben, ha a küldöttség ő Felsége elé nem bocsáttatván, ezen beszéd fel nem olvastathatnék.

szerkesztessék felterjesztvényi alakban, s igtattassék bele az is, hogy az egyházkerületek küldöttei, lelkiismeretes kötelességöknek tartják, a Császári Királyi Felség magas figyelmét felhívni arra, hogy azon út, melyen a Ministerium az egyházszervezetet életbe léptetni akarja, s közelebb a Január 10-én kell ministeri rendelet egyházalkotmányunk presbyteri jellemét eltörölné, s a testvérkötelékben, s egyházmegyei és egyházkerületi fokozatos kormányzat alatt álló egyházba, az independentismust hozná be, és ekképen felbontana minden egyháztársadalmi rendet, a mi ez úton múlhatatlanul bekövetkező, a felelőséget egyházunk, Isten és emberek előtt, magától eleve elhárítja.

Ennek folytán kijelenteteti, az is, hogy ezen felterjesztvény mellett, a két dunai és tiszántúli helvét-hitvallású egyházkerületek is, adják át felirataikat a Minister elnök urnák, ő Felsége kezeihez való juttatás végett.

Január 24-kén reggeli 10 órakor.

4. Elnök ő Excellentiája előadván, miszerint a Ministerelnök ígéretet tett, hogy ő Felségénél a küldöttség kérelmét bejelenti, s f. hó 24-kén délelőtt 12 órakor kihallgatást ad, a midőn egyszersmind választ is nyerhet, bébocsáttatik-e Ő Felsége elé, vagy nem, felhívta a küldöttséget nevezzen kebeléből megbízottakat, kik vele együtt a Ministerelnök úrnál megjelenjenek.

Elnök úr ő Excellentiája mellé kinevezettek: Báró Prónay Gábor, Gróf Teleki Gyula, Nagy Mihály, Balogh Péter, Esztergályi Mihály, Ferenczi József, Székács József, Török Pál.

Délután 3 órákor.

5. A küldöttség megbízatásában eljárván, ő Excellenciája előadta, hogy az egyházkerületek küldöttségét ő Felsége nem fogadhatja, mert nem tétetett elég azon korábban kibocsátott rendeletnek, miszerint az ilyen küldöttségeknek, a Magyarországi Főkormányzóság útján kell az elfogadhatási engedélyt kieszközölni; de mind e mellett Ministerelnök úr kijelenté, hogy miután most különben is, az egyházkerületek küldöttei jelen vannak, az egyház és államkormány közt fenforgó félreértések elosztatásától és a kölcsönös közeledés eszközlésétől nem idegen, s ha a küldöttség ehez utat és módot fog találni, kész megbízottainkkal értekezésbe bocsátkozni.

Komoly és hosszas megfontolás után, abban Ion közmegállapodás, hogy a küldöttség hajlandó, azon út és mód felett tanácskozni, mely az egyház és államkormány közt fenforgó félreértéseknek véget vetne, de csak az egyház államjogi alapjának, s az egyházkerületek kifejezett alapelveinek sérelme nélkül, s ha megbízottainkkal, a ministerium küldöttei értekezésbe bocsátkoznak, eleve jelentsék ki, hogy küldetésük céljánál fogva, szavuk e tekintetben nem lehet több, magánértékű nyilatkozatnál; mindazáltal, hogy a fenforgó félreértések kiegyenlítésére, s a kölcsönös közeledés eszközlésére, a kínálkozó alkalmat el ne mulasztják, készek az említett alapon értekezésbe bocsátkozni, azon kérelem kijelentése mellett, miszerint a kölcsönös értekezés eredményét, legyen szabad az egyházkerületekkel, végérvényes megállapítás végett közleni. Ezen előzmények megállapítása után, a küldöttség a választmánynak, mint megbízottainak kezébe, a következő utasítási pontokat

adta, oly meghagyással, hogy az adotl utasítás körén túl nem léphetnek:

1. Kéressék meg ő Felsége, hogy a Pátens alaphatározataira fektetett ministeri szervezet s az ezl életbe léptető intézkedések hatályba lépése halasztassék el.

2. Engedtessék meg, hogy megmaradván az egyház történeti fejlődésének alapján, a mindkét felekezetű egyházkerületek, a kebelükben megüresült, s illetőleg hatályon kívül tett hivatalokat, a gyakorlatban volt rendszabályok szerint, törvényes választás által töltsék be. s így az egyházi hatóságokat egészítsék ki.

3. Az ekképen reintegrált egyházkerületek megbízottai, illető generál Conventeikre összejövén, a zsinati követek választásának módját megállapítsák.

6. A Minister elnök úr útján benyújtandó íelterjesztvény, a meghatározott módosítással elkészítettvén, felolvasatott, s helyben hagyván, közíratra bocsátatott.

Január 25-én reggeli 10 órákor.

7. A küldöttség összeülvén, elnök ő Excellentiája előadta, hogy császári és királyi Eő-Herczeg Rajner ő Fensége, magához hívatta; azért az ülés dél után 3 órára áttétetik.

Dél után 5 órákor.

8. A küldöttség tagjai összejövén, elnök ő Excellentiája előadta, hogy a Fő-Herczegnél kedvező fogadtásban részesült, s volt alkalma kifejezni az egyház sérelmeit, nézeteit, s kívánatait, különösen is kiemelvén a Január 10-én kelt Ministeri rendeletnek sérelmes és vészes voltát, s mielőtt a Fő-Herczeg, elnök ő Excellentiáját elbocsátotta, s a Felség személyes elnöklete alatt tartandó

birodalmi tanácsba ment volna, felhívta, adna át néki némely iránypontokat, a melyeknek alapján gondolná a kiegyenlítés lehetőségét. Elnök ő Excellentiája a következő iránypontokat mondotta el:

1. a ministeri szervezet s az azt életbe léptető rendeletek elhalasztassanak; 2. az egyházkerületek hiányzó hivatalnokaikat, törvényes rendszabályaik szerint megválaszthatják, s ekképen magokat kiegészíthessék; 3. az egyházkerületek illető generál Conventeiken, a zsinati követek választásának módját megállapítsák, s végre 4. a Pátens a zsinatnak adassék át.

Megválasztattak ez úttal, a Ministérium megbízottai-val értekezendő választmány tagjai is, úgy mint, idősb Báró Vay Miklós ő Excellentiája elnöklete alatt (Báró) Prónay Gábor, Székács József, Tisza Kálmán, Révész Imre, Hegedűs László.

Január 26-kán reggeli 10 órakor.

9. Elnök ő Excellentiája, Báró Prónay Gábor ő Méltóságával Ministerelnök urnái megjelenvén, hogy ő Felsége akaratát megtudják, az összeült küldöttségnek azon választ hozták, miszerint a Felség a küldöttségei együtt nem fogadhatja, hanem egyenként mentül számosabban folyamodhatnak kihallgatásért, a küldöttség elnökeinek pedig kijelentette, hogy a Felség ki akarván őket hallgatni, annak idejében parancsolni fog velők, egyszersmind azt is mondotta, hogy a bejelentett választmányi tagok névsorát, a Felségnek adandja át.

A küldöttség tagjai mély megilletődéssel fogadták az elutasító választ, s kijelenték egyező akarattal, hogy tekintve küldőik akaratát, s küldetésük célját, egyenként audientiát nem kérhetnek, s nem kérnek, sőt a

választmány tagjai sem jelenhetnek meg a kihallgatáson, miután egyenes missiójuk csak a Ministerium megbízottaival leendő értekezés volt, a kezükbe adott utasítás határai közt; s azon esetre, ha tán parancsolnának velük, csak mint magán emberek jelenhetnének meg, s mint ilyeneknek, semmi személyes kérelmük nincs, és így az egyház ügyeire nézve semmi értekezésbe nem bocsátkozhatnak. Felkértem azért elnök ő Fxcellentíája tisztelettel, hogy ha az egyház egyetemes küldöttségének ő Felsege elé jutását ki nem eszközölhetné, úgy méltóztassék intézkedni, hogy a már felolvasott és aláírt előterjesztvény, az egyes kerületek felirataival együtt ha lehet, egyenesen ő Felsegének, ha pedig ez meg nem történhetné, a Ministerelnök urnák adassék át, a Felseghez való juttatás végett.

Fdnök ő Excellentiája ezen egyetemes akarat és óhajtásra kinyilatkoztató, hogy ha küldetésünk célja, az egyetemes küldöttségnek ő Felsege elé bocsátása, ki nem eszközöltethetnék, megpróbálja, az elnököknek rendelt audientián, fellerjesztvényünket a F'elség kezébe juttatni, s kijelentendi, hogy valamint elnöki tiszte, úgy a küldöttség teendője is megszűnt, s csak mint magán ember úgv áll ő Felsege előtt.

Január 26-án teggel 11 órakor.

10. Elnök ő Excellentiája Miniszterelnök úrral értekezvén, jelenté, hogy a választmány tagjainak névjegyzéke, a Felsegnek átadatván, ellenük semmi kifogás nem tétetett, s a vallásügyi Ministerium által, délután fél egy órakor elfogadtatnak és meghívatnak, az államkormány részéről is teljesen magán jellegűnek nevezett értekezletre.

Ő Excellentiája azon kérdésére: átadja-e a Felsőnek a felterjesztvényt, ha mint mondatva volt, a küldöttség elnökei audientían fogadtatnának, kimondatott: hogy igen is azon esetben, ha nem lehet semmi kilátás arra, hogy az egyetemes küldöttség ő Felsője előtt kihallgatást nyerjen.

Délután 6 órakor.

11. Elnök úr ő Excellentiája felemlíté, miszerint a Felső előtti kihallgatásról még semmi bizonyost nem tudhat, jelenti azonban, hogy a választmány magán értekezlete, a Vallásügyi Ministerium szállásán, Ministeri Osztálytanácsos Zimmerman József úrral, mai napon dél után 1—3 óráig megtörtént. Különösen kiemeli ő Excellentiája, hogy midőn Ministeri osztálytanácsos úr, a maga megnyitó beszédében, az értekezlet keletkezését, olv értelemben adta elő, mintha azt egyetemes küldöttségünk kívánta volna, arra ő Excellentiája azonnal megjegyezte, hogy a kölcsönös közeledésre az első felhívó szó, Ministerelnök úrtól jött: mind a Ministeri tanácsos urnák, mind a választmány tagjainak ismételt nyilatkozata után, ezen értekezlet teljesen magánjellemű és értékű lévén, erről jegyzőkönyv nem vezetett, ennél fogva, elnök Ő Excellentiája is, a vitatkozás teljes folyamára, és egyes részeire ki nem ereszkedhetvén, különösen azt emelé ki, hogy Ministeri tanácsos úr, a mintegy két óráig tartott magánbeszélgetés végén, mint a Választmánynak útasításával megegyező kívánatát, azon pontokban fogta össze teljesen és szabatosan, melyeket az egyetemes küldöttség a Választmánynak útasításul kezébe adott, s elnök ő Excellentiája is, Császári királyi Fő-Herczeg Rajner ő Felsőjének elmondott. Ezek után

Ministeri tanácsos úr kijelenté, hogy noha bajosan hiszi, hogy ezek mind teljeseésbe menjenek, mindaz által azokat az illető magasb Helyen előterjeszti.

A küldöttségi ülés elnök ő Excellentiája ezen előterjesztését köszönettel fogadta, s azon óhajtását nyilvánító, hogy a választmány említett értekezésének folyama, az illető tagok által, a lehető részletességgel írásba foglaltassák, s mellékletül a naplóhoz csatoltassék.

A küldöttség következő ülése, a következő nap, déli 12 órára tűzetett ki.

Január 28-án déli 12 órakor.

12.Elnök ő Excellentiája előadta, hogy nincs többé reménye, miszerint a küldöttség egyetemesen ő Felsege elibe bocsáttassák, azért a küldöttség, megszűnván missiója, felozlottnak nyilvánította ki magát, s elnök úr ő Excellentiája a következő nagyfontosságú szavakkal vett búcsút küldött társaitól:

«Nem tagadhatom meg, mond, magamtól, hogy elválásunk e pillanatában, pár szóval búcsút ne vegyek, az igen tisztelt küldöttségtől, hogy ki ne fejezzem abbéli lelki öröömöt, miszerint egész működési időnk alatt, nem vala egy felmerült kérdés sem, mely iránt néze-teink. avagy csak árnyéklatilag is, eltértek volna egymástól. Adja a Mindenható, hogy ily példás egyetértés lengje hitfeleinket is, e válságos időkben körüi; kitúrás, összetartás, az általam mindjárt kezdetben kimondott solidaritás eszméje, egy méltósággal teljes folytonos hig-gadt álláspont a jogosság terén, elébb utóbb megtermendik gyümölcöket; si oportet fieri scandala: legyen ez mások szerepe, s minden jogtalan, törvénytelen eljárás, szenvedjen hajótörést, szégyenüljön meg vallásos érzel-

meink irányában. Mindenek felett pedig bizzunk Istenben, és higgyjük erős keresztyéni hittel, hogy e kínos szenvedés napjai sem valók egyébre, mint lelki erőnk edzésére, s evangyeliumi hitünkbeni megszilárdításunkra. Isten mindnyájunkkal!»

Elnök ő Excellentiája ezen búcsú szavait a küldöttség, a szív mélyéből fakadó közhelyesléssel fogadta, és Főtisztelendő Balogh Péter túl a tiszai helyettes Supereintendens úr a küldöttség nevében, köszönetét fejezett ki elnök ő Excellentiája buzgó törekvéseiért és fáradozásaiért, s felhívta érzékeny szavakban a küldöttség világi tagjait, hogy legyenek továbbra is gyámolai az evangyeliom szolgálainak, s törhetlen bajnokai az egyház szabadságának és jogainak, mert csak ily egyesített erő mellett lehelünk erősek, az egyházat fenvegető veszélyek elhárítására, s a protestáns egyház jogainak és szabadságának megvédésére.

Mely szavakra a küldöttség egyetemesen Ament mondván, az egész gyülekezetei eltöltő szent lélektől felbuzdítatva, nagytiszteletű Székács József úr, az evangyeliomi egyház felett örködő Isteni gondviselés segedelméért a következő kenetteljes szavakban folyamodon, mondván:

«Kegyelemnek Istene, szent Atyánk! Hálákat adunk Néked, hogy minket a Te örökségedbe hívtál, s a Te szent Fijad evangyeliomának világosságára méltattál. Szent örömünket valljuk be előtted, szent lelked ajándéka, azon egyetértés felett, melyet lelkünkbe oltottál akkor, midőn egyházad ügyét, világi hatalom előtt védelmezni összesereglettünk. Egyszersmind fájdalmas panaszszal kesergünk színed előtt, azon ingatagság és félelem felett, mely némely távollevő testvéreinket megszállotta, midőn evangyeliomod igazságáért, küzdeniük kell vala.

Kérünk Téged, jelenj meg hatalmaddal közöttünk, s harcolj ügyedért mellettünk és velünk, mivelhogy nélküled nem győzhetünk. Tedd érezhetővé köztünk Urunk és Megváltónk! azon ígéretedet, hogy hol ketten, hárman egybegyűltünk nevedben, te ott lész közöttünk, sőt velünk maradsz világ végezetéig. Ébreszd fel bennünk az apák emlékezetét, kik a te országodért készek valának, vagyont, szerencsét, vért és életei feláldozni, hogy nemes nyomdokaikon haladjunk tántoríthatatlanul nem térve el az igazság útjáról, se jobbra, se balra, hanem kövessük azon irányt, melyet élőnkbe szent Fijad kitűzött, védjük azon alapot, melyre egyházát maga fekteté, mely az Isten ígéje, s a hit, mely abból származik. Adj erőt és bátorságot, hogy se magasság, se mélység, se hatalmasságok, se Fejedelemségek, se élet, se halál, és semmi egyéb teremtett állat, el ne szakaszson azon szeretettől, mely a Krisztusban van, hogy azon öntudattal szálljunk sírjainkba, hogy hívek maradtunk mind végig. Egyesíts mindnyájunkat, azon gondolatban, hogy nincs idvesség számunkra, mint azon egynek birtokában, mire szükségünk van, hogy ezt a világnak sem méltóságai, sem címei, sem kincsei kinem pótolhatják, hogy nincs nekünk más idvességünk, mint az, hogy a Te szolgálatodba állunk, és benned vagyunk gazdagok.

A te oltalmazdába ajánljuk a Le egyházadat, melynek bizodalma tett követekké minket, s melyhez ezennel visszatérők vagyunk. Oh add, hogy felfogjuk magas hivatásunkat, s példánk által mutassuk meg azoknak, kiknek szemei rajtunk csüggenek, hogy míg mi a világiakban megadjuk a Császárnak a mi a Császáré, a lelkiekben megadjuk Istennek a mi az Istené, s az engedelmességet Isten iránt, semmi viszonyok, kísértetek,

veszélyek között, nem rendelhetjük alá az engedelmeségnek az emberek iránt.

Védj meg minket erőnek Istene, s fedezd be küzdő egyházunkat hatalmad szárnyaival. Bocsásd meg vétkeinket s engeddd hinnünk, hogy ha igazán harcolunk, a vésznapok után feltámasztod a vigasztalás napját. Benned bízunk, rád támaszkodunk, s nem kételkedik a mi szívünk, hogy igaz ügyünk legjobb helyen van a te kezekben! Bocsáss meg elleneinknek, védelmezd és segítsd meg a te népeidet. Hallgass meg szent fíjad nevében Ámen. Miatyánk stb. Áldás stb.

Ezzel a küldöttség feloszlott.

Íratott az eredeti naplóból s azzal teljesen megegyezik. *Hegedűs László*, m. k. küldöttség! jegyző.

*Futtában feltelt gondolatok a magyar protestáns egyházalkotmány ügyének jelen állása felett**

1860. Február végén.

1. §. Micsoda ponton áll jelenleg a magyar protestáns egyház szervezkedési vagy alkotmányozási ügye?

A magyar protestáns egyház, értvén e név alatt mindkét hitfelekezetet, a maga alkotmányi ügyére nézve, igen kellemetlen és szomorító állapotra jutott. A közönségesen ismeretes tények és tudósítások ugyanis, már kétségtelenül mutatják, hogy az ágostai hitvallású egyház legnagyobb része, az 1791. XXVI. t. c. s általában egyházunk törvényes autonómiájának s történeti fejlődésének alapjáról letántorodott. Már maga az, hogy az egyetemes küldöttséghez, csak egy ágost. hitv. kerület csatlakozott, és pedig nagy nehezen, mutatja a helyzet

* Révész Imre kézírata.

szomorító voltát. Több megyékben a ministeri szervezet már forma szerént keresztül vitetett. Az *Evangelisches Wochenblatt*, mely a kormány érdekeinek leghívebb és legbuzgóbb közlönye, részletes kimutatásokkal bizvást és bátran hirdeti, hogy a mi kis rész az ágostai hitvallású egyház kebelében még ez ideig letleg szervezve nincs, az is szervezve lesz bizonyly a kitűzött határidőre. A posonyiak, kik ez előtt, az egyházi és iskolai autonómiának igen buzgó bajnokai voltak, most, mint mondatik, félelemből eltántorodtak. Oly buzgó, tudós és tekintélyes férfiú, mint Bauhoffer György budai lelkész, nyilván szózatot intéz *mindkét* hitfelekezethez, a kormány érdekében. A röpirat-irodalom, és pedig a nép számára, már megkezdett, s bizonyosan erélylyel Iblvtattatni fog, természetesen a kormány érdekében. Tekintélyes, nagyírű külföldi tudósok, mint: Sehenkel heidelbergi, Jacobson königsbergi, Lechler lipcsei tanár, Hoffmann, Gusztáv Adolf egyleti elnök, kik a mull években irántunk nagy részvétell viseltettek, most egyenesen a pápens mellett s az azt el nem fogadók ellen ugyan hátaozottá n nyi l atkoznak.

Mindezek, az ellentétek nagy kifejlődése melleit azt is közelebből mutatják, hogy az ágostai hitvallású egyház, tőlünk reformátusoktól már letleg és annyira elszakadt hogy a két egyházat, a fenforgó ügyben, bármi érdekből is, egy szempont alá fogni, csaknem teljes lehetlenség. Ennélfogva a következő gondolatok is, csak a reformált egyházat veendik és vehetik figyelembe.

2. §. *A január 10-ki rendelet sérelmes volta.*

A magyar protestáns egyházban, egyedül a tiszántúli egyházkerület az, melynek megengedte az isteni gondviselés, hogy közügyünkben, egészen a január 10-ki

rendelet stádiumáig ünnepélyesen és törvényesen nyilatkozhatott. Három stádiumot lehet és kell ugyanis, ügyünknek legközelebbi vészes folyamában megkülömböztetni.

Első: maga a pátens s az azt kísérő miniszteri szervezet, s a kerületeknek ezekre tett feliratai.

Második: a November 2-ki ministeri rendelet, mely egyenesen a törvényt magyarázza, és a kormány lépéséi indokolja és védelmezi. Ezen leiratra, mely igen nagy fontosságú, egyedül a tiszántúli ref. egyházkerület nyilatkozott, folyó évi januári nagyszerű gyűléséből, és pedig nyilatkozott a maga feliratában úgy, hogy a miniszternek minden érveit és támaszait tökéletesen ledöntötte és megmutatja, hogy oda fent a törvényt vagy nem értik, vagy nem akarják érteni. Ezen felirat igen nagy figyelemre méltó.

Harmadik stádium: a küldöttség járása s a január 10-ki s február 5-ki rendeletek, melyek egyfelől erőszakos és erélyes keresztülvitelt parancsolnak, másfelől az egyezkedésre nyújtanak némi halvány kilátást.

A január 10-ki s illetőleg a február 5-ki rendelet velejét és sérelmes voltát, következő pontokba lehet röviden összefoglalni:

1. A polgári hatalom, rendelkezőleg és törvényhozólag avatkozik az egyház belügyeibe, és az egyháztól feltétlen engedelmességet kíván.

2. Akaratjának, vagyis feltétlen parancsának keresztülvitelét az egyes papokon és gyülekezeteken kezdi.

3. Az egyház törvényes hatóságainak, hivatalnokainak s gyűléseinek működését sőt életét felfüggeszti, illetőleg megsemmisíti.

4. A feltétlen parancsnak nem engedelmeskedő egyházat. testületi jogainak elvesztésével fenyegeti, s így

attól a védelmet megtagadja, sőt azt végső dissolutióba esettnek, desorganisált csapatnak tekinti.

Hogy az első sérelem valóban létezik, — túl van minden kétségen, mert világosan polgári hatalomtól ered az, annak akaratját, parancsát fejezi ki; irányozva van pedig a parancs az egyház belügyeire, mert hogy a szervezet, vagy alkotmány tisztán egyházi belügy, már csak maga az is eléggé mutatja, hogy az, minden liit-felekezetenél, hitelvekkel van élő egybefüggésben. Valaminl a római kath. egyház papalusa s hierarchiája, vagy az angol egyház episcopatusa: épen úgy a mi zsinat-presbyteri rendszerünk és autonómiánk is egészen dogmákból fejlődött ki, s azokkal mindvégig organicus egybeköttetésben van. Feltétlen engedelmességet is kíván a rendelet, mind azért, mert absolut hatalomtól eredt, mind azért, mert sehol hozzászólásról vagy módosításról egy szót sem szól, sőt a nem engedelmeskedőket, az ezen rendeletet kísérő levél, egyenesen büntetéssel fenyegeti. Az első pontban kijelölt sérelem tehát valóban létezik.

De lássuk, miként sért meg a sérelem? Megsérti

a) A reformált keresztyén egyháznak azon egyik legfőbb elvét, hogy status és egyház egymást nem absorbealhatja, egymás jogkörébe nem avatkozhatnak. A milyen keresztyén ellenes volt az, midőn a középkorban a pápák és papok koronákat, hivatalokat osztogattak, törvényeket hoztak, egy szóval: az államnak nyakára nőttek: épen oly természetellenes és helytelen az most vagy bármikor, hogy a status akar nyakára nőni az egyháznak. E ponton igen szépen lehet bizonyítani a tudományok magasabb régióiban is. — Megsérti

b) A lelkiösmeret szabadságát s a szabad vallás-gyakorlatot is, melyet számunkra békekötések és törvé-

nyek biztosítanak. Mert vájjon lehet-e azon egyháznak lelkiösmeret szabadsága, s szabad vallásgyakorlata, melynek saját *belügyeire* nézve, a róni. kath. absolut *államkormány* irányában *feltétlenül* kell engedelmeskedni? Vájjon azon ösök, kik a bécsi békekötést kivívták, gondolták-e azt, hogy az egyháznak, melynek szabadságáért ők véröket ontották, belügyeibe még valaha idegen hatalom fog avatkozni? Valóban az egyház öntörvényhozási joga nélkül, minden szabadvallásgyakorlat csupa fictió, vagy nevetséges satyra.

e) Sérti végre az 1791. XXVI. t. c. 4-ik pontját, mely ezt mondja: «evangeliei in iis, quae ad religionem pertinent, unice a suae religionis superioribus dependeant». A minister úr pedig nekünk biztonnyal nem superiorunk, s még kevésbé . . . religionis.

Ha az abc-t tovább vinni akarnék, mondhatnék, hogy sérti ama pont az egyházunk történelméből kifejlő jogi elvet is, mert seholy sincs reá példa, hogy Fejedelem avatkozott volna az egyház szervezet dolgába. Ezt még Rákóczy vagy Bethlen sem tette, kik pedig a felekezethez tartozván, s az egyháznak nagy pártfogói és védelmezői lévén, e féle jogot magoknak némi részben s azon korban vindicalhattak volna. Sérti kánonainkat, mert ezek világosan is elfoglalják már azon tért, t. i. az egyház belügyeinek terét, a melyre most a minister lépett.

Hogy a 2-ik pont alatti sérelem létezik, ismét kétségen kívül világos; mert szolgabírák, városi bírák, egyenesen az egyes papokhoz küldik a január 10-ki rendeletet. azoktól vevényt vesznek slb. Általában pedig a rendelet procedúrája, saját szavai szerint, nem más mint ez: a pap kétszer felolvassa a szószékből; akkor nyomban hozzáfognak presbyterium alkotásához, a ministeri rendelet szerint, s midőn ekként az egyes gyülekezetek

rendezve vannak: azután jönnek a megyék, kerületek; et sic porro . . . egészen a zsinatig.

Ez már sérelmes annyiban, a mennyiben
a) Megsérti, sőt feldúlja az egyházi társadalom canonicus organismusát. Micsoda ezen canonicus organismus? Nem más mint az, hogy a magyar reformált egyház, a reformatiótól kezdve, mind a mai napig espres-ségek, és superintendentiák organicus kapcsolatában és törvényes felsősége alatt áll. Kánonszerű ezen organismus, mert ezt egyenesen és eleitől fogva kánonok alapították meg; azon kánonok, melyekre megesküdt minden pap, s minden tisztviselője az egyháznak, azon kánonok, melyekről az 1791. XXVI. 4. §. azt mondja, hogy azok: «nec per regias resolutiones, nec per dicasterialia mandata possint alterari». Midőn tehát, akármiféle fontosabb választatást, annyival inkább egyházszervezetet az egyes gyülekezetek által akar kezdeni a kormány: ez nem más tesz, mind azt, hogy egyházunk organicus kapcsolatát szétszakasztja; szervezetünket fabula rasanak tekinti, s mellőzve az egyedül illetékes kerületi gyűléseket, nyíltan a forradalom terére lép. Vájjon hova vezeteti volna, vagy mit jelentett volna az, ha a Felség 1848 előtt, vagy bármely parlamentarizmus országban a fejedelem, a maga propositióit az országgyűlés vagy parlament mellőzésével, közvetlenül az egyes községekhez terjesztette volna, vagyis azokat kényszerítette volna, azoknak a propositióknak törvény gyanánt való elfogadására?

b) De vannak nekünk speciális canonaink és statutumaink is, melyek az egyes gyülekezetektől, papoktól, esperesektől, megyéktől s a superintendensektől a fontosabb dolgokban való minden intézkedés hatalmát elveszik. Ilyen nálunk a XI és XII-ik kánon, s a kánonoknak a C-ik kánonba tett zárszava; a melyek a fontosabb

dokok feletti minden intézkedést a nemzeti zsinatok, vagy legalább kerületi gyűlések körébe utasítanak. Ilyenek a tiszáninneri és tiszántúli egyházkerületek közlelbi időben s épen a pátensre vonatkozó végzései, melyek az egyes papoknak és hivatalnokoknak határozottan megtiltják, hogy a pátens s ministeri rendeletek végrehajtásához segédkezeket nyújtsanak. Es itt jön már most a pap egy kínos dilemmába; tűz és víz közzé szorul. Egyfelől állanak név. a kánonok s a törvényes egyházi felsőség iránti engedelmisség, a melyekre ünnevényesen megesküdütt, s melyek őt a január 10-ki rendelet végrehajtásától sőt kihirdetésétől is eltiltják; másfelől áll a kormány, a maga feltétlen parancsával, mely őt az eu'vházi társadalom organismusától s a törvényes felelőségtől való elszakadásra, az egyházi nyelven úgy nevezett, őseink által folyvást kárhoztatott independen-tisínusra zaklatja.

E pontnál tehát a kormánynak múlhatatlanul el kell ismerni vagy azt, hogy

az egész magyar protestáns egyházalkotmányt tabularasanak tekinti, annak törvényeit s történeti fejlődését ignorálja, s magát az egyház absolut törvényhozójának tekinti; — vagy azt, hogy

a protestantismus elveit s a mi egyházunk történetét és törvényeit nem ösmeri.

r) E pontnál, hogy most a kormány, közvetlenül az egyes papokhoz és gyülekezetekhez fordul, sajátságos és világos következetlenséget is lehet szemére vetni. Midőn ugyanis 1856-ban, a cultusminister az ösmeretes egyházi törvénytervet kibocsátotta: egyenesen és közvetlenül a kerületi gyűlésekhez utasította azt, sőt világosan kijelentette hogy a felett «a kormány irányában, csak az egyházkerületi gyűlések, mint a superintenden-

tiák egyedül jogos képviselői, a gyülekezetek és esperes-ségek kizárásával lehetnek hívatva, véleményt és nyilatkozatot adni». Egyenesen a Superintendensekhez s superintendentiákhoz intézte, küldte a pátentst s azt életbe léptetni akaró, valamint az az előtt s az óta megjelent sőt még magát a február 5-ki rendeletet is. Egy szóval: elősmerte és követte azon elvet, hogy neki egyházunk közügyeiben, egyedül a superintendentiával és superintendenssel lehet magát józanul és törvényesen érint-közésbe tenni. Mi tehát az oka mégis most. hogy ezen utat mellőzve, az igazgatást és rendelkezést legalul kezdi? Divide, et vinces!

Hogy a harmadik pont alatt említett sérelem való-sággal létezik: ismét magának a rendeletnek saját sza-vaiból világos; mert megmondja, hogy megyei és kerü-leti gyűléseket, ezentúl csak a kormány értelmében lehet tartani, hogy a községek, ha magukat rendezik, testületi jogaikat elvesztik, s hogy az illető község vagy megye területén nem lakó gondnokok hivatala általában, tehát még azon esetben is, ha c községek s megyék magokat rendeznék elenyészik. Ezen pont már sérelmes annyiban, a mennyiben

a) az egyházi hivatalokat s hatóságokat tisztán ál-lami intézményeknek tekinti; mert különben miként akarhatná azokat felfüggeszteni, vagy megszüntetni;

b) kánonainkat, a melyeken az egyház hatóságai és hivatalai nyugosznak, mint szinte egész egyházalkotmá-nyunkat is felforgatja, egyházi életünk folyamát fen-akasztja, s annak szabad lélegzését is meggátolja, erét metszi.

Hogy a negyedik pont alatti sérelem szinte valójá-ban létezik, hasonlóképen nem szenved kétséget; mert maga a rendelet világosan mondja, hogy az oly egyház-községek, melyek f. évi március végéig magukat nem

rendezik, rendezetteknek többé nem tekintetnek; ettől feltételezett jogaikat és igényeiket elvesztik s testületi jogaikat, folyamodás útján csak akkor nyerhetik meg, ha magokat már tökéletesen rendezték.

Ez rettenetes!

A protestáns egyház és egyes gyülekezetek ugyanis, mindazon jogokat, a melyekkel bírtak és bírnak, sőt még magát a létezési jogot is, csak úgy bírják és bírhatják, mint *testületek*. Midőn tehát az mondánk, hogy valamely gyülekezet a maga testületi jogát elvesztette, ez azt teszi, hogy nem szabad többé neki gyűléseket, hivatalnokokat tartani, végzéseket hozni, intézkedni. birtokol szerezni stb. stb.; egyszóval: nem szabad létezni. A status tehát megtagadja ő tőle még azon jogot s azon jogvédelmet is, melyet a maga fogalmánál és rendeltetésénél fogva, a legutolsó napszámos, sőt egy utazó iránt is teljesíteni köteles. A törvényszékek és más polgári hatóságok, inelvének rendeltetése a személv- és vagyonbátorság biztosítása és védelmezése s az igazságnak részrehajlatlan kiszolgáltatása: most már a magyar protestáns egyházak beadványait el nem fogadják, visszautasítják, azoknak birtokjogára, kötelezvényeire nézve igazságot nem szolgáltatnak; — egyszóval: az egyházak egészen törvényen kívüli állapotba taszítatnak. Oly helyzet ez. melyben még a török járom alatt sem voltak a protestáns egyházak; melyektől a maga módja szerinti igazság kiszolgáltatást és jogbiztosítást, még a pogány török sem tagadta meg. Es miért történik mindez? Nem másért, mint csupán azért, mert a magyar protestáns egyház, a maga alaptörvényeihez és történeti fejlődéséhez mindvégig hű kíván maradni. Nem kíván ez egyház semmi új jogot; nem sértett meg semmi polgári törvényt, nem változtatta meg hitvallását stb.

Nem lehet kétkedni felette, sőt biztos értesülés után bátran állíthatni, hogy a tövényyszékek, azon gyülekezeteket, melyek a törvényes autonómiához híven magukat a kitűzött határidőig nem rendezik, a törvényyszékek és hatóságok, még birtokjogaikban, vagyoni viszonyaikban sem fogják védelmezni, sőt azoknak beadványait el sem fogadják; míg ellenben azon egyeseket és gyülekezeteket, melyek vakon engedelmeskedve magukat rendezendik: minden védelemben, pártfogásban, és kedvezésben részesítetik. Mily szomorító, mily leverő ez, a XIX-ik században, a civilisatio és humanismus e híresztelt korszakában! És ez annyival szomorítóbb és lesújtóbb, mert ő Felsége, 1851. Dec. 31-kén kiadott nyílt parancsában, a cseh és morva örgr., galíciai stíriai stb. protestánsokat, a kiknek szabad vallásgyakorlatát semmi törvény, hanem egyedül a császári kegyelem biztosította, még ezen protestánsokat is ünnepélyesen biztosította azon jogokról, miket most a magyar protestáns egyháztól megtagad. A pátens ide vonatkozó szavai ezek: «Wir erklaren dureh gegenwärtiges Pátens ausdrücklich, dass wir jede gesetzlich anerkannte Kirche, und Religionsgesellschaft in dem Rechte der gemeinsamen öfentlichen Religionsübung, dann *in der selbstündigen Verealtung ihrer Angelegenheiten, ferner im Besitze und Genusse der für ihre Kultus-, Unterrichts- und Wohlthätigkeits-Zwecke bestimmten Anstalten, Sliftungn und Foncte erhullen und schützen wollen*».

Hova vezet a kormánynak ezen sérelmes és vészterhes rendelete, s mit fog szülni ennek foganatba vétele: bajos előre belátni. Annyi bizonyos, hogy a protestáns nép minden osztályában, a legmélyebb fájdalommal, s a status kormány iránti bizalmatlanságot, kétséget és nyugtalanságot s a régi üldözések megújulásátóli félel-

met költendi ez fel. S vájjon mindez előmozdítja-e bármely status kormány dicsőségét és tekintélyét is?

Említeni sem szükség, hogy ama sérelmes rendekek mely testületi jogaink elvesztésével fenyeget bennünket, egyházunk alaptörvényeivel van a legegzenesebb ellenkezésben. A bécsi és linci békekötések s az ezeket beczikkelvező országos törvények, mint szinte az 1791. XXVI. t. c. is testületi örök létezhetei jogot biztosítanak egyházunknak. Ama békekötések két oldalú szerződések, melyeket a jog és igazság örök elveinél fogva egyik félnek önhatalmúlag megszüntetni nem volna szabad. A protestáns vallás és egyház Magyarhonban nem tolerata, nem is recepta, hanem még ennél is több. azaz oly testület, mely nemcsak önmagában s beleidére nézve, hanem a törvényhozó hatalom s a dvnastia irányában is testületi joggal bír. Midőn a pacificatióknál s az országos törvényhozás mezején a magyar protestánsok, mint status evangelicus szerepelnek, s midőn az evangelicus rendek az 1791-ik évi nagyfontosságú országgyűlésen is folyvást megtartották s magával az országgyűléssel is elismertették azon elvet, hogy a vallás és egyház jogaira nézve egyenkénti szavazatok többségével dönteni nem lehet, mert ők akár kevesebben, akár többen lennének, mind a kalholikus klérus és rendek, mind a statust hatalom irányában, egyik felel alkotnak, — mindezek által a legvilágosabban hirdették azt, hogy ők Magyar országban, a nyilvános testületi létezheteinek örök jogaival bírnak, és hogy ők, sem az országos törvényhozó testületnek, sem a fejedelemnek pusztá arbitriuma alatt nem állnak. Es hogy ha ezen jog sem biztos, melyre pedig oly sok fejedelem, maga és utódai nevében megesküdütt: akkor nem lehet ludni, hogy micsoda jog lehet biztos Magyar országban?

3. §. *4 Február 5-ki ministeri rendelet.*

Ezen rendelet, egyfelől kilátást nyújt oly bizalmas tárgyalásokra, melyeknek következtében a kerületek kifejezett aggodalmain segítve lehetne, más részről azonban sürgeti, hogy e melletti a pátens és ministeri rendelet szerinti eljárás haladék nélkül fogamatba vétessék. Es így e rendelet, maga magával ellenkezik; mert ha a kormányszerinti ügyszervezetet végre kell hajtani: mi szükség van akkor a bizalmas tárgyalásokra, és mi eredményre vezethetnének azok? A közönség, mely ügyünk legközelebbi folyamát gyökeresen nem ösmeri, kétségen kívül azt vélte és véli, hogy ama bizalmas tárgyalások valami másodízbeni bizalmi férfiak által fognak tartatni: miután azonban kétségen kívül van, hogy a bizalmas tárgyalásokban a Báró Yay Miklós úr ő Excellentiájával tartott értekeződés értetett, s miután ezen értekeződés eredményre nem vezethetett: látni való, hogy a Február 5-ki rendelet által, ügyünk új stádiumba nem lépett; ott vagyunk a hol voltunk Január 10-én.

Érdekes azonban a rendelet egyebek mellett azért, mert azon merőben valótlan állítás van benne, hogy az új szervezetet a protestánsok többsége elfogadta; érdekes azért is, mint már fentebb említve volt, liogv ez a szervezet keresztülvitelére nézve, egyenesen a kerületi előjárókhöz fordul már, s e szerint a január 10-ki rendelet szellemét elvét és irányát megtagadja, azzal következetlenségbe esik.

4. §. *Lehet-e gondolni valamely egyezkedési utat és módot 9*

Tagadhatatlan, hogy igen czélszerű és óhajtandó lenne, magára a felekezetibe nézve is, hogy a mostani

kellemetlen és sújjos helyzetnek békés úton vége vettetének. Azonban óriási akadályok állanak előtte. Ugyanis a felekezet és kormány közötti ellentét jelenben már oly határozott és oly nagy, a január 10-ki rendelet oly erős rohammal támad, s viszont ennek ellenében, s az egész ügyre nézve a reformált felekezet egyetemes közvéleménye oly kifejtett és határozott, hogy kiegyenlítésre és egyezkedésre gondolni is alig lehet. Azonban a törvényeink sérelme nélküli egyezkedés és kiegyenlítés elvét általában és felétlenül még sem lehet elvetnünk. Lássuk azért ennek lehetőségét!

Micsoda testület bocsátkozhatnék egyezkedésbe a felekezet részéről, a kormányval? Az egyes kerületek külön-külön és egyenként bizonynyal nem; mert ez szakadást hozhatna elő s magoknak a kerületeknek egymás közötti megállapodása is, a communis consentió, igen nehéz, sőt lehetetlen lenne ekképen. Nem lehet gondolni más testületet, mely a kormányval, habár csak némi sikerrel is, egyezkedésbe bocsátkozhatnék, mint a négy kerület által, szabadon választandó férfiakkól alakuló konventét, vagy értekezletet. Úgy de e végre ismét ünnepeles és törvényes kerületi gyűlések kellenének, melyeket pedig a kormány betiltott s törvényeseknek el nem ösmer. Kerületi gyűlés kellene mindazért, hogy az egyezkedésbe bocsátkozást ki mondja, mind azért, hogy a tagokat megválassza. Azonban, még ezen út is igen veszélyesnek látszik, mind azért, mert ezt követve, a kerületek következetlenségbe esnének, a mennyiben eddig folyvást zsinatot óhajtottak; mind azért, mert felette bajos, oly nagy fontosságú tárgyakat, mint a milyenek az egyezkedés által eldönlettnének, egy kevés tagokból álló, zárt körű, és utasítással el nem látható konventre, vagy testületre bízni. Látni való e szerént, hogy egyez-

kedésbe, csak a törvényes alapokon nyugvó autonomicus zsinat bocsátkozhatnék némi biztossággal; még ennek is kötelessége lévén az, hogy az őseink által szerzett s maradékainkra sértetlenül áthagyandó jogokat, semmi szín alatt fel nem áldozza.

De gondoljunk valami egyezkedési alapot! Merült fel oly forma nézet, hogy ha a kormány a négy kerületet mostani határaiban fenlartja és biztosítja: tehát egyezkedésbe lehet bocsátkoznunk. Ez, a kormány részéről még igen kevés áldozat s az egyezkedésre nézve nem elfogadható alap. A kerületek felosztása ugyanis, az egyház statusjogi léte, statushozi viszonya, zsinat-presbyteri alkotmánya és autonómiája mellett, csak másodrendű dolog. Mit érne a négy kerület fentmaradása, ha az említett nagy fontosságú pontokat, a melyekre meggy ki most minden kérdés, csak kis részben is feláldoznák; mit érne a négy kerület, ha az egyház belügyiére nézve, elismernék és elfogadnék a kormány rendelkező és törvényhozó hatalmát?

Mondatott és mondatik az is, hogy az egyes gyülekezeti presbyteriumokat kellene a ministeri rendelet szerint újraszervezni, s ekkor aztán zsinathoz fogni. A felekezet részéről ezen áldozatot mással indokolni bajosan lehetne, mint a kormány iránti kényszerű engedelmisséggel, a mit pedig gyökeresen tagadnunk kell. Azt állítani, hogy a végre, hogy zsinat lehessen, a presbyteriumokat rendezni kell, a mint ezt a kormány is. a maga megszorulásában állította, teljességgel nem lehet. Hiszen több ízben határozatiig kimondottuk, hogy a presbytériumok oly gyökeres rendezése, mint azt a ministeri rendelet akarja, már sua natura zsinati tárgy. De meg, a végre, hogy zsinat legyen, mi szükség az egyházat és egyházalkotmányt, a maga legalsóbb alap-

jában felforgatni, holott a bölcs törvényhozás, mindenkor a létező törvényes viszonyok alapjáról indul ki? a mint mindezeket, a tiszántúli kerület január 10-ki felirata elég bőven és részletesen előadta. De veszélyesnek is látszik ezen kiegyenlítési út, mert avagy a gyülekezetek nem azt mondhatják-é: ime a kerületek vagy megyék, hogy magokat biztosíthassák, minket oda dobtak a kormánynak, a mi gyülekezeti autonómiánkat feláldozták? Szakadjunk el azért e hitetlen nemzetségtől, mely minket a helyett, hogy védelmezne, hűtlenül elhagyott; legyünk congregationalisták vagy independensek; legyünk hívek mind halálig! Valóban, a mily bizonyos egyfelől az, hogy a zsinatpresbvtéri egyházalkotmányban, az egyes gyülekezetek presbyteri szerkezete alkotja az alapkövet, — épen olyan bizonyos másfelől, hogy ezen alapkőnek, a kormány érdekei szerinti, habár kevés időre való felbolygatása is, iszonyú zavarokat és veszedelmet fogna előidézni. Minden tartható indok nélkül, ily veszélyes kísérletnek tenni ki az egyházat, ily lényeges jogot, habár csak néhány hónapra is feláldozni, valóban hiba lenne. De meg ki biztosíthat bennünket arról, hogy vájjon a következő zsinat, nem fog-e úgy járni, mint a budai. Vájjon nem elmaradhat-e a kánonok fejedelmi szentesítése évekig, s íme akkor, a kormány szerinti kívül czifra, de belől nyomorúságos új presbyteri szervezet vérébe fogna átmenni a gyülekezeteknek. Mert nem kell gondolni, hogy a presbyteri uniók rendezése, a mely itt szóban van, csak az új választásokat jelentené; jelenti ez természet szerint, s a kormány akaratja szerint is. a presbyteri ukok hatáskörének, kötelességének, tanácskozási szabályainak stb. slb. meghatározását, újra alakítását. Már pedig azon burokratikus s iszonyú szűk korlátok között mozogható presbyteriumok, melyeket a kormány

akar, általunk csak kevés időre is el nem fogadhatók. De nem is lehet végre megfogni, hogy ha már a presbyteriumok rendezésének nagy fontosságú jogát feladtuk: miért ne adhatnék fel a megyéket és kerületeket; valamint másfelől az is világos, vagy legalább valószínű, hogy az újonnan rendezett presbyteriumok, magok fognák kívánni, vagyis magok után rántani, a megyék és kerületek rendezését is. Kiesvén a régi alap; összeomlana az egész régi épület; a kormányszerénti új presbyterium régi szerű megyékkal s kerületekkel kötve öszve annyi lenne, mint «humano capiti cervicem equinam adjungere»; vagy a régi tömlőbe új bort tölteni, a mit sem Horatius, sem más helybe nem hágy.

Valóban bárhova tekintünk: más egyezkedési utat. módot, a szabadulásra más alapot hamarjában alig találunk, mint azt, mit hír szerint maga a Felső ajánlott. t. i. ne legyen szó a kerületekről s azok határaitól, ne legyen szó a superintendensek választásáról; a megyék és gyülekezetek szerkezete maradjon épen, s a megyei közgyűlések, vagy ha tetszik, az egyes gyülekezetek, megyékként válaszzák, de szabadon a zsinati követeket. Az így összegyűlendő zsinat a maga tanácskozási szabályait s más szükséges intézkedéseket, egy előleges választmány által, maga határozza el; e zsinaton a rendes superintendensek helyét a helyettesek, vagy legidősb esperestek. de cs. administratorok semmi szín alatt nem, pótolhatják; a rendes főkurátorokat pedig, a legidősb coadjutor kurátor pótolja. E zsinat, a ministeri rendeleteket ha tetszik gyökerestől elveti: a pátensnek pedig kellő módosítását kieszközli.

Valóban, ha elfogulatlanul s kellő higgadtsággal vesszük a dolgot fontolóra, — mulhatatlanul be kell valanunk, hogy ezen egyezkedési út által egyházunknak

semmi lényeges jogát nem veszélyeztetnénk s a mellett a zsinat autonomicus megalakulása és működése is kellő mértékben biztosítva lenne; mert, hogy a zsinaton, múlhatatlan ül rendes superintendenseknek és főkurátoroknak kellene lenni, — ezt bármi szempontból is, tartható okokkal védeni nem lehet. Ha a kerületi gyűléseken szerepelhet a legidősb esperes, mint helyettes superintendens, vagy a legidősb coadjutor kurátor, mint világi elnök: miért ne történhetnék meg ez a zsinaton? A mi a zsinat megalakulását, vagyis a követek választási módját illeti: bátran lehet állítani, hogy abban nincs semmi sérelem; mert ha a lehető legszabadabb viszonyok között fogna is megalakulni a zsinat, — túl van minden kétségen, hogy a követek választását a kerületi gyűlések nem vennék és nem vehetnék magokhoz, hanem közvetve az egyes gyülekezetekre, közvetlenül pedig a megyékre biznák azt, oly formán, hogy minden presbyterium, küldene a maga kebeléből két teljhatalmú képviselőt, az egyházmegyei követválasztó gyűlésre, s ezen gyűlés adna igazoló okmányt is a követeknek. Az így megalakuló zsinatnak igaz, hogy voltaképen ex officio senki nem fogna tagja lenni; mert ez már a kerületek kényes kérdését hozná szőnyegre, mit mi egyidőre háttérbe szorítunk; de azért vájjon nem a legbizonyosabban mondhatjuk-e, hogy a superintendensek s helyettes superintendensek el fognak választatni követekül, szintúgy mint az esperestek s coadjutor kurátorok közül bizonyosan többek, s midőn a zsinat össze ül, s a tanácskozási szabályokat megállapítja, mi gátolná azt abban, hogy superintendenseknek s kurátoroknak az elnökségre s más egyébre nézve megadja azon előnyt, mely őket ex officio illetné; mi gátolná a zsinatot abban, hogy választmányok kinevezésénél s

minden más illető ponton, a négy kerüületiséget tüstént életbe léptesse, a maga kebelében, s arra folyvást tekintettel legyen?

Ezek szerint a zsinatra el lehetne jutni kerületi gyűlések tartása nélkül is, következő módon:

1. Legalább két kerület egyházkerületi tanácskozománya, — mit helytelenül seniorum collegiumnak neveznek, — az említett kiegyenlítési utat elvileg fogadja el.

2. Ekkor rögtön, mindenik kerületből négy-négy férfiú gyűljön össze magán értekezletre B. Vay Miklós úr Ő Excellentiája által meghívatra. Ezen értekezlet a kiegyenlítési módot részletesen formulázza; biztosítást szerez arról felülről, hogy ez elfogadtatik a Felség által, s haza jövéen, a közvéleményt és annak vezéreit a legnagyobb buzgalommal eapacitálja és készíti.

3. A Felség haladék nélkül ily tartalmú rendeletet ad ki: Én, figyelembe vévén a reformált kerületek felterjesztéseit, melyekben egyezőleg zsinatért esedeznek: az 1791. XXVI. t. c. 4-ik §-ának alapján, mely a zsinati tagok számának s a zsinat tárgyának meghatározását nekem adja, ezennel szabadságot adok a reformált egyház gyülekezeteinek arra, hogy az egyházszerkezeti ügyek feletti tanácskozás és intézkedés végett zsinatra gyűljenek öszve, mely zsinat tagjainak száma a 100-at meg nem haladhatja. A zsinat helyét kijelöli a magán értekezlet, valamint egyéb szükséges dolgokat is.

Tagadhatatlan, hogy ezen kiegyenlítési mód és út. noha legkevesebb, sőt hitem szerint semmi veszéllyel nem jár: mégis ellenkezésbe van a fentebb kifejtett elvekkel, melyek szerint mindennek a kerületi gyűléstől kellene kiindulni. Azonban, ha némi önmegtartóztatásra s resignatióra készek nem vagyunk. — soha ered-

ményre nem jutunk, ha csak az isteni gondviselés váratlan utakon nem segít rajtunk. Ha ezen kiegyenlítési mód elfogadtatnék, sokkal, de sokkal többet fogna a kormány engedni, mint mi. Azért ez, nagy figyelemre méltó! Mert ha a politicalai viszonyok nem változnak, és mi ez ügyet ki nem egyenlítjük, — csakugyan rettenetes lesz a mi sorsunk stb. stb. —

Pest, 19. Mart. 1860.

Tisztelt Barátom!

Tegnap előtt értesemre adatott, hogy a' Fő-Herczeg,— ki néhány nap óta ismét Budán van, velem szóllani óhajt. — Tegnap tehát fel mentem hozzá, 's nagyon soká szóllott velem, vallásos ügyeinkről. — ü, úgy lát-szik, még mindég valami féle kiegyenlítését reményű az ügynek, — s hogy hosszas levelemmel ne állítassalak, csupán arról kívánlak kedves Miklósom értesíteni, hogy a F. Herczeg igen szeretne veled értekezni, 's mentői hamarább, — 's úgy vettem ki beszédjéből, hogy szükségesnek hiszi, mi szerint Te tisztelt Barátom, még April folyamán, ha hamarébb nem is, a' császárral is szófiánál. Te fogod legjobban tudni, hogy mit kell lenni; — mi itt néhányan azon véleményben vagyunk, hogy ha nem használna is fel jöllöd Pestre, és Bécsbe, de nem ártana semmi esetre. A' Fő Herczeg kérdezett, hogy másod ízben mennyi ideig voltál Bécsben, s én pár napot mondtam, mire ő azt felelte, hogy éppen azon időben, a' császár nem fogadott audientián senkit. — de későbbben szóllott volna veled. —

Meg engedj, hogy levelemmel alkalmatlankodom, de

a' közös ügy, 's benned helyezeti nagy bizodal munk szolgáljon mentségül.

Igen nagyra becsült barátságodba ajánlott, maradok tisztelő híved, barátod

Ráday Gedeon s. k.

Debreczen, 20. Ápril 1860.

Igen tisztelt Bátyám!

Nagy becsű soraid vettem, s ugyan azon alkalommal válaszolom a következőket:

Széchényi temetése és a' magyar hitelintézet ügyében Bétsben lévén, 13-dik Aprilba, estve szokás szerinti estveli öszvejövetelre elmentem Szögyéni-hez. O megmutatván nekem általad Br. Józsikához küldött iratot, azt monda, hogy akkor nap volt nálla Gr. Thun, mi még 10 év alatt meg nem történt és hosszasan értekezett vele különösen a protestáns ügy felett, értésére adván, hogy azon esetben, ha B. Vay, Tisza, én?s még néhányan biztosítanánk a felől, hogy az öszvejövendő zsinatban, a⁵ pápens, mint királyi propositió, vagy is resolutió a Budai zsinaton, *tárgyalás* alá fogna vétetni, és egyenesen el nem utasittatik és *félre nem* tétetik, azon esetben kész lenne a zsinat öszvejövetelére a' szükséges engedélyt megadni. — Továbbá arra kért, hogy adnám neked tudtadra, miszerént ha kívánsz valamit, a' minsterrel közölletni, írdál neki német nyelven ostensibilis levelet, melyet ő azonnal közölne. En megígértem neki, hogy közölvén kívánságát, neki válaszolni fogok, előre is nyilvánítván, hogy mi egyesek, kiküldés nélkül, akár egyezkedésre, akár ígéretek tételére, magunk feljogositva nem érezhetjük.

Pesten 15-én közölvén a mondottakat Kálmánnal, megírtam Szögyénynek, hogy mi egyesek nem lehetünk feljogosítva semmire, de ha csakugyan kíván a kormány kiegyenlítési módot, az másképp nem létesíthető, mint ha megengedtetik, hogy a mostanra kitűzött superintendentialis ülések, mind a 4. superintendentiában megtartatnának, melyből minden superintendencia nevezne ki tagokat, kik együtt generál convent vagy conferentia alakjában öszvejöhetvén, alkalom adatnék, a' kormány-nak, ezen testület által a sinodus tartására az előleges lépéseket meg lehetni, és a kiegyenlítési módokat, autonomikus állásunk veszélyeztetése nélkül, és törvényes jogaink feláldozása nélkül megkísérteni.

Erre Szögvény telegraph utján tegnap előtt (ír. Dessewffytól megtudván, hogy még Pesten vagyok, a cultus minister meghagyásából felül irattal, azt adja tudtomra, hogy ha Gr. Hechberghez folyamodunk néhányan, a nevek megnevezésével, telegraph utján, gyűlés tartás végett, az elleneztetni nem fog. — Erre én ugyan csak telegraph utján válaszoltam, miszerint nem hiszem hogy erre ember akadna, azonban ígértem, kívánsága szerint tudósítani, arról, hogy fog é a' gyűlésbe a' tagok kinevezése eránt indítvány tétetni.

A tegnapi kisebb körű tanácskozmányban elfogadtattott az eszme, és ma Tisza indítványára 6. tag, a bécsi küldöttség tagjai, e célra ki nevezettek, — ugyan annyi pót taggal együtt

A gyűlés részleteit szóval úgy is elfogják mondani neked.

Csanádi Sándor indiscretiója és gyanúsító wichtig macherája majd hogy bajt nem okozott. A conferentia-ban az én és Tisza azon véleményünk, hogy helyezük magunkat, úgy mint tiszáninnen, a' választások

kitűzése által az 1848. előtti állapotba, el nem fogadtattott, — alkalmasint Augustusban fog végbe menni.

Esperesink közül néhányan, a' vizsgáló bíró előtt, igen gyáván viselték maguk. Így Benedek és Makó. Ezek beperelése el is maradt. Mi lesz valyon a monstre process vége?

A mai ülés miután nem akadályoztatott, úgy hiszem a 3. többi superintendencia is megfogja tarthatni gyűléseit, — és ezen esetben lesz mód a kiegyenlítésre, mit ugyan, az igazat megvallva, mind addig nem hiszek, míg Thun ott fog ülni, és Austriának apparensabb bajai nem lesznek.

Múlt Szombaton Bécsben, a magyar kérdés miá, meghasonlás támadt a ministerek közt. Goluchovszky, Thun és Bruch, az 5. helytartóság feloszlatása mellett voltak, Nádasdy, Rechberg és Thyery ellene, — mind leköszöntek; a' Császár ideiglenesen meghagyta nálluk az ügyek vezetését, és a végelhatározást magának tartá fel.

Ezek a nevezetesb dolgok, melyeket írhatok. Kálmánnal közöltem azokat, miket írál; helyeslé.

Becsés szíves indulataidba ajánlott tisztelő híved:

L. Menyhért s. k.

Bécs 19/4. 1860.

Szeretett kedves Miklósom!

Ha ez után 100 évvel éltünk volna, talán nem is kellene már papírt, tollat s' tintát használni gondolatinknak távol levő barátainkkal tudatása végett, mert addig a leleményes emberi ész talán megint fogott már valamit kigondolni, mi által azt könnyebben fogják az embe-

rek eszközölhetni. — Erre most irányodban különös szükségein volna kedves Miklósom, mert temérdek az a mit mondani szeretnék.

A' vallásügyi Országjár úr a' napokban kétszer volt nálam, több órákig tartott beszélgetésünk, és így képzelheted, hogy vallási ügyeteket terjedelmesen 's alaposan meghánytuk. Isméred az iránti nézeteimet, és így elfogod hinni, hogy érdekeiteket kitelhetőleg védtem, 'a mennyire azokat nem protestáns ember helyesen fel fogni képes. — Hazudnék, ha azt mondanám, hogy benne mindenhez, mit eddig követelt, konok ragaszkodást tapasztaltam volna, sőt a közelítési szándok komoly, 's a kiegyenlítési kívánat őszinte. De viszont vannak dolgok, mellyektől — mit meg kell engednem — ő sehogy sem állhat el, u. m. hogy a Sept. 1-ről kelt Pátens mint *olyan* t. i. mint a' Synodalis javallatokra keletkezett fejedelmi elhatározás, — melynek *tartalma* azonban tárgyalás és értekezés útján változásokat enged, meg ne támadtassék, és hogy az eddig a Pátens értelmében történt rendezések fentartassanak, a mi többnyire csak a Lutheránusokat illeti. Mind a kettő méltányos; mert valamint, ha a' 1791-ki Synodalis felterjesztésekre nézve egykor a' magyar Kancellária útján legfelsőbb Resolutió keletkezett volna, ezt soha nem engedhettük vala jogosságára nézve kérdésbe vonatni, — úgy a mostani Császári Kormány sem engedheti *ezt* meg támadtatni: fen hagyván az egyes pontok *lényegére* nézve tárgyalás és felterjesztés útján a' megváltoztatás szorgalmazását. — Arra is hajlandó volt a minister úr, hogy bizonyos megbízandó egyéniségekkel a leglényegesb módosítások még a Synodus tartása előtt megállapíttassanak, és foganatba vétessenek; — csak arra nem állhat reá, hogy a' districtualis Conventeknek a' régi alakbani

megtartása, eleve *kért engedelem nélkül*, elnézessék; mi iránt Néked intés volt adva. — Igen nagyon sajnálom, hogy ezt mellőztétek, mert ezzel feladva semmi sincs, nem lévén benne más, mint a dolgok *tényleges* állásának, u. m. a hatalom *fennálló*) intézkedésének elismerése. Eddig csak eszmecsereből állott a Minister úrrali érintkezésünk, de tegnap a *cselekvés* terére léptünk át. Adja Isten, hogy olyan legyen eredménye, mint becsületos szándokom és őszinte óhajtásom, hogy érdekeitek és jogos kívánataitok figyelembe vételt s tellyesílést nyerjenek. — Ugyanis tegnap reggel tudatá vélem Lónyay, hogy a holnapi Conventből néhány egyének fognak választatni a kormányhali értekezés végeit, kik által kijelentetnék, hogy ha Synodus tartatnék, azon a' Cs. Pátens a Budai Synodus felterjesztésére való 1. f. Resolútióként fogna tekintetni és tárgyalatni. De itt megint a holnapi Conventnek *engedély nélküli* tartása állott ellent. — Fel lettem tehát hatalmazva Lónyaynak telegrafírozni, hogy ha az illető engedély telegraf útján a' ministerelnök úrtól kikéretnék, ez ugyan azon úton meg fog adatni. Lónyay még tegnap este fele It hogy mindent el fog követni, miszerint ez meg történjék, és ma reggel még több reményt nyújtott levelében a sikerhez. Azonban szerencsétlenségünkre tegnap az árvíz következtében megszakadt Fegyverneknél a közlekedés. De még ettől sem riadtunk, vissza, — mert Menyhért barátunk a legjobb akarattól lévén lelkesítve, seperát vonallal akarja útját Debreczenbe folytatni, mi iránt innen a vasúti igazgatás útján azonnal telegraf által intézkedtem. Ha L. a szándéklott lépéseket keresztül viszi, reményilem a többi Conventek is ezen úton fognak indulni. Tegyéél Te is mindent kedves Miklósom ennek előmozdítására. Nagy hiba volna, a kiegyenlítésre

nyújtott kezét el nem fogadni. — Én egyedül csak a Te és az ország érdekében teszem, hogy szerepemből kiesve, kedvem s hajlamom ellen, a kormányzati ügyekbe elegendem. Használjátok fel az irányomban mutatkozó kis bizalmat, 's czáfoljátok meg ama gyanúsítást, hogy csak politicus demonstratió 's a kormány intézkedései elleni politicus tiltakozás az, mi lépteiteket vezérlé. Talán tágabb körbe is derűt küld a Mindenható, — és e tekintetben is kívánatos volna, a létező nehézségek sommáját kevesbíteni. — Vettem szíves leveledet, melynek felejthetetlen barátunk távozása feletti búdat kifejező minden szavai fájdalmas visszhangra találtak szívem mélyében.

Kérlek írd azonnal, németül, hogy leveledet használhassam. — Említéd egykor nagyatyámnak a 26-iknak létre hozása körüli érdemeit; — bár én a nagy férfiúnak saruit sem vagyok érdemes megoldani: de jóakarásban s tiszta szándokban bizvást mérközhetek véle. Isten áldjon kedves Miklósom, szeresd hű barátodat

Lászlót.

A holnapi Convent megtartásának szuronyokkal és ágyúkkal megakadályozása iránti hír alaptalannak fog tapasztaltatni, a mi szinte jó akaratra mutat.

*Eszmék a magyar protestáns ügy jelen stádiumán . ***1860. Május 8.*

Néhány nap múlva, mind a négy reformált egyházkerület kebeléből ki lesznek nevezve azon egyetemes küldöttség tagjai, mely az illető egyházkerületek által eleibe szabott utasítások szerint, mindent elkövetend. megkísértem! a végre, hogy egyházunk törvényes helyzete és nyugalma, hitelveink és jogaink sérelme nélkül helyreállíttassék.

A reformált egyházkerületek ezen intézkedése, egy újabb, kétségtelen bizonyítványa annak, hogy ők, bár Januárban a Felség eleibe járulhatás örömétől megfosztanak, s bár az ólta folyvást a legsújjosabb helyzetben vannak s zaklattatások közt élnek: a Felség személye és hatalma iránt még is bizalommal viseltetnek. Ezen bizalom visszazataszítása, a kormány részéről, a legnagyobb kegyetlenség lenne.

A bizottmány, nagy küldöttség működésének folyama, körülbelül a követ kezű lenne:

1. Felveszi az ügy fonalát ott, hol azt a legközelebbi bécsi küldöttség, kezéből kibocsátói kénytelen volt; — tehát a kellő lépéseket megteszi, hogy *a Felség eleibe járulhasson.*

2. A Felség előtt in corpore megjelenvén, ismételni fogja röviden, a kerületek eddigi kérelmeit; előadja különösen a Január 10-ki rendelet sérelmes voltát, az e miatt eddig elő állott s ezentúl előállandó zavarokat stb.; általában a Felség előtt, mint Felügyelőnk és Védelme-

* Révész Imre kézirat.

zönk előtt bepanaszolja a *ministeriumot*; mert a Pátens ólta folyvást csak a *ministerium* szavát hallottuk, de nem a Felséget. Kéri a Felségtől azt, mit eddig a kerületek kértek s ezek nyomán a bécsi küldöttség kért; kér különösen *zsinatot*, még pedig *autonóm* zsinatot; kéri a foglyok szabadon bocsátását s a vizsgálatok megszüntetését. A mennyiben pedig ez ügy nagyon bonyolódott, kéri a Felséget, hogy értekeződés, és bővebb felvilágosítás végett, méltóztassék valakit hozzánk kinevezni; de ezen kinevezendő egyén *ministeriumi* s különösen *cultus ministeriumi* tag épen nem lehet, mert hiszen épen a *ministerium* ellen van panaszunk, azt vádoljuk, s az minket; az tehát elfogulatlan kihallgatónk nem lehet. Hanem legyen ez, a birodalmi tanácsnak valamely magyar tagja; ki lehet katolikus is, mert ő ott csak állam érdekeit képviseli, és csak kihallgatónk. De minden esetre magyar országi legyen; mert ez ösmerheti a gyakorlati viszonyokat, jobban, mint pl. egy erdély országi szász: s mert a magyar prot. egyház jogviszonyai, a magyar országi históriával 's status étellel ténylegesen összeköttetésben voltak és vannak.

3. A küldöttség vagy bizottmány összeül tehát a kinevezendő magyar kormányférfiúval. Ezen értekezés egyik célja az lesz, hogy kérelmünk jogos és méltányos voltát, bővebben indokoljuk, kölcsönösen felvilágosítjuk és capacitáljuk egymást; másik az, hogy az ügy békés kifejlődésére nézve, mindkét részről bizonyos fogadások vagy biztosítások tétessenek; jelesül:

a) a magyar protestáns egyház részéről biztosítja a küldöttség a kormányt arról, hogy a következő zsinat, a pátenset egyszerűen elvetni nem fogja, hanem azt, mint országfejedelmi propositiót, őszinte tisztelettel fogadja, s tárgyalás alá veendi; továbbá arról, hogy a zsi-

nat eljöveteléig is, mindent elkövet, hogy az egyház kebelében semmi olyan ne történjék, mi az ügy kölcsönös kiegyenlítését és az egymáshoz közeledést gátolná.

b) a magas kormány pedig biztosítja a küldöttséget a következőkről:

hogy mind azon hitfeleink, kik a pátens és erre vonatkozó ministeri rendeletek miatt fogságot szenvednek, vagy vizsgálat és per alatt állanak, feltétlenül szabadon bocsátatnak. Valamint egyfelől az egyház szabadon lévő fiaitól égbekiáltó hűtlenség lenne, elfelejtkezni azokról, kik hűségök és bátorságuk miatt szenvednek: úgy más felől, a kormány részéről legtávolabbról sem lehet várni, a már már végletekig ment elégtelenség és zavarok lecsillapítását, ha a fogság és kereset alatt levők fel nem szabadíthatnak;

biztosítja a kormány az egyházat arról, hogy az egyházkerületek a zsinatig egy vagy legfeljebb két gyűlést szabadon tarthatnak. Erre múlhatatlanul szükség van, részint azért, hogy általában a küldöttség intézkedései és javaslatai keresztül vitessenek; másrészt azért, hogy püspökök és főkurátorok választassanak; részint azért, hogy a zsinati tagok választására, s a zsinat működésére vonatkozó szabályok megállapíttassanak, vagy is az egyetemes küldöttség javallata után, elfogadtassanak, megerősíttessenek. Nincs oka félni a kormánynak sem ezen kerületi gyűlésektől, mert túl van minden kétségen, hogy ezek a legcsendesebben, s minden tüntetések — demonstratiók nélkül fognak lefolyni akkor, ha a felekezet közvéleménye előlegesen meg lesz győződve, a kormány engedékenységéről és őszinte jóakarataról.

Ezen kölcsönös biztosításokon kívül, tárgyalás alá veheti a küldöttség, együtt a kinevezendő kormányférfiúval, a zsinati választási szabályok tervét is, a végre, hogy

meggyőzze és megnyugtassa a küldöttség a kormányt arról, hogy az egyház mindent elkövetendő hogy a zsinat akként alakuljon meg, s úgy működjék, amint azt az egyház érdekei, az ügy nagy fontossága, a siker biztonsága, s az államkormány iránti tisztelet kívánja. Lehet értekezni kölcsönös tájékozódás végett, a zsinaton tárgyalandó ügy főbb pontjairól is, hogy így mind a kormány, mind a felekezet előre tudhassa azt, hogy mely pontok azok, melyeknek elintézése nagyobb előkészületet igényel. Ezen tárgyak feletti tanakodás azonban csak privát értékű lehet, mert különben a küldöttség áthágná a maga körét, s megsértené az egyház autonómiáját, melyre a kerületek nagyon féltékenyek.

Úgy látszik, hogy a mint a küldöttség, a kinevezett kormány férfiúval a maga értekezését bevégezendi, — azután rögtön, egy pár nappal, tehát a küldöttség Bécsijén léte alatt, meg kell jelenni, vagy legalább hivatalosan kiadatni, ily tartalmú fejedelmi resolúciónak:

«En, meghallgatván a protestáns egyház kérelmét, s az ügyet bővebb megfontolás alá vevén, s végét akarván vetni minden félre értésnek s zavaroknak stb.: ezenel elrendelem, hogy a pátens miatti foglyok s vizsgálat alatt levők rögtön szabadon bocsáttassanak; sa magyar protestáns egyház szervezetének fenforgó ügye, s az ennek tárgyában kiadott cs. nyílt parancs, minél előbb zsinati tárgyalás alá terjesztessék: ennél fogva az 1791. XXVI. 4. §-a alapján megengedem, hogy mindkét felekezet részéről egy 120—160 tagból álló törvényhozó zsinat, azon helyen és időben, a melyet a kerületek előlegesen bejelentenek, egybegyülhessen.

A nevezett törvény értelmében megengedem továbbá, hogy az egyházkerületek, mindazon intézkedéseket, melyek a zsinat haladéktalan egybegyülésére és az ügy fon-

tosságához mért sikeres működésére nézve megkívántainak, szabadon megtehessék, s e czélból még egy, vagy szükség esetén két gyűlést tarthassanak.

Ha egy ily tartalmú resolútió a küldöttség Bécsben léte alatt, vagy azután mindjárt ki nem jó: akkor nincs emberi erő, vagy földi hatalom, mely az egyház nyugalma s a kormány iránti bizodalma helyre állíthassa; sőt miután azon minden tekintetben vészes körülmény is, miszerént a magyar prot. egyház közügyei igen nagy zavarba, s a kormány érdekeivel a legelkeseredettebb ellentétbe jöttek, egyenesen a ministerium tapintatlan s törvényeinkkel ellenkező eljárásának s különösen a Január 10-ki rendeletnek eredménye, mely az egyházat törvényes felsőbbjeitől s még a status védelmétől is megfosztván: azt a teljes elhagyatottság kétségbe ejtő helyzetébe taszította: kétkedés nélkül lehet állítani, hogy a protestáns mozgalom, oly óriási progressióban fog haladni, az általános elkeseredés s a statuskormány és egyház közötti meghasonlás oly nagy lesz, mely mind az egyháznak, mind a statusnak kiszámíthatlan erkölcsi károkat fogna okozni. Minden jelek oda mutatnak ugyan is, hogy a protestáns ügy, már igen nagy mértékben a közvélemény kezében van, melyet erőszakos rendszabályok által megzabolázni, különösen a mostani izgatott időkben, egyáltalában nem lehet; minden jelek oda mutatnak, hogy a protestáns kérdés nem pusztán egyházi, hanem társadalmi kérdés, melynek ezélszerű megoldása, mind az egyháznak, mind a statusnak egyiránt érdekében áll, és kiáltó szüksége. Nincs benne semmi kétség, hogy ha a ministerium a maga rideg és kegyetlen eljárását tovább folytatja, a még most csak forrongó elkeseredés és elégtelenség, oly tettekben fog nem csak egyesek, de tömegek részéről kitörni, melyeket fegyveres

erő is, csak nagy vérontással gátolhat meg, bizonyos időre.

Visszatekintve a küldöttség működésének kezdetére: úgy látszik, hogy már maga az első összeülés előtt, két iratot kell elkészíteni, egyiket: a Felség előtt mondanó *előterjesztést*; másikat: a zsinati *választási szabályokat*. Ezeknek előleges elkészítéséről tehát idejében intézkedni kell.

Szükség továbbá, hogy mihelyest a két dunai kerület a maga legközelebbi gyűléseit megtartotta: a küldöttség, haladék nélkül összejön egy oly helyre, honnan a Bécsbe való menetel legczélszerűbben megeshetik, s hol a lutherán atyafiakkal időlegesen is értekezhetünk, vagyis érülközhetünk, mert ügyünket az övékkel minden tekintetben egvyé és solidarissá, tenni fájdalom! többé nem lehet. A testvéri egyetértést azonban, és a lehető öszhangzó működést még is meg kell kísérténünk, s e célból a mi legelső összejövételünk helyét és idejét, nekik előre tudtál adnunk.

Nagyméltóságú Bátor,
Kegyelmes Úr!

Az a közönség, melvnek véleményét, szük körömhöz képest én kivehetém, először ugyan meglepetve, majd kételkedve, utoljára örvendezve fogadta mindazon változásokat, melyek Excellentiád nevével s magas állásával vannak összeköttetésben. A közvélemény kivehető habzása eme három fokozatot mutatja ma is. A szerint hallhatók a vélemények, amint egyik vagy másik fokú

stádiumon van valaki. Innen a különböző felfogás, magyarázat. A harmadik stádium embereinek száma naponként több. Magam részéről én mihamar túlestem a túlesendőkön; s meg tudtam magyarázni mindent magamnak s másoknak; s ha becsületes szó kifejezheti a jóakaratot: egyikben sem voltam fősvény olyanok iránt, kik hajlandók meghallgatni szavaimat, be látni jóakaratomat.

Örülök, hogy a múlt hó 17-én írt leveletem a csalománnyal együtt, habár későcskén is, megkapta Excellentiád. Legalább, Nagyméltóságod roppant sok teendői között segíték annyit, hogy becses idejét az sem foglalja el.

A traktualis gyűlés határideje, minthogy az névleg és tetteleg is tavaszi gyűlés, még nincs kitűzve. Rendszeresen február végén vagy marczius elején szokott megtartatni. Egyébiránt úgy hiszem, hogy a nt. esperes úr nem pusztán a maga tetszése szerint, hanem a Mélt. báró, mint közakarattal választott segédgondnok úr tudtával és belényugtával is fogja azt kitűzni.

Hogy iskolai bizonyítványainkat, különösen most a katonasorozás idején visszavetették volna valahol, tudtommal nem történt. Azonban ez oldalról mi úgy szereplünk, mint theologiai intézet, mely papokat, tanítókat nevel s ide az állam által felállított intézkedések nem vágnak be. A Thun-Zimniermann-Bontz-féle Entwurf a theológiát nem bántja. Ije ha ifjaink a gimnázium VIII. osztályából egyetemre orvosnak, mérnöknek pataki bizonyítvánnyal akarnának menni, ez bizonyos, hogy el nem fogadtatnék: és ez a mi sérelmünk csak azért, mert nem alkalmazkodtunk (német nyelv, kormányának felelős direktor stb.) a fentebbi hármasszerkesztésű Entwurf kívánalmaihoz, noha különben az ösz-

tályokat, tudományokat és órákat a szerint rendeztük is be, sőt diákul írtuk a gimnáziumi jegyzőkönyvet. A mi az érettségi vizsgákat illeti, e részben inainknak a szerint, a mint Pataktól nyugatra vagy délre esnek, Rozsnyón, Kassán, Eperjesen, Nagyváradon kelle megjelenni s cenzúrázni. Bernát Dezsőt Egerben el sem fogadták; s az öreg Zsigmond úr fogta magát, és Dezsőt Hollandiába küldte ki, hol több mint egy éve van már és lesz még egy évig s kerül minden évben legalább kétezer pengőjébe. Maga a tandíj 240 pft. Hát utazás, ruha, élelem stb.? Es mert iskolánk nem adhat érettségi bizonyítványt más mint papi hivatalra menőknek, ez pedig az egyház kebelén belül történik, természetes, hogy protestáns ifjaink, a jobb házakból valók, kik úgy sem törekeshnek papi hivatalra, mind jobban elmaradoznak iskolánkból és vagyunk már már szegényeket nevelő intézet, míg a jobb születésűek idegen zamat és érzület közepet! nevelkedve, jó ha ellenségünkké nem míveltetnek át. Hogy⁷ ne lenne aztán a reformátusok iskolája durvább, azaz engedőimet könyörögve, nyersebb, a kellő iskolai műveltségtől is elmaradott, mikor nagy részben szűrös, gubás emberek 's tán még papok fiai, kik tisztelet becsület, vagy' semmi, vagy épen kevés műveltséget hoznak, teszik benne a lehető nagy számot? — hogy ne lenne nyersebb mint más felekezetű atvankliaiáié, kik teljesen jogosak, mint a katolikusok, vagy már oda haza csinosabb, pallérozollabb életei élnek, lévén nagy részök kereskedő, mesterember, városok lakója, (Eperjes, Pozsony, Sopron, Besztercze, Selmets stb.)? Valóban Kecskemét, Kőrös, Holdmező-Vásárhely, Patak, kultúrái tekintetben igen messzi állanak amazoktól!

Szeremley Gáborné, Somosi József testvére meg fog

örvendeni azon szíves tudósításon, melyet Józsefet illetőleg Excellentiádtól vettem.

Ragályi Károly úr nevének megörültem a kinevezések között. Hiszem, hogy az fog hízelkedni becsvágyának, de valóban mértéke érdemének. Én a magam szempontjából, és mert nem érzem magamat épen idegennek iránta, őszintén üzentem neki, hogy ne hajtson semmi divatos felszólalásokra, hanem becsületes, hona javát szerető magyar emberként foglalja el hivatalát. Ha véglegesen elfogadta, nagyon örülök. — Kinevezésében a protestáns ügy van megtisztelve, azonkívül, hogy mint hivatalnok már forradalom előtt is szerze érdemeket.

Mind a superintendens, mind esperes Hegedűs úr nagyon fognák szeretni, ha szerencsénk lehetne velem együtt, Excellentiához remélhető lejövetelekor. Ezt személyes tiszteletből, de iskolai közérdekből is, mert mi, a traktusokból jött intések nyomán, a magyar törvény stb. tanítását ideiglenesen s időközben az egvházkerület összejövetele előtt, megakarnók kezdeni, s ezt a Nagyméltóságod tudtával és beleegyezésével; akkor, az óhajtott alkalommal. Nagyméltóságod, a superintendens, s a világi és egyházi algondnokok az ideiglenesre nézve is annál érvényesebben fognának határozni. Ügy véljük, hogy ezen berendezéssel azonnal praktikus hasznot is lehetne tenni a megyei és fensőbb hivatalviselésnek.

Bocsánatot, e hosszas levélért! Nagyméltóságod kegyeibe ajánlott alázatos tisztelettel vagyok Sárospatakon november 16. 1860.

Nagy méltó Ságodnak
alázatos szolgálja:
Erdélyi János s. k.
tanár.

*Báró Vay Miklós egyházkerületi főgondnok megnyitó-
beszéde a tiszánineni reform, egyházkerületnek Szán-
tón tartott gyűlésén szeptember 30-án 1861.*

Kevés napok híján, egy éve immár, hogy utólszor vettem részt a főtiszteletű egyházkerület tanácskozásai-
ban. Keblem érzését, a viszonzlítás e rám nézve örven-
detes, rég nélkülözött pillanatában, azon tengerész lelki
hangulatához képzelem hasonlíthatónak, kinek partra
törekvő sajkáját csalfa szelek üzték s kergették hónapo-
kon által, inig végre szirtek s örvényeken áthatolva
visszakerült megint szokott biztos kikötőjébe, meglehet,
hogy törődve s fáradtan az ezernyi sükertelen küzdések
miatt, de okulva egyszersmind és szilárdulva meggyőző-
déseiben, s gazdagodva tapasztalatiban, melyeket örö-
mest fordít most már azok hasznára, kiket hit, hon s
testvéri szeretet fűznek szétszakíthatlan láncokkal, irá-
nyukbani köteleességeiről soha egy perczig is megfede-
kezni nem tudott szívéhez.

Igen! sokon ment kedves hazánk, s mentem azzal
én is ez említett egy év lefolvta alatt keresztül; mert a
pillanatnyi, mindnyájunkat új tevékenységre kötelezett,
bárha kezdetben is már halovány remény nyomába
csakhamar csüggesztő s lankasztó kételyek léptek, míg-
nem aztán ezeknek helyét nagymérvű bizalom- és hit-
rázkódtató keserű csalódások foglalták el.

A még naponként történők után ítélve, csak az
egek tudhatják, mi minden vár még ezentúl a szeretett
Honra, s ebben mi reánk is, annak helvét hitvallású
lakosaira! Azon egyről azonban meg lehetünk győződve,
hogy a reánk mért közsorsban, mint azon egy hon

gyermekai, hitkülönbség nélkül osztozandók, s egyformán mindnyájan, mert Istent lehet különbözőképen imádni, de a honszeretetnek egy neménél többet a magyar nem ismer. A vallások dogmái különbözhetnek egymástól; de az öszves haza egyedül idvczító politikai hittana nem lehet ez idő szerint más, mint szentesített mindannyi törvényeink paizsa alatti egyetértő rendithetelen összetartás.

Hanem nekünk magyarhoni protestánsoknak az ily nemű alkotmányos összetartáshoz szoros csatlakozás, csak nem régi tapasztalatainkra is még visszaemlékezve, különösebben és így kétszeres kötelességünk. Nekünk ugyanis nem szabad felednünk, hogy egyházi alkotmányunk, s ettől lényegesen feltételezett lelkiismeret s vallásszabadságunk csak addig maradhat fen teljes valójában, tiszta épségében, szilárdul, s biztosítva többizben. sőt már saját magunk által is visszavert megtámadások ellen, míg az, öszses honunknak, improvizált alkotmányellenes vésztanok ragályától menten maradt, organikus életéből merítheti s szívja magába eltérő, a tespedést s erkölcsi rothadást csak ily módon lehetetlenítő, szellemi örök létünket pedig csak ekként biztosítható tápszereit. Nekünk magyarhoni protestánsoknak tudnunk kell, hogy nagy részben ugyanazon alaptörvények biztosítják hazánk önállását, függetlenségét, jogait s szabadságát, melyek egyszersmind vallásszabadságunknak is talapzatai.

Midőn tehát a magyar protestáns hona ősalkotmányaért küzd, midőn azt az opportunitások koholta divatszertü, fikticius álkonslitucionálizmus és a tétovázó állameszélyek ámitó és romboló törekvései ellen védi. vallásának és vallása szabadságának is óvja szent ügyét.

Midőn végre a magyar protestáns hona öszses törvényei fentartása mellett buzog, egyúttal vallásszabad-

sága sérthetetlenségének tűzi ki üdvásztó, minden perczen millióktól követendő zászlóját.

De viszont épen olyan igaz az is, hogy valahányszor saját erekyeként óvott autonómiája alapján gyakorolja egyházunk törvényengedte s szabta jogait és kötelességeit. mindannyiszor összes honunk alkotmányos életébe is egy-egy új szikráját lehelli a hazafiság kiólt-hallan tüzenek: s mint erre éppen ezen, a próbáltatások napjaiban, egy pcrzig sem ingadozott stétovázott egyházkerület emlékezhetik legelevenebben; tette ezt egyházkerületünk még akkor is, midőn vészfellegektől környezett, s már-már haldokló saját autonóm életén kívül sehol nem mutatkozott többé hazánkban még csak legkisebb jele is az eltiprott alkotmányos létezésnek! És ám Ítéljék majd meg honunk elfogulatlan évlapjai annak idejében, volt-e, és minő befolyása összes honunk sorsára s későbbi magatartására, ezen elszántságig folytatott, de akkoriban majdnem egészen izolálva állott sanyarú küzdelmünknek? A honnan bátran merem állítani, liogv honunk hasonló körülményei között ismét ugyanaz lenne vallását s hazáját mindennél többrebecsülő anyaszentegyházunknak, az ő s magyar alkotmány ezen egyik, magát az érintett legközelebbi években is teljesen igazolt védbástyájának, bárminő akadályoktól s veszélyektől is vissza nem rettentő, saját igazaiban az összes honjogait is véd ni tudó magaelhatározása.

Es ime ily nézetektől s meggyőződéstől áthatva üdvözlöm én ma, egy viszontagságos év elforgása után, s küszöbén egy talán válságos új időszaknak a főtiszteletű egyházkerületei! Üdvözlöm azon hitben s reményben, hogy jelen tanácskozásaink felett is a rendületlen honszeretettel párosult tiszta vallásos érzet öntendi el melegítő sugárait. Üdvözlöm azon kéréssel, hogy kegyes-

kedjenek velem, ki egyéb hivatalos gondjaimtól szabadulva, örömet szentelendek most már mennél több időt egyházkerületünk ügyeire, ez úttal már éreztetni oly sokszor tapasztalt szívességöket.

Üdvözlöm végre azon imaszerű óhajtással, hogy legyen Isten működésünk egész ideje alatt velünk és közöttünk, legjobb áldása pedig folyvást szeretett honunk s hitfelekezetünkkel!

Nagyméltóságú Úr!

Kegyelmes uram!

Midőn néhány évvel ez előtt szerencsés voltam pár napot Nagyméltóságod házában tölteni, egy délután sétaközben ezt az emlékezetes nyilatkozatot tette: «rendbe akarom hozni vagyoni állapotomat, hogy annak idejében a prof egyház ügyeihez nagyobb szerű áldozatokkal járulhassak». Azóta figyelemmel kísérem Nagyméltóságodnak egyházunk ügyeire irányzott működését, és örömmel jegyeztem fel nevét korunk azon kevés jelesei közé, kik többet tesznek mint szólnak, míg rendesen az ellenkező szokott történni.

Megeshetik, hogy a politikai események Nagyméltóságodat ismét oda hehezik, hová kiváló tehetségeinél fogva hivatva van, s akkor engem, ki soha a hatalommal jó lábon lenni nem tudtam, tán az oppositio soraiban találánd; azért szinte jól esik lelkennek, hogy most alkalmam nyilt kijelentetni, hogy míg a világ Excellentiádban a számoló hideg diplomatát bámulja, én szerencsésnek tartom magamat, hogy oly férfit ismerhettem fel Nmgodban, kinek szíve és esze egyiránt nemes és kit az ember egyformán szeretni és tisztelni tud.

Nagyon fájlalnék, kegyelmes uram, ha a mondottakból csak egy szót is, üres hízelgő phrasisnak venne. Nem egyebek azok, mint gyöngé kifejezései azon érzelmeknek, melyeket különösen utolsó levele bennem felköltött, miután ebből azt kellett tapasztalnom, hogy nemcsak akarja az egyház javát, hanem — a mi különösen államférfiaktól nagy ritkaság — a szellemi érdekekre, mint minden társadalmi, de kiváltképen egyházi viszonyok láthatatlan ugyan, de mindenesetre leghatalmasabb tényezőire fekteti a fősúlyt.

A mi már becses levelének első pontját illeti, sajnálkozással kell jelentenem, hogy az egyházi lapot a tiszáninneri egyházkerület 357 rendes és 65 segédlelkésze közötti, mint az ide mellékelt kimutatásból látható, épen csak 42-en járatták, a miből egyenesen azt következtethetni, hogy a lelkészeknek nem több, mint egy tizedrésze csak tartja fenn a folytonos élő összeköttetést az egyház egészével. A tiszántúli superintendentiában az arány még kedvezőtlenebb, sőt maga a superintendensmai napiglan még nem pranuimerált, úgy szintén főt. Nagy Mihály superintendens úr sem. Itt tehát a *capite* fáj-tét...

A Révész barátom által megpendített «magyar prot. theologiai társulata eszméje szerencsésen keresztül vive kétségkívül sokat tehetne lelkészeink szellemi regenerációjára, mi, minthogy utóvégre is egyházi dolgokban ők a főmozgatók, az egyházat legalaposabban felszülhetné; de minthogy az indítványozó a dolgot még nem formulázta, legelőször is Révészt fogom felszólítani, hogy adja elő részletes munkálatban, mikép hiszi ő a dolgot lélesíthetőnek. Szerintem legjobb volna az 1864-ben bekövetkezendő Calvin halála 3 százados évfordulati napjának ünnepét, e szép eszme oly formán való lélesítésére használni, hogy

az a társulat Calvin nevét viselné, mi legméltóbb élő emléke volna a nagy reformátor szellemi művének.

A domestica ügyében épen akkor folyt a választmányi tanácskozás, midőn Nmgod levelét vettem. Mi a dolgot befejeztük és főt. Török barátom magára vállalta, hogy munkálatunkat Nagyméltóságodal közölni fogja.

A mi utoljára a Sárospatakra szükséges francia nyelv mestert illeti, oly férfit voltam szerencsés találni, ki minden tekintetben acquisitió lesz. Az illető sok éveket töltött francia és angolországban, egyformán jól beszél franciául és angolul és a mi szinte nem mellőzendő, egyébként is mívelt férfi. Azomban egész bizonyost a dologban csak nap múlva írhatok.

Ki is legmélyebb tisztelettel vagyok

Nagyméltóságod na k

Pesten. Mart. 8-án 1862.

alázatos szolgálja:

Bálintfi Mór s. k.

Debreczen, 1862. Junius 19-én.

Nagyméltóságú Báró!

Mélyen tisztelt Kegyelmes Uram!

Valódi fatális, sőt egyenesen vészes dolognak tartom, hogy az egyházi tisztújítás kérdése, *most* hozatott közöttünk, és pedig már legfőbb egyházi hatóságaink körében, szőnyegre. A mythologia mondja a fúriákról, hogy midőn a földön nem volt már mit megtámadniok: egymásnak estek és egymást mardosták. A magyarnak, és a magyar kálvinistának, sok tekintetben ez a természete. Ímé *most* nem kell megtámadnunk sem a kor-

mányt, sem a katolikusokat; tehát mit csinálunk? Meg nem érett eszmék emésztő szikráját hozzuk *magunk* közzé; egymást, és önmagunkat kezdjük mardosni, mint a fúriák.

Óhajtasom az volna, hogy ez az ügy, t. i. a tisztújítás ügye. most még, és évekig ezentúl, se kerületileg, se konventileg ne tárgyalassék. De látom, hogy ezen óhajtas teljesülni nem fog. Annálfogva hozzá kell ez ügghöz szólalniuk; és én ezen hozzászólást, Excellentiád előtt, a legőszintébb készséggel és a legszívesebb örömmel teszem.

Nem csak azon *kánonokban*, melyek jelenleg magyar és erdély országban érvényben vannak, de általában minden, a reformatiótól kezdve létezett és eddig (ismeretes kánonainkban is, a tisztújítás *mellett*, egyetlenegy szót sem lehet találni; igaz, hogy nem lehet találni *szót, ellene* sem. Ebből némelyek azt következtetik, hogy régi törvényhozóink e kérdést nyílt kérdésnek hagyták, és e pontot úgy tekintették, mint a jövő fejlődés egyik stádiumát. Ezen nézet egyáltalában nem áll, ha a kánonok szellemére, s azon légkörre, tájékra és viszonyokra tekintünk, a melyekből kánonaink eredetüket vették. Azon időben ugyanis, a melyből a mi eddigi kánonaink származtak, egyetlen egy külföldi protestáns egyház sem volt. melyben a reslauratio szokásban lett volna, sőt nem volt tekintélyes, vagy figyelemre méltó tudós vagy író sem, ki ezt ajánlotta volna. A mi Gélói Katona féle kánonaink pedig, melyeknek a patenses időben is vettük hasznát, s melyek törvényes érvényben állanak, az igen érdekes LXXXV-dik cikkben ezt mondják a többi közt: «Amaz egyeduralmat, és keresztyénellenes papuralmat méltán kárhoztatjuk és visszavetjük ugyan; de azon fejtelenséget, és cyclopsi társadalmi életet is, melyben senki

nem hallgat senkire, mely magánál az egyeduralomnál is vészesebb, egyházainkban nem tűrhetjük, hanem némi *aristocraticus*, vagy inkább *aristocratico demokrat* egyházi kormányzatot fogadunk el,» a mint ezt a külföldi theologusok tanítják. Itt a kánon nagy fontosságú elvet mond ki, hogy t. i. a tiszta demokratiát, aristocratiával kell mérsékelni, vagy inkább megfordítva, mert az aristocratiára helyezi a nagyobb súlyt, s ezt akarja mérsékelni. Már pedig, az időnkénti tisztújítás, *tiszta* demokrat intézmény, a mely azon vegyületes, vagy mérsékelt alkotmány és kormányformában, melyről kánonunk szól, már helyt nem találhat. Van gondviselésem alatt az Excellentiátok egyházkerületének egy régi kánonos könyve, mely 1599-ben, vagy Kassán, vagy Vizsolyban nyomtatott (a hely feltéve nincs) s mely, tudtom szerint sehol másutt nem létezik már a világon. Ezen kánon, a legszabadabb egyházkormányzatot lehelli, püspökről egy szó sincs benne, csak esperesekről, mert csak ezek kormányozták kezdetben egyházunkat, s a tiszáninneri egyházkerületnek legelső püspöke Szentgyörgyi, ha jól emlékszem, csak a múlt század negyedik évtizedében, 1730 után áll elő. Noha tehát ezen kánonos könyv igen nagy szabadságra mutat: a restaurációról mégis egy szó sincs benne. Ismétlem tellát, hogy összes kánonaink betűjében és szellemében, a restauráció sem említve, sem ajánlva nincs, sőt a kánonok szelleme, ellene harczol annak.

Ha a történelemre tekintünk, igaz az, hogy a debreczeni és szathmári egyházmegyékben, ez előtt mintegy másfélszáz évvel, *felmerült* a restauráció eszméje. Ezen adatokat, valamint mást is, a mi figyelemre méltó, én szolgáltatam Szász Károlynak, a híres sólti körlevélhez; én értesíttem a külföldi egyházakról is, az ő baráti felszólítására, kötelességem szerint. Csakhogy ő nem oly

híven használta fel az adatokat mint én közöltem. Elhallgatta nevezetesen azt, hogy a debreceni egyházmegye restaurationalis javallatát, *a kerület határozottan visszavetette*, s így az életbe sem léphetett. Ez áll a szathmári egyházmegyére nézve is, mert a restauráció ott is, vagy csirájában megfuladt, vagy csecsemő korában meghalt. Azon egyházmegyének történelme bizonyítja ezt. Nincs tehát a történelemben is teljes biztosságéi példa a restauráció mellett.

A mi a külföldi reformált egyházakat illeti: igaz, hogy azok közüi némelyekben, a *functionariusok* időnként változnak; de más a *functió*, más az *officina*. Szerencsés egyház az, melynek szüksége rendes és állandó *officiumokra* nincs, s biztos békéje és szabadsága mellett ügyeit egyik gyűléstől a másikig, *functionáriusokra, megbízottakra, kiküldöttekre* bízhatja. De vájjon, ezen helyzetben van-e a magyar protestáns egyház? Tagadom. Akár beléletünkre, akár a külső ellenségekre tekintünk: szilárd hivatalokra, 's hivatalnokokra van nekünk szükségünk. A külföldi atyafiak tehát, más és szerencsésebb ponton állanak; egyházalkotmányi életük stádiuma nem az a mi a miénk, ennél fogva reánk nézve nem is szabályzó.

De tekintsünk egy pár perczre a protestantismus, s különösen a kálvinismus egyházalkotmányi alapveire.

Korunknak e tekintetben nem csak hazánkban, de külföldön is, egy nagy tévedése van. És ez abban áll, hogy igen sokan azt hiszik, hogy a kálvinista *presbyteriale régimén* tökéletesen azonos *a modern demokráfiával és népképviseléssel*. Ez nagy tévedés. A presbyteriale régimen abban áll, hogy az egyház szabad legyen, minden belső és külső nyomástól; tehát a hierarchiától és

a status rendelkező befolyásától. Vagyis, hogy az egyház bírjon saját ügyeinek kormányzási, intézési hatalmával; autonómiával. Bizony mondom, hogy a presbyteriale régimén, sem többet, sem kevesebbet nem tartalmaz. A kálvinista presbyteriumok, anyira nem valának modern népképviselőiek, hogy Kálvintól kezdve a jelen század 3-ik tizede tájáig, a presbyteriumok, még Helvétiaiban is. Skótiában pedig, mely a presbyterianismusnak legtökélyesebb példányképe, *mai napig*, maguk egészítik és egészítik ki magukat. Az európai continensen, a júliusi forradalom, s általában a polgári demokrat eszmék előnyomulása és uralomra jutása, hozta be a kálvinista egyházba a népképviselő modern és szigorú elvét. Presbyterianismus, és modern népképviselő tehát nem azonosak, s amannak megvan a maga világtörténeti dicsősége és érdeme, a nélkül, hogy emebbe olvadni kénytelen lenne. Egy igen szép, és örök elv áll tisztában mindnyájunk előtt a társadalmi életre nézve, az t. i., hogy valamint az egyes véges ember, folytonos függésben van egy Véghetlentől: épen úgy a társadalomban is kell lenni egy összetartó, vonzó, szabályozó erőnek, mely a maga szabályszerű hatását az egészre *bizton* gyakorolhassa. Ezen erő lehet különböző, a társadalmak viszonyaihoz és életerejéhez sat.-hez képest, de vannak oly társadalmak, *s ilyen most a mi protestáns egyházunk is*, a melyben amaz erő, csak a hivatalok állandóságában, vagy legalább ebben, és ez által *is*, élhet. *Mert*

Tegyük fel, hogy a restauratiót, kánonaink, történelmünk, a külföld példája s a protestantismus alkotmányi elvei egyiránt *jaimllanak*: mégis folyvást fent marad azon kérdés, és pedig igen fő kérdés, hogy vájjon itt-é az ideje annak, hogy azt életbe léptessük. *Szabadságot* adni, lehet, igenis, a fejedelemnek vagy törvény-

hozónak egy tollvonással, egy törvénycikkkel; de a *szabadságra képessé tenni*, évtizedek vagy századok oktatása és szenvedése szükséges. *Pedig a szabadság az arranáló képesség nélkül nem ér semmit sem.* Ez a képesség pedig, nem mindég az egyének erkölcsi és értelmi jelcséségétől, hanem a *viszonyoktól* is függ, a melyekben ő él. Vannak oly viszonyok, melyek a társadalmat, némi diktatúra alá kényszerítik. És ímé,

A mi magyar protestáns egyházunk szemben, sőt bizony harcban áll egy *államhatalommal*, mely specifice német és katolikus, concordatumos; — egy hatalmas *klérussal*, — sőt szemben és liarczban áll, *önnön tömegünkkel*, köznéppünkkel stb. Az ily valóban harcoló, valóban vitézkező egyházat, vájjon lehet-e józanül a restauratió úszó szigetére vinni? A republicájokra oly kevély rómaiak is, — a régiek t. i., TM harc idején diclaturát állítottak. A mi életünk pedig, ez idő szerint legalább, folytonos harc; sőt ez volt háromszáz év óta.

Természetes, hogy én, midőn a restauratiót nem helyeslem ez idő szerint, mindenkor jó akaratú és talpon álló, értelmes állandó hivatalnokokat kívánok és óhajtók. Mert az egész restaurationális forgószél a kálvinista esperesek nevetséges gögijének és zsarnokságának következménye. *Difficile est satyram non seribere.*

Hogy Nyári e tisztújítás dolgába nagyon bevegyült. olvastam a lapokból és felette igen sajnálom. A legközelebbi országgyűlés határozati pártjának conferentiájából megösmertem őt, és egészen daemoni embernek tartom. Roppant nagy mester az eszmék, ügyek és czélok *bezauarásában*; de kifejteni, kibonyolítani semmit sem tud. Ezen fatális jellemének oly megható példáit tapasztaltam, hogy némely magam forma szegény ugocsai, beregi képviselő társaimnak ki is mondtam, hogy soha többé,

semmi szín alatt, Nyári indítványát követni nem fogom. De ő divatszerű demokrat eszmékhez kapkod, azok után látszik futni, s a tömeg követi. Valóban boldognak érzeni magamat, hogy minden közügyektől határozottan és tetteleg visszavonultam. Adjon az Isten Excellentiádnak óhajtott sikert.

Bátor vagyok ide zárni némely csekély műveimet. Excellentiád iránti igaz és őszinte tiszteletem csekély jelélül.

A «*Véleményt*» azért, mert ennek 59—61 lapjain a tisztújításról is szólok, még íjjuí, keveset tapasztalt elmével. De méltóztassék megtekinteni a 70—71. lapokon a 3. alatti jegyzést, melyben *irodalmunkban legelőször van szó a theologiai társulatról.*

Erdősit azért, mert ennek végén van tüzetes szó a magyar prot. *theologiai társulatról*; és azért is, hogy ha némi ideje lesz Excellentiádnak, méltóztassék végig futni az Erdődiről és Nádasdyról írott művet, a melyben egvedül magamra hagyatva, és már most köz elismerések szerént, győzedelmesen vívtam *igen nehéz* harcot tekintélyes tudésok ellen, szegény magyar egyházunk ősi becsületéért.

Ellellakát azért, mert ennek tartalma és fő célja Exeellentiátok családjának birtokaival van egybeköttesben. Excellentiád családjának birtoka ugyanis a Csege, Újváros és Debreczen közötti tájakra is kiterjedt, és pedig épen azon tájra, hol nagy ősöknek Etele hun királynak fejedelmi széke állott egykor. A legközelebbi napokban is olvastam egy oklevelet, mely szerént Consiliarius Vay Ábrahám directora Pathy ellentmond a *Cucca* nevű. Debreezen és Újváros közt fekvő pusztára nézve annak, hogy a siklósi Andrassy család ide is beiktattassék, Bírom egy időből az ígéretét Gr. Vay Dániel úrnak, hogy

a család levéltárát történelmi szempontból megszemlélhetem.

A magyar és erdélyországi, tehát *kálvinista, lutheránus és unitárius — protestáns theologiai társulat ügyeit ne bántsuk most*. Teljességgel nincs reményem, hogy ez ügyben, *most* sikert arassunk. Hol vannak a theologusok?! Ha van valaki e szegény hazában, ki minden lehető erejét feláldozza e célnak: az én vagyok, s nem fogok késni annak idejében, egy kimerítő, határozott programmal járulni Excellentiádhoz; és leszek annak a társulatnak titoknoka, vagy nem tudom én mije, legutolsó dolgos napszámosa, — de várjunk még vele. Ám az eszmél, vagyis az eszme életbeléptetésének szükségét, mondja ki a konvent *általánosságban*; ez még meg lehet; de a részletes bebocsátkozásnak jelenleg sikerét nem látom, őszintén megvallva, nekem elvégre is kevés reményem van. Nekünk úgy látszik, csak sírunk felett fog már virágozni és gyümölcsözni egy magyar prot. theologiai társulat.

Bocsásson meg Excellentiád hosszas levelem nagy alkalmatlanságáért és méltóztassék elfogadni legőszintébb és leghűbb tiszteletem nyilvánítását!

Excellentiádnak

alázatos szolgája:

Révész Imre s. k.

Nagyméltóságú Főgondnok Úr!

Mélyen tisztelt Kegyelmes Uram!*

Teljes három év telt el a mióta a magyar reformált egyházkerületek képviselői egyházi ügyekben egymással nem értekeztek.

Ezen három év, több tekintetben örökre emlékezetes lesz hazánknak, és azzal mindenkor együtt örült vagy szenvedett magyar protestáns egyházunknak életében. — Alkotmányos remények feltámadása, nagyszerű egyetemes küzdelem, a haza törvényes jogaiért, mind ezeknek keserű megghiúsulása; . . . az absolutisticus iránynak erőszakos intézmények kíséretében való visszatérése, a honfiúi alkotmányos érzelmeknek a kebel mélyére vonulása jellemzik a bár megfogyott, de meg nem tört nemzet életét e lefolyt három év alatt.

Maga a protestáns egyház, nem mondhatjuk, hogy oly egyenes megtámadást vagy suttogó nyomást szenvedett volna, mint a milyenek az elmúlt évtizedben s ottan-ottan a régi időkben kitétetve vala.

Az 1860-dik évben, september 25- s 26-dik napjain Debreczenben tartott egyetemes értekezlet, mint szinte maguk az egyes egyházkerületek is kimondák, sőt tetlleg végre is hajtották az egyházi és iskolai önkormányzati jogokba való teljes visszahelyezkedést. Jogszerűen azt reményeltük, hogy háborítatlanul megmaradhatunk s működhetünk azon körben, melyet számunkra törvények biztosítanak. Reményünk csalatkozott; mert különösen iskolai életünkre vonatkozólag oly közönségesen

* Kelet nélkül.

ösmeret rendeletek jelentek meg, melyek a nyomasztó abszolút rendszer visszatérni akarásának igen biztos jelei. (Érettségi vizsga, jogi tanpálya, — bizonyítványaink el nem fogadása; — katolikus ifjakkal tanintézetünk-
bőli kizáratása stb.) —

Csak maga ezen körülmény is elég' ok arra, hogy a kerületek küldöttei egymással találkozzanak, s miután az aggasztó jelek és sérelmek az egész egyházat érdeklik: igen czélszerű és szükséges dolog közegyetértésre jutni a felett, hogy a közügyekben mit legyünk teendők, s mi irányt kövessünk.

Azonban már az említett 1860-dik évi egyetemes értekezletnek vannak oly, az egyházkerületek által elfogadod javallatai, melyek egyenesen és kifejezve kívánták ezen értekezlet tartását; ilyenek pl. az egyházi sérelmes esetek egyetemleges összeszedése; — az áttérési, vegyes házassági, reversalisi s más hasonló esetekre, a lelkészek számára részletes eljárási szabályok készítése; — továbbá egyetemes egyházi közpénztár állítása.

Végre a dunamelléki és tiszáninneri egyházkerületek több oly általános értékű, már inkább beléletünkre vonatkozó tárgyai, melyeket természetöknél fogva csak közegyetértéssel lehet óhajtott sikerrel elintézni. (Hlyének: a papi vizsgálatok egyenlősítése, tábori lelkészeink viszonya hazai egyházunkhoz, énekes könyvünk javítása, az iskolai tanrendszer lehető egyöntetűsége stb. stb.)

Nem csekély fontosságú, sőt egyházunk jelenéi és jövőndőjét kitűnő mértékben érdeklő tárgyak ezek. De az őszinte testvéri egyetértés, elszántság és kitartás minden nehézségeket legyőzhet.

Ezekben vagyok bátor, a tartandó konventre vonatkozólag alapnézeteimet, vázlatban Excellentiáddal közölni.

Úgy látszik, legnehezebb lesz az iskolaügyi kérdés

tapintatos és oly megoldása, hogy se törvényes szabadságunk, se a tanulók jövőjének s a szülőknek érdeke sérelmet ne szenvedjen. A kormány álláspontja és iránya más most, mint a múlt évtizedben volt. Most nem ezt mondja: parancsolom, hogy tanintézeteiteket így vagy amúgy szervezzétek A—Z-ig; most nem octroyal *a mi számunkra* is Organisations-Entwurfot; — hanem ezt mondja: én, az általam fentartott állami intézetekre nézve megszabtam, hogy azokba, akár katolikus, akár protestáns tanuló, minő készültséggel léphessen be: alkalmazkodjatok hozzá, *ha tetszik*. Es ezt az állam ép oly autonóm joggal teheti, mint pl. a prot. egyház, a maga saját iskoláira nézve. Itten tehát nem elnyomásról és elnyomotról, hanem kél autonóm testület t. i. az állam és egyház érdekeinek kölcsönös kiegyenlítéséről van szó. A mi épen korunknak egyik nagyfontosságú kérdése.

Túl van minden kétségen, hogy hazai törvényhozásunk, jelesül az 1791-ik évi országgyűlés, határozott és tényező befolyást biztosít az államnak a közoktatás és nevelés dolgaira minden felekezetről. Azonban ezen befolyási jogot a magyar törvényhozás, *az országgyűlés*, nem pedig a *kormány* által kívánja gyakoroltatni. Ennél fogva, bátran szemére lehet vetni a kormánynak, hogy miért usurpálja az országgyűlési jogokat. Csudáini lehet, hogy a magyar klérus, a mely pedig, a magyar törvényhozásnak most is kiegészítő része, ezen körülményt figyelembe nem veszi, és sem általában a tanítási szabadságért, sem különösen a speciális magyar jogokért nem küzd.

Fogadja Excellentiád legmélyebb tiszteletem nyilváníását. Excellentiádnak alázatos szolgálója:

Révész Imre s. k.

Gyömrő, Június 29-én 1862.

Tisztelt urambátyám!
s Kartárs uram!

Folyó hó 17-ről hozzám czímezett becses levelére, soknemű teendőim miatt, melyek több felé való utazásra kényszerítének, csak mai napon válaszolhatok, s ma is csak egy oldalúlag — mert nem volt lehetőség a hozzám intézett kérdésekre Komáromban lakó elnöktársamtól véleményt nyerhetni. — Egyéni nézetem és meggyőződésém tehát a tett kérdések felett a következő:

1. Tudom, vannak superintendentiánkban sokan, kik a convent megtartását czélszerűnek s kívánatosnak tartják. — Magam ugyan kevés reményt kötök eredményekhez, mert nem látom a viszonyokat olyanoknak, mikép hihessem azt, hogy az egyházi téren szükségelt újítások, régibb ügyek rendszeresítése, a kivitel terén akadályokra s gátokra ne találjanak, mind a mellett a conventel ha egyéb eredménye nem is lenne, az eszme-csere szempontjából is csak pártolnom lehet.

2. Az ajánlott batáridőt elfogadom.

3. A convent helyiségül ajánlott Komáromot, a mennyiben az ottani hangulatot, körülményeket nem ösmerem, elfogadom, de részemről is ajánlani nem merem. Ez érdemben a hozzám intézett kérdést egész terjedelmében közliitem. Nagy Mihály superintendens úrral, felkérvén őt, közölje veled erre vonatkozó véleményét s az egyház óhaját; mit reményiek nem mulasz-
iand el rövid időn azaz Július 13-ka előtt megtenni.

Főbb részletbe ez úttal nem bocsájtkozom s hallgatással mellőzöm azt, mik legyenek a convent vitatási

tárgyai, mert ezek nagyon is hosszadalmassá tennék leveletem. Ezek szám szerint igen sokan lehetnek s e sokból kellend majd egynéhány legsürgősebbet kiválasztani.

Én ma este indulok Londonba, oly feltett szándékkal, hogy September első napjaiban térendek utániból vissza, s ha csakugyan lesz convent, azon megjelenendek. Addig is ajánlom magamat tapasztalt jóindulatodba, s vagyok továbbra is őszinte tiszteletem nyilvánítása melleit.

elkötelezett barátod

Teleki Gyula s. k.

A Golopiaknak kérem üdvözetemet átadni.

Pest Septem. 23-án 18(53.

Kegyelmes Uram!

Becsés levelére van szerencsém válaszolni, fájdalom! megkésve, mert gr. Rádayval csak későn találkozhattam. Ballaginak átadtam teendőjét s ő azt elvállalta.

Kegyelmes Uram! keserülöm ezt a conventet. Nemcsak hogy a *Tiszaiak* a conventre jövetel miatt gyűlést tartanak Debreczenben; köztünk is a menykő leütött a csalánba.

A gróf elkeseredve érzékenykedett mellőztetése miatt most és ez előtt folyvást; egész szemétdombot hordott össze, hogy fájdalmát előttem igazolja; említette az alkotmányos világban lett mellőztetését, hogy Excellentiád vele nem levelez, őt ha Pestre jó is meg nem látogatja stb. Most is nem közlekedett vele a határidő meghatározására nézve és hozzá meghívót nem intézett stb. tehát ő nem megy az értekezletre, mert generál Inspectort nem ismer.

Alig tudtam meggyőzni, hogy legalább most az egyszerűen nincs igaza, s ha azon ok, hogy ő külön meghívót nem vett, elegendő arra, hogy conventbe ne menjen: úgy én sem mehetek, mert én sem vettem külön meghívót. De mivel a meghívó az egyházkerületnek szól; a superiendentiának mindegyik tagjára tartozik s őt is, mint engem magában foglalja. És nem mennünk conventbe, holott azl éppen mi akartuk és sürgettük, menthetlen mulasztás volna részünkről. Végre megadta magát a gróf s megígérte, hogy eljő az értekezletre, de nem szólok.

Azt vitatta ugyanő, hogy Excellentiád a convent ügyében nemcsak a főgondnokkal, hanem másokkal is, jelesen Tisza Kálmánnal levelezett. Fogadtam erre nézve ellenében 100 jó szivarban.

A gróf éppen Ácsáról jött haza szüretről B. Prónav Gábortól s ennek köre és eleme volt a nemes gróf nyavalyásságának oka. Mert bizodalmas volt megmondani azt is, hogy a sok keresztit báró az irodalmi társulatban részt nem vehet, mert ott Excellentiád lesz az elnök, pedig ő generális inspector s nem $\frac{1}{4}$ rész gondnok, tehát Excellentiád elnöklete alatt nem ülhet, — csak úgy lesz tag, ha ő lesz az elnök, Excellentiád legfőlebb

Uram, Irgalmazz nekünk! kiknek nincs ily finom bőrünk és mániánk, hanem a közjóért örömet munkálunk napszamosokként is.

Ezeket tán nem is kellett volna megírnom; de a csudálat s Excellentiád iránti bizalom íratta meg velem ezeket, újabb igazolásául Excellentiád eddigi helyes emberismeretének.

Többire őszinte tisztelettel vagyok

Nagyméltóságodnak

igaz szívű őszinte szolgája:

Török Pál s. k.